

శ్రీహయగ్రీవపరబ్రహ్మణే నమః.

జ్ఞానానందమయం దేవం నిర్మలస్ఫటికాకృతిమ్।
ఆధారం సర్వవిద్యానాం హయగ్రీవముపాస్మహే॥

మాఘకావ్యే - సవ్యాఖ్యానే - ప్రథమసర్గప్రారంభః.

౧॥ శ్రియః పతిః శ్రీమతి శాసితుం జగజ్జగన్నివాసో వసుదేవసద్మని।
వసన్ దదర్శావతరంతమంబరాద్ధిరణ్యగర్భాంగభువం మునిం హరిః॥

వ్యాఖ్యానపీఠికా.

శ్లో॥ ఇందీవరదళశ్యామమిందిరానందకందళమ్। వందారుజనమందారం వందేహం యదునందనమ్ ॥౧॥ దంతాచలేన ధరణీతలమున్నమయ్య పాతాళకేళిషు ధృతాదివరాహలీలమ్। ఉల్లాఘుసోత్సాహఫణాభరగీయమానక్రీడావతారమిభరాజముఖం నమామి॥౨॥ శారదా శారదాంభోజవదనా వదనాంబుజే। సర్వదా సర్వదాస్మాకం సన్నిధిం సన్నిధిం క్రియాత్ ॥౩॥ వాణీం కాణభుజీమజీగణదవాశాసీచ్చ వైయాసికీమంతస్తంత్రమరంస్త పన్నగగవీగుంఫేషు చాజాగరీత్ । వాచామాచకలద్రహస్యమఖిలం యశ్చాక్షపాదస్ఫురాం లోకేభూద్యదుపజ్ఞమేవ విదుషాం సౌజన్యజన్యం యశః ॥౪॥ మల్లినాథః సుధీః సోయం మహోపాధ్యాయశబ్దభాక్। విధత్తే మాఘకావ్యస్య వ్యాఖ్యాం సర్వంకషాభిధాం॥౫॥ యే శబ్దార్థపరీక్షణప్రణయినో యే వా గుణాలంక్రియాశిక్షాకౌతుకినో విహర్తుమనసో యే చ ధ్వనేరధ్వని। శుశ్రూష్యాద్యా భవతరంగితే రససుధాసింధౌ మిమంక్షుం చ యే తేషామేష కృతే కరోతి వివృతిం మాఘస్య సర్వంకషాం ॥౬॥ నేతాస్మిన్ యదునందనస్స భగవాన్ వీరః ప్రధానో రసః శృంగారాదిభిరంగవాన్ విజయతే పూర్ణా పునర్వర్ణనా। ఇంద్రప్రస్థగమాద్యుపాయవిషయశ్చైద్యావసాదః ఫలం ధన్యో మాఘకవిర్వయం చ కృతినస్తత్సూక్తిసంశీలనాత్ ॥౭॥ ఇహాన్వయముఖేనైవ సర్వం వ్యాఖ్యాయతే మయా। నామూలం లిఖ్యతే కించిన్నానపేక్షితముచ్యతే ॥౮॥ అథ తత్రభవాన్ మాఘకవిః, శ్లో॥ కావ్యం యశసేర్థకృతే వ్యవహారవిదే శివేతరక్షతయే। సద్యః పరనిర్వృతయే కాంతాసమ్మితతయోపదేశయుజే॥ ఇత్యాద్యాలంకారికవచనప్రామాణ్యాత్ కావ్యస్యానేకశ్రేయస్సాధనతాం ॥సూ॥ కావ్యాలాపాంశ్చ వర్జయేదితి- నిషేధశాస్త్రస్యాసత్కావ్యవిషయతాం చ పశ్యన్ - శిశుపాలవధాఖ్యం మహాకావ్యం చికీర్షుః - చికీర్షితార్థనిర్విఘ్నపరిసమాప్తిసంప్రదాయావిచ్ఛేదలక్షణఫలసాధనభూతవిశిష్టదేవతానమస్కారస్య శిష్టాచారప్రాప్తత్వాత్ ॥శ్లో॥ ఆశీర్నమస్క్రియా వస్తునిర్దేశో వాపి తన్ముఖమితి- ఆశీరాద్యన్యతమస్య ప్రబంధముఖలక్షణత్వాచ్చ కావ్యఫల

౨॥ గతంతిరశ్చీనమనూరుసారథేః ప్రసిద్ధమూర్ధ్వజ్వలనంహవిర్భుజః।

రూపశిశుపాలవధబీజభూతంభగవతశ్శ్రీకృష్ణస్యనారదదర్శనరూపంవస్త్వాదౌ-శ్రీశబ్దప్రయోగపూర్వకంనిర్దిశన్కథాముపక్షిపతి॥ . . . *

౧॥ శ్రియ ఇతి॥ అత్రాదౌ శ్రీశబ్దప్రయోగాత్ వర్ణగణాదిశుద్ధేరభ్యుదయః తదుక్తం ॥ శ్లో ॥ దేవతావాచకాశ్శబ్దా యేచభద్రాదివాచకాః । తేసర్వేనైవనింద్యాస్స్యుర్లిపితోగణతోపివేతి ॥ శ్రియఃలక్ష్మ్యాః- పతిః- ఏతేనరుక్మిణీరూపయాశ్రియా సహేతిసూచితం ॥శ్లో॥ రాఘవత్వేభవత్సీతారుక్మిణీకృష్ణజన్మనీతి విష్ణుపురాణ వచనాత్॥ జగన్నివాసోజగతామాధారః- కుక్షిస్థాఖిలలోక ఇతిభావః- తథాపి ॥శ్లో॥ పరిత్రాణాయసాధూనాంవినాశాయచదుష్కృతాం । ధర్మసంస్థాపనార్థాయసంభవామియుగేయుగే॥ ఇత్యాదివచనానుసారేణ- జగత్ లోకం- శాసితుందుష్టనిగ్రహశిష్టానుగ్రహాభ్యాంనియంతుం- శ్రీమతిసంపద్యుక్తే-వసుదేవసద్మనివసుదేవరూపిణః కశ్యపస్యవేశ్మని- వసన్కృష్ణరూపేణతిష్ఠన్- హరిర్విష్ణుః - అంబరాత్ ఆకాశాత్ - అవతరంతమాపతంతం- ఇంద్రసందేశకథనార్థమితిభావః-హిరణ్యగర్భోబ్రహ్మ-బ్రహ్మాండప్రభవత్వాత్-తస్యాంగభువంతనూజం- అథవా-తస్యాంగాదవయవాదుత్సంగాఖ్యాదుద్భవతీతిహిరణ్యగర్భాంగభూః-తంమునిం-నారదమిత్యర్థః॥శ్లో॥ ఉత్సంగాన్నారదోజజ్ఞేదక్షోంగుష్ఠాత్స్వయంభువ ఇతిభాగవతవచనాత్ -దదర్శ - కదాచిదితిశేషః- అత్ర అల్పీయసివసుదేవసద్మనిసకలజగదాశ్రయతయామహీయసోహరేరాధేయత్వకథనాత్ అధికప్రభేదోధికాలంకారః తదుక్తం॥శ్లో॥ఆధారాధేయయోరానురూప్యాభావోధికోమత ఇతి ॥ జగన్నివాసస్యజగదేకదేశవాసిత్వ మితివిరోధశ్చ-తస్యానిర్వచనీయమహిమత్వాదితిపరిహారః- తథాతకారస్యసకారాదేశ్చ- కేవలస్యాసకృదావృత్త్యాజగజ్జగదితిఅసకృద్వ్యంజనసాదృశ్యాచ్చవృత్త్యనుప్రాసభేదోశబ్దాలంకారా-ఏషాంచాన్యోన్యనైరపేక్ష్యేణైకత్ర సమావేశాత్ తిలతండులవత్సంసృష్టిః- అస్మిన్సర్గేవంశస్థవృత్తం॥శ్లో॥జతౌతువంశస్థముదీరితంజరావితిలక్షణాత్॥ *

౨॥ తదానీంజనైఃవిస్మయాదీక్షితుంప్రవృత్తమిత్యాహ॥గతమితి॥అవిద్యమానౌఊరూయస్యసోనూరుః- ససారథిర్యస్య-తస్యానూరుసారథేస్సూర్యస్య-గతంగతిః - భావేక్తః - తిరశ్చీనంతిర్యగ్భూతం ॥ సూ ॥ విభాషాంచేరదిక్స్త్రియామితితిర్యక్ఛబ్దాదంచత్యర్థాత్ప్రాతిపదికాత్స్వార్థేఖప్రత్యయః-హవిర్భుజ అగ్నేరూర్ధ్వజ్వలనంఊర్ధ్వస్ఫురణంప్రసిద్ధం- ఇదంతు- సర్వతఃపరితః - విసారివిసర్పిధామతేజః-అధఃఅధస్తాత్- పతతి-కిమేతదితి- సూర్యాగ్నివిలక్షణమదృష్టపూర్వమిదంధామకిమాత్మకంస్యాదితి-ఆకులం-విస్మయాత్సంభ్రాంతంయథాతథా-జనైరీక్షితం-ఈక్షణంకృతం- సకర్మకాదప్యవివక్షితేకర్మణిభావేక్తః॥శ్లో॥ప్రసిద్ధేరవివక్షాతఃకర్మణోకర్మికాక్రియేతివచనాత్- కేచిత్కర్మణిక్తాంతంకృత్వాఈక్షితంమునిందదర్శేతిపూర్వేణయోజయంతి - అతోప్యమేయస్యమునిధామ్నః-సూర్యాగ్నిభ్యాంవ

పతత్యధో ధామవిసారి సర్వతః కిమేతదిత్యాకులమీక్షితం జనైః ॥ ౩ ॥ చయస్త్విషామిత్యవధారితం పురా తతశ్శరీరీతి విభావితాకృతిమ్। విభుర్విభక్తావయవం పుమానితి క్రమాదముం నారద ఇత్యబోధి సః ॥ ౪ ॥ నవానధోధో బృహతః పయోధరాన్ సమూఢకర్పూరపరాగపాండురం । క్షణం క్ష

పమానాఖ్యాం- తదసంబంధినా అధః ప్రసరణధర్మేణాధిక్యవర్ణనాద్వ్యతిరేకః-తదుక్తం కావ్యప్రకాశే ॥ శ్లో ॥ ఉపమానాద్యదన్యస్య వ్యతిరేకస్స ఏవ హీతి ॥ ... *

౩ ॥ అథ భగవాన్నిరచైషీదిత్యాహ ॥ చయ ఇతి ॥ విభుస్తత్త్వావధారణసమర్థః- స హరిః- పురా ప్రథమం- త్విషాం చయ ఇత్యవధారితం తేజఃపుంజమాత్రత్వేన నిశ్చితం- తతః ప్రత్యాసన్నే- విభావితా విమృష్టా- ఆకృతిః సంస్థానం యస్య తం తథోక్తం - అత ఏవ శరీరీ చేతన ఇత్యవధారితం - తతో విభక్తాః వివిచ్య గృహీతాః అవయవాః ముఖాదయో యస్య తం- అత ఏవ పుమానిత్యవధారితం-అముమాగచ్ఛంతం వ్యక్తివిశేషం - నారద ఇతి వాస్తవాభిప్రాయేణ పుంలింగనిర్వాహః - క్రమాత్పూర్వోక్తసామాన్యవిశేషజ్ఞానక్రమేణ- లోకదృష్ట్యా ఇదముక్తం-హరిస్తు సర్వం వేదైవేతి తత్త్వం - నారద ఇత్యబోధి నారదం బుద్ధవానిత్యర్థః- నారదస్య కర్మత్వేపి-నిపాతేన ఇతి శబ్దేనాభిహితత్వాన్న ద్వితీయా- తిఙాద్యుపసంఖ్యానస్యోపలక్షణత్వాత్ -యథాహ వామనః ॥ వా ॥ నిపాతేనాప్యభిహితే కర్మణి న కర్మవిభక్తిః-పరిగణనస్య ప్రాయికత్వాదితి బుధ్యతేః కర్తరి లుఙ్ ॥ సూ ॥ దీపజనబుధపూరితాయిప్యాయిభ్యోన్యతరస్యామితి సూత్రేణ చిణ్ - చిణోలుగితి తస్య లుక్ అత్ర విభావితాకృతిం విభక్తావయవమిత్యాకృతివిభావనావయవవిభాగయోః పదార్థయోః- విశేషణగత్యా- శరీరిత్వపుంస్త్వావధారణహేతుత్వేనోపన్యాసాత్ - పదార్థహేతుకం కావ్యలింగమలంకారః ॥ శ్లో ॥ హేతోర్వాక్యపదార్థత్వే కావ్యలింగముదాహృతమితి లక్షణాత్ ॥ ... ... *

౪ ॥ అథ సప్తభిః శ్లోకైర్నారదమహామునిం విశినష్టి ॥ నవానితి ॥ కీదృశమముం - నవాన్ సద్యస్సంభృతసలిలాన్- అతినీలానితి యావత్- బృహతో విపులాన్- పయోధరాన్- మేఘాన్- అధోధః మేఘానాం సమీపాధః ప్రదేశే- స్థితమితి శేషః ॥ సూ ॥ ఉపర్యధ్యధసస్సామీప్య ఇతి ద్విర్భావః- తద్యోగాద్ద్వితీయా ॥ శ్లో ॥ ఉభసర్వతసోః కార్యా ధిగుపర్యాదిషు త్రిషు। ద్వితీయామ్రేడితాంతేషు తతోన్యత్రాపి దృశ్యత ఇతి వచనాత్ -సమూఢః పుంజీకృతః ॥ ని ॥ సమూఢః పుంజితే భుగ్న ఇతి విశ్వః-కర్పూరస్య పరాగశ్చూర్ణః-తద్వత్పాండురం-అత ఏవ-క్షణం మేఘసమీపావస్థానక్షణే ॥ సూ ॥ అత్యంతసంయోగే ద్వితీయేతి ద్వితీయా-క్షణేషు తాండవోత్సవేషు ॥ ని ॥ నిర్వ్యాపారస్థితౌ కాలవిశేషోత్సవయోః క్షణ ఇత్యుభయత్రాప్యమరః- ఉత్క్షిప్తా ఉపరి ధారితా- గజేంద్రస్య కృత్తిశ్చర్మ యేన తేన ॥ ని ॥ అజినం చర్మ కృత్తిః స్త్రీ త్యమరః-భూత్యా భస్మనా-సితేన ॥ ని ॥ భూతిర్భసిత భస్మనీత్యమరః- శంభునా స్ఫుటా ఉపమా సాదృశ్యం యస్య తత్ - స్ఫుటశంభూపమమిత్యర్థః- సాపేక్షత్వేపి గమకత్వాత్సమాసః - సదృశపర్యాయయోరేవ తుల్యోపమాశబ్ద

బోత్క్షిప్తగజేంద్రకృత్తినా స్ఫుటోపమం భూతిసితేన శంభునా ॥౫॥ దధా
నమంభోరుహకేసరద్యుతీర్జటాశ్శరచ్చంద్రమరీచిరోచిషం। విపాకపిం
గాస్తుహినస్థలీరుహో ధరాధరేంద్రం వ్రతతీతతీరివ ॥౬॥ పిశంగమౌంజీ
యుజమర్జునచ్ఛవిం వసానమేణాజినమంజనద్యుతి। సువర్ణసూత్రాకలితా
ధరాంబరాంవిడంబయంతంశితివాససస్తనుం ॥౭॥ విహంగరాజాంగరు
హైరివాయతైర్హిరణ్మయోర్వీరుహవల్లితంతుభిః। కృతోపవీతంహిమ
శుభ్రముచ్చకైర్ఘనంఘనాంతే తటితాంగణైరివ ॥౮॥ నిసర్గచిత్రోజ్జ్వ

యోః ॥ సూ ॥ అతులోపమాభ్యామితి నిషేధాత్ సాదృశ్యవాచిత్వాత్ తృతీయేత్యాహుః - కే
చిదిమంశ్లోకం చయత్తిస్వేషామిత్యతః ప్రక్షిప్త్వా వ్యాచక్షతే - తేషాం పుంస్త్వాభావాద్ధార
ణాత్ ప్రక్షేపః పిండమాత్రస్య శంభూపమాచిత్యం చింత్యం ॥ ... ... *

౫ ॥ దధానమితి ॥ పునః అంభోరుహకేసరద్యుతీః - పద్మకింజల్కప్రభాః - పిశంగీరిత్య
ర్థః - జటాః దధానం - స్వయం తు శరచ్చంద్రమరీచిరివ రోచిర్యస్య - తద్వద్ధవళవర్ణమి
త్యర్థః - అతఏవ విపాకేన పరిణామేన - పింగాః పింగళాః - తుహినస్థల్యాం రోహంతీతి తు
హినస్థలీరుహః - క్విప్ - వ్రతతీతతీః లతాసమూహాన్ ॥ ని ॥ వల్లీ తు వ్రతతిర్లతేత్యమరః - ద
ధానం - ధరాధరేంద్రో హిమవాన్ - తుహినస్థలీతి లింగాత్ - అన్యథా నారదోపమాన
త్వాసంభవాచ్చ - తమివ స్థితమిత్యుత్ప్రేక్షా ॥ ... ... *

౬ ॥ పిశంగేతి ॥ పునః ముంజస్తృణవిశేషః - తన్మయీ మేఖలా మౌంజీ - పిశంగ్యా
మౌంజ్యా యుజ్యత ఇతి పిశంగమౌంజీయుక్ ॥ సూ ॥ సత్సూద్విషేత్యాదినా క్విప్ ॥ సూ ॥
స్త్రియాః పుంవదిత్యాదినా పిశంగశబ్దస్య పుంవద్భావః - తం - అర్జునచ్ఛవిం ధవళకాం
తిం ॥ ని ॥ వలక్షో ధవళోఽర్జున ఇత్యమరః - అంజనద్యుతి అంజనవర్ణం - ఏణాజినం కృష్ణ
మృగచర్మ - వసానం ఆచ్ఛాదయంతం - వస ఆచ్ఛాదన ఇతి ధాతోః శానచ్ - సువర్ణ
సూత్రేణ కనకమేఖలయా ఆకలితం బద్ధం అధరాంబరం అంతరీయం యస్యాస్తాం - శితివా
ససో నీలాంబరస్య బలరామస్య - తనుం విడంబయంతం - అనుకుర్వాణమిత్యార్థీయ
ముపమా ॥ ... ... *

౭ ॥ విహంగేతి ॥ పునః విహంగరాజాంగరుహైరివ గరుత్మల్లోమతుల్యైః - ఆయతైర్ది
ర్ఘైః - హిరణ్యస్య వికారో హిరణ్మయీ ॥ సూ ॥ దాండినాయనేత్యాదినా మయటియ
లోపనిపాతః - తస్యాముర్వ్యాం - రుహంతీతి రుహాః - ఇగుపధలక్షణః కప్రత్యయః - తాసాం
వల్లీనాం - తంతుభిః తంతుకల్పైః సూత్రాత్మవయవైః ఉపాదానగుణాద్ధిరణ్మయైః - కృతోప
వీతం శోభాధానం కల్పితయజ్ఞసూత్రం - స్వయం హిమశుభ్రం - అతఏవ ఘనాంతే శరది - త
టితాంగణైరుపలక్షితం - ఉచ్చకైరున్నతం - ఘనం మేఘమివ స్థితం ॥ ... *

౮ ॥ నిసర్గేతి ॥ పునః నిసర్గాత్ స్వభావాదేవ - చిత్రాణి - కృష్ణశారాణి ఉజ్జ్వలా
ని భాస్వరాణి సూక్ష్మాణి లోమాని యస్య తేన - లసద్రూపాభిః సచ్ఛిద్రో మృణాళఖండః - తద్వ

లసత్తనుత్వక్పిశఙ్గితాంసదేశసఙ్గినా చకాసతం చారుచమూరుచర్మణా కుథేన నాగేంద్రమివేంద్రవాహనం ॥౮॥ అజస్రమాస్ఫాలితవల్లకీగుణక్షతోజ్జ్వలాంగుష్ఠనఖాంశుభిన్నయా। పురః ప్రవాళైరివపూరితార్ధయావిభాంతమచ్ఛస్ఫటికాక్షమాలయా ॥౯॥ రణద్భిరాఘట్టన

త్విషితేంగే వపుషి - సంగినా సక్తేన - చారుణా రుచిరేణ - చమూరుచర్మణా మృగత్వచా - కుథేన పృష్ఠాస్తరణేన ॥ని॥ ప్రవేణ్యాస్తరణం వర్ణః పరిస్తోమః కుథోద్వయోరిత్యమరః - ఇంద్రవాహనం నాగేంద్రమైరావణమివ - ఇహేంద్రవాహనమితి స్వస్వామిభావమాత్రస్య వివక్షితత్వాత్ ॥సూ॥ వాహనమాహితాదితి నణత్వం - యథాహ వామనః - నేంద్రవాహనశబ్దే ణత్వం - ఆహితత్వస్యావివక్షితత్వాదితి - చకాసతం దీప్యమానం - చకాసేశ్శతృ ॥ సూ॥ నాభ్యస్తాచ్ఛతురితి నుమభావః - జక్షిత్యాదయష్షడిత్యభ్యస్తసంజ్ఞా ॥

౯ ॥ అజస్రమితి ॥ పునఃఅజస్రంసంప్రాచుర్యేణ - ఆస్ఫాలితాస్తాడితాః - స్పోష్ఠవపరీక్షార్థం స్వాంగుష్ఠేన తంత్రీతాడనం ప్రసిద్ధం - తేషాం వల్లకీగుణానాం వీణాతంత్రీణాం ॥ని॥ గుణస్త్వావృత్తిశబ్దాదిజ్యాసంధ్యాద్యక్షతంతుష్వితి యాదవః - క్షతేన సంఘర్షణేన - ఉజ్జ్వలైరంగుష్ఠనఖాంశుభిః - భిన్నయా మిశ్రయా - తదారక్తయేత్యర్థః - అత ఏవ పురః పురోభాగే ప్రవాళైః విద్రుమైః ॥ని॥ ముక్తాధవిద్రుమః పుంసి ప్రవాళం పున్నపుంసకమిత్యమరః, పూరితార్ధయేవ స్థితయా - అచ్ఛస్ఫటికానామక్షమాలయా - జపమాలయేత్యర్థః - తథా ప్రసిద్ధస్ఫటికగ్రహణాద్దృష్టమోక్షార్థిత్వం వ్యజ్యతే ॥శ్లో॥ స్ఫాటికో మోక్షదః పరఇతి - మోక్షార్థినాం స్ఫటికాక్షమాలాభిధానాత్ - విభాంతం భాసమానం - భాతేశ్శతృప్రత్యయః - అత్ర నఖాంశుభిన్నయేతి స్వగుణత్యాగేనాన్యగుణస్వీకారలక్షణః తద్గుణాలంకార ఉక్తః ॥శ్లో॥ తద్గుణస్స్వగుణత్యాగాదన్యోత్కృష్టగుణాహృతిరితిలక్షణాత్ - తదుత్థాపితా చేయం ప్రవాళపూరితార్ధత్వోత్ప్రేక్షేత్యనయోరంగాంగిభావేన సంకరః ॥ ... ... *

౧౦ ॥ రణద్భిరితి ॥ పునః నభస్వతః వాయోః - ఆఘట్టనయా ఆఘాతేన - పృథగసంకీర్ణం - రణద్భిః ధ్వనద్భిః అనురణనాత్మనోత్పద్యమానైరిత్యర్థః ॥ శ్రుత్యారబ్ధమనురణనం స్వర ఇతి లక్షణాత్ - తదుక్తం సంగీతరత్నాకరే ॥శ్లో॥ శ్రుత్యనంతరభావీ యః స్నిగ్ధోనురణనాత్మకః। స్వతో రంజయతి శ్రోతృచిత్తం స స్వర ఉచ్యత ఇతి - శ్రుతిర్నామ స్వరారంభకావయవశబ్దవిశేషః - తదుక్తం ॥శ్లో॥ ప్రథమశ్శ్రవణాచ్ఛబ్దశ్శ్రూయతే హ్రస్వమాత్రకః। సా శ్రుతిస్సంపరిజ్ఞేయా స్వరావయవలక్షణేతి ॥ విభిన్నాని ప్రతినియతసంఖ్యయా వ్యవస్థితాని శ్రుతీనాం మండలాని సమూహాః యేషాం తైః - విభిన్నశ్రుతిమండలైః - శ్రుతిసంఖ్యానియమో దత్తిలః ॥శ్లో॥ చతుశ్చతుశ్చతుశ్చైవ షడ్జమధ్యమపంచమాః। ద్వే ద్వే నిషాదగాంధారౌ త్రిస్త్రీ ఋషభధైవతావితి - తదుక్తం ॥శ్లో॥ శ్రుతిభ్యస్స్యుస్స్వరాష్షడ్జర్షభగాంధారమధ్యమాః। పంచమో ధైవతశ్చాథ నిషాద ఇతి సప్త తే ॥ తేషాం సంజ్ఞా సరిగమ

యానభస్వతఃపృథగ్విభిన్నశ్రుతిమండలైస్స్వరైః। స్ఫుటీభవద్గ్రామవిశే
షమూర్ఛనామవేక్షమాణంమహతీంముహుర్ముహుః॥౧౦॥ నివర్త్య
సోఽనువ్రజతఃకృతానతీనతీంద్రియజ్ఞాననిధిర్నభస్సదః ।* సమాసదత్సా

పథనీత్యపరామతౌఇతి- తైస్స్వరైః-స్ఫుటీభవంత్యోగ్రామవిశేషాణాంషడ్జాద్యపర నామకానాంస్వరసంఘాతభేదానాం,త్రయాణాంమూర్ఛనాఃస్వరారోహణావరోహ ణక్రమభేదా,యస్యాంతాంమహతీంనిజవీణాం॥ని॥ విశ్వావసోస్తుబృహతీతుంబురోస్తుక ళావతీ।మహతీనారదస్యస్యాత్సరస్వత్యాస్తుకచ్ఛపీతివైజయంతీ-ముహుర్ముహురవే క్షమాణం-తంత్రీయోజనాభేదమహిమ్నాపురుషప్రయత్నమంతరేణైవవిసంవాదంధ్వన తీతికౌతుకాదనుసందధానమిత్యర్థః- అత్రగ్రామలక్షణం॥శ్లో॥ యథాకుటుంబినస్స ర్వేప్యేకీభూతాభవంతిహి।తథాస్వరాణాంసందోహోగ్రామఇత్యభిధీయతే ॥ షడ్జ గ్రామోభవేదాదౌమధ్యమగ్రామకఏవచ। గాంధారగ్రామఇత్యేతద్గ్రామత్రయముదా హృతం॥నంద్యావర్తోథజీమూతస్సుభద్రోగ్రామకాస్త్రయః।షడ్జమధ్యమ గాంధా రాస్త్రయాణాంజన్మహేతవఇతి॥మూర్ఛనాలక్షణం ॥శ్లో॥ క్రమాత్స్వరాణాంసప్తా నామారోహశ్చావరోహణం।మూర్ఛనేత్యుచ్యతేగ్రామస్థాఏతాస్సప్తసప్తచ ॥ గ్రామ త్రయేపిప్రత్యేకంసప్తసప్తచమూర్ఛనాః॥ ఇత్యేకవింశతిమూర్ఛనాభవంతి-తన్నామాని తు॥శ్లో॥ నానపేక్షితముచ్యతఇతిప్రతిజ్ఞాభంగభయాన్నలిఖ్యంతఇతిసర్వమవదాతం - అతఃపుంవ్యాపారమంతరేణస్వరాద్యావిర్భావోక్త్యాకోపిలోకాతిక్రాంతోయం శిల్ప సౌష్ఠవాతిశయోవీణాయాఃప్రతీయతే-తేనసహృాస్యతస్సిద్ధాతిశయస్యాభేదేనాధ్యవసి తత్వాత్-తన్మూలాఅతిశయోక్తిరలంకారః-సాచమహత్యాఃపుంవ్యాపారంవినా,మూ ర్ఛనాద్యసంబంధేపిసంబంధాభిధానాత్-అసంబంధేసంబంధరూపతయాచ - పుం వ్యాపారాఖ్యకారణంవినాపిమూర్ఛనాదికార్యోత్పత్తిద్యోతనాత్ విభావనావ్యజ్యత ఇత్యలంకారేణాలంకారధ్వనిరితిసంక్షేపః ॥ ... ... *

౧౧ ॥ నివర్త్యేతి॥ అతీంద్రియాఃఇంద్రియమతిక్రాంతాః-దేశకాలస్వరూపవిప్ర కృష్టార్థాః॥సూ॥ అత్యాదయఃక్రాంతాద్యర్థేద్వితీయేతిసమాసః॥ ద్విగుప్రాప్తా పన్నాలంపూర్వగతిసమాసేషుపరవల్లింగతాప్రతిషేధోవక్తవ్యఇతివిశేష్యలింగత్వం - తేషాంజ్ఞానం-తస్యనిధిః-సర్వార్థద్రష్టేత్యర్థః- సఃనారదః-కృతానతీః-కృతప్రణా మాః-అనువ్రజతోఽనుగచ్ఛతః- నభసిసీదంతిగచ్ఛంతీతినభస్సదః -సురాః ॥సూ॥ స త్సూద్విషేత్యాదినాక్విప్-నివర్త్యప్రతియాప్య- సాదితాః వినాశితాః-దైత్యానాం సంపదోయేనతస్య- చక్రిణోహరేఃమహేంద్రస్యాలయోభవనం - తద్వచ్చారుపదంస్థా నం-సమాసదత్ప్రాపత్- సీదతేర్లుఙ్ ళ్పుషాదిత్వాదఙ్ అత్రనతీనతీతి పదఃపదమితిచ ద్వయోర్వ్యంజనయుగ్మయోరసకృదావృత్త్యాఛేకానుప్రాసః-అన్యత్రవృత్త్యనుప్రా సఇత్యనయోస్సంసృష్టిః॥ ... ... *

జితదైత్యసంపదః పదం మహేంద్రాలయచారు చక్రిణః॥౧౨॥ పతత్పతంగప్రతిమస్తపోనిధిః పురోఽస్య యావన్న భువి వ్యలీయత। గిరేస్తటిత్వానివ తావదుచ్చకైర్జవేన పీఠాదుదతిష్ఠదచ్యుతః॥౧౩॥ అథ ప్రయత్నోన్నమితానమత్ఫణైర్ధృతే కథంచిత్ఫణినాంగణైరధః। న్యధాయిషాతామభిదేవకీసుతం సుతేన ధాతుశ్చరణౌ భువస్తలే॥౧౪॥ తమర్ఘ్యమర్ఘ్యాదికయా

---

౧౨ ॥ పతదితి॥ పతన్ యః పతంగస్సూర్యః- స ప్రతిమా ఉపమానం యస్య సః॥ ని॥ పతంగౌ పక్షిసూర్యౌ చేత్యమరః, తపోనిధిః మునిః, అస్య హరేః, పురో భువి పురః ప్రదేశే యావన్న వ్యలీయత నాతిష్ఠత్, లీఙ్ గతావితి ధాతోః దైవాదికాత్కర్తరి లఙ్, తావదచ్యుతః- గిరేః శైలాత్, తటిత్ అస్యాస్తీతి తటిత్వాన్ మేఘ ఇవ॥ సూ॥ ఝయ ఇతి మతుపో మకారస్య వకారః॥ సూ॥ తసౌ మత్వర్థ ఇతి భసంజ్ఞాయామేకసంజ్ఞాధికారేణ పదత్వాన్న జస్త్వం ఉచ్చకైరున్నతాత్పీఠాత్, జవేనోదతిష్ఠత్, మునిచరణస్య భూస్పర్శాత్ప్రాగేవ స్వయముత్థితవాన్॥ శ్లో॥ ఊర్ధ్వం ప్రాణా హ్యుత్క్రామంతి యూనః స్థవిర ఆగతే। ప్రత్యుత్థానాభివాదాభ్యాం పునస్తాన్ప్రతిపద్యత ఇతి శాస్త్రమనుసరన్నితి భావః॥ సూ॥ ఉదోఽనూర్ధ్వకర్మణీతి నియమాత్, ఇహోర్ధ్వకర్మణి నాత్మనేపదం, పతత్పతంగ ఇత్యత్ర, పతంగస్య పతనాసంభవాదియమభూతోపమేత్యాచార్యదండిప్రభృతయో బభణుః. అత ఏవాత్ర ప్రసిద్ధస్యోపమానత్వాయోగాదుత్ప్రేక్షేత్యాధునికాలంకారికాస్సర్వే వర్ణయంతి॥ శ్రీ॥ [illegible] ... ... *

౧౩ ॥ అథేతి ॥ అథాచ్యుతోత్థానానంతరం, ధాతుస్సుతేన నారదేన ప్రయత్నేనోన్నమితాస్తథాపి మునిపాదన్యాసభారాదానమంతః ఫణాః యేషాం తైః ఫణినాంగణైః, అధః అధః ప్రదేశే. కథంచిద్ధృతే స్థాపితే, భువస్స్థలే భూపృష్ఠే, అభిదేవకీసుతం॥ సూ॥ లక్షణేనాభిప్రతీ ఆభిముఖ్య ఇత్యవ్యయీభావః, చరణౌ న్యధాయిషాతాం నిహితౌ దధాతేః కర్మణి లుఙ్॥ సూ॥ స్యసిచ్సీయుట్తాస్విత్యాదినా చిణ్వదిటియాగమః, అత్ర ఫణినాం నమనోన్నమనాసంబంధేపి మునిగౌరవాయ తత్సంబంధాభిధానాదతిశయోక్తిభేదః ॥ ... ... *

౧౪ ॥ తమితి ॥ ఆదిపూరుషః పురాణపురుషః॥ సూ॥ అన్యేషామపి దృశ్యత ఇతి వా దీర్ఘః, సత్కృష్ణః, అర్ఘ్యం పూజార్హమిత్యర్థః॥ సూ॥ దండాదిభ్యో యః, తం నారదం అర్ఘార్థం పూజార్థం ద్రవ్యమర్ఘ్యం॥ సూ॥ పాదార్ఘాభ్యాం చేతి యత్ప్రత్యయః॥ ని॥ మూల్యే పూజావిధావర్ఘః। షట్సు త్రిష్వర్ఘ్యమర్ఘార్థే ఇత్యుభయత్రాప్యమరః, అర్ఘ్యమాదిర్యస్యాస్తయా, అర్ఘ్యాదికయా॥ సూ॥ శేషాద్విభాషేతి కప్రత్యయః, సపర్యయా పూజయా॥ ని॥ పూజా నమస్యాపచితిస్సపర్యార్చార్హణాస్సమా ఇత్యమరః, సాధు పర్యపూపుజత్ పరిపూజితవాన్. ణౌ చఙ్, యదుక్తం చైతదితి అర్థాంతరన్యాసస్య తి- గృహానితి. మనస ఈషిణో మనీషిణః సంతః, పృషోదరాదిత్వాత్సాధుః. అపుణ్యకృతాం పుణ్యమకృతవతాం॥ సూ॥ సుకర్మపాపమంత్రపుణ్యేషు కృఞ ఇతి భూతే క్విప్,

దిపూరుషస్సపర్యయా సాధు స పర్యపూజయత్। గృహానుపైతుం ప్రణయాదభీప్సవో భవంతి నాపుణ్యకృతాం మనీషిణః॥౧౪॥ న యావదేతావుదపశ్యదుత్థితౌ జనస్తుషారాంజనపర్వతావివ। స్వహస్తదత్తే మునిమాసనే మునిశ్చిరంతనస్తావదభిన్యవీవిశత్॥౧౫॥ మహామహానీలశిలారుచః పురో నిషేదివాన్కంసకృషస్స విష్టరే। శ్రితోదయాద్రేరభిసాయముచ్చకైరచూచురచ్చంద్రమసోఽభిరామతాం॥౧౬॥ విధాయ తస్యాపచితిం ప్రసేదుషః ప్రకామమప్రీయత యజ్వనాం ప్రియః। గ్రహీతుమార్యాన్పరిచర్య

గృహాన్ ప్రణయాదుపైతుం అభీప్సవో వ్యాప్తుమిచ్ఛవః, ఆప్నోతేస్సన్నంతాదుప్రత్యయః॥సూ॥ ఆప్జ్ఞప్యృధామీదితీకారః. న భవంతి కింతు పుణ్యకృతామేవ — అతశ్శ్రీకృష్ణస్య పూజార్హ ఇత్యర్థః॥ * * *

౧౫॥ నేతి॥ ఉత్థితావేతౌ మునికృష్ణౌ, జనః, తుషారాంజనయోః పర్వతావివ, యావన్నోదపశ్యత్ నోత్ప్రేక్షితవాన్, తావచ్చిరంతనః పురాణః, మునిః కృష్ణః- పురా కిల భగవాన్ బదరికారణ్యే, నారాయణావతారే తపస్తప్తవానితి పురాణవచనాత్॥సూ॥ సాయంచిరమిత్యాదినా ట్యుప్రత్యయస్తుడాగమశ్చ, స్వహస్తేన దత్తే ఆసనే, మునిం నారదం, అభిన్యవీవిశత్ స్వాసనోపవేశితవాన్, విశతేర్ణౌ చఙ్॥ *

౧౬॥ మహేతి॥ మహత్యాః మహానీలశిలాయాః సింహలద్వీపసంభవేంద్రనీలస్యేవ, రుగివ రుగ్యస్య స ఇత్యుపమాలంకారః॥శ్లో॥ సింహలస్యాకరోద్భూతా మహానీలాస్తు తే స్మృతా ఇతి భగవానగస్త్యః॥ కంసకృషః శ్రీకృష్ణస్య, పురో విష్టరే ఆసనే॥ సూ॥ వృక్షాసనయోర్విష్టర ఇతి షత్వం. నిషేదివాన్ ఉపవిష్టవాన్॥సూ॥ భాషాయాం సదవసశ్రువ ఇతి క్వసుః. స మునిః, అభిసాయం సాయంకాలాభిముఖం. అవ్యయీభావః. సాయంకాలస్య కాంత్యుత్కర్షోపమానత్వం. శ్రితః ఉదయ ఇత్యద్రిర్యేన, తస్య చంద్రమసః, అభిరామతాం ఉచ్చకైశ్శోభాం, అచూచురత్ చోరితవాన్ ప్రాప్తవానిత్యర్థః. చుర స్తేయే॥సూ॥ ణిశ్రీత్యాదినా చఙ్, అత్రాన్యస్యాన్య సంబంధాసంభవాచ్చంద్రమసోఽభిరామతామివాభిరామతామిత్యుపమాపర్యవసానాదసంభవద్వస్తుసంబంధరూపో నిదర్శనాభేదః, స చోక్తోపమాయా మంగాంగిభావేన సంకీర్యతే॥ *

౧౭॥ విధాయేతి॥ యజ్వానో విధినేష్టవంతః॥సూ॥ యజ్వా తు విధినేష్టవానిత్యమరః॥ సుయజోర్ఙ్వనిప్, తేషాం ప్రియో హరిః, ప్రసేదుషః ప్రసన్నస్య, సదేః క్వసురిత్యుక్తం, అస్య మునేరపచితిం పూజాం॥ పూజానమస్యాపచితిరిత్యమరః - విధాయ కృత్వా ప్రకామమత్యర్థం. అప్రీయత ప్రీతోఽభవత్, ప్రీఙ్ ప్రీణనే దైవాదికాత్కర్తరి లఙ్ మునిశ్చాజాయత ప్రీతిహేతుత్వమర్థాంతరం న్యస్యతి, గృహీతుమితి, మహానుభావాః మహాత్మానః, ఆర్యాన్ పూజ్యాన్, పరిచర్యయా పరిపస్యయా, గృహీతుం వశీకర్తుం॥ సూ॥ గ్రహోఽలిటి దీర్ఘ ఇతి దీర్ఘః, ముహుర్నితాంతం, అర్థినః సాకాంక్షాః,

యామురుహస్మహోనుభావాహినితాంతమర్థినః॥౧౭॥ అశేషతీర్థోపహృతాః కమండలోర్నిధాయపాణావృషిణాభ్యుదీరితాః। అఘౌఘవిధ్వంసవిధౌపటీయసీర్నతేనమూర్ధ్నాహరిరగ్రహీదపః॥౧౮॥సకాంచనేయత్రమునేరనుజ్ఞయానవాంబుదశ్యామతనుర్న్యవిక్షత। జిగాయజంబూజనితశ్రియశ్శ్రియంసుమేరుశృంగస్యతదాతదాసనం॥ ౨౦॥ సతప్తకార్తస్వరభాస్వరాంబరఃకఠోరతారాధిపలాంఛనచ్ఛవిః।విదిద్యుతేబాడబజాతవేదసశ్శిఖాభిరాశ్లిష్టఇవాంభసాంనిధిః॥౨౧॥రథాంగపాణేఃపట

అథార్థస్సమర్థోఽభిలాషఃసఏషామ స్తీతిమత్వర్థీయ ఇనిఃనతుణినిః - కృద్వృత్తేస్తద్ధితవృత్తిబలీయసీతిభాష్యోక్తత్వాత్। ... ※

౧౮॥ అశేషేతి॥అశేషతీర్థేభ్యః ఉపహృతాఃఆహృతాః - తథా కమండలోఃపాణౌ నిధాయ- కమండలోరుదపాత్రాదుద్ధృత్యపాణౌనిధాయేత్యర్థః - కుసూలాత్పచతీత్యాదివత్ క్రియాంతరాక్షిప్తక్రియాపేక్షయాకమండలోరపాదానత్వాత్పంచమీ॥ ని॥ఆస్త్రీకమండలుఃకుండీత్యమరః - ఋషిణాఅభ్యుదీరితాఃక్షిప్తాః - అతఏవాఘౌఘానాంపాపసమూహానాం- విధ్వంసవిధౌ వినాశకరణే- పటీయసీస్సమర్థతరాః- పటుశబ్దాదీయసున్॥సూ॥ఉగితశ్చేతిఙీప్- అపోజలాని- హరిఃకృష్ణః - నతేనమూర్ధ్నాశిరసా- అగ్రహీత్ స్వీకృతవాన్- గ్రహేర్లుఙ్॥ ... ※

౧౯॥ సఇతి॥ నవాంబుదశ్యామతనుః సహరిః-మునేరనుజ్ఞయా-కాంచనే కాంచనవికారే-వైకారికోణ్ప్రత్యయః- యత్రఆసనే-న్యవిక్షతఉపవిష్టవాన్ - లుఙ్నేర్విశఇత్యాత్మనేపదం॥సూ॥శలఇగుపధాదనిటఃక్స ఇతిక్సః- తదాసనం-తదాహర్యుపవేశసమయే-జంబూఃఫలగ్రవృక్షవిశేషః॥ ని॥ జంబూస్సురభిపత్రాచరాజజంబూ మహాఫలేత్యభిధానరత్నమాలాయాం- తయాజనితాశ్రీర్యస్య తస్యతథోక్తస్య - భాషితపుంస్కత్వాత్పుంవద్భావః-అతోసమభావః-సుమేరుశృంగస్యశ్రియం - జిగాయ-తద్వద్బభావిత్యర్థః॥సూ॥సన్లిటోర్జేరితికుత్వం - ఉపమానుప్రాసయోస్సంసృష్టిః॥ ... ... ※

౨౦॥ సఇతి। తప్తంపుటపాకశోధితం- కార్తస్వరంస్వర్ణం॥ ని॥ రుక్మంకార్తస్వరంజాంబూనదమష్టాపదోస్త్రియామిత్యమరః - తద్వద్భాస్వరాంబరః పీతాంబరఇత్యర్థః.. కఠోరతారాధిపస్యపూర్ణేందోః- లాంఛనస్యకళంకస్యఛవిరివఛవిర్యస్యసః - ఉపమాపూర్వపదోబహువ్రీహిః - ఉత్తరపదలోపశ్చ - సహరిః - బాడబజాతవేదసాబడబాగ్నేః- శిఖాభిజ్వాలాభిః - ఆశ్లిష్టోయుక్తః - అంభసాంనిధిరివ విదిద్యుతేబభాసే॥ ... ... •

౨౧॥ రథాంగేతి॥ రథాంగంచక్రంపాణౌయస్యతస్యహరేః॥ వా ॥ ప్రహరణార్థేభ్యః పరేనిష్ఠాసప్తమ్యౌభవతఇతిపాణేః- పరనిపాతః- రోచిషాంపటలేన-సంవళితాః

తేన రోచిషామృషిత్విషస్సంవలితా విరేజిరే । చలత్పలాశాంతరగోచ
రాస్తరోస్తుషారమూర్తేరివ నక్తమంశవః॥ ౨౨॥ ప్రఫుల్లతాపింఛనిభైరభీ
షుభిశ్శుభ్రైశ్చ సప్తచ్ఛదపాంసుపాండుభిః। పరస్పరేణచ్ఛురితామలచ్ఛ
వీ తదైకవర్ణావివ తౌ బభూవతుః॥ ౨౩॥ యుగాంతకాలప్రతిసంహృతా
త్మనో జగంతి యస్యాం సవికాసమాసత తనౌ మముస్తత్ర న కైటభద్విష

మిశ్రితాః- ఋషేః త్విషో రుచయః- నక్తం రాత్రౌ- సప్తమ్యర్థేఽవ్యయీభావః- తరోః వృక్షస్య- చలతాం పలాశానాం పత్రాణాం- అంతరాణి వివరాణి - గోచరా ఆశ్రయా యేషాం తే తుషారః మూర్తిర్యస్య తస్య ఇందోః- అంశవో మయూఖా ఇవ - విరేజిరే-చకాశిరే- ఉత్ప్రేక్షా॥ ... ... *

౨౨॥ ప్రఫుల్లేతి॥ ప్రఫుల్లం వికసితం- ఫుల్ల వికసన ఇతి ధాతోః పచాద్యజంతం ఫలేష్ణనిష్ఠాయామనుపసర్గాత్- ఫుల్లక్షీబకృశోల్లాఘా ఇతి నియమాత్- ఫుల్ల ఇత్యేవేతి క్షీరస్వామీ- తాపింఛస్య తమాలస్య పుష్పం తాపింఛం॥ సూ॥ ఫలే లుగితి తద్ధితలుక్॥ ని॥ ద్విహీనం ప్రసవే సర్వమితి నపుంసకత్వం॥ ని॥ కాలస్కంధస్తమాలస్స్యాత్తాపింఛోఽప్యథ సింధుకశ్శ్వరః- తేన సదృశైః ప్రఫుల్లతాపింఛనిభైః - నిత్యసమాసత్వాదస్వపదవిగ్రహః- అత ఏవ॥ ని॥ స్యురుత్తరపదే త్వమీ। నిభసంకాశనీకాశప్రతీకాశోపమాదయ ఇత్యమరః- సప్తచ్ఛదాః పర్ణాని పర్వణి యస్యేతి సప్తచ్ఛదో వృక్షభేదః॥ ని॥ సప్తపర్ణో విశాలత్వక్ శారదో విషమచ్ఛద ఇత్యమరః - సంఖ్యాశబ్దస్య వృత్తివిషయే వీప్సార్థత్వం సప్తపర్ణాదిషూక్తం భాష్యే- శేషం తాపింఛవత్ -తస్య పుష్పాణి సప్తచ్ఛదాని తేషాం పాంసుః రజః- తద్వత్పాండుభిస్సితైః- శుభ్రైశ్చ శుభ్రైః-అభీషుభిరన్యోన్యరశ్మిభిః॥ ని॥ అభీశుః ప్రగ్రహే రశ్మావితి శాశ్వతః- పరస్పరేణ ఛురితే రూషితే- అమలే ఛవీ అన్యోన్యకాంతీ యయోస్తౌ- ద్వయోరభీశూనాం చావయవావయవిభావాద్భేదేన నిర్దేశః, తౌ హరినారదౌ- తదా ఏకవర్ణావివ బభూవతుః- ఉభయప్రభా మేళనాదుభయోరపి- సర్వాంగీణో గంగాయమునా సంగమ ఇవ - స్ఫటికేంద్రనీలమణి ప్రభామేళనప్రాయః కశ్చిదేకవర్ణః ప్రాదుర్బభూవ, తన్నిమిత్తాచ్చేయమనయోరేకవర్ణతోత్ప్రేక్షా॥ .. ... *

౨౩॥ యుగాంతేతి॥ యుగాంతకాలే ప్రళయసమయే - ప్రతిసంహృతాః ఆత్మన్యుపసంహృతాః- ఆత్మానో జీవా యేన తస్య- కైటభద్విషో హరేః- యస్యాం తనౌ-జగంతి లోకాః-సవికాసం సవిస్రంభం-ఆసత అతిష్ఠన్ - ఆస ఉపవేశనే లఙ్- తత్ర తనౌ దేహే-తపోధనస్య నారదస్య- అభ్యాగమేన ఆగమనేన సంభవంతీతి సంభవాస్సంభూతాః-పచాద్యచ్- ముదః సంతోషాః- న మముః, అతిరిచ్యంతే ఇత్యర్థః, చతుర్దశ భువనభరణపర్యాప్తస్యాపి వర్ష్మణోఽంతీతి కవిప్రౌఢోక్తిసిద్ధాతిశయేన స్వతస్సిద్ధస్యాభేదేన

స్తపోధనాభ్యాగమసంభవా ముదః॥ ౨౪॥ నిదాఘధామానమివాధిదీధి
తిం ముదా వికాసం మునిమభ్యుపేయుషీ। విలోచనే బిభ్రదధిశ్రితశ్రిణీ స
పుండరీకాక్ష ఇతిస్ఫుటోఽభవత్॥ ౨౫॥ సితం సితిమ్నా సుతరాం మునేర్వ
పుర్విసారిభిస్సౌధమివాథలంభయన్। ద్విజావళివ్యాజనిశాకరాంశుభి

ధ్యవసితత్వాదతిశయోక్తిః - సా చ ముదామంతస్సంబంధేఽపి అసంబంధోక్త్యాసంబంధరూపాతిశయోక్తిః॥ ... ... *

౨౪॥ నిదాఘేతి॥ నిదాఘముష్ణం ధామ తేజో యస్య తథోక్తం ॥ ని ॥ నిదాఘో గ్రీష్మకాలే స్యాదుష్ణస్వేదాంబునోరపీతి విశ్వః - అర్కం సూర్యమివ అతిదీధితి మధికకాంతిం- మునిమభినారదమభిలక్ష్య ॥ సూ॥ అభిరభాగ ఇతి లక్షణే కర్మప్రవచనీయసంజ్ఞా॥ కర్మప్రవచనీయయుక్తే ద్వితీయా- ముదా సంతోషేణ వికాసముపేయుషీ ఉపగతే, క్వసుప్రత్యయాంతో నిపాతః- అత ఏవాశ్రితాః ప్రాప్తాః శ్రియో యాభ్యాం తే తథోక్తే॥ సూ॥ ఇకోఽచి విభక్తావితి నుమాగమః- విలోచనే నేత్రే బిభ్రత్॥ సూ॥ నాభ్యస్తాచ్ఛతురితి నుమభావః- స హరిః పుండరీకాక్ష ఇత్యేవం- స్ఫుటోఽభవత్ - సూర్యసన్నిధానే శ్రీవికాసభాక్త్వేన పుండరీకసాధర్మ్యాత్- పుండరీకే ఇవాక్షిణీ యస్యేత్యవయవార్థలాభే పుండరీకాక్ష ఇతి వ్యక్తమన్వర్థసంజ్ఞాభూదిత్యర్థః - అత్ర బిభ్రదితి స్ఫుటోఽభవదితి పదార్థహేతుకస్య కావ్యలింగస్య నిదాఘధామానమివేత్యుపమాసాపేక్షత్వాదనయోరంగాంగిభావేన సంకరః॥ ... ... *

౨౫॥ సితమితి॥ అథోభయోరుపవేశానంతరం- అచ్యుతః కృష్ణః- హాసకర్తా- విసారిభిరభీక్ష్ణం విసర్పద్భిః॥ సూ॥ బహుళమాభీక్ష్ణ్య ఇతి ణినిః- ద్విజావళిః దంతపఙ్క్తిః॥ ని॥ దంతవిప్రాండజా ద్విజా ఇత్యమరః- సైవ వ్యాజః కపటం యస్య సః- తద్రూప ఇత్యర్థః, స చాసౌ నిశాకరశ్చ- తస్యాంశుభిః కిరణైః- సితం స్వభావశుభ్రం మునేర్నారదస్య వపుః శరీరం- సౌధం ప్రాసాదమివ- సుతరామత్యంతం॥ సూ॥ అవ్యయఘాదాముప్రత్యయః, సితిమ్నా ధావళ్యేన ప్రయోజ్యకర్త్రా- లంభయన్ ప్రాపయన్ - అతిధవళయన్నిత్యర్థః- లభేరత్ర గత్యుపసర్జనప్రాప్త్యర్థత్వేనాగత్యర్థత్వాత్॥ సూ॥ గతిబుద్ధీత్యాదినా అణికర్తుః కర్మత్వం, యథాహ వామనః- లభేర్గత్యర్థత్వాణ్ణిచ్యణౌ కర్తుః- కర్మత్వాకర్మత్వే ఇతి- ప్రాప్త్యుపసర్జనగత్యర్థత్వే తు కర్మత్వమేవేతి రహస్యం॥ సూ॥ లభేశ్చేతి నుమాగమః- శుచిస్మితాం వాచం- అవోచత్ ఉక్తవాన్ ॥శ్లో॥ స్మితపూర్వాభిభాషీ చ పూర్వభాషీ చ రాఘవ ఇతి న్యాయాదితి భావః॥ సూ ॥ బ్రూఞో వచిః వచ ఉమితి ఉమాగమే గుణః - అత్ర సౌధమివేత్యుపమాయాః సితిమ్నా లంభయన్నిత్యసంబంధే సంబంధరూపాతిశయోక్తిః- ద్విజావళీవ్యాజనిశాకరేతి ఛలాదిశబ్దైరసత్యత్వప్రతిపాదనరూపాపహ్నవస్య చ మిథో నైరపేక్ష్యాత్సంసృష్టిః॥ ... ... *

శ్శుచిస్మితాం వాచమవోచదచ్యుతః ॥౨౬॥ హరత్యఘం సంప్రతి హేతురే
ష్యతశ్శుభస్య పూర్వాచరితైః కృతం శుభైః । శరీరభాజాం భవదీయదర్శ
నం వ్యనక్తి కాలత్రితయేపి యోగ్యతాం ॥౨౭॥ జగత్యపర్యాప్తసహస్రభా
నునా న యన్నియంతుం సమభావి భానునా । ప్రసహ్య తేజోభిరసంఖ్యతాం
గతైరదస్త్వయా నున్నమనుత్తమం తమః ॥౨౮॥ కృతః ప్రజాక్షేమకృతా ప్ర
జాసృజా సుపాత్రనిక్షేపనిరాకులాత్మనా । సదోపయోగేపి గురుస్త్వమ

౨౬॥ హరతీతి॥ భవదీయదర్శనం- శరీరం భజంతీతి శరీరభాజః తేషాం- ద్రష్టౄణామితి భావః- భజో ణ్విః- కాలత్రితయే భూతాదికాలత్రయేపి - యోగ్యతాం పాత్రతాం- వ్యనక్తి గమయతి- కుతః- సంప్రతి దర్శనకాలే- అఘం పాపం హరతి అపనుదతి- ఏష్యతో భావినః- శుభస్య శ్రేయసః హేతుః తథా- పూర్వాచరితైః ప్రాగనుష్ఠితైః శుభైస్సుకృతైః- కృతం- ఏవం త్రైకాల్యేపి- స్వకార్యత్వేన కారణత్వేన చ- పుంసి సుకృత సమవాయమవగమయతి తస్మాద్దర్శనం కస్య నాశాస్యమితి భావః, అత్ర హరతీత్యాది వాక్యార్థస్య శరీరేత్యాది వాక్యార్థహేతుత్వోక్త్యా వాక్యార్థహేతుకం కావ్యలింగమలంకారః.

౨౭॥ జగతీతి॥ జగతి లోకే అపర్యాప్తః అపరిచ్ఛిన్నాః, సహస్రం భానవో అంశవో యస్య తేన, భానునా అర్కేణ॥ ని॥ భానవో ర్క-హరాంశవ ఇత్యుభయత్రాపి వైజయంతీ- యత్తమో నియంతుం నివారయితుం- న సమభావి నాశంకి - భావే లుఙ్- అవిద్యమానముత్తమం యస్మాత్తదనుత్తమం సర్వాధికం- అదః తమః మోహాత్మకం- అసంఖ్యతాం గతైః తేజోభిః- ప్రసహ్య బలాత్- త్వయా నుత్తం నున్నం- అతః శ్లాఘ్యం దర్శనం భవానితి భావః॥ సూ॥ నుదవిదేత్యాదినా వికల్పత్వాన్నిష్ఠానత్వాభావః- అత్రోపమానాద్భానోః మునేరాధిక్యప్రతిపాదనాద్వ్యతిరేకః॥ ... ... ❋

౨౮॥ కృత ఇతి॥ ప్రజానాం జనానాం- అపత్యానాం చ- క్షేమకృతా కుశలకారిణా॥ ని॥ ప్రజా స్యాత్సంతతౌ జన ఇత్యమరః- సుపాత్రే యోగ్యపురుషే- కటాహాది దృఢభాజనే చ- నిక్షేపేణ నిధానేన- నిరాకులాత్మనా స్వస్థచిత్తేన॥ ని॥ యోగ్యభాజనయోః పాత్రమిత్యమరః- ప్రజాసృజా బ్రహ్మణా పుత్రిణా చ- త్వం - ధనసంపదామివ- శ్రుతీనాం వేదానాం- సదోపయోగే దానభోగాభ్యాం వ్యయేపి- అక్షయః, ఏకత్రామ్నాయాదన్యత్రానంత్యాచ్చేతి భావః, గురురుపదేష్టా- సంప్రదాయప్రవర్తక ఇతి యావత్ - అన్యత్ర మహాన్- నిధీయతే త్రేతి నిధిః నిక్షేపః కృతః॥ సూ॥ ఉపసర్గే ఘోః కిరితి కిప్రత్యయః- శ్రుతిసంప్రదాయద్వారా ధర్మాధర్మవ్యవస్థాపకతయా జగత్ప్రతిష్ఠాహేతూనాం భవాదృశాం దర్శనం కస్య న శ్లాఘ్యమితి భావః- అత్ర శబ్దమాత్రసాధర్మ్యాత్ శ్లేషోయం ప్రకృతాప్రకృతవిషయ ఇత్యాహుః॥ ... ... ❋

౨౯॥ విలోకనేనేతి॥ హేమునే నిబర్హితాంహసా అపహృతపాప్మనా అత ఏవ అము

త్ప్రయోనిధిశ్శ్రీతీనాంధనసంపదామివ॥ ౨౯॥ విలోకనేనైవతవామునా
మునేకృతఃకృతార్థోస్మినిబర్హితాంహసా। తథాపిశుశ్రూషురహంగరీ
యసీర్గిరోథవాశ్రేయసికేనతృప్యతే॥ ౩౦॥ గతస్పృహోప్యాగమన
ప్రయోజనంవదేతివక్తుంవ్యవసీయతేయయా। తనోతినస్తాముదితాత్మ
గౌరవోగురుస్తవైవాగమఏషధృష్టతామ్॥ ౩౧॥ ఇతిబ్రువంతంతమువాచ
సవ్రతీనవాచ్యమిత్థంపురుషోత్తమత్వయా। త్వమేవసాక్షాత్కరణీయఇ
త్యతఃకిమస్తికార్యంగురుయోగినామపి॥ ౩౨॥ ఉదీర్ణరాగప్రతిరోధకంజ
నైరభీక్ష్ణమక్షుణ్ణతయాతిదుర్గమమ్। ఉపేయుషోమోక్షపథంమనస్విన

నాతవవిలోకనేనైవకృతార్థః కృతోస్మి, తథాప్యహం- గరీయసీః అర్థవత్తరాః॥ సూ॥ ద్వివచనవిభజ్యోపపదేఇత్యాదినాయియసున్, ఉగితశ్చేతిఙీప్॥ సూ॥ ప్రియస్థిరేత్యాదినాగురోర్గరాదేశః. గిరస్తవవాచోపి, శుశ్రూషుః శ్రోతుమిచ్ఛుః, అస్మిశృణోతేస్సన్నంతాదుప్రత్యయః. నచైతద్వ్యర్థమిత్యాహ, అథవేతి - తథాహీత్యర్థః- అథవేతిపక్షాంతరప్రసిద్ధ్యోరితిగణవ్యాఖ్యానాత్- శ్రేయసివిషయే, కేనతృప్యతే, నకేనాపీత్యర్థః- కృతార్థతయాఇయత్తాభావాదితిభావః, భావేలట్॥ ... *

౩౦॥ ఏవంప్రియముక్త్వాసంప్రత్యాగమనప్రయోజనంవినయేనపృచ్ఛతి॥ గతస్పృహ ఇతి॥ గతస్పృహోవిరక్తోపిత్వం. ఆగమనప్రయోజనం, వదేతివక్తుం యయాధృష్టతయా, వ్యవసీయతే ఉద్యుజ్యతే, స్యతేర్భావేలట్, ఉదితముత్పన్నం ఉక్తంవా- ఆత్మనోమమగౌరవంయేనసః- గురుః శ్లాఘ్యః, ఏషతవఆగమఏవ- నోస్మాకం, తాంధృష్టతాం, తనోతి, భగవతోనిస్పృహత్వేపి ప్రేక్షావత్ప్రవృత్తేః ప్రయోజనవ్యాప్తేస్సావకాశః ప్రశ్నఇతిభావః॥ ... ... *

౩౧॥ ఇతీతి॥ ఇతిబ్రువంతంతంహరిం- సవ్రతీమునిరువాచ, కిమితి, హేపురుషోత్తమపురుషేషుశ్రేష్ఠ॥ సూ॥ ననిర్ధారణఇతిషష్ఠీసమాసనిషేధః- త్వయాఇత్థం, గతస్పృహోపీత్యేవం, నవాచ్యం- గతస్పృహస్యాప్యత్రప్రయోజనసంభవాదితిభావః- తదేవాహ- యోగినామపి, త్వమేవసాక్షాత్కరణీయః ప్రత్యక్షీకర్తవ్యః- ఇత్యతోస్మాత్, అన్యద్గురుకార్యం, కిమస్తి- నకించిదిత్యర్థః, తస్మాన్నప్రయోజనాంతర ప్రశ్నావకాశ ఇతిభావః॥ ... ... *

౩౨॥ యదుక్తంయోగినామపిత్వమేవ సాక్షాత్కరణీయఇతితదేవప్రథయతి॥ ఉదీర్ణేతి॥ ఉదీర్ణఉద్రిక్తఃరాగోవిషయాభిలాషః సఏవ ప్రతిరోధకః ప్రతిబంధః పాటచ్చరశ్చయస్మింస్తం॥ ని॥ ప్రతిరోధిపరాస్కందిపాటచ్చరమలిమ్లుచాఇత్యమరః, అభీక్ష్ణమక్షుణ్ణతయాఅనభ్యస్తత్వేన, అన్యత్రాప్రతిహతత్వేనచ, జనైరతి దుర్గమం మోక్షపథం అపవర్గమార్గం, కాంతారంచ, ఉపేయుషఃప్రాప్తవతః॥ సూ॥ ఉపేయివాననాశ్వాననూచానశ్చేతి క్వసుప్రత్యయాంతోనిపాతః- మనస్వినస్సుమ

స్త్వమగ్రభూమిర్నిరపాయసంశ్రయా॥ ౩౩॥ ఉదాసితారంనిగృహీత
మానసైర్గృహీతమధ్యాత్మదృశాకథంచన।బహిర్వికారం ప్రకృతేః
పృథగ్విదుఃపురాతనంత్వాంపురుషంపురావిదః॥౩౪॥నివేశయామాసిథ
హేలయోద్ధృతంఫణాభృతాంఛాదనమేకమోకసః । జగత్త్రయైకస్థ

నసోఢీరస్య॥ సు-॥ త్రింశంసాయామినిః - త్వమేవ- నిరపాయః పునరావృత్తి ర
హితః-సంశ్రయః ఆశ్రయః ప్రాప్తిర్యస్యాస్సాతథోక్తా॥ శ్రు॥ నచపునరావర్తతే
ఇతిశ్రుతేః-అగ్రభూమిఃప్రాప్యస్థానం॥ ని॥ అగ్రమాలంబనేప్రాప్య ఇతివిశ్వః॥ శ్రు॥
సోహమిత్యాదిశ్రుతేః- త్వత్ప్రాప్తేరేవ మోక్షత్వాదిలాభావః, అస్మాస్మముముక్షూణామ
పిత్వమేవసాక్షాత్కరణీయఇతిసిద్ధం॥శ్రు॥ తమేవంవిదిత్వాతి మృత్యుమేతినాన్యః పం
థావిద్యతేయనాయేతిశ్రుతేః - యథాకస్యచిత్కుతశ్చిత్సంకటాన్నిర్గత్య కేనచి
త్కాంతారేణాగతస్యకించిన్నిర్బాధస్థానప్రాప్తిరభయాయకల్పతేతథాత్వమేవము
ముక్షోరితిధ్వనిః॥ .. .. *

౩౩॥ ననుప్రకృతివివిక్తపురుషసాక్షాత్కారాన్మోక్షః, నాస్మత్సాక్షాత్కారాది
త్యాశంక్య, సోపిత్వమేవేత్యాహ॥ఉదాసితారమితి॥ పురావిదఃపూర్వజ్ఞాః కపిలాద
యః, త్వాంనిగృహీతమానసైఃనిరుద్ధచిత్తైః-యోగిభిః ఆత్మనిఅధ్యాత్మం - విభ
క్త్యర్థేఽవ్యయీభావః॥ సు-॥ అనశ్చేతిసమాసాంతష్టచ్, అధ్యాత్మందృక్జ్ఞానం-త
యాఅధ్యాత్మదృశా- ప్రత్యగ్దృష్ట్యా- కథంచన, గృహీతంసాక్షాత్కృతం కేనరూపేణ
గృహీతమతఆహ- ఉదాసితారముదాసీనం ప్రకృతౌస్వార్థం ప్రవృత్తాయామపి-
స్వయంకర్తృత్వాద్యస్పృష్టమిత్యర్థః, ఆసేస్తృచ్, బహిర్వికారేభ్యోబహిర్వికా
రం, మహదాదిభ్యఃపృథగ్భూతమిత్యర్థః॥ సు-॥ అపపరిబహిరంచవఃపంచమ్యేత్య
వ్యయీభావః, కించప్రకృతేస్త్రిగుణాత్మనోమూలకారణాత్, పృథగ్విభిన్నం॥ని॥
ప్రకృతిఃపంచభూతేషుప్రధానేమూలకారణఇతియాదవః, పురాభవంపురాతనం, అ
నాదిం॥ సు-॥ సాయంచిరమిత్యాదినాట్యుట్ ప్రత్యయః,పురుషంపురుషశబ్దవాచ్యం
విజ్ఞానఘనం. విదుఃవిదంతి॥ *॥ విదోలటోవేతిర్ఝురుసాదేశః, యదాహుః॥ సూ॥
మూలప్రకృతిరవికృతిః-మహదాద్యాః ప్రకృతివికృతయః, సప్తషోడశ, వికశ్చవికా
రః-నప్రకృతిర్నవికృతిఃపురుషఇతి॥ శ్రు॥ అజామేకాంలోహితశుక్లకృష్ణామిత్యాదిశ్రు
తేశ్చ, సోపిత్వమేవ॥ శ్రు॥ తత్త్వమసీత్యాదివాక్యైరైక్యశ్రవణాత్ తస్మాత్త్వమేవ
సాక్షాత్కరణీయఇతిసుష్ఠూక్తమితిభావః॥ ... ... *

౩౪॥ ఏవంభగవతోనిర్గుణస్వరూపముక్త్వా, సంప్రతిప్రస్తుతోపయోగితయా స
గుణమాశ్రిత్యషడ్భిఃస్తౌతి॥ నివేశయామాసిథేతి॥ జగత్త్రయస్యలోకత్రయస్య,ఏకస్థ
పతిరేకాధిపతిః, ఏకశిల్పిశ్చ॥ ని ॥ స్థపత్యేధిపతౌతక్ష్ణిస్థపస్సచివేపిచేతివైజయంతీ,

పతి స్త్వముచ్చైరహీశ్వరస్తంభశిరస్సుభూతలమ్ ॥ ౩౫ ॥ అనన్యగుర్వ్యాస్తవ కేన కేవలంపురాణమూర్తే మహిమావగమ్యతే । మనుష్యజన్మాపిసురాసురాన్గుణైర్భవాన్భవచ్ఛేదకరైః కరోత్యధః ॥ ౩౬ ॥ లఘూకరిష్యన్నతిభారభంగురామమూం కిలత్వం త్రిదివాదవాతరః । ఉదూఢ

త్వం హేలయాలీలయా, ఉద్ధృతం, వరాహావతారఇతిభావః, ఫణాభృతాముఽరగాణాం ఓకసఆశ్రయస్య, సద్మనశ్చ ॥ ని ॥ ఓకస్సద్మనిచాశ్రయఇతివిశ్వః, ఏకంఛాదనమావరణంభూతలం, ఉచ్చైరున్నతైః, అహీశ్వరఃశేషః. సఏవ స్తంభః, తస్యశిరస్సుమూర్ధసు, అగ్రేషుచ, సహస్రేష్వపీతిభావః, నివేశయామాసినిహితవాన్, నివిశతేర్ణ్యంతాదామ్ప్రత్యయః ॥ సు ॥ కృఞ్చానుప్రయుజ్యతేలిటీతిఅస్తేరనుప్రయోగః, అత్రశ్లిష్టాశ్లిష్టరూపకయోర్హేతుహేతుమద్భావాత్ శ్లిష్టపరంపరితరూపకం ॥ ... *

౩౫ ॥ అనన్యేతి ॥ నవిద్యతేఅన్యాగురుర్యస్యాస్తస్యాః, అనన్యగుర్వ్యాస్తత్యేతదీకారాంతపాఠః, సమాసాత్ప్రాగుకారేణ ॥ సు ॥ నద్యృతశ్చేతికప్ప్రసంగేన, పశ్చాత్త్వనుపసర్జనాధికారాత్ ॥ సు ॥ ఓతోగుణవచనాదితిఙీష్ప్రాప్నోతీతి ॥ * ॥ జీవహ్రిస్వశ్చేఅవానదీత్వాత్ సు ॥ ఆణ్నద్యాఇతిఆడాగమః, కేన చిత్సమాసాంతవిధిరనిత్యఇతికారంసఃపాఠయాతి, తస్యాంసర్వోత్తరాయాః. తవపురాణమూర్తేః కేవలం, అమానుషస్వరూపస్యైవ ॥ ని ॥ కేవలః కృత్స్నఏకస్స్యాత్కేవలం చావధారణఇతిశాశ్వతః, మహిమాకేనావగమ్యతే, నకేనాపీత్యర్థః, కుతఃమనుష్యజన్మయస్య సః, మనుష్యజన్మాపిభవాన్ ॥ వా ॥ అవజ్ఞ్యేబహువ్రీహివ్యధికరణే జన్మాద్యుత్తరపదఇతివామనః. భవచ్ఛేదకరైః సంసారనివర్తకైః గుణైః ... సురాన్ సురాసురవిరోధస్య కార్యోపాధికత్వేవాశాశ్వతికత్వాత్ ॥ సూ ॥ యేషాంచవిరోధశ్శాశ్వతిక ఇతిద్వంద్వైకవద్భావఇత్యాహుః, అధఃకరోతి ॥ సూ ॥ శేషేప్రథమ ఇతిప్రథమపురుషః, భవచ్ఛబ్దస్యయుష్మదస్మదన్యత్వేనశేషత్వాదితి- మానుషఏవతేమహిమా దురవగాహః అమానుషస్తుకిముతేతితాత్పర్యార్థః. ద్వితీయార్థేఅసకృద్వ్యంజనయుగ్మావృత్త్యాఛేకానుప్రాసః ॥ ... ... *

౩౬ ॥ లఘూకరిష్యన్నితి ॥ త్వమతిభారేణదుర్జనరూపేణభంగురాం స్వయంభజ్యమానాం ॥ సూ ॥ భంజభాసమిదోఘురచ్ ॥ వా ॥ భిదురాదయఃకర్మకర్తరీతివామనః, అమూంభువమిత్యర్థః, లఘూకరిష్యన్నిర్భరాం కరిష్యన్కిల ॥ సూ ॥ అభూతతద్భావేచ్వి ॥ సూ ॥ చ్వౌచేతిదీర్ఘః, తృతీయా, ద్యౌస్త్రిదివస్స్వర్గః తస్మాత్ ॥ సూ ॥ ఘుజర్థేకవిధానంవ్యాప్తివిషయే సంఖ్యాశబ్దస్యపూరణార్థత్వంత్రిభాగాదివత్- అవాతరఃఅవతీర్ణోసి, సాంప్రతంసంప్రతి, ఉదూఢలోకత్రితయేన, కుత్సావిశేషః, త్వయాధరిత్రీభూమిః, గురుఃపూజ్యాభారవతీచ, క్రియతేతరాం, అతిశయేనక్రియతే. *- తిఙశ్చేతితరప. *- కిమేత్తిఙవ్యయఘాదామ్వద్రవ్యప్రకర్ష ఇత్యాంప్రత్య

లోకత్రితయమేన సాంప్రతంగురుర్ధరిత్రీక్రియతెతరాంత్వయా॥౩౨॥ నిజౌ
జసోజ్జాసయితుంజగద్ద్రుహాముపాజిహీథానమహీతలంయది । సమా
హితైరప్యనిరూపితస్తతఃపదందృశస్స్యాఃకథమీశమాదృశాం॥౩౩॥ఉ
పప్లుతంపాతుమదోమదోద్ధతైస్త్వమేవవిశ్వంభరవిశ్వమీశిషే।ఋతే
రవేః క్షాళయితుం క్షమేతకః క్షపాతమస్కాండ మలీమసంనభః ॥

యః, లఘుకిత్వాత్ గురుకతేత్యవిరోధః ప్రతీతేర్విరోధాభాసోలంకారః॥ శ్లో॥ ఆభాస
త్వేవిరోధస్యవిరోధాభాసఉచ్యతఇతిలక్షణాత్॥ ... *

౩౨ - నిజౌజసేతి॥ నిజౌజసా స్వతేజసా, జగద్భ్యోద్రుహ్యన్తీతిజగద్ద్రుహః కం
సాదయః- *- సత్సూద్విషేత్యాదినాక్విప్, తేషాముజ్జాసయితుం, తాన్ హంతు
మిత్యర్థః- *- జాసినిప్రహణేత్యాదినాకర్మణిషష్ఠీ, జసుహింసాయామితి చు
రాదిః, మహీతలంభూలోకం, నోపాజిహీథాయదినావాతరశ్చేత్,ఓహాజ్ గతావితి
ధాతోర్లఙిథాస్, తతస్తర్హి, సమాహితైస్సమాధినిష్ఠైరపి, సకర్మకతా ఏవ్యాని
తాదివదవివక్షితకర్మకత్వాత్కర్తరి క్తః, అథవాసమాహితచిత్తైరిత్యర్థః, విభక్తథసేషు
విభక్తాభ్రాతర ఇతివదుత్తరపదలోపోద్రష్టవ్యః, గమ్యమానార్థస్యాప్రయోగఏవలో
పఇతికైయటః, అనిరూపితఃఅగృహీతస్త్వం, హే ఈశమాదృశాం,చర్మచక్షుషామి
తి ప, వినయోక్తిరియం, దృశోదృష్టేఃపదంగోచరః, కథంస్యాః, నకథంచిదిత్యర్థః
తస్మాత్త్వత్సాక్షాత్కారఏవఆగమనప్రయోజనమితిభావః॥ .. *

౩౩॥ ననుకోస్మాన్నిర్బంధః యస్మాత్త్వయైవాయందుష్టనిగ్రహాధికార ఇత్యాశంక్య అన
న్యసాధ్యత్వాదిత్యాహ॥ ఉపప్లుతమితి॥ విశ్వంబిభర్తీతివిశ్వంభరఃవిశ్వధాత్రా॥ *॥
సంజ్ఞాయాంభృతౄవృజీత్యాదినా ఖచ్ప్రత్యయేముమాగమః. మదోద్ధతైః కంసాది
భిః, ఉపప్లుతంపీడితం అదఃఇదం విశ్వంలోకం పాతుంరక్షితుం, త్వమేవ ఈశిషే శక్నో
షి, విశ్వంభరత్వాదితిభావః, ఈశఐశ్వర్యే లట్ థాస్, అత్రైవ ధర్మైక్యేణ దృష్టాంతమా
హ, ఋతఇతి క్షపాయారాత్రేః. తమస్కాండైస్తమోవర్గైః॥ ని॥ కాండోస్త్రీదండ
బాణార్వవర్గావసరవారిష్విత్యమరః॥ *॥ కస్కాదిషుచేతివిసర్జనీయస్యసత్వం, మ
లీమసంమలినం॥ ని॥ మలీమసంతుమలినంకచ్చరంమలదూషితమిత్యమరః ॥ * ॥ జ్యో
త్స్నాతమిస్రేత్యాదినామత్వర్థీయోనిపాతః- నభఃక్షాళయితుం విశదీకర్తుం - రవే
ర్ఋతే రవింవినా॥ *॥ అన్యారాదితరర్తే ఇత్యాదినా పంచమీ- కఃక్షమేత శక్నుయా
త్-నకోపీత్యర్థః- క్షమూష్ సహనే లిఙ్- అత్ర వాక్యద్వయేపిసమానధర్మస్యైకస్య
ఈశిషేక్షమేతేతిశబ్దద్వయేన వస్తుప్రతివస్తుభావేన నిర్దేశాత్తత్రాపి వ్యతిరేక ముఖ
త్వాద్వైధర్మ్యేణ ప్రతివస్తూపమాలంకారః- తదుక్తంసర్వస్వేవాక్యం॥ వాక్యార్థ
గతత్వేనసామాన్యస్యవాక్యద్వయేనపృథఙ్నిర్దేశేప్రతివస్తూపమా ॥ *

౩౯. కరోతికంసాదిమహీభృతాంవధాజ్జనోమృగాణామివయత్తవస్త
వం।హరేహిరణ్యాక్షపురస్సరాసురద్విపద్విషఃప్రత్యుతసాతిరస్క్రియా
౪౦॥ప్రవృత్తఏవస్వయముజ్ఝితక్రమః క్రమేణ పేష్టుం భువనద్విషామసి।
తథాపివాచాలతయాయునక్తిమాంమిథస్త్వదాభాషణలోలుపంమనః॥
౪౧॥తదింద్రసందిష్టముపేంద్రయద్వచః క్షణంమయావిశ్వజనీన ముచ్య
తే సమస్తకార్యేషుగతేనధుర్యతామహిద్విషస్తద్భవతానిశమ్యతాం॥

౩౯॥ కరోతీతి॥ కించజనోమృగాణామివ- కంసాదిమహీభృతాంవధాద్ధేతోః తవ స్తవః స్తోత్రం॥ ని॥ స్తవస్తోత్రంస్తుతిర్నుతిరిత్యమరః- కరోతీతియత్ - హేహరేకృష్ణ-సింహేతిచగమ్యతే- సాస్తుతిక్రియా- హిరణ్యాక్షపురస్సరాఃహిరణ్యాక్షప్రముఖాః యేఅసురాస్తఏవద్విపాగజాస్తేషాం- ద్విషోహంతురిత్యర్థః- తస్యతవ-ప్రత్యుతవైపరీత్యేన॥ వా॥ ప్రత్యుతేత్యుక్తవైపరీత్యేఇతిగణవ్యాఖ్యానే- తిరస్క్రియాఅవమానః - యదితి సామాన్యేనపుంసకం- సేతివిధేయలింగం- గజఘాతినస్సింహస్యమృగవధ వర్ణనమివ మహాసురహంతుస్తవ కంసాదిషుక్షుద్రవధోత్ఖ్యాపనంతిరస్కారఏవేత్యర్థః - అత్రాసురద్విపానాంహరేరేవహరిరితిశ్లిష్టపరంపరితరూపకం - మృగాణామివేత్యుపమయా అంగాంగిభావేనసంకీర్యతే॥ ... ... *

౪౦॥ ఏవంస్తుత్యాదిభిరభి ముఖీకృత్యాగమనప్రయోజనం వక్తుముపోద్ఘాతయతి॥ ప్రవృత్తఇతి॥త్వముజ్ఝితక్రమస్త్యక్తక్రమస్సన్ - క్రమేణభువనాని ద్విషంతీతిభువనద్విషోసురాస్తేషాం-పేష్టుంతాడయితుమిత్యర్థః॥ *॥ జాసినిప్రహణనాటక్రాథపిషాంహింసాయామితికర్మణిశేషేషష్ఠీ-స్వయమేవాప్రేరితఏవప్రవృత్తోస్యేవ - తర్హిపిష్టపేషణం మాకార్షీరితిచేత్తత్రాహ-తథాపిస్వయంప్రవృత్తోపి - మిథోరహసి - త్వదాభాషణేత్వయాసహసల్లాపే-లోలుపంలుబ్ధం॥ని॥ లుబ్ధోభిలాషుకస్తృష్ణక్ సమౌలోలుపలోలుభావిత్యమరః-మనఃమాంవాచాలతయాసహయునక్తి లట్ - వాచాలంకరోతీత్యర్థః, వాచోబహ్వ్యోస్యసంతీతివాచాలః॥ *॥ ఆలజాటచౌ బహుభాషిణీతి ఆలచ్ప్రత్యయః॥ ని॥ స్యాజ్జల్పాకస్తువాచాలో వాచాటో బహుగర్హ్యవాగిత్యమరః॥ ... ... *

౪౧॥అథస్వవాక్యశ్రవణానంతరంసహేతుకంప్రార్థయతే॥తదితి॥తత్తస్మాత్- ఇంద్రమనుగతఉపేంద్రః- హేఇంద్రానుజ-అతఏవేంద్రసందిష్టంశ్రోతవ్యమితిభావః - కించవిశ్వస్మైజనాయహితంవిశ్వజనీనం॥*॥ఆత్మన్విశ్వజనభోగోత్తరపదాత్ఖఇతి ఖప్రత్యయః-యద్వచః-క్షణంనతుచిరం-మయోచ్యతే-తద్వచః- అహిద్విషోవృత్రఘ్నస్య॥ ని॥ సర్పేవృత్రాసురేప్యహిరితివైజయంతీ-సమస్తకార్యేషు- ధుర్యతాం ధురంధరత్వం.- గతేనప్రాప్తేనభవతా-నిశమ్యతాం-శ్రూయతాం-ప్రార్థనాయాంలోట్ - ధురంవహతీతి

౪౨॥ అభూదభూమిః ప్రతిపక్షజన్మనాం భియాం తనూజస్తపనద్యుతిర్దితేః। యమింద్రశబ్దార్థనిషూదనం హరేర్హిరణ్యపూర్వం కశిపుం ప్రచక్షతే॥ ౪౩॥ సమత్సరేణాసుర ఇత్యుపేయుషా చిరాయ నామ్నః ప్రథమాభిధేయతాం। భయస్య పూర్వావతరస్తరస్వినా మనస్సు యేన ద్యుసదాం న్యధీయత॥ ౪౪॥ దిశామధీశాంశ్చతురో యతస్సురానపాస్య తం రాగ

ధుర్యః॥ ౪౧॥ ధురో యత్ఖకావితి యత్ప్రత్యయః - స్ఫుటమత్రోదాత్తహేతుకం కావ్యలింగమలంకారః॥ . . . . ***

౪౨॥ అథ శిశుపాలో హంతవ్య ఇతి వక్తుం తస్యావశ్యవధ్యత్వాయ తద్వధ్యత్వోపపాదకతయా తత్ప్రకటనార్థం జన్మాంతరవృత్తాంతం తావదాచష్టే ॥ అభూదితి ॥ ప్రతిపక్షాచ్ఛత్రోర్జన్మ యాసాం తాసాం భియాం - అభూమిరవిషయః, నిర్భీక ఇత్యర్థః - తపనద్యుతిస్సూర్యప్రతాపః దితేస్తనూజో దైత్యోఽభూత్ - కోఽసావత ఆహ - హరేరింద్రస్య - ఇంద్రశబ్దార్థనిషూదనం, ఇది పరమైశ్వర్యే ॥ * ॥ ఋజ్రేంద్రేత్యాదినా రన్ప్రత్యయాంతో నిపాతః - తస్య ఇంద్రశబ్దస్య - ఇంద్ర ఇతి సంజ్ఞాపదస్య యోఽర్థః పరమైశ్వర్యలక్షణః - తస్య నిషూదనం నివర్తకం - హరేరైశ్వర్యహారకమిత్యర్థః, యం దైత్యం హిరణ్యపూర్వం హిరణ్యశబ్దపూర్వం - కశిపుం ప్రచక్షతే - హిరణ్యకశిపుమాహురిత్యర్థః - అత్ర హిరణ్యశబ్దపూర్వత్వం కశిపుశబ్దస్యైవ - న తు సంజ్ఞినః - తదర్థస్యేతి శబ్దపరస్య కశిపుశబ్దస్యార్థగతత్వేనాప్రయోజ్యస్య ప్రయోగాదవాచ్యవచనాఖ్యం దోషమాహుః ॥ శ్లో ॥ యదవాచ్యస్య వచనమవాచ్యవచనం హి తదితి ॥ సమాధానం తు - ఏవంవిధవిషయే శబ్దపరేణాప్యర్థలక్షణేతి ॥ కథంచిదుపపాద్యమిత్యుక్తం - అస్మాభిస్తేనాపూర్వం గిరంతే ॥ ధనురుపపదమస్మై వేద మన్వాదిశేత్యేతద్వ్యాఖ్యానావసరే సంజీవిన్యాం ఘంటాపథే చ విశేషతో వ్యాఖ్యాతం తస్మాద్యం దైత్యముద్దిశ్య హిరణ్యపూర్వం కశిపుం హిరణ్యశబ్దపూర్వం కశిపుం శబ్దం ప్రచక్షతే సంజ్ఞాత్వేన ప్రయుంజత ఇతి ॥ . . . ***

౪౩॥ సమత్సరేణేతి ॥ సమత్సరేణ సవైరేణ - అస్యతీత్యసురః ॥ * ॥ అసేరురన్ ॥ అసుర ఇతి నామ్నః, చిరాయ చిరకాలేన ॥ ని ॥ చిరాయ చిరరాత్రాయ చిరస్యాద్యాశ్చిరార్థకా ఇత్యవ్యయేష్వమరః - ప్రథమాభిధేయతాం ఉపేయుషా - అన్వర్థతయా ముఖ్యార్థతాం గతేన - తరస్వినా బలవతా ॥ ని ॥ తరసీ బలరంహసీ ఇతి విశ్వః - యేన హిరణ్యకశిపునా - దివి సీదంతీతి ద్యుసదః దేవాః - తేషాం మనస్సు భయస్య పూర్వావతరః ప్రథమప్రవేశః ॥ * ॥ ఋదోరప్ - న్యధీయత నిహితః - కర్మణి లఙ్ - అస్మాదేవ దేవానాం భయోత్పత్తిరభూదిత్యర్థః ॥ . . . *

౪౪॥ దిశామితి ॥ శ్రియస్సంపదః - యతో యదేత్యర్థః - దిశామధీశానిద్రాదీనపి

హృతాస్సిషేవిరే। అహాపురారభ్య తతశ్చలా ఇతి ప్రవాదముచ్చైరయ
శస్కరం శ్రియః ॥౪౫॥ పురాణి దుర్గాణి నిశాతమాయుధం బలాని శూరా
ణి ఘనాశ్చ కంచుకాః। స్వరూపశోభైకఫలాని నాకినాం గణైర్యమాశం
క్య తదాది చక్రిరే ॥౪౬॥ స సంచరిష్ణుర్భువనాంతరేషు యాం యదృచ్ఛ
యాశిశ్రియదాశ్రయశ్శ్రియః। అకారి తస్యై ముకుటోపలస్ఖలత్కరైస్త్రి

తురస్సురాన్ - ఇంద్రయమవరుణకుబేరాన్ - అపాస్య హిత్వా తం హిరణ్యకశిపుం - రాగహృతాః రాగాకృష్టాస్సత్యః. నతు బలాదితి భావః - సిషేవిరే - యతో వీరప్రియాః శ్రియ ఇతి భావః - తత ఆరభ్య తదాప్రభృతి - అయశః కరోతీత్యయశస్కరం - దుష్కీర్తిహేతుమిత్యర్థః ॥సూ॥ కృఞో హేతుతాచ్ఛీల్యానులోమ్యేష్వితి టప్రత్యయః ॥ *॥ అతః కృకమీత్యాదినా విసర్జనీయస్య సత్వం - ఉచ్చైః ప్రచురం - చలా అస్థిరాః - ఇతి ప్రవాదం జనాపవాదం అవాపుః - దిగీశానామపి సర్వస్వహరణం కృతమితి తదాధిపత్యస్య పరాకాష్ఠేతి భావః ॥ ... ... *

౪౬॥ పురాణీతి॥ కించ - నాకినాం సురాణాం - గణైః యం హిరణ్యకశిపుం ఆశంక్య బాధకత్వేనోత్ప్రేక్ష్య - స కాల ఆదిర్యస్మిన్ కర్మణి తత్తదాది - తదాప్రభృతీత్యర్థః - స్వరూపశోభైవ - ఏకఫలం ముఖ్యప్రయోజనం, ఏషాం పురాదీనాం తాని తథోక్తాని - ప్రాగీదృగసాధ్యశాత్రవాభావాదితి భావః ॥*॥ నపుంసకమనపుంసకేనైకవచ్చాస్యాన్యతరస్యామితి నపుంసకైకశేషః - పురాణి దుర్గాణి ప్రాకారపరిఘాదిభిరగమ్యాని, చక్రిరే॥ వా॥ సుదురోరధికరణ సంఖ్యానమితి గమేర్డః, ఆయుధం చ నిశాతం నిశితం చక్రే - శో తనూకరణ ఇతి ధాతోః క్తః॥ *॥ శాచ్ఛోరన్యతరస్యామితి వికల్పాత్పక్షే ఆత్వం - బలాని సైన్యాని శూరాణి శౌర్యవంతి - చక్రిరే సంపాదితాని, కంచుకాః వారబాణాః - లోహవర్మాణీత్యర్థః॥ని॥ కంచుకో వారబాణోఽస్త్రీత్యమరః - ఘనా దుర్భేద్యాః - చక్రిరే - లిట్ - ఇత్థం నిత్యసన్నద్ధా జాగ్రతీత్యర్థః॥ ... ... *

౪౭॥ స ఇతి॥ అన్యేషు భువనేషు భువనాంతరేషు ॥*॥ సుప్సుపేతి సమాసః - సంచరిష్ణుః సంచరణశీలః॥ *॥ అలంకృఞిత్యాదినా చరేరిష్ణుచ్ప్రత్యయః - శ్రియః లక్ష్మ్యాః, ఆశ్రయః స హిరణ్యకశిపుః, యదృచ్ఛయా స్వైరవృత్త్యా॥ని॥ యదృచ్ఛా స్వైరితేత్యమరః - యాం దిశమశిశ్రయత్ - శ్రయతేర్లుఙ్ ॥*॥ ణిశ్రీత్యాదినా చఙి ద్విర్భావః - ఇయఙాదేశః, ముకుటోపలేషు మౌళిరత్నేషు స్ఖలంతః కరాః యేషాం తైః - శిరసి బద్ధాంజలిభిరిత్యర్థః ॥ ని॥ ఉపలః ప్రస్తరే రత్న ఇతి విశ్వః. తిస్రో దశా అవస్థాః బాల్య కౌమారయౌవనాని, జన్మసత్తావృద్ధయో వా యేషాం తైః త్రిదశైః దేవైః - యద్వా. త్రిదశపరిమాణం వయో యేషామితి బహువ్రీహౌ సంఖ్యేయే డచ్, తిస్రస్సంధ్యాస్సమాహృతాస్త్రిసంధ్యం॥ *॥ తద్ధితార్థేత్యాదినా సమాహారే ద్విగుః ఏకవచనం॥ వా॥ వాటాబంత ఇతి పక్షే నపుంసకత్వం॥ *॥ అత్యంతసంయోగే ద్వితీయా, తస్యై దిశే నమః॥ *॥ నమస్స్వస్తీత్యాదినా చతుర్థీ - నమః న

సంధ్యా త్రిదశైర్దిశేనమః॥ ౪౭॥ సటాచ్ఛటాభిన్నఘనేనబిభ్రతానృసిం
హ సైంహీమతనుంతనుంత్వయా । సముగ్ధకాంతాస్తనసంగభంగురైరు
రోవిదారంప్రతిచస్కరేనఖైః॥౪౮॥వినోదమిచ్ఛన్నథదర్పజన్మనో ర
ణేనకండ్వాస్త్రిదశైస్సమంపునః । సరావణోనామనికామభీషణంబ
భూవరక్షఃక్షతరక్షణందివః॥౪౯॥ప్రభుర్బుభూషుర్భువనత్రయస్యయ
శ్శిరోతిరాగాద్దశమంచికర్తిషుః।అతర్కయద్విఘ్నమివేష్టసాహసఃప్ర

మస్కారః, అకారితకృతః- కృఞఃకర్మణిలుఙ్॥ * ॥ చిణ్భావకర్మణోరితిచిణివృద్ధిః॥

౪౭॥ అథసోఽపిత్వమేవసంహృతవానిత్యాహ ॥ సటేతి॥ హేనృసింహ, నాసింహఇవే త్యుపమితసమాసః, సచాసౌసింహశ్చేతిప్రస్తావాత్, సింహస్యేమాంసైంహీం-అతనుంమ హతీం, తనుంకాయం, బిభ్రతా. నృసింహావతారభాజేత్యర్థః అతఏవ సటాచ్ఛ టాభిః కేసరసమూహైః-భిన్నాఃఘనామేఘాఃయేనతేన, అభ్రంకషవిగ్రహత్వాదితిభా వః॥ని॥సటాచ్ఛటాకేసరయోః, తనుఃకాయేకృశేల్పకఇత్యుభయత్రాపివిశ్వః, త్వయా సదైత్యం, ముగ్ధానవా॥ని॥ముగ్ధస్సున్దరమూఢఇతివైజయంతీ, యాఃకాంతాస్తనా తయోఃసంగేనాపిభంగురైర్నఖైః, ఉరోవిదార్యతఉరోవిదారం॥ని॥ పరిక్లిశ్యమానేచేతిణ ముల్, ప్రతిచస్కరేహతః, కిరతేకర్మణిలిట్॥ * ॥ ఋచ్ఛత్యౄతామితిగుణః॥ * హింసాయాంప్రతేశ్చేతిసుడాగమః, వజ్రకఠినోపినఖైర్విదారితఇతి, అవాఙ్మనసగో చరమహిమ్నః తేకిమసాధ్యమితిభావః॥ ... ... *

౪౮॥అథాస్యానంతరజన్మచేష్టితాన్యాచష్టే॥వినోదమితి॥ అథసః హిరణ్యకశిపుః పునఃభూయోపి, త్రిదశైస్సమందేవైస్సహ॥ ని॥ సాకంసత్రా సమంసహేత్యమరః- రణేనయుద్ధేన-దర్పాత్ అంతస్సారాత్, జన్మయస్యాఃతస్యాఃకండ్వాఃభుజకండూతేః వినోదమపనోదమిచ్ఛన్, ప్రాగ్భవేనక్షతైస్తదపనోదాభావాదితిభావః, దివఃస్వ ర్గస్యక్షతంరక్షణంరక్షాయేనతత్, క్షతద్యురక్షణమిత్యర్థః.సాపేక్షత్వేపిగమకత్వా త్సమాసః, ఏతేనదేవసర్వస్వహారిత్వముక్తం, భీషయతీతిభీషణం, నంద్యాదిత్వాల్ల్యు ట్ప్రత్యయః, నికామంభీషణం॥ * ॥ సుప్సుపేతిసమాసః, రావణోనామరావణఇతి ప్రసిద్ధంరక్షః - బభూవ, రాక్షసయోనౌజాతఇత్యర్థః, విశ్రవసోపత్యంపుమాన్ రావణఇతివిగ్రహః॥ * ॥ తస్యాపత్యమిత్యణ్॥ * ॥ విశ్రవసోవిశ్రవణరవణావితి ప్రకృతే రవణాదేశః, పౌరాణికాస్తు, రావయతీతిరావణఇతివ్యుత్పాదయంతి, తదుక్తముత్తర కాండే॥శ్లో॥యస్మాల్లోకత్రయంచైతద్రావితంభయమాగతం । తస్మాత్త్వంరావణోనా మనామ్నావీరభవిష్యసీతి॥రావేణ్యంతాత్కర్తరిల్యుట్, రావణరక్షసోర్నియతలిం గత్వాద్విశేషణవిశేష్యభావేపిస్వలింగతా॥ ... ... *

౪౯॥ అథాస్యాష్టాదశశ్లోకైర్వ్యాచష్టే॥ప్రభురితి॥యోరావణః, భువనత్ర యస్యప్రభుఃస్వామీ, బుభూషుఃభవితుమిచ్ఛుః భవతేస్సన్నంతాదుప్రత్యయః. అతి

సాహసమిచ్ఛాసదృశం పినాకినః॥౫౦॥సముత్క్షిపన్యః పృథివీభృతాంవ
రంవరప్రదానస్య చకార శూలినః। త్రసత్తుషారాద్రిసుతాససంభ్రమస్వ
యంగ్రహాశ్లేషసుఖేననిష్క్రియం॥౫౧॥ పురీమవస్కందలునీహినందన
ముషాణరత్నానిహరామరాంగనాః। విగృహ్యచక్రేనముచిద్విషాబలీయ

రాగాదత్యుత్సాహాత్, నతుఫలవిళంబననిర్వేదాదితిభావః, దశమంశిరః, చికర్తిషుః క
ర్తితుంఛేత్తుమిచ్ఛుః,కృతిఛేదనఇతిధాతోస్సన్నంతాదుప్రత్యయః, ఇష్టసాహసః ప్రి
యసాహసః, అతిపివేచ్ఛాసదృశంస్వేచ్ఛానురూపం, పినాకినశ్శివస్య ప్రసాదంవరం,
విఘ్నమివాతర్కయత్, ఉత్ప్రేక్షితవాన్ ఇతిపరమసాహసికత్వోక్తిః, ఇత ఆరభ్యశ్లో
కషట్కేపియచ్ఛబ్దస్యస రావణో నామరక్షోఽభూదితిపూర్వేణాన్వయః, రంగరాజస్తున
చక్రమస్యాక్రమతాధికంధరమిత్యుపరిష్టాదస్యయత్తదోః సంబంధమాహ, తదసత్, గుణానాంచ ప
రార్థత్వాదితిన్యాయాచ్చారుణ్యాదివత్ ప్రత్యేకంప్రధానాన్వయినాం మిథస్సంబం
ధాయోగాదిత్యలంశాఖాచంక్రమణేన, పురాకిలరావణఃకామ్యకర్మణి ప్రజాపతి ప్రీ
ణనాయ నవశిరాంసి అగ్నౌహుత్వా దశమారంభేసంతుష్టాత్ తస్మాత్త్రైలోక్యాధిప
త్యంవవ్రఇత్యుత్తరకాండోక్తాకథాత్రానుసంధేయా॥ ... ...*

౫౦॥ అథకైలాసోత్క్షేపవృత్తాంతమాహ॥ సముత్క్షిపన్నితి॥ యోరావణః,పృథివీభృ
తాంవరం,కైలాసం,సముత్క్షిపన్,దర్పాదితిశేషః, శూలినఃవరప్రదానస్య పూర్వోక్త
స్య, త్రసంత్యాః, శైలచలనేనబిభ్యంత్యాఃతుషారాద్రిసుతాయాఃపార్వత్యాః,ససం
భ్రమః,యస్స్వయంగ్రహః-ప్రియప్రార్థనాంవినాకంఠగ్రహణం - *- సుప్సుపేతిస
మాసః, తేనయఃఆశ్లేషఃఆలింగనం, తేనయత్సుఖం, తేనత్రైలోక్యాధిపత్య సుఖాదు
త్కృష్టసుఖేనేతిభావః, నిష్క్రియం,ప్రత్యుపకారేణనిరగలించకార॥ ని॥ నిష్క్రి
యోబుద్ధిసామర్థ్యేనిర్గతౌచేతివిశ్వః, యద్వాక్రయణం చకారక్రయయోర్వ్యవహారేణ
యాంచాదైన్యదోషంమమార్జేత్యర్థః, అత్రసుఖవరప్రదానయోర్వినిమయాత్పరివృ
త్తిరలంకారః॥ ... ... *

౫౧॥ పురీమితి॥బలీబలవాన్, యోరావణః-నముచిద్విషా శక్రేణవిగృహ్యవిరుధ్య
పురీమమరావతీం-అవస్కందఅవరుంధ, నందనంతద్వనం, లునీహిఛింధి॥ *॥ ఈ
హల్యఘోరితీకారః,రత్నానిశ్రేష్ఠవస్తూనిమణీన్వా॥ని॥రత్నంశ్రేష్ఠమణావపీతివిశ్వః,
ముషాణముషాణ, ముషస్తేయే॥ *॥ హలశ్శ్నశ్శానజ్ఝావితిశానజాదేశః,అమరాం
గనాఃదేవస్త్రియః, హరజహార, సర్వత్రపాసఃపుస్త్వేనేత్యర్థః॥ *॥ఇత్థమనేనప్రకా
రేణ,అహనిచదివాచఅహర్దివం, అహన్యహనీత్యర్థః॥ *॥ అచతురేత్యాదినాసప్త
మ్యర్థేద్వంద్వసమాసాంతనిపాతః,దివఃస్వర్గస్యఅస్వాస్థ్యముపద్రవం, చక్రే - అ
త్రఅవస్కందేత్యాదౌ॥ *॥క్రియాసమభిహారేలోట్ లోటోహిస్వౌ వాచతధ్వమోరి
తిసువృత్తౌ॥* సముచ్చయేఽన్యతరస్యామితివికల్పేనకాలసామాన్యేలిట్, మాత్రోదేశే

ఇత్థమస్యాస్థ్యమహాద్రివందివః॥౫౧॥ సలీలయాతానినభర్తురభ్రమో ర్నచిత్రముచ్చైశ్శ్రవసఃపదక్రమం । అనుద్రుతస్సంయతియేన కేవలం బలస్యశత్రుఃప్రశశంసశీఘ్రతాం ॥ ౫౨ ॥ అశక్నువంత్సోఢుమధీరలోచనస్సహస్రరశ్మేరివయస్యదర్శనం । ప్రవిశ్యహేమాద్రిగుహాగృహాంతరం నినాయబిభ్యద్దివసానికౌశికః॥౫౩॥బృహచ్ఛిలానిష్ఠురకంఠఘట్టనా ద్వికీర్ణలోలాగ్నికణంసురద్విషః । జగత్ప్రభోరప్రసహిష్ణువైష్ణవంన

లోట్, తస్యయఙ్ఞపగ్రహంసర్వతిజాదేశో హిస్వౌచప్రకరణావిత్యాత్మనేపదశేషా వధానం॥ ॥అతోహేరితియథావోగ్యంహేలుక్, పౌనఃపున్యం భృశార్థో వా క్రియాసమభిహారః, అవస్కందనాదిక్రియావిశేషాణాం సముచ్చయః,ప్రత్యేకం క్రియాసమభిహారః, తత్సామాన్యస్యవచనస్యేత్యనుప్రయోగః ॥ చక్రేఇ అత్రితిసూచి తాప్రిత్సౌశబ్దాఖ్యగుణః॥శ్లో॥నుపాంతిజాంచవ్యుత్పత్తిస్సౌశబ్ద్యమితిలక్షణాత్-సము చ్చయశ్చాలంకారః॥ .. .. *

౫౨॥సలీలేతి॥ సంయతియుద్ధే॥ ని ॥సముదాయస్త్రియస్సంయత్సమిత్యాజిస మిద్యుధఇత్యమరః యేనరావణేన-అనుద్రుతఃఅనుధావితఃబలస్యశత్రుః, ఇంద్రఃఅభ్ర మోర్భర్తుః, ఐరావణస్య సలీలయాతానిగంభీరగమనాని, నప్రశశంసనశ్లాఘయా మాస,తథాఉచ్చైశ్శ్రవసఃస్వాశ్వస్య-చిత్రంనానావిధం, పదక్రమం పాదవిక్షేపం అర్ధపులాయితాదిగతివిశేషమిత్యర్థః-నప్రశశంస, కింతు-శీఘ్రతాంశీఘ్రగతిమేవ ప్రశశంస,అన్యథాశీఘ్రమాస్కందగ్రహిష్యతీతిభయాదితిభావః॥ ... *

౫౩॥అశక్నువన్నితి॥అధీరలోచనఃఅస్థిరదృష్టిః కౌశికోమహేంద్రః ఉలూకశ్చ॥ని॥ మహేంద్రగుగ్గులూకవ్యాళగ్రాహిషుకౌశికఇత్యమరః-సహస్రరశ్మేఃసూర్యస్యేవ- యస్యరావణస్యకర్దర్శనం, దర్శనంసోఢుంఅశక్నువన్ - హేమాద్రేర్మేరోః గుహైవగృహం-తస్యాంతరం-ప్రవిశ్య-బిభ్యత్-తత్రాపివేపమానఏవ- బిభ్యతేఃశతరి ॥ *॥ నాభ్యస్తాచ్ఛతురితినుమభావః- దివసానిదినాని-నినాయ॥ని॥ వాతుక్లీబేదివసవాసరావి త్యమరః-కౌశికఇత్యత్రాభిధాయాఃప్రస్తుతైకగోచరత్వేనోభయవిశేషణవిశేష్యశ్లేషా సంభవాదులూకవిషయశ్శబ్దశక్తిమూలోధ్వనిః-సహస్రరశ్మేరివేత్యుపమా నిర్వాహక త్వాద్వాచ్యలింగం॥ ... ... *

౫౪॥బృహదితి॥బృహతీశిలేవ-నిష్ఠురేకంఠేఘట్టనాదభిఘాతాత్-వికీర్ణాః విక్షిప్తాః- లోలాశ్చఅగ్నికణాఃస్ఫులింగాయస్యతత్, అతఏవాప్రసహిష్ణుఅనభిభావుకం, ప్రస హనమభిభవఇతివృత్తికారః॥*॥అలంకృషిత్యాదినాఇష్ణుచ్-వైష్ణవంచక్రం సుదర్శ నం-జగత్ప్రభోఃసకలలోకస్వామినః-అస్యాసురద్విషఃరావణస్య కంధరాయాంఅధి కంధరంఅధిగ్రీవం, విభక్త్యర్థేవ్యయీభావః ॥ *॥ అవ్యయీభావశ్చేతినపుంసక-

...క్రమస్యాక్రాన్తతాధికంధరం ॥౫౫॥ విభిన్నశంఖః కలుషీభవన్ముహుర్మదేన దన్తీవ మనుష్యధర్మణః। నిరస్తగాంభీర్యమపాస్తపుష్పకం ప్రకంపయామాస న మానసం న సః ॥౫౬॥ రణేషు తస్య ప్రహితాః ప్రచేతసా సరోషహుంకారపరాఙ్ముఖీకృతాః। ప్రహర్తురేవోరగరాజరజ్జవో జవేన కంఠం సభయాః ప్రపేదిరే ॥౫౭॥ పరేతభర్తుర్మహిషోఽమునా ధనుర్విధాతుముత్ఖాతవిషాణమండలః। హృతేఽపి భారే మహతస్త్రపాభరాదు

త్వాత్ ॥ * ॥ హ్రస్వోనపుంసకే ప్రాతిపదికస్యేతి హ్రస్వత్వం ॥ ని ॥ క-తోగళోథ గ్రీవా యాంశిరోధిః కంధరేత్యపీత్యమరః-నాక్రిమత-అప్రతిహతంనక్రిముతే, ప్రవర్తతేన-కి తుప్రతిహతమేవేత్యర్థః- * - వృత్తినిసర్గతాయనేనుక్రమ ఇతివృత్తాదాత్మనేప దం - వృత్తిసర్గతాయనేషుక్రమః ... ... *

౫౬॥ విభిన్నేతి॥ సరావణః మదేన దర్పేణ-దానేనచ ॥ ని- మదోదర్పేభదానయోరితివిశ్వః-దన్తీగజఇవ, విభిన్నో విఘట్టితః-శంఖః నిధిభేదః-కంబుశ్చయేనసః- ని -శంఖోనిధ్యన్తరేకంబుల లాటాస్థినఖేషు చేతి విశ్వః-అకలుషం కలుషంభవతీతి కలుషీభవత్, నిరస్తగాంభీర్యమవికారిత్వం అగాధత్వంచయస్యతత్, అపాస్తాని నిరస్తాని పుష్పాణి విమానంచయస్మాత్తత్, పుష్పకశ్శైవైభాషికః ... మనుష్యస్యేవధర్మః శ్మశ్రులత్వాదిర్యస్యేతి స్వామీ-తస్య మనుష్యధర్మణః ధనదస్య- * - ధర్మాదనిచ్కేవలాదితి అనిచ్, మానసంచిత్తం-తదీయంసరశ్చ- ని- మానసంసరసిస్వాంత ఇతి విశ్వః-ముహుః, నప్రకంపయామాసేతినన అక్షోభయామాసేతిన, కింతుప్రకంపయామాసేత్యర్థః- కుబేరస్యమహామహిమతయాసంభావితాప్రకంపస్య నివారణాయనఞ్ద్వయం-సంభావ్యనిషేధనివర్తనే ద్వౌనఞౌ ప్రతిషేధావితి వామనః, అత్రదంతి రావణయోః ప్రకృతయోః ప్రకృతశ్లేషః ... ... *

౫౭ - రణేష్వితి- కించ రణేషు యుద్ధేషు, ప్రచేతసా వరుణేన, ప్రహితాః ప్రయుక్తాః, ఉరగరాజాః మహాసర్పాః- తే రజ్జవ ఇవోరగరాజరజ్జవః, నాగపాశా ఇత్యర్థః, తస్య రావణస్య, సరోషహుంకారేణ-పరాఙ్ముఖీకృతాః వ్యావర్తితాః. అతఏవ సభయాస్సంతః, జవేన వేగేన-ప్రహర్తుః ప్రయోక్తుః, తస్య ప్రచేతస ఏవకంఠం ప్రపేదిరే- అత్రప్రహితసాధనం ప్రయుక్తస్యాయుధస్య వైపరీత్యేన స్వకంఠగ్రహణాత్ అనర్థోత్పత్తిరూపవిషమాలంకారః- శ్లో-విరుద్ధకార్యస్యోత్పత్తిర్యత్రానర్థస్య వా భవేత్ । విరూపఘటనా సాస్యాత్ విషమాలంకృతిస్త్రిధేతి లక్షణాత్. ... *

౫౮ - పరేతేతి- అమునా రావణేన- ధనుశ్చాపం- విధాతుం నిర్మాతుం, ఉత్ఖాతముత్పాటితం, విషాణం శృంగమేవమండలం వలయం యస్యసః పరేతభర్తుః ప్రేతరాజస్య, మహిషః వాహనభూత ఇతి భావః- భారే విషాణరూపే-భృశం ... హృతేఽపి-మ

వాహాన్ముహుః క్షేపసనాపతంశిరః ॥౫౮॥ స్పృశన్ సశంకం సమయే శుచావపి
స్థితః కరాగ్రైరసమగ్రపాతిభిః। అఘర్మఘర్మోదకబిందుమౌక్తికై
రలంచకారాస్య వధూరహస్కరః॥౫౯॥ కలాసమగ్రేణ గృహానముంచ
తా మనస్వినీరుత్కయితుం పటీయసా। విలాసినస్తస్య వితన్వతా రతిం న న
ర్మసాచివ్యమకారి నేందునా॥౬౦॥ విలాసినీవిభ్రమదంతపత్త్రికావిధిత్స

హాత్ తత్రైవ నభరతసాత్, తత్రోపి గచ్ఛేరదితి భావః- ల్యాణ్ క్షత్రియాదికాంత -*- బాహోరబత్సైప్, సదా బ్రశరః- ఎక్షేకస్యైవ, ఉవాహావహతిస్మ - అసంయోగాల్లి టుకిత్త్వాత్- *- సచిస్వపీత్యాదినా సంప్రసారణం- హృతేపిభారే నతమితి విరోధః, లవని హాని తాచేయమనసలి హాతుస్సాధర్మ్యాత్ త్రిపాభరత్వాన్నైప్రిత్యా. ... *

౫౯ - స్పృశన్నితి- అహస్కరోతీత్యహస్కరః సూర్యః- *- దివావిభాత్యాదినా టచ్ ప్రత్యయః- కస్కాదిషు పాఠాత్ సత్వం- శుచౌ సమయే గ్రీష్మకాలే, అనుపహతా చారేచ ధాతోః- ని- శుచిస్యాత్తనపగా దేశ్యం గారా సాధవారపి - గ్రీష్మేపుత వహ్నిపిస్యాదితి విశ్వః- ని- సమయాః శపథాచారకాలసిద్ధాంతసంవిద ఇత్యమరః అసమగ్రపాతిభిః- సంకుచద్వృత్తిభిరిత్యర్థః- కరాణాం అంశూనాం హస్తానాంచ, అగ్రైః - ని - బలిహస్తాంశవః కరాః ఇత్యమరః, సశంకం సభయం - స్పృశన్ అవిజ్ఞాసభయాదితి భావః, అఘర్మాః శీతస్పర్శాః, ఘర్మోదకబిందవః స్వేదబిందవః - మందోదకేత్యాదినా వికల్పాదుదకస్యోదాదేశాభావః- తైరేవ మౌక్తికైః అస్య రావణస్య వధూః స్త్రీః, అలంచకార, గ్రీష్మేపి ద్భయాన్నాసహ్యం తపతీత్యర్థః - అత్ర ప్రస్తుతసూర్యవిశేషణమాత్ర సామ్యాదప్రస్తుతప్రసాధకప్రతీతేః సమాసోక్తిరలంకారః. ... *

౬౦- కలేతి- కళాస్త్వం పోడశాంశైః శిల్పవిద్యాదిభిశ్చ, సమగ్రేణ సంపూర్ణేన- ని- కాలేశిల్పేవృత్తసంస్థాచంద్రాంశేకలనేకలా ఇత్యైజయంతీ, గృహాన్, అముంచతా, సదా తద్గృహేష్వవసతా, అన్యథా దండాత్, సేవాధర్మత్వాచ్చేతి భావః, మనస్వినీః, మానినీః ఉత్కాః ఉత్సుకాః కర్తుం- ముత్కయితుం- *- ఉత్క ఉన్మనా ఇతి నిపాతితాదుత్కశబ్దాత్తత్కరోతీతిణ్యంతాత్తుమున్ప్రత్యయః, పటీయసా సమర్థచతురేణ- ఇత్యర్థః, కుతఃరతిం సురతం వితన్వతా- వంశిరాత్రికాచతుర్యైశ్చ - రాగం సంవర్ధయతా - ఇందునా చంద్రేణ విలాసినో విలాసనశీలస్య- *- వికషలసకత్థస్రంభ ఇతి ఘిణుప్రత్యయః తస్య రావణస్య- నర్మసాచివ్యం క్రీడాసంధికారిత్వం, చేటకత్వంచ- ని- క్రీడాలీలాచనర్మచేత్యమరః- నాకారీతిన, కింత్వకార్యేవేత్యర్థః- అనౌచిత్యప్రాప్తసాచివ్య నిషేధనివారణార్థం నఞ్ద్వయం- సంభావ్యనిషేధనివర్తనే ద్వౌనఞౌ ప్రకృతం గమయత ఇతి వామనః, అత్ర ఇందోః ప్రకృతస్యాప్రకృతేన నర్మసాచివ్యేన శ్లేషః- ... *

౬౧- విలాసినీతి- మానినాం అహంకారిణాం- అనేన రావణేన, విదగ్ధలీలాః చతురలీలాః- విలాసిన్య ఇత్యర్థః- తాసాం ఉచితాః ఏషాం గ్రోచితాః- విలాసినీవిభ్రమదంతపత్త్రికే తు

యానూనమనేనమానినా । నజాతువైనాయకమేకముద్ధృతంవిషాణమ
ద్యాపిపునఃప్రరోహతి॥ ౬౧॥ నిశాంతనారీపరిధానధూననస్ఫుటాగ
సాప్యూరుషు లోలచక్షుషః। ప్రియేణతస్యానపరాధబాధితాః ప్రకంప
నేనానుచకంపిరేసురాః॥ ౬౨॥ తిరస్కృతస్తస్యజనాభిభావినా ముహుర్మ
హిమ్నామహసాంమహీయసాం । బభారబాష్పైర్ద్విగుణీకృతం తనుస్త

షాధీయూక్ పాఠ- అన్యథాత్వప్రక్రమప్రసంగః స్యాదిత్యాదిదోషః తేః - తదు
క్తం॥ శ్లో॥ క్లిష్టంతదర్థాః పరాగతిమూరనూర యత్రార్థ వేదితిలక్షణాత్-విలాసినీ యం ఘం
వరిణాం- యూః విఘ్నిమదంత ప్రకాం ఏతి నూర్ధదందంతిమయకః ప్ర - ప్రి
మదంతప్రశర్ధమాక్షిప్తసమాసపర్యన్తా నాత్రావర్ధ్యలాభః- తాసా ఏకేన్యయంవి
ధాతుమేర్చుయూ - విపూర్వాన్వధాతేః॥ * ॥ స్యమీమేత్యాదినాఇకారః ఇత్యత్ర॥ * ॥ లో
పోఖ్యాసస్యేత్యాసలోపః॥ తత్ర॥ * ॥ స్త్రియూపప్రత్యయూదిత్యాకారప్రత్యయేటాప,
నూనం, జాతుకదాచిత్॥ని కదాచిజ్జాత్విత్యమరః, ఉద్ధృత ముత్పాటితం - వినయక
స్యైనంవైనాయకంఏకంవిషాణంపదంతః॥ని॥ విషాణంపశుశృంగేస్యాత్ క్రీడద్విరద
దంతయోరితివిశ్వః- అద్యాపునస్ప్రరోహతి- కిమన్యదకార్యమస్యేతి భావః- ఏవంచాస్య
స్యథాకథంగజాననస్యైకదంతత్వమిత్యుత్ప్రేక్ష్యతే॥ ... *

౬౧॥ నిశాంతేతి॥ నిశాంతంగృహం॥ ని॥ నిశాంతంగృహశాంత ఇత్యమరః- తత్రనా
ర్యః- అంతఃపురస్త్రియఇత్యర్థః- తాసాంపరిధానానిఅంతరీయాణి॥ ని॥ అంతరీయోప
సంవ్యానపరిధానాన్యధోంశుకే ఇత్యమరః, తేషాంధూననంచాలనం - ధూఞ్ కంపనే
త్యుట్॥ వా॥ ధూఞ్ఞోనుగ్వక్తవ్య ఇతినుక్- తేనస్ఫుటాగసోవ్యక్తాపరాధినోపి- అతఏవ
పురఃప్రరోహస్యమహాపరాధత్వాదితిభావః- ఊరుషు నారీణాం స్తనేషు-లోలచక్షుషః సతృష్ణ
దృశః॥ ని॥ సతృష్ణే చపలోలుపౌ॥ లా లక్ష్యలసత్యృష్టలోలాసుచామరః- అతఏవతస్య
ప్రియేణ ప్రేమాస్పదీభూతేన, అంగీకృతా స్థానిర్వదోషాయేతిన్యాయాదితిభావః. ప్రకం
పనేనవాయునా. అనపరాధాఅపరాధాభావేపిబాధితాః - రాజపురుషైరితిశేషః. సు
రాఃదేవాః, అనుపకంపిరే- స్వయమువాయేనారాక్షసవిత్యానపరాధబాధానిత్యేదనేన
మోచయిత్వా వాయునాపకంపితా ఇత్యర్థః, ఏకస్య హైసిద్ధ్యై ద్బహవోజీవంతీతి
భావః॥ ... ... *

౬౨॥ తిరస్కృత ఇతి॥ కించ- తస్యరావణస్య- జనాభిభావినా లోకతిరస్కారిణా-
మహీయసామతిమహతాం- మహసాంతేజసాం- మహిమ్నామహత్త్వేన॥ * ॥ పృథ్వా
దిభ్యఇమనిజ్వేతిఇమనిచ్- ముహుః తిరస్కృతః అతఏవతస్కృతః- తనూనపాత్ అయ
తిజ్వాలారూపేణశరీరంధారయతీతి తనూనపాదగ్నిరితిక్షీరస్వామీ॥ * ॥ నపాత్ఇత్యాది
సూత్రేణనిపాతనాన్నఞ్ఞోనలోపాభావః- ఆధిజైః మనఃపీడాజైః, బాష్పైర్నిశ్వాసోష్మ
భిః॥ ని॥ బాష్పంనేత్రజలోష్మణోః॥ ధూమస్యాధిమూలనసీవ్యథలివిత్వావుతో- ద్వౌగు
ణావావృత్తీయస్యసద్విగుణః, తతఃచ్విః, ద్విగుణీకృతంద్విరావృత్తం॥ ని॥ గుణస్త్వావృ

నూనపాద్ధూమవితానమాధిజైః॥౬౩॥ పరస్యమర్మావిధముజ్ఝతాం నిజం
ద్విజిహ్వతాదోషమజిహ్మగామిభిః। తమిద్ధమారాధయితుం సకర్ణకైః
కులైర్న భేజే ఫణినాం భుజంగతా॥౬౪॥ తదీయమాతంగఘటావిఘట్టితైః
కటస్థలప్రోషితదానవారిభిః। గృహీతదిక్కైరపునర్నివర్తిభి శ్చిరాయ

త్రిశద్ధాదిజ్యాసంఖ్యావ్యక్తిషు అంతుష్వితి వైజయంతీ - ధూమవితానం ధూమపటలం. బ ధారభృతవాక్ - అగ్నిరపి తత్సన్నిధానే తైజసః కేవలం నూనం ప్రాయ ఆత్త ఇత్యర్థః- ధూమస్యైవ గుణ్యాసంబంధేపి సంబంధాభిధానాదతిశయోక్తిః॥ ... *

౬౩॥ పరస్యేతి॥ కించ- ఇద్ధం దీప్తం, ఉగ్రమిత్యర్థః, ఇంధీ దీప్తావితి ధాతోః క్త రి క్తః- తం రావణం ఆరాధయితుం సేవితుం, పరస్య స్వేతరస్య- మర్మాణి హృదయాది జీవస్థానాని కుత్సాచారాదీని చ - విధ్యతి భినత్తీతి మర్మావిత్ - పరప్రాణాపహతేఽతి యావత్, విధ్యతేః క్విప్॥ *॥ గ్రహిజ్యేత్యాదినా సంప్రసారణం॥*॥ నహివృతీత్యాదినా పూర్వస్య దీర్ఘః - తం మర్మావిధం - నిజం స్వీయం, ద్విజిహ్వతాం యాం సర్పత్వే రూపాదోషో దృష్టివిషయత్వాశీవిషయత్వాదికం - అన్యత్ర ద్విజిహ్వతా పిశునతా॥ ని॥ ద్విజిహ్వౌ సర్పసూచకావిత్యమరః, సైవ దోషః తాం, ఉజ్ఝతాం త్యజతాం ఫణినాం సర్పాణాం సంబంధిభిః- అజిహ్మగామిభిః, కరచరణాదిమద్విగ్రహధారిత్వాదృజుగతిభిః- అకపటచారిభిశ్చ- తథా - కర్ణాభ్యాం సహ వర్తంత ఇతి సకర్ణకాః తైః-చక్షుశ్శ్రవస్త్వం విహాయ విస్పష్టకర్ణైరిత్యర్థః॥ *॥ తేన సహేతి తుల్యయోగ ఇతి బహువ్రీహిః॥*॥ శేషాద్విభాషేతి కప్, అన్యత్ర కర్ణయతి స్వరం శృణోతీతి కర్ణకోనీయంతా- కర్ణయతేర్ణ్వుల్- తతః పూర్వవత్సమాసః- సకర్ణకైః - సనియామకైరిత్యర్థః, కులైః వర్గైః భుజంగతా సర్పతా విటత్వం చ॥ని॥ భుజంగో విటసర్పయోరితి హలాయుధః, న భేజే, త్యక్తేత్యర్థః, భుజేన గచ్ఛతీతి భుజంగః॥ *॥ గమేస్సుపి ఖాడిచ్చ- తస్మిన్ నియంతరి ఖలైః ఖలత్వమివ సర్పైస్సర్పత్వం విహాయ వేషభాషా క్రియాదిభిస్సామ్యత్వమాశ్రయత ఇత్యర్థః, అత్ర ప్రస్తుతసర్పవిశేషణసామ్యాదప్రస్తుతఖలవ్యవహారప్రతీతేస్సమాసోక్తిః॥ ... ... *

౬౪॥ తదీయేతి॥ తదీయానాం మాతంగానాం గజానాం ఘటాభిః వ్యూహైః విఘట్టితైః అభిహతైః॥ని॥ కరిణాం ఘటనా ఘటేత్యమరః అత ఏవ కటస్థలేభ్యః గండప్రదేశేభ్యః ప్రోషితాని ఉపరతాని దానవారీణి మదోదకాని యేషాం తైః- గృహీతాః పలాయ్య సంశ్రితాః దిశో యైస్తైః॥*॥ గృహీతదిక్కైః॥*॥ శేషాద్విభాషేతి కప్ - అపునర్నివర్తిభిః భయాత్తత్రైవస్థితైః- దిగ్గజైః దిశాం కరిభిః- చిరాయ యాథార్థ్యం దిక్షు స్థితా గజాః దిగ్గజా ఇత్యన్వర్థనామకత్వం- అలంభి లబ్ధం-లభేర్ణ్యంతాత్కర్మణి లుఙ్॥ * ॥ విభాషా చిణ్ణములోరితి వికల్పాన్నుమాగమః॥ ... *

౬౫॥ అభీక్ష్ణమితి॥ ఊష్మణా స్మరజ్వరేణ సహ వర్తత ఇతి సోష్మణః- తస్య రావణస్య

యాథార్థ్యమలంభి దిగ్గజైః॥ ౬౫॥ అభీక్ష్ణముష్ణైరపి తస్య సోష్మణస్సురేంద్రబందీశ్వసితానిలైర్యథా। సచందనాంభఃకణకోమలైస్తథా వపుర్జలార్ద్రాపవనైర్న నిర్వవౌ॥ ౬౬॥ తపేన వర్షాశ్శరదా హిమాగమో వసంతలక్ష్మ్యా శిశిరస్సమేత్య చ। ప్రసూనక్లృప్తిం దధతస్సదర్తవః పురేస్య వాస్తవ్యకుటుంబితాం యయుః॥ ౬౭॥ అమానవం జాతమజం మనోః కులే ప్రభావినం భావినమంతమాత్మనః। ముమోచ జానన్నపి జానకీం న యస్స

వపుశ్శరీరం, అభీక్ష్ణం భృశం, ఉష్ణైరపి శోకాదితి భావః - సురేంద్రస్యేంద్రస్య బంద్యో బందీకృతాః స్త్రియః, తాసాం శ్వసితానిలైః నిశ్వాసమారుతైః - యథా నిర్వవౌ నిర్వవాతే॥ ని॥ నిర్వాణం నిర్వృతౌ మోక్ష ఇతి వైజయంతీ - తథా సచందనాంభః కణాః చందనోదకబిందుసహితాః తేచ తే కోమలాశ్చ తైః, జలార్ద్రాణాం జలోక్షితతాళవృంతానాం పవనైర్వాయుభిర్న నిర్వవౌ నిర్వాణం న ప్రాప॥ ని॥ ధవిత్రం తాళవృంతం స్యాదుత్క్షేపో వ్యజనం చ తత్। జలార్ద్రా స్యాజ్జలేనార్ద్రమితి వైజయంతీ, అత్ర సంతప్తస్యోపచారాన్నిర్వృతిరితి కారణవిరుద్ధకార్యోత్పత్తిరూపో విషమాలంకారః॥ ... *

౬౬॥ తపేనేతి॥ సదా నిత్యం - నతు యథాకాలం - ప్రసూనక్లృప్తిం పుష్పసంపత్తిం చ - దధతో ధారయంతః ఋతవః - వర్షాః ప్రావృట్ - తపేన గ్రీష్మేణ ॥ ని॥ ఉష్ణ ఉష్ణాగమస్తపః। స్త్రీ భూమ్ని ప్రావృట్ స్త్రియాం భూమ్ని వర్షా అథ శరత్ స్త్రియామితి చామరః - తథా హిమాగమో హేమంతః. శరదా - తథా శిశిరః వసంతలక్ష్మ్యా చ - సమేత్య మిథునీభావేన మిళిత్వా అస్య రావణస్య పురే, వసంతీతి వాస్తవ్యా వస్తారః॥ *॥ వసేస్తవ్యత్ కర్తరి ణిచ్చేతి తవ్యప్రత్యయో వృద్ధిశ్చ - తే చ తే కుటుంబినశ్చ తత్తాం యయుః, సమేత్య యయురితి సముదాయసముదాయినో రభేదః వక్షు యోః సమానకర్తృకత్వం - అత్ర పురే యుగపత్సర్వర్తుసంబంధాభిధానాదసంబంధరూపాతిశయోక్తిః॥ ... *

౬౭॥ అథాయమాసన్నవినాశస్తుభ్యమపి ద్రుహ్యత్వాత్ స త్వయా వధ్య ఇతి యుక్త్యా నాహ॥ అమానవమితి॥ మనోరయం మానవః॥ *॥ తస్యేదమిత్యణ్ ప్రత్యయే పర్యాయస్యానాజ్ఞాతివచనత్వం, అన్యథా మనోర్జాతావిత్యేవ స్యాత్ - అమానవమమానుషం - న జాయత ఇత్యజస్తం॥ *॥ అన్యేష్వపి దృశ్యత ఇతి డప్రత్యయః - తథాపి మనోః కులే జాతం - రామరూపేణోత్పన్నమితి విరోధః, స చాభాసత్వాదలంకార ఇత్యాహ ప్రభావినమితి - మహానుభావే తస్మిన్ కశ్చిద్విరోధ ఇతి భావః॥ *॥ అభీష్ట్యేణినిరితి ణిని ర్వామత్వర్థీయః - భవంతమితి శేషః - ఆత్మనః స్వస్య - అంతయత్యంతం కరోతీత్యంతకః మంతకం, అంతశబ్దాత్ కరోతేర్ణ్యంతాత్పచాద్యచ్ - భావినం భవిష్యంతం - భవిష్యతి గమ్యాదయః - జానన్నపి యో రావణః - జనకస్యాపత్యం స్త్రియం జానకీం సీతాం - న ముమోచ న తత్యాక్షవాన్, అముమిత్యుత్తరశ్లోకేనాన్వయః - జానతాప్యమోచనే మానిత్వం కారణమిత్యాహ - మానినః సదా ప్రాణాత్యయేపి అభిమానపవైకంయముక్యం ధనం యేషాం తేషు శోక్తాః

దాభిమానైకధనాభిమానినః॥ ౬౮॥ స్మరత్యదో దాశరథిర్భవన్భవా
నముం వనాంతాద్వనితాపహారిణం। పయోధిమావిద్ధచలజ్జలావిలం విలం
ఘ్య లంకాం నికషా హనిష్యతి॥ ౬౯॥ అథోపపత్తిం ఛలనాపరోఽపరా మవా
ప్య శైలూష ఇవైష భూమికాం। తిరోహితాత్మా శిశుపాలసంజ్ఞయా ప్ర
తీయతే సంప్రతి సోఽప్యసః పరైః॥ ౭౦॥ స బాల ఆసీద్వపుషా చతుర్భుజో ము
ఖేన పూర్ణేందునిభస్త్రిలోచనః। యువా కరాక్రాంతమహీభృదుచ్చకైర

ప్రాణాత్యయేఽపి సమానం ముంచంతీత్యర్థః। కారణేన కార్యసమర్థన రూపోఽర్థాంతర
న్యాసః॥ ... ... *

౬౮॥ స్మరతీతి॥ భాతీతి భవాన్॥ * ॥ ... - దశరథస్యాపత్యం పుమాన్
దాశరథిః॥ * ॥ అత ఇఞ్ - భవన్ - రామస్సన్నిత్యర్థః - భవతేర్లటశ్శత్రాదేశః - వ
నాంతాద్దండకారణ్యాత్, వనితాపహారిణం సీతాపహర్తారం అముం రావణం - ఆవిద్ధా
ని సేతుబంధే అద్రిభిరాహతాని - అత ఏవ చలంతి జలాని యస్య సః - అత ఏవావిలం కలు
షం పయోధిం సముద్రం - విలంఘ్య - లంకాం నికషా - లంకాయాస్సమీపే॥ స॥ సమయా ని
కషా శబ్దా సామీప్యే వ్యయే మతావితి హలాయుధః॥ * ॥ అభితః పరితస్సమయా నికషా హా
ప్రతియోగేఽపీతి ద్వితీయా - హనిష్యతి అవధీత్॥ * ॥ అభిజ్ఞావచనే లృడితి భూతే లృట్, అ
దో హననం - భవాన్ స్మరతి కిం కచ్చిత్ ప్రత్యభిజానాతి కిమిత్యర్థః॥ * ॥ శేషం స్పష్టమ్॥ *

౬౯॥ అథేతి॥ అథ రావణదేహత్యాగానంతరం - ఛలనాపరః - పరప్రతా
రణపరః - ఏష రావణః శైలూషో నటః - భూమికాం రూపాంతరమివ॥ * ॥ శైలూషో నట
ఇత్యమరః॥ భూమికా రచనాయాం స్యాత్స్థూల్యంతరపరిగ్రహ ఇతి శాశ్వతః - అపరా
మన్యాముపపత్తిముత్పత్తిం, జన్మాంతరమిత్యర్థః - అవాప్య ప్రాప్య - శిశుపాలసంజ్ఞయా
తిరోహితాత్మా తిరోహితస్వరూపః సన్, సోఽపి రావణ ఏవ సన్నపి పరైః సంప్రతి - స న భవతీత్యసః -
తస్మాదన్య ఇవ నఞ్సమాసః॥ * ॥ ఏతత్తదోస్సులోపోఽకోరనఞ్సమాసే హలీతి నఞ్ సమా
సే సులోపాభావః - ప్రతీయతే జ్ఞాయతే - ప్రత్యపూర్వాదిణః కర్మణి లట్, యథైక
ఏవ శైలూషో రూపాంతరగ్రహణాత్తత్తద్భూమికాదిభిరన్య ఇవ భాతి - తద్వదయ
మపి మానుషదేహపరిగ్రహాదన్య ఇవ భాతి - రావణస్య తు దేహత్రయమవశ్యముపసంహర్తవ్య
ఇతి భావః॥ . ... *

౭౦॥ అథ రావణస్యం త్రిభిర్విశేష్యరోతి॥ స ఇతి॥ సః శిశుపాలః బాలస్సన్ - వ
పుషా వపుర్భుజం భుజచతుష్టయవాన్, ఆసీత్ - విస్ఫురితచతుర్భుజః - తథా ముఖేన పూర్ణేం
దునిభః పూర్ణచంద్రతుల్య ఆసీత్ - త్రిలోచనః లోచనత్రయవాంశ్చాసీత్ త్ర్యంబక ఇ
తి చతుర్భుజః - బాలో విశేషణాత్ప్రతిపర్వ ... తేజసా, సంప్రతి తు యువా
తరుణస్సన్ కరేణ బలినా - ఆక్రాంతమహీభృత్ - అధిష్ఠితరాజకస్సన్ - అన్యత్రాం
... ఉచ్చకైః ...

సంశయం స ప్రతితేజసా రవిః॥౨౧॥స్వయం విధాతా సురదైత్యరక్షసా
మనుగ్రహోపగ్రహయోర్యదృచ్ఛయా।దశాననాదీనభిరాద్ధదేవతా వితీ
ర్ణవీర్యాతిశయాన్ హసత్యసౌ॥౨౨॥ బలావలేపాదధునాపి పూర్వవ
త్ప్రబాధ్యతే తేన జగజ్జిగీషుణా। సతీవ యోషిత్ప్రకృతిస్సునిశ్చలా పుమాం
సమభ్యేతి భవాంతరేష్వపి ॥ ౨౩ ॥ తదేనముల్లంఘితశాసనం విధే ర్వి
ధేహి కీనాశనికేతనాతిథిం । శుభేతరాచారవిపక్త్రిమాపదో నిపాతనీ
యా హి సతామసాధవః॥౨౪॥హృదయమరివధోదయాదుపోఢద్రఢిమ

సంశయం, సంశయో నాస్తి [illegible] వపుషో ముఖే సేలచ॥*
షేనాంగపికారఇతిశ్రుతివాయాం, శైత్యాద్యాఃకృమస్సంగానాం కార ఇ తేజసేంతు॥
వా॥ ప్రకృత్యాదిభ్య ఉపసంఖ్యానమితి తృతీయా- కరాక్రాంతానామప్యద్రీణాం ప్రాపతే
యముక్తిరేషా- రవిరసంశయమితి శిష్యాఃపూర్వం [illegible] భవత్యుపమాయాస్సంస్పష్టిః-
హరిహరాదతుల్యమహిమత్వాద ద్యోతనాధిక్యభావః॥ ... *

౨౧॥ స్వయమితి। యదృచ్ఛయా- స్వేచ్ఛయా- స్వయం స్వసామర్థ్యేన- న తు దే
వతాప్రసాదబలాదిత్యర్థః - అనుగ్రహోపగ్రహయోః - విధాతా కర్తా- అసౌ శిశుపాలః,
అభిరాద్ధాన్ ఆరాధితాన్- దేవతాః ఏశ్వరాదిభిః వితీర్ణాః ప్రత్తాః వీర్యాతిశయాః ప్రభా
వాతిశయాః యేషాం తాన్- దశాననాదీన్ హసతి, అనన్యప్రసాదలబ్ధశక్తేర్మే కథం
యాచకైస్తుల్యతేతి గర్వాద్ధసతీత్యర్థః॥ ... *

౨౨ బలేతి॥ జిగీషుణా- నిత్యోత్సాహవతేత్యర్థః- తేన శిశుపాలేన- బలావలేపా
త్ బలగర్వాత్, అధునాపి- పూర్వవత్ పూర్వజన్మనీవ- జగత్ ప్రబాధ్యతే- తథాహి- సతీ
పతివ్రతా యోషిదివ. సునిశ్చలా- అతిస్థిరా ప్రకృతిః స్వభావః - భవాంతరేషు జన్మాంతరే
ష్వపి- పుమాంసం పురుషమభ్యేతి [illegible] మనోవాక్కాయసం
యతా। సాధర్మ్యలౌకికమహాత్మ్యంసద్భిస్స్వాభావికోత్యన్తమనుసరః- ఉపమానోపస్థాపి
తోర్థాంతరన్యాసః॥ ... *

౨౩॥ తదితి॥ తత్ తస్మాత్కారణాత్- విధేః ధాతురపి ఉల్లంఘితశాసనం- స్వయం
విధాతేత్యాద్యుక్తరీత్యాక్రాంతాజ్ఞమిత్యర్థః, సామేతి గమకత్వాత్ సమా
సః- ఏనం శిశుపాలం- కీనాశనికేతనస్య కృతాంతసదనస్య- అతిథిం విధేహి- మారయేత్య
ర్థః॥ కీనాశః కర్షకే క్షుద్రే కృతాంతే [illegible] సన్ హన్తవ్య ఇత్యుక్త
హంతైనసర్వసాధారణం, కింతు పాపాధ్యవసాయకతత్ర్యమిత్యాదిత్యాహ, శుభేతరాచా
రేణ దురాచారేణ- విపక్త్రిమాః పాకప్రాప్తాః ఆపదో యేషాం తే తథోక్తాః॥ *॥ ద్వి
తః క్త్రిరితి పచేః క్త్రిప్రత్యయః॥*॥ [illegible] తద్ధితోపప్రత్యయః- అసాధ
వో దుష్టాః- సతాం భవాదృశానాం జగన్నియంతౄణాం- నిపాతనీయాః ఘాత్యాహి-న చ హై
ష్యుణ్యదోషః, స్వదోషైరేవ తేషాం వినాశే నిమిత్తమాత్రత్వాదస్మాకమిత్యాశయేన
శుభేతరేత్యాదివిశేషణోక్తిః - సామాన్యేన విశేషసమర్థనరూపోర్థాంతరన్యాసః॥ *

దధాతు పునః పురందరస్య। ఘనపులకపులోమజాకుచాగ్రద్రుతపరిరంభనిపీడనక్షమత్వం॥౭౪॥ఓమిత్యుక్తవతోథ శార్ఙ్గిణ ఇతి వ్యాహృత్యవా

౭౪॥ కించైవం దుష్టనిగ్రహేణ శిష్టానుగ్రహస్స్యాదిత్యాహ॥ హృదయమితి॥ అరివధోదయాత్ రిపునాశలాభాత్ ఉదూఢగ్రంథిమనైశ్చింత్యాద్ధృతదార్ఢ్యం, స్వస్థమితి యావత్-వృధ్యాదిత్వాద్విధ్యర్థే లిట్ప్రత్యయః॥ * ॥ రభితో హలాదేర్లఘోరితి ఋకారస్య రేఫాదేశః, పురం శత్రుపురాణి దారయతీతి పురందరః- ఇగ్రం॥ * ॥ పూఃసర్వయోర్దారిసహోరితి ఖచ్ప్రత్యయః॥ *॥ ఖచిహ్రస్వ ఇత్యుత్తరపదహ్రస్వం॥ * ॥ వాచంయమపురందరౌ చేతి నిపాతనాన్ముమాగమః- తస్య హృదయం పునర్భూయోపి పూర్వవదేవ-భావః- ఘనపులకయోః సాంద్రరోమాంచయోః, పులోమ్నః జాతా పులోమజా శచీ, తస్యాః కుచాగ్రయోః- ద్రుతపరిరంభాత్ ఔత్సుక్యాత్ శీఘ్రాలింగనం- తత్ర యన్నిపీడనం తస్య క్షమత్వం సహత్వం-దధాతు- ప్రాక్ప్రత్త విక్షేపాత్త్యక్తభోగేన శక్రేణ సంప్రతి త్వత్ప్రసాదాన్నిష్కంటకం స్వారాజ్యం భుజ్యతామిత్యర్థః- అత్రోదార్కస్యోదూఢగ్రంథిమితి విశేషణగత్యా నిపీడనక్షమత్వం ప్రతి హేతుత్వోక్త్యా పదార్థహేతుకం కావ్యలింగం-హృదయస్య నిపీడనక్షమత్వాసంబంధేపి సంబంధోక్త్యా సంబంధసంబంధరూపాతిశయోక్తిరిత్యర్థాలంకారః-వృత్త్యనుప్రాసశ్చ సంసృజ్యతే-పుష్పితాగ్రావృత్తం ॥ అయుజి నయుగరేఫతో యకారో యుజి చ నజౌ జరగాశ్చ పుష్పితాగ్రేతి లక్షణాత్॥ ... ... *

౭౫॥ ఓమితి॥ తస్మిన్ సురమునౌ నారదే ఇతీత్థంభూతాం వాచం - వ్యాహృత్య ఉక్త్వా- నభ ఉత్పతితే ఖముత్పతితే- పురః అగ్రే ఇంద్రోః శ్రియం విభ్రత్యపి-అథ మునివాక్యానంతరం- ఓమిత్యుక్తవతః- తథాస్త్విత్యంగీకృతవతః ఇత్యర్థః॥ ని॥ ఓం ప్రశ్నేంగీకృతౌ రోషే ఇతి విశ్వః- చేదీనాం జనపదానాం రాజా చైద్యః శిశుపాలః॥ * ॥ వృద్ధేత్కోసలాజాదాఞ్ఞ్యఙితి ఞ్యఙ్ ప్రత్యయః - తత్ప్రతిక్రుద్ధస్య శార్ఙ్గిణః- వదనే వ్యోమ్నీవ అనిశం సర్వదా । అవ్యభిచారేణ ఏవ నభః- శత్రూణాం వినాశస్య- పిశునః సూచకః॥ శ్లో॥ చంద్రమభ్యుదితః కేతుః క్షితీశానాం వినాశకృదిత్యశాస్త్రాదిభావః - కేతురుత్పాతవిశేషః॥ ని॥ కేతుద్యుతౌ పతాకాయాం గ్రహోత్పాతాదిలక్ష్మసు ఇతి విశ్వః- భ్రుకుటిచ్ఛలేన భ్రూభంగవ్యాజేన- ఆస్పదం ప్రతిష్ఠాం- స్థితిం చకార॥ * ॥ ఆస్పదం ప్రతిష్ఠాయామితి నిపాతనాత్సుడాగమః ఏతేన కార్యాంతరే భూతవీరసహకారిణో రౌద్రస్య స్థాయీ క్రోధః- తస్య సంస్థానేన భ్రుకుట్యాః కారణభూతోనుమేయ ఇత్యుక్తం- తదా తదవినాభూతస్యాంగస్యాంగినో వీరస్యాభివ్యక్తిః- ప్రియత్వాత్ పరనామక ఉత్సాహోభివ్యజ్యత ఇత్యనుసంధేయం- ఇందోః శ్రియం బిభ్రతీత్యత్ర ముఖేందుశ్రియో యోగాత్తత్సదృశీమితి సాదృశ్యాక్షేపాదసంబంధవస్తుసంబంధరూపా నిదర్శనాలంకారః - వదనే వ్యోమ్నీవేత్యుపమా- భ్రుకుటిచ్ఛలేన కేతురితి భ్రూదిశ్చిన్నాసస్య ప్రతిపాదనరూపా

చంసభ స్తస్మిన్సత్పతి తే పురస్సరమునావింద్రాశ్శ్రియం బిభ్రతి, శత్రూ
ణామనిశం వినాశపిశునః క్రుద్ధస్య చైద్యం ప్రతి వ్యోమ్నివభ్రుకుటిచ్ఛలే
నవదనే కేతుశ్చకారాస్పదం॥ ఇతి శ్రీమాఘకృతౌ-శిశుపాలవధే. ...*

మహాకావ్యే- ప్రథమస్సర్గః.

శ్రీహయగ్రీవపరబ్రహ్మణే నమః

ఓమ్ మాఘకావ్యే - సవ్యాఖ్యానే - ద్వితీయసర్గప్రారంభః.

౧॥ యియక్షమాణేనాహూతః పార్థేనాథ ద్విషన్మురం। అభిచైద్యం

వహ్నవః, తత్రశత్రువినాశసూచనాయశ్రీపేతి తేంమసాన్నిధ్య వ్యోమావస్థానసం
పాదకత్వేననిదర్శనోపమయారపహ్నవోపకారత్వాదంగాంగిభావేనసంకరః ॥ చమ
త్కారితయామంగళాచరణరూపతయాసర్గాంతశ్లోకేషు శ్రీశబ్దప్రయోగః- యథాహ
భగవాన్ భాష్యకారః॥ మంగళాదీనిమంగళమధ్యాని మంగళాంతానిశాస్త్రాణిప్రథంతే-
వీరపురుషాణ్యాయుష్మత్పురుషాణిచభవంతి అధ్యేతారశ్చప్రవక్తారోభవంతీతి॥ శా
ర్దూలవిక్రీడితం॥ శ్లో॥ సూర్యాశ్వైర్మసజాస్తతాస్సగురవశ్శార్దూలవిక్రీడితమితిల
క్షణాత్॥ సర్గాంతత్వాద్వృత్తభేదః-యథాహదండీ॥ శ్లో॥ సర్గైరనతివిస్తీర్ణైశ్శ్రా
వ్యవృత్తైస్సుసంధిభిః। సర్వత్రభిన్నసర్గాంతైరుపేతంలోకరంజనమితి ॥ అథకవిః కా
వ్యవర్ణనామాఖ్యానపూర్వకంసర్గసమాప్తింకథయతి॥ ఇతీతి॥ ఇతిశబ్దఃపరిసమాప్తౌ
మాఘకృతావితి కవినామకథనం- మహాకావ్యఇతి మహచ్ఛబ్దేన లక్షణసంపత్తిస్సూచి
తా- శిశుపాలవధఇతి- కావ్యసముచ్చయే॥*॥ సామాన్యవచనస్యేతిఅనుప్రయోగః-అ
త్రకావ్యచిత్రోత్తమశబ్దాఖ్యాగుణః॥ శ్లో॥ సుపాంతిజాంచవ్యుత్పత్తిస్సౌశబ్దమితికథ్యత
ఇతిలక్షణాత్- సముచ్చయకావ్యవర్ణనయోఃప్రథమస్సర్గఇతిసమాప్త ఇతిశేషః-ఏ
వముత్తరత్రాపిద్రష్టవ్యం॥ ఇతిశ్రీపదవాక్యప్రమాణపారావారపారీణ మహోపా
ధ్యాయకోలచల మల్లినాథసూరివిరచితాయాం మాఘవ్యాఖ్యాయాం సర్వంకషా
ఖ్యాయాం- ప్రథమస్సర్గః. ... *

౧॥ అథాస్మిన్సర్గేమంత్రవర్ణనాయబీజమావపతి ॥ యియక్షమాణేనేతి ॥ అథ
ఇంద్రసందేశశ్రవణానంతరం, యియక్షమాణేన యష్టుమిచ్ఛతా, యజతేస్సంనంతా
ల్లటశ్శానజాదేశః- పార్థేనపృథాపుత్రేణయుధిష్ఠిరేణ॥*॥తస్యేదమిత్యణ్. అన్య
థాస్త్రీభ్యోఢగితిఢక్స్యాత్. ఆహూతఃఆకారితః-హ్వయతేఃకర్మణిక్తఃసంప్రసారణె
దీర్ఘః- తథాఅభిచైద్యంశిశుపాలంప్రతి ॥*॥ లక్షణేనాభిప్రతీ ఆభిముఖ్యే ఇత్యవ్య
యీభావః॥ *॥ అభిరభాగేఇతికర్మప్రవచనీయత్వేతద్యోగే ద్వితీయావా- ప్రతిష్ఠా
సుఃప్రస్థాతుమిచ్ఛుః- తిష్ఠతేస్సన్నంతాదుప్రత్యయః - మురంద్విషత్మురారిః॥ *॥
ద్విషోమిత్రేఇతిశతృప్రత్యయేనలోకేత్యత్ర॥వా॥ ద్విషశ్శతుర్వావచన మితివైకల్పిక

ప్రతిష్ఠాసురాసీత్కార్యద్వయాకులః ॥ ౨॥ గురుకావ్యానుగాం బిభ్రచ్చాన్ద్రీమభినభశ్శ్రియం। సార్ధముద్ధవసీరిభ్యామథాసావాసదత్సదః ॥ ౩॥ జాజ్వల్యమానా జగతశ్శాన్తయే సముపేయుషీ। వ్యద్యోతిష్ట సభావేద్యామసౌ నరశిఖిత్రయీ ॥ ౪ ॥ రత్నస్తంభేషు సంక్రాన్తప్రతిమాస్తే చకా

ష్ఠః ప్రతిష్ఠం- కార్యద్వయేన సురకార్యసుహృత్కార్యరూపేణ- ఆకులః ప్రతిష్ఠా ద్వావశ్యకత్వాచ్చ- ద్వయోస్సందేహవానాసీత్ అతో మన్త్రస్యాయమవసర ఇతి భావః॥ ... ... *

౨॥ ఏవం మన్త్రబీజం సందేహముపన్యస్య మన్త్రోచితదేశగమనమాహ॥ గుర్విత్ి॥ అథ సందేహానన్తరం- అసౌ హరిః- అభినభః- పూర్వవదవ్యయీభావః- కర్మప్రవచనీయత్వాద్ద్వితీయా- గురుకావ్యౌ బృహస్పతిశుక్రౌ- అనుగౌ అనుయాయినౌ- యస్యాం తాం ॥ ని ॥ గీష్పతిర్ధిషణో గురుః- శుక్రో దైత్యగురుః కావ్య ఇతి చామరః- చన్ద్రస్యేమాం చాన్ద్రీం శ్రియం బిభ్రత్- అత్ర తుల్యం శ్రియమితి నిదర్శనాభేదః - ఉద్ధవసీరిభ్యాం సార్ధం ఉద్ధవబలరామాభ్యాం సహ- సదస్సభాం- ఆసదత్ అగమత్- సదసః ప్రాప్తావత్వాదిభావః- సదేర్లుఙి పుషాదిత్వాచ్చ్లేరఙాదేశః- అత్ర మనుః ॥ శ్లో॥ గిరేః పృష్ఠం సమారుహ్య ప్రాసాదం వా రహోగతః। అరణ్యే నిశ్శలాకే వా మన్త్రయేతావిభావిత ఇతి॥ ... ... *

౩॥ జాజ్వల్యమానేతి॥ జగతః లోకస్య- శాన్తయే ఉపద్రవాయ - సముపేయుషీమిలితా- జాజ్వల్యమానా భృశం జ్వలన్తీ॥ *॥ ధాతోరేకాచో హలాదేః క్రియాసమభిహార ఇతి యఙ్- తతో లటశ్శానజాదేశః టాప్- అసౌ - నరాం పురుషా ఏవ శిఖినః అగ్నయః తేషాం త్రయీ॥ *॥ ద్విత్రిభ్యాం తయస్యాయజ్వా స్యాదేశే॥ *॥ టిడ్ఢాణఞిత్యాదినా ఙీప్- సభాయాః- నీస్సైవ వేదిః పరిష్కృతా భూమిః॥ ని॥ వేదిః పరిష్కృతా భూమిరిత్యమరః తస్యాం వ్యద్యోతిష్ట దీప్యతే స్మ- ద్యుతేర్లుఙ్- రూపకాలంకారః ॥ ... *

౪॥ రత్నేతి॥ రత్నానాం స్తంభా ఇతి షష్ఠీ సమాసః- విశేషపర్యవసానాద్విశారాధత్వం- తేషు సంక్రాన్తప్రతిమాః సంక్రాన్తప్రతిబింబానియేషాం తే॥ ని॥ ప్రతిమానం ప్రతిబింబం ప్రతిమా ప్రతియాతనేచ్ఛాయేత్యమరః- తే త్రయః- ఏకాకినః అసహాయా అపి॥ సూ॥ ఏకాదాకినిచ్చాసహాయ ఇత్యాకినిచ్ప్రత్యయః. పరితః అభితః॥ సర్వతః॥ *॥ పర్యభిభ్యాం చేతి తసిల్, సపరివారా ఇవ బహవ ఇవ నానా వ్యామిష్యతే - పారుష్యేణ ప్రతిబింబభూయస్త్వాత్పురుషసమానా- వృతా ఇవేత్యుత్ప్రేక్షా- చకాశిరే॥ వా॥ పురుషాద్వధవికారసమూహతేనకృతేషువక్తవ్యమితి ఢఙ్ ప్రత్యయః- ఏతేన విజనత్వముక్తం- యద్యపి శ్లో॥ నిస్తంభనిర్గవాక్షే చతుర్భిర్యాతిసంక్రమే। ప్రాసాదాగ్రే త్వరణ్యే వా మన్త్రయేతావిభావిత ఇతి కామందకః॥ ఏతేన మన్త్రభూమేస్తంభప్రాచుర్యేఽపి దోషాభావశ్చోక్తః తథాప్యేతస్యాపి విజనత్వోపలక్షణత్వాన్న దోష ఇతి భావః॥ ... *

శిరే: ఏకాకినోఽపి పరితః పౌరుషేయవృతా ఇవ॥ ౫ ॥ అధ్యాసామాసురు
త్తుంగహేమపీఠాని యాన్యమీ। తైరూహే కేసరిక్రాంతత్రికూటశిఖరోప
మా॥ ౬ ॥ గురుద్వయాయ గురుణోరుభయోరథ కార్యయోః । హరిర్విప్ర
తిషేధం తమాచచక్షే విచక్షణః॥ ౭ ॥ ద్యోతితాంతస్సభైః కుందకుడ్మలా
గ్రదతః స్మితైః। స్నపితేవాభవత్తస్య శుద్ధవర్ణా సరస్వతీ॥ ౮ ॥ భవద్గిరామ
వసరప్రదానాయ వచాంసి నః । పూర్వరంగః ప్రసంగాయ నాటకీయస్య

౫॥ అధ్యాసామాసురితి॥ అభిప్రాయః- ఉద్ధవరామకృష్ణాః యాని ఉత్తుంగహేమపీఠాని- అధ్యాసామాసుః, అధితస్థుః, ఉపవిష్టా ఇత్యర్థః॥ *॥ అధిశీఙ్స్థాసాం కర్మేతి కర్మత్వం- ఆస ఉపవేశనే లిట్॥*॥ దయాయాసశ్చేత్యామ్ప్రత్యయః॥ *॥ కృఞ్చానుప్రయుజ్యతే లిటీతి అస్తేరనుప్రయోగః॥*॥ ఆమ్ప్రత్యయవత్కృఞోఽనుప్రయోగస్యేతి కృఞ్- ఏవేతి నియమాదస్తేరాత్మనేపదం- తైః పీఠైః కేసరిభిః సింహైః- క్రాంతానాం త్రికూటస్య త్రికూటాద్రేః, శిఖరాణాముపమా సాదృశ్యం- ఊహే ఊఢా- వహేః కర్మణి లిటి సంప్రసారణం- త్రికూటస్యేత్యన్వర్థసంజ్ఞా॥ ని॥ కూటోఽస్త్రీ శిఖరం శృంగమిత్యమరః- ఉపమాలంకారః॥ ... *

౬॥ గురుద్వయాయేతి॥ అథ ఉపవేశానంతరం- విచక్షణ ఇతి విచక్షణః వక్తా॥*। కర్తరి ల్యుడితి న్యాసకారః॥ వా॥ అనయోర్విప్రతిషేధో వక్తవ్య ఇతి చక్షిఙః ఖ్యాఞాదేశాభావః హరిః గుర్వోః ఉద్ధవరామయోః- పితృవ్యజ్యేష్ఠభ్రాత్రోః- ద్వయాయ, ద్వాభ్యాం గురుభ్యామిత్యర్థః- గురుణోః మహతోః, ఉభయోః కార్యయోః, పూర్వోక్తయోః- తం విప్రతిషేధం విరోధం, ఆచచక్షే ఆఖ్యాతవాన్- తుల్యబలవిరోధో విప్రతిషేధః॥

౭॥ ద్యోతితేతి॥ కుందం మాఘ్యభవః పుష్పవిశేషః॥ ని॥ మాఘ్యం కుందం రక్తకస్తు బంధూకో బంధుజీవక ఇత్యమరః, కుందకుడ్మలాగ్రాణీవ దంతా యస్య కుందకుడ్మలాగ్రదతః॥*॥ అగ్రాంతశుద్ధశుభ్రవృషవరాహేభ్యశ్చేతి అగ్రాంతపూర్వపద బహువ్రీహిసమాసాంతో వైభాషికో దత్రాదేశః- తస్య హరేః సరస్వతీ వాక్, అంతః ప్రధానా సభా అంతస్సభా, సభాభ్యంతరమిత్యర్థః సా ద్యోతితా ప్రకాశితా యైః తైః స్మితైః స్నపితేవ క్షాళితేవ. స్నాతేర్ణ్యంతాత్కర్మణి క్తః॥*॥ ఆర్తిహ్రీత్యాదినా పుగాగమః॥*॥ మితాం హ్రస్వశ్చేతి హ్రస్వః, శుద్ధవర్ణా స్ఫుటాక్షరా- స్వచ్ఛకాంతిశ్చాభవత్- స్వాభావికవర్ణశుద్ధస్య స్నానహేతుకత్వముత్ప్రేక్ష్యతే- స్మితపూర్వాభిభాషీ హరిరితి భావః॥ *

౮॥ కార్యవిప్రతిషేధమావేద్య తత్స్వమతమావేదయిష్యన్ ఉపోద్ఘాతం మన్యత్వం తావత్పరిహరతి॥ భవదితి॥ భవద్గిరాం యుష్మద్వాచాం, అవసరప్రదానాయ- ప్రస్తావప్రసంజనాయేత్యర్థః, నః అస్మాకం వచాంసి- సిద్ధాంతోత్పాదనార్థముచ్యంతే- న తు సిద్ధాంతత్వేనేత్యర్థః- తథాహి పూర్వం రజ్యంతేఽస్మిన్నితి పూర్వరంగః నాట్యశాలా- తత్రత్యం కర్మాపి పూర్వరంగ ఇతి దశరూపకే - అతః పూర్వరంగో నామ రంగప్రసాధనార్థం రంగవిఘ్నశాంతికారి నాందీపాఠగీతవాదిత్రాద్యనేకాంగం విశిష్టనాట్యాదౌ కర్త

వస్తునః॥౯॥కరదీకృతభూపాలో భ్రాతృభిర్జిత్వరైర్దిశాం। వినాప్యస్మదలంభూష్ణురిజ్యాయై తపసస్సుతః॥ ౧౦ ॥ ఉత్తిష్ఠమానస్తు పరో నోపేక్ష్యః పథ్యమిచ్ఛతా। సమౌ హి శిష్టైరామ్నాతౌ వర్త్స్యన్తావామయస్స

క్ష్యః కర్మవిశేషః, తదుక్తం వసంతరాజీయే॥ శ్లో॥ యన్నాట్యవస్తునః పూర్వం రంగవిఘ్నోపశాంతయే। కుశీలవాః ప్రకుర్వంతి పూర్వరంగస్స ఉచ్యత ఇతి, స పూర్వరంగః - నాటకే భవం నాటకీయం, తత్ర వర్ణ్యమిత్యర్థః॥*॥వృద్ధాశ్చ - తస్య వస్తున ఇతి వృత్తస్య ప్రసంగాయ ప్రసంజనాయ, ప్రవర్తనాయేతి యావత్ - అతః ప్రథమవాదోన దోషాయేతి భావః, పూర్వరంగః ప్రస్తావనేతి రంగరాజః-తచ్చింత్యం॥శ్లో॥ పూర్వరంగం విధాయాదౌ సూత్రధారే వినిర్గతే। ప్రవిశ్య తద్వదపరః కావ్యమాస్థాపయన్నటః॥ ప్రథమం పూర్వరంగశ్చ తతః ప్రస్తావనేతి చ। ఆరంభే సర్వనాట్యానామేతత్సామాన్యమిష్యత ఇతి-దశరూపకాద్యుక్తభేదవిరోధాదితి,*॥అత్ర హరివాక్యపూర్వరంగయోః ప్రసంజకత్వరూపసామాన్యస్య వాక్యద్వయే శబ్దాంతరేణ పృథఙ్నిర్దేశాత్ ప్రతివస్తూపమాలంకారః-లక్షణంతూక్తం॥ ... ... *

౯॥సంప్రతి స్వమతమాహ॥ కరదీకృతేతి॥ దిశాంజిత్వరైః జయశీలైః॥*॥ఇణ్నశ్జిసర్తిభ్యః క్వరప్- కృద్యోగాత్కర్మణి షష్ఠీ- భ్రాతృభిర్భీమాదిభిః, హేతుభిః- కరదాః షష్ఠభాగప్రదాః॥ని॥ భాగధేయః కరో బలిరిత్యమరః, తతశ్చ్విః॥*॥ ఊర్యాదిచ్విడాచశ్చేతి గతిసంజ్ఞాయాం॥*॥కుగతిప్రాదయ ఇతి నిత్యసమాసః- అకరదాః కరదాస్సంపద్యమానాః కృతాః కరదీకృతాః భూపాలాః యస్య స తథోక్తః, వశీకృతరాజమండల ఇత్యర్థః-తపసస్సుతః ధర్మపుత్రః॥ని॥తపశ్చాంద్రాయణాదౌ స్యాద్ధర్మే లోకాంతరేపి చేతి విశ్వః- అస్మద్వినాపి అస్మాభిర్వినాపీత్యర్థః॥*॥ పృథగ్వినేత్యాదినా తృతీయావికల్పాత్పక్షే పంచమీ, ఇజ్యాయై యాగాయ॥*॥ప్రజయజోర్భావే క్యప్ - వచిస్వపీత్యాదినా చతుర్థీ-అలంసమర్థః, భూష్ణుర్భవితా, భవనశీలః॥ ని॥ భూష్ణుర్భవిష్ణుర్భవితేత్యమరః॥*॥ గ్లాజిస్థశ్చ క్స్నురితి చకారాత్ క్స్నుప్రత్యయః, కిత్వాద్గుణాభావః, అతోస్మైత్రయాత్రైవ కార్యా, న యజ్ఞయాత్రేతి భావః॥ .. *

౧౦॥ నను యజ్ఞాంతే జైత్రయాత్రాయాముభయోరనుసరణం స్యాత్తత్రాహ॥ ఉత్తిష్ఠమాన ఇతి॥ ఉత్తిష్ఠమానః వర్ధమానః॥*॥ఉదోనూర్ధ్వకర్మణీత్యాత్మనేపదం పరః శత్రుస్తు, పథోనపేతం పథ్యం, హితమారోగ్యం చ ఇచ్ఛతా పుంసేతి శేషః, నోపేక్ష్యః ఔదాసీన్యేన న ద్రష్టవ్యః, కుతః హి యస్మాత్, వర్త్స్యంతౌ వర్ధిష్యమాణౌ॥*॥లృటస్సద్వేతి సదాదేశే వృద్భ్యస్స్యసనోరితి విభాషా పరస్మైపదం, న వృద్భ్యశ్చతుర్భ్య ఇతీడభావః-ఆమయో వ్యాధిః॥ని॥రోగవ్యాధిగదామయా ఇత్యమరః- స శత్రుశ్చ- శిష్టైర్నీతిజ్ఞైః-సమౌ తుల్యవృత్తీ- ఆమ్నాతౌ వ్యాఖ్యాతౌ॥శ్లో॥అల్పీయసోప రేర్వృద్ధిమర్హతిన

ఛ్॥౧౧॥నదూయే సాత్వతీసూనుర్యన్మహ్యమపరాధ్యతి । యత్తు దంద
హ్యతేలోకమదోదుఃఖాకరోతిమాం॥౧౨॥ మమతావన్మతమిదంశ్రూ
యతామంగవామపి జ్ఞాతసారోపిఖల్వేకస్సందిగ్ధేకార్యవస్తుని ॥ ౧౩ ॥
యావదర్థపదాం వాచ మేవమాదాయమాధవః । విరరామ మహీ
యాంసఃప్రకృత్యామితభాషిణః॥ ౧౪॥తతస్సపత్నాపనయస్మరణాను

భార్యయోగవదిత- అత ఏవాస్యాపేక్ష్యత్వాదుభయోస్స్మృతిః కుతఇతిభావః - ఉప
మాలంకారః॥ ... ... *

౧౧॥ నచేత్త-స్వార్థపరత్వదోషః కింతులోకానుగ్రహార్థత్వాదస్యాః ప్రవృత్తేరి
త్యాశయేనాహ॥నదూయఇతి॥ సాత్వతీసూనుః సత్వలోపత్యం స్త్రీ సాత్వతీ నామహ
రేః పితృష్వసా॥*॥ఉత్సాదిభ్యోఞ్- తస్యాః సూనుః శిశుపాలః- బంధురపిశిలోనమ్య
ష్యఇ-భావః, మహ్యమపరాధ్యతి ద్రుహ్యతీతియత్॥*॥క్రుధద్రుహేత్యాదినా చతుర్థీక-
లితఇతిశేషః- యత్తదోర్నిత్యసంబంధాత్ - నదూయేనపరితప్యే- దూఙ్పరితాపాదికా
త్ప్రత్యార్ణఃలడుత్తమపురుషైకవచనం- కింతులోకం- దందహ్యతేగర్హితందహతీతియ
త్॥*॥ లుపసదచరజపజభదహదశగృభ్యోభావగర్హాయామితియఙ్॥*॥ జపజభద
హదశభంజపశాంచేతి అభ్యాసస్యనుమాగమః - అదోలోకదహనం, మాందుఃఖాకరో
తి-దుఃఖమనుభావయతీత్యర్థః॥*॥దుఃఖాత్ప్రాతిలోమ్యఇతిడాచ్ప్రత్యయః-అతశ్చైద్య
ఏవాభియాతవ్యః పార్థస్తు ప్రార్థనయాపిపశ్చాత్సహాధేయ ఇతిభావః॥ ...*

౧౨॥ స్వమతంనిగమయన్ పరమతం శుశ్రూషుః పృచ్ఛతి ॥ మమేతి ॥ తావత్ భవ
న్మతశ్రవణపర్యంతమిత్యర్థః- మమమతమిదం- అంగేత్యామంత్రణేఅవ్యయం॥ ని ॥
అథసంబోధనార్థకాః ॥ స్యుఃప్యాట్పాడంగహేహైభో ఇత్యమరః- వాంయువయో
రపి॥ *॥ యుష్మదస్మదోష్షష్ఠీ చతుర్థీద్వితీయాస్థయోర్వాంనావావితివామాదేశః-మ
తంశ్రూయతాం విధౌలోట్.. తదపిమయాశ్రోతవ్యం- అన్యథాసందేహానివృత్తేరితిభా
వః-విదుషస్తేకుతస్సందేహ స్తత్రాహ-జ్ఞాతసారః. జ్ఞాతార్థతత్వోప్యేకః కార్యవస్తు
నికర్తవ్యార్థే-సందిగ్ధేఖలుసంశేతేఖలు-అతోమమాపిసందేహ ఇత్యర్థః- దిహఉప
చయేకర్తరిలట్- ఘత్వధత్వే,సామాన్యేనవిశేషసమర్థనరూపోర్థాంతరన్యాసః॥ *

౧౩॥ యావదితి॥ మాధవోహరిః- యావానర్థో యావదర్థం॥* ॥ యావదవ
ధారణఇత్యవ్యయీభావః- యావదర్థం పదాని యస్యాస్తాం అభిధేయ సమ్మితాక్షరా
మిత్యర్థః - వాచమేవమాదాయగృహీత్వేత్యర్థః- విరరామతూష్ణీమాస॥ *॥ వ్యాఙ్పరి
భ్యోరమఇతిపరస్మైపదం-తథాహిమహీయాంసఉత్తమాః- ప్రకృత్యామితభాషిణః-వృ
థాలాపనిరాసాదితిభావః- పూర్వవదలంకారః॥ ... ... *

౧౪॥అథాష్టభిఃకులకేన రామంవర్ణయన్ తద్వాక్యమవతారయతి॥తతఇతి॥ రా
మోజగాదేత్యుత్తరేణాన్వయః- సపత్నోరిపుః॥ ని॥ రిపౌవైరిసపత్నారి రిత్యమరః -

శయస్ఫురా। ఓష్ఠేన రామో రామోష్ఠబింబచుంబనచుంచునా॥౧౪॥ వివ
క్షితామర్థవిదస్తత్క్షణప్రతిసంహృతాం। ప్రాపయన్పవనవ్యాధేర్గి
రముత్తరపక్షతాం॥౧౫॥ ఘూర్ణయన్మదిరాస్వాదమదపాటలితద్యుతీ।
రేవతీవదనోచ్ఛిష్టపరిపూతపుటే దృశౌ॥౧౬॥ ఆశ్లేషలోలుపవధూస్త
నకార్కశ్యసాక్షిణీం। మ్లాపయన్నభిమానోష్ణైర్వనమాలాం ముఖాని
లైః॥౧౭॥ దధత్సంధ్యారుణవ్యోమస్ఫురత్తారానుకారిణీః। ద్విషద్ద్వేషోప

తస్యాపనయం అపకారం - తస్య స్మరణేన యః అనుశయః పశ్చాత్తాపః॥ సః॥ భవేదనుశయో ద్వేషే పశ్చాత్తాపానుబంధయోరితి విశ్వః - తేన స్ఫురతీత్యనుశయస్ఫురః తేన స్ఫురా ఓష్ఠబింబ ఇవేత్యుపమితసమాసః - రామాయాః ఓష్ఠబింబస్య చుంబనేన విత్తః - రామోష్ఠబింబచుంబనచుంచుః॥ తేన విత్తశ్చుంచుప్చణపౌ ఇతి చుంచుప్ప్రత్యయః॥ ఓష్ఠో బింబమివేత్యుపమితసమాసః - తేనోపమితం వ్యాఘ్రాదిభిరితి సమాసః॥ వర్ణసామ్యాత్ సమరసురతయోః సమరసత్వమితి భావః - ఉపమానుప్రాసయోస్సంసృష్టిః॥ ... ∗

౧౫॥ వివక్షితామితి॥ వివక్షితాం వక్తుమిష్టాం, వచోబ్రాహ్మణో వాఽసన్నం తాత్కాలమేవ పక్షే, తత్క్షణేనైవ తస్మిన్నేవ క్షణే విలంబోక్తిః - ప్రతిసంహృతాం రామానుజోద్ధాన్నిరుద్ధాం అర్థవిదః కార్యజ్ఞస్య - అతఏవ, పవనవ్యాధేః ఉద్ధవస్య గిరం ఉత్తరపక్షతాం సిద్ధాంతతాం ప్రాపయన్ - స్వయమపక్షావలంబిత్వాదితి భావః ఏతేన రామస్య వక్రోక్తిః॥ .. ∗

౧౬॥ ఘూర్ణయన్నితి॥ పునః మదిరాస్వాదేన మద్యపానేన, యో మదస్తేన, పాటలితా రక్తీకృతా ద్యుతిర్యయోస్తే, రేవత్యాదేవ్యాః - వదనేనోచ్ఛిష్టే, మద్యసేవనతా బాహ్యక్షీచుంబనేన సంక్రాంతమితి భావః - తేన పరిపూతే శుద్ధే - పుటే యయోస్తే - దృశౌ ఘూర్ణయన్ భ్రామయన్నితి మదవికారోక్తిః, ఉచ్ఛిష్టపరిపూతేత్యత్ర॥ శ్లో॥ రతికాలే ముఖం స్త్రీణాం శుద్ధమాఖేటకే శునామితి స్మరణాత్ - ఉచ్ఛిష్టపావనత్వవిరోధస్యాభాసత్వాద్విరోధాభాసాలంకారః॥ శ్లో॥ ఆభాసత్వే విరోధస్య విరోధాభాస ఇష్యతే, ఇతి లక్షణాత్॥ ... ... ∗

౧౭॥ ఆశ్లేషేతి॥ పునః ఆశ్లేషలోలుపాయా ఆలింగనలుబ్ధాయాః వధ్వా రేవత్యాః స్తనయోః కార్కశ్యస్య కాఠిన్యస్య - సాక్షిణీం ప్రద్రష్ట్రీం - నిత్యం పీడ్యమానామితి భావః॥ సాక్షాద్ద్రష్టరి సంజ్ఞాయామితి సాక్షాచ్ఛబ్దాదిని ప్రత్యయః - వనమాలాం, అభిమానోష్ణైరహంకారతప్తైః - ముఖానిలైర్నిశ్వాసవాతైః, మ్లాపయన్ గ్లాపయన్ - మ్లాయతేర్ణ్యంతాల్లటశ్శత్రాదేశః॥∗॥ ఆదేచ ఉపదేశే అశితి ఆత్వే ఋహ్రీవ్లీ ఇతి పుగాగమః - అమ్లానేమ్లానసంబంధాభిధానాదతిశయోక్తిః॥ .. ... ∗

౧౮॥ దధదితి॥ పునః సంధ్యయా అరుణే వ్యోమ్ని - స్ఫురంతీస్తారాః - అనుకుర్వంతీతి తథోక్తాః - కుతః - ద్విషతి శత్రౌ - ద్వేషేణ - ఉపరక్తం గే వపుషి - సంగినీః సక్తాః - స్వేదవి

రక్తాంగసంగిభిస్స్వేదవిప్రుషః॥౧౯॥ ప్రోల్లసత్కుండలప్రోతపద్మరాగదళత్విషా। కృష్ణోత్తరాసంగరుచం విదధచ్చౌతపల్లవీమ్॥ ౨౦॥ కకుద్మికన్యావక్త్రాంతర్వాసలబ్ధాధివాసయా। ముఖామోదం మదిరయా కృతానువ్యాధముద్వమన్॥౨౧॥జగాదవదనచ్ఛద్మపద్మపర్యంతపాతినః। నయన్మధులిహశ్శ్వైత్యముదగ్రదశనాంశుభిః॥౨౨॥యద్వాసుదేవేనాదీనమనా

విప్రుషః స్వేదబిందూన్॥ని॥ పృషంతిబిందుపృషతాః పుమాంసో విప్రుషః స్త్రియామిత్యమరః- దధత్ దధానః॥*॥ నాత్రస్వాభావ్యాచ్ఛరీరసంభావనాయా ఉత్కర్షాలంకారః॥ ... *

౧౯॥ ప్రోల్లసదితి॥ పునః ప్రకర్షేణ ఉల్లసతాం కుండలయోః ప్రోతానాం స్యూతానాం- పద్మరాగదళానాం మాణిక్యశకలానాం త్విషా కాంత్యా- ప్రోతేః ప్రపూర్వాద్వేఞః కర్మణి క్తః, యజాదిత్వాత్సంప్రసారణం-- కృష్ణోత్తరాసంగో నీలోత్తరీయం॥ ని॥ ద్వౌ ప్రావారోత్తరాసంగౌ సమౌ బృహతికా తథా- సంవ్యానముత్తరీయం చేత్యమరః- తస్య రుచం-చూతపల్లవస్యేమాం చౌతపల్లవీం-విదధత్ విదధానః- లోహితమిశ్రణాచ్చూతపల్లవవర్ణామాపాదయన్నిత్యర్థః॥ని॥ ధూమ్రధూమలౌ కృష్ణలోహితే ఇత్యమరవచనాత్-అత్రాన్యస్య రుచోన్యదీయత్వాయోగాత్సాదృశ్యాక్షేపే నిదర్శనా॥ *

౨౦॥ కకుద్మీతి॥ పునః కకుద్మికన్యాయా రేవత్యాః- వక్త్రస్య- అంతరభ్యంతరే- వాసేన స్థిత్యా- లబ్ధోధివాసో వాసనా- యయా తయా- తన్ముఖసౌరభవాసితయేత్యర్థః॥ ని॥ సంస్కారో గంధమాల్యాద్యైర్యస్స్యాత్తదధివాసనమిత్యమరః- మదిరయా- కృతానువ్యాధం కృతసంసర్గం- ప్రియాగండూషగంధినమిత్యర్థః॥*॥ వ్యధిజపోరనుపసర్గ ఇతి అనుపసర్గాదప్రత్యయవిధానాత్ సోపసర్గాద్వ్యధేర్ఘఞ్ ప్రత్యయః- ముఖామోదం ముఖగంధవిశేషం॥ ని॥ ఆమోదస్సోతినిర్హారీత్యమరః- ఉద్వమన్ ఉద్గిరన్- అత్ర మదిరారామాముఖయోః స్వగంధత్యాగేన-రామాముఖసుగంధానువృత్తగంధస్వీకారాత్ తద్గుణస్సోత్రోత్తరస్య తద్విశేషకత్వేన పూర్వసాపేక్షత్వాదంగాంగిభావేన సంకరః- శ్లో॥ తద్గుణస్స్వగుణత్యాగాదన్యోత్కృష్టగుణాహృతిరితి లక్షణాత్॥ ... ... *

౨౧॥జగాదేతి॥ వదనమితి ఛద్మకపటం యస్య తత్ఛద్మం వదనపద్మమిత్యర్థః - ఛలాదిశబ్దేనాసత్యత్వప్రతిపాదనరూపోపహ్నవః, తస్య పర్యంతపాతినః- ప్రాంతచారిణః, మధూని లిహంతీతి మధులిహః- మధుపాన్-క్విప్-ఉదగ్రైరుచ్ఛ్రితైః దశనాంశుభిః దంతకాంతిభిః-శ్వైత్యం ధావళ్యం నయన్- జగాద-తద్గుణాలంకారః - తస్య మధువసన్నిధానపరాపహ్నవసాపేక్షత్వాత్తేన సంకరః॥ ... *

౨౨॥ రామోజగాదేత్యుక్తం కిం తదత్యాకాంక్షాయామాహ- యదితి॥ వాసుదేవేన కృష్ణేన-నదీనమిత్యదీనం తత్కాతరం-నాస్త్యదీనపోస్యేత్యనాదీనవం నిర్దోషం॥ ని॥ దోషఆదీనవోమల ఇతి విశ్వః-యద్వచ ఉదితం॥ శ్లో॥ ఉత్క్షిప్య సూనస్సుపర ఇత్యాదినా యానవక్తుమాశ్రిత్య యదుక్తమిత్యర్థః- తస్య వచసః-సపది-క్రియావిశేషణముత్తరం- సద్యో

తం॥ ౨౮॥ సర్వకార్యశరీరేషు ముక్త్వాంగస్కంధపంచకం। సౌగతానామివాత్మాన్యో నాస్తి మంత్రో మహీభృతాం॥ ౨౯॥ మంత్రో యోధ ఇవాధీరస్సర్వాంగైస్సంవృతైరపి। చిరం న సహతే స్థాతుం పరేభ్యో భేదశంకయా

వాగ్మీ వావదూకశ్చ వక్తరీత్యమరః॥ *॥ వాచో గ్మినిరితి గ్మినిప్రత్యయః, తస్య వాగ్జాలం వాగాడంబరం నిమిత్తాల్లక్ష్యాత్॥ ని॥ వేధ్యం లక్ష్యం శరవ్యం చ నిమిత్తం చ సమం విదురితి వైజయంతీ, అపరాద్ధేషోః స్ఖలితబాణస్య ధనుః ప్రహరణమస్యేతి ధానుష్కో ధన్వీ॥ *॥ ప్రహరణమితి ఠక్॥ *॥ ఇసుసుక్తాంతాత్కః, ఉదుపధస్య చేతి షత్వం॥ ని॥ అపరాద్ధపృషత్కోఽసౌ లక్ష్యాద్యశ్చ్యుతసాయకః। ధన్వీ ధనుష్మాన్ ధానుష్క ఇతి చామరః, తస్య వల్గితమివ వ్యర్థం నిష్ఫలం, కార్యజ్ఞస్య వచో గ్రాహ్యం, నతు వాచాటస్యేతి భావః॥ ... *

౨౮॥ ఇత్థం షాడ్గుణ్యాదిపారమ్యాత్రం న మంత్ర ఇతి నిర్ణీతసంప్రతి స్వయం మంత్రస్వరూపమాహ॥ సర్వేతి॥ కార్యాణి సంధ్యాదీని-తాని శరీరాణీవేత్యుపమితసమాసః- వ్యాఖ్యానే సౌగతానామివేతి లింగాత్- తేషు సర్వేషు కార్యశరీరేషు- సర్వేషు శరీరేష్వివ సర్వకార్యేష్విత్యర్థః, అంగాని స్కంధా ఇవేతి పూర్వవత్సమాసః- తేషాం పంచకం ముక్త్వా- స్కంధపంచకమివ అంగపంచకం ముక్త్వేత్యర్థః - పంచపరిమాణమస్యేతి పంచకః॥ *॥ సంఘసంఖ్యాయాః స్వసంజ్ఞాసంఘసూత్రాధ్యయనేష్వితి కన్ప్రత్యయః- సుగతో భక్తిభజనీయో యేషాం, సౌగతా బౌద్ధాః- భక్తిరితి సూత్రేణ అణ్ప్రత్యయః - తేషామన్య ఆత్మేవ-మహీభృతామన్యో మంత్రో నాస్తి-కర్మణామారంభోపాయః, పురుషద్రవ్యసంపత్, దేశకాలవిభాగః, వినిపాతప్రతీకారః, కార్యసిద్ధిశ్చేతి- పంచాంగాని-యథాహ కామందకః॥ శ్లో॥ సహాయాస్సాధనోపాయా విభాగో దేశకాలయోః- విపత్తేశ్చ ప్రతీకారః సిద్ధిః పంచాంగమిష్యత ఇతి॥ రూపవేదనావిజ్ఞానసంజ్ఞాసంస్కారాః పంచస్కంధాః॥ తత్ర విషయప్రపంచో రూపస్కంధః, జ్ఞానప్రపంచో వేదనాస్కంధః- ఆలయవిజ్ఞానసంతానో విజ్ఞానస్కంధః, నామప్రపంచస్సంజ్ఞాస్కంధః- వాసనాప్రపంచస్సంస్కారస్కంధః- ఏవం పంచధా పరివర్తమానో జ్ఞానసంతాన ఏవాత్మేతి బౌద్ధాః-ఏవం చ యథా బౌద్ధానాం సర్వేషు శరీరేషు స్కంధపంచకాతిరిక్త ఆత్మా నాస్తి- తథా రాజ్ఞాం ముక్తాంగపంచకాతిరిక్తో మంత్రో నాస్తీత్యుపమాలంకారః, తచ్చ అస్మాకం సమగ్రమేవేత్యయమేవ యాత్రాకాల ఇతి భావః॥ ... ... *

౨౯॥ అథ మంత్రితార్థక్రియావిళంబే దోషమాహ॥ మంత్ర ఇతి॥ సంవృతైః గుప్తైః-సర్వాంగైః పూర్వోక్తైః ఉపాయాదిభిః- ఉరస్స్థలాదిభిశ్చోపలక్షితః సర్వాంగసంవృతోఽపీత్యర్థః-మంత్రో విచారః-అధీరో భీరుః-యుధ్యత ఇతి యోధః- భట ఇవ - పచాద్యచ్-పరేభ్యో అన్యేభ్యోరిభ్యశ్చ॥ ని॥ పరం దూరాన్యముఖ్యేషు పరో రిపరమాత్మనోరితి వైజయంతీ॥ భేదో విదారణం-తృతీయగామిత్వం చ తస్య శంకయా చిరం స్థాతుం విళంబితుమిత్యర్థః-న సహతే న క్షమతే॥ *॥ శకధృషేత్యాదినా తుమున్ప్రత్యయః-అతో న విళంబితవ్యం-అన్యథా మంత్రభేదే కార్యహానిః స్యాదితి భావః॥ ... *

యా॥ ౩౦॥ ఆత్మోదయః పరజ్యానిర్ద్వయం నీతిరితీయతీ। తదూరీకృత్య కృతిభిర్వాచస్పత్యం ప్రతాయతే॥ ౩౧॥ తృప్తియోగః పరేణాపి న మహిమ్నా మహీయసాం। పూర్ణశ్చంద్రోదయాకాంక్షీ దృష్టాంతోఽత్ర మహార్ణవః ॥ ౩౨ ॥ సంపదా సుస్థిరంమన్యో భవతి స్వల్పయాపి యః । కృతకృ

౩౦॥ కిం వ నీతిస్వరూపపర్యాలోచనయాపి న విలంబః కార్య ఇత్యభిప్రేత్యాహ॥ ఆత్మోదయ ఇతి॥ ఆత్మనః ఉదయో వృద్ధిః- పరస్య జ్యానిర్హానిః॥ *॥ జ్యాహాజ్వరిభ్యో నిరిత్యౌణాదికో నిప్రత్యయః- ఇతి ద్వయం- ఇదం ప్రమాణమస్యా ఇయతీ ఏతావతీ॥ *॥ కిమిదంభ్యాం వో ఘ ఇతి వతుప్ ఘశ్చ॥ *॥ ఉగితశ్చేతి ఙీప్, నీతిర్నీతిసంగ్రహః- ఏతద్ద్వయాతిరిక్తో న కశ్చిన్నీతిప్రపంచోఽస్తీత్యర్థః-- యదన్యత్ షాడ్గుణ్యాది వర్ణనం, సర్వోఽప్యయమస్యైవ ప్రపంచ ఇత్యాహ- తదితి- తద్ద్వయమూరీకృత్య అంగీకృత్య॥ ని ॥ ఊరీకృతమురరీకృతమంగీకృతమిత్యమరః॥ *॥ ఊర్యాదిచ్విడాచశ్చేతి గతిసంజ్ఞాయాం, *॥ కుగతిప్రాదయ ఇతి సమాసే క్త్వో ల్యబాదేశః॥ కృతిభిః కుశలైః- వాచస్పత్యం వాగ్మిత్వం - కస్కాదిత్వాత్సః- అలుక్చ॥ *॥ షష్ఠ్యాః పతిపుత్రేత్యాదినా, సత్వమితి స్వామీ- తన్న ఛందోవిషయత్వాత్ బ్రాహ్మణాదిత్వాత్ ష్యఙ్ప్రత్యయః- ప్రతాయతే విస్తార్యతే, కర్మణి లట్- తనోతేర్యకీత్యాత్వం- తస్మాదాత్మోదయార్థిభిరవిలంబాచ్ఛత్రురుచ్ఛేత్తవ్య ఇతి భావః॥ ... ... *

౩౧॥ నను లబ్ధోదయస్య కిం పరోచ్ఛిత్త్యా నేత్యాహ॥ తృప్తియోగ ఇతి॥ మహీయసాం మహాత్మనాం.. పరేణ ప్రభూతేనాపి మహిమ్నా ఐశ్వర్యేణ తృప్తియోగః మహానయమస్మాకం విభవ ఏతావతా నైవ అలమితి సంతోషలాభః న అత్రత్యస్తథాహి పూర్ణస్సన్ చంద్రోదయాకాంక్షీ వృద్ధ్యర్థమితి భావః, మహార్ణవస్సముద్ర ఏవ- దృష్టాంతః దృష్టః అంతో నిశ్చయో యస్మిన్ స దృష్టాంతో నిదర్శనం- ఉపమానమితి యావత్, న రాజ్ఞాం వృద్ధావలంబుద్ధిః కార్యా॥ శ్లో॥ అసంతుష్టా ద్విజా నష్టాః సంతుష్టా ఇవ పార్థివాః। సలజ్జా గణికా నష్టా నిర్లజ్జేవ కులాంగనేతి న్యాయాదితి భావః. నాయం దృష్టాంతాలంకారః, బింబప్రతిబింబభావేనౌపమ్యస్య గమ్యత్వే తస్యోత్థానాత్ - కింతు దృష్టాంతశబ్దేన తుల్యార్థాభిధానాత్ ఉపమాలంకారః- అత ఏవ దృష్టాంతోదాహరణనిదర్శనరూపాః శబ్దా న ప్రయోక్తవ్యాః- పౌనరుక్త్యాపత్తేరిత్యేకావళీకారః॥ ... *

౩౨॥ తథాపి సంతోషే దోషమాహ॥ సంపదేతి॥ యః- స్వల్పయాపి- సంపదా సుస్థిరమాత్మానం మన్యత ఇతి సుస్థిరంమన్యః- స్వస్థమానీ భవతి॥ *॥ ఆత్మమానే ఖశ్చేతి ఖశ్ ప్రత్యయే ఖిత్వాత్॥ *॥ సార్వధాతుకేతి శ్యన్॥ *॥ అరుర్ద్విషదజంతస్య ముమితి ముమాగమః - తస్య అల్పసంతుష్టస్య- తాం స్వల్పసంపదం- కృతకృత్యః తావతైవ కృతార్థః - విధిః దైవమపి - న వర్ధయతీతి మన్యే- పౌరుషహీనం దైవమపి జుగుప్సతే తత్పరివృత్తేః పరార్థ్యాదితి భావః- మన్యే- ఇత్యేతస్య వాక్యార్థః కర్మ- మన్య ఇత్యేతత్తిఙంతప్రతిరూపకమవ్యయం॥

తోన్యైర్విధినుణా న్యేనపఘ్నయతి తస్యతాం ॥ ౩౩ ॥ సమూలఘాతమఘ్నంతః పరాన్నోద్యంతి మానినః। ప్రధ్వంసితాంధతమసస్తత్రోదాహరణం రవిః ॥౩౪॥ విపక్షమఖిలీకృత్య ప్రతిష్ఠా ఖలు దుర్లభా। అనీత్వా పంకతాం ధూళిముదకం నావతిష్ఠతే ॥౩౫॥ ధ్రియతే యావదేకోఽపి రిపుస్తావత్కుతః సుఖం। పురః క్లిశ్నాతి సోమం హి సైంహికేయోఽసురద్రుహాం ॥౩౬॥

శ్లో॥ మన్యే శంకే ధ్రువం నూనం ప్రాయ ఇత్యేవమాదయః॥ *

౩౩। కించ పరాక్రమల్పమపి నోపయోగా నాస్త్యిత్యాహ॥ సమూలఘాతమితి॥ మానినః అభిమానవంతః- పరాన్ శత్రూన్- సమూలం హత్వా సమూలఘాతం- అఘ్నంతః అసమూలఘ్నంత ఇత్యర్థః॥ *॥ సమూలాకృతజీవేషు హన్॥ *॥ కృష్ గ్రహ ఇతి ణముల్ప్రత్యయః॥ *॥ హనస్తోఽచిణ్ణలోరితి నకారస్య తకారః- ఉపపదం తేనేష్టిస్నేష్వితి కుత్వం, కషాదిషు యథావిధ్యనుప్రయోగ ఇతి హంతేరనుప్రయోగః- నోద్యంతి ఉదయం న ప్రాప్నువంతి- కింతు హత్వైవోద్యంతీత్యర్థః- తత్ర హత్వైవోదయే- అంధయతీత్యంధం గాఢం - తత్తమః అంధతమసం॥ని॥ ధ్వాంతే గాఢేంధతమసమిత్యమరః॥ *॥ అవసమంధేభ్యస్తమస ఇత్యచ్ప్రత్యయః- ప్రధ్వంసితమంధతమసం యేన సః - ఉదయాత్ప్రాగితి భావః- రవిః- ఉదాహరణం దృష్టాంతః, అత్రాపి దృష్టాంతోక్తేరుపమా న భవతి వదుపమాలంకారః- న దృష్టాంత ఇతి ద్రష్టవ్యం॥ ... *

౩౪॥ కించ అనుచ్ఛిన్నశత్రోః ప్రతిష్ఠైవ దుర్లభేత్యాహ॥ విపక్షమితి॥ విపక్షం శత్రుపక్షం- అఖిలీకృత్య ఖిలమున్మూలనమకృత్వా- అనున్మూల్యేత్యర్థః॥ ని ॥ ఖిలం తు ప్రహతస్థానమిత్యమరః॥ ఖిలశబ్దాత్॥ *॥ అభూతతద్భావే చ్విరితి చ్విప్రత్యయః- చ్వావితీత్వం, తతో నఞ్సమాసః, ప్రతిష్ఠా దుర్లభా ఖలు, తథా హి- ఉదకం కర్తృ- ధూళిం- స్వపరిభావినీమిత్యర్థః- పంకతామనీత్వా, అకర్దమీకృత్వేతి భావః- నావతిష్ఠతే- కింతు నీత్వైవావతిష్ఠత ఇత్యర్థః॥*॥ సమప్రధానార్థస్థిత్యాసేవపదం- వాక్యభేదేన ప్రతిబింబనాత్ దృష్టాంతాలంకారః॥ ... ... *

౩౫॥ నన్వయమేకాకీ శిశుపాలః కిమస్మాకం కరిష్యతీత్యాశంక్యాహ ॥ ధ్రియత ఇతి॥ ఏకోఽపి రిపుః- యావత్ ధ్రియతే అవతిష్ఠతే- వర్తతే ఆవస్థాన ఇతి ధాతోస్తుదాదికాత్కర్తరి లట్॥ *॥ రిఙ్ శయగ్లింక్ష్వితి రిఙాదేశః- తావత్తావత్- సుఖం కుతః॥ని॥ యావత్తావచ్చ సాకల్యేవధావధారణే మానే ఇత్యమరః- తథా హి - సింహికాయా అపత్యం పుమాన్ సైంహికేయో రాహుః॥ని॥ తమస్తు రాహుః స్వర్భానుః సైంహికేయో విధుంతుద ఇత్యమరః॥ *॥ స్త్రీభ్యో ఢక్- అసురద్రుహాం దేవానాం- పురోఽగ్రే సోమం క్లిశ్నాతి బాధతే- పారిచర్యాత్సోమగ్రహణం సూర్యగ్రహణం చేతి భావః, తస్మాదేకోఽపి శత్రుశ్ఛేత్తవ్యః॥ శ్లో ॥ అస్మిన్ శ్లోకే ఋణాచ్ఛేషం శత్రోశ్ఛేషం న శేషయేదితి తాత్పర్యం, విశేషేణ సామాన్య సమర్థన రూపోఽర్థాంతరన్యాసః॥ ... ... *

సఖా గరీయాన్ శత్రుశ్చ కృత్రిమస్తౌ హి కార్యతః । స్యాతామమిత్రౌ మిత్రే చ సహజప్రాకృతావపి ॥ ౩౬ ॥ ఉపకర్త్రారిణా సన్ధిర్న మిత్రేణాపకారిణా । ఉపకారాపకారౌ హి లక్ష్యం లక్షణమేతయోః ॥ ౩౭ ॥ త్వయా విప్రకృతశ్చైద్యో రుక్మిణీం హరతా హరే । బద్ధమూలస్య మూలం హి మహద్వై

౩౬ ॥ నను సుహృద్యోఽయం చైద్యః కిం నః కరిష్యతీత్యాశంక్య తస్య బలవత్త్వం వక్తుం మిత్రామిత్రబలాబలవివేకం తావత్కరోతి ॥ సఖేతి ॥ క్రియయా ఉపకారాపకారాన్యతరరూపయా నిర్వృత్తః కృత్రిమః ॥ "డ్వితః క్త్రిః" ॥ "క్త్రేర్మమ్నిత్యమ్" ఇతి మప్ । సఖా సుహృద్గరీయాన్ బలీయాన్ । ఏవం శత్రుశ్చ కృత్రిమో గరీయాన్ । కుతః । హి యస్మాత్ తౌ కృత్రిమమిత్రశత్రూ కార్యతః ఉపకారాపకారరూపకార్యవశాత్ నిర్వృత్తావితి శేషః । ఉక్తకార్యస్యాపాయే యావజ్జీవమనపాయాదనయోర్మిత్రామిత్రభావస్య గరీయస్త్వమితి భావః । సహజప్రాకృతౌ తు నైవమిత్యాహ । స్యాతామితి ॥ సహజస్సహజాతః ఏకశరీరావయవాత్ । తత్ర సహజమిత్రం మాతృష్వసేయపైతృష్వసేయాదిః । సహజశత్రుస్తు పితృవ్యతత్పుత్రాదిః । ప్రకృత్యా సిద్ధః ప్రాకృతః । పూర్వోక్తకృత్రిమసహజలక్షణరహిత ఇత్యర్థః । తత్ర విషయానంతరః ప్రాకృతశ్శత్రుః । తదనంతరః ప్రాకృతం మిత్రం ॥ "విషయానంతరో రాజా శత్రుర్మిత్రమతః పరమ్" ఇత్యమరః । అపిశబ్దస్త్వర్థే । తౌ సహజప్రాకృతౌ తు శత్రూ అమిత్రౌ మిత్రే చ స్యాతాం । తాదాత్వికకార్యవశాదనియమేనోభయరూపతామాపద్యేతే । న తు కృత్రిమవత్ శత్రుశ్శత్రురేవ మిత్రం చ మిత్రమేవేతి । కృత్రిమావేవ మిత్రామిత్రౌ గరీయాంసౌ । న తు సహజౌ నాపి ప్రాకృతావిత్యర్థః । ఏతేన కృత్రిమత్వం సర్వాపవాదీతి సిద్ధం ॥ ... *

౩౭ ॥ ఏవం చేదస్మాకం పైతృష్వసేయశ్శిశుపాలస్సహజమిత్రత్వాత్సంధాతవ్యః న తు యాతవ్య ఇత్యత ఆహ ॥ ఉపకర్త్రేతి ॥ ఉపకర్త్రా ఉపకారిణా అరిణాపి సహజేన ప్రాకృతేన వేతి శేషః । సంధిః కార్యః । అరిత్వాపవాదేన కృత్రిమమిత్రతాయాః బలీయస్యాః యావజ్జీవభావిన్యాః తత్ప్రత్యాసన్నత్వాదితి భావః । ఏవమపకారిణా మిత్రేణాపి సహజేన ప్రాకృతేన వేతి శేషః । సంధిర్న కార్యః, మిత్రత్వాపవాదేన కృత్రిమశత్రుతాయాః గరీయస్యా యావజ్జీవభావిన్యాః తత్ప్రత్యాసన్నత్వాదితి భావః, నను సాపరాధరిణా కథం సంధానం మిత్రేణ వా కథం విరోధః ఇత్యాశంక్య క్రియయా తయోర్వైపరీత్యాదదోష ఇత్యాహ । హి యస్మాత్కారణాత్ ఉపకారాపకారావేతయోః మిత్రామిత్రయోర్లక్షణం స్వరూపం లక్ష్యం ద్రష్టవ్యం । ఉపకర్తైవ మిత్రం । అపకర్తైవ శత్రురిత్యర్థః, తస్మాత్సహజమిత్రత్వేపి చైద్యః క్రియయా శత్రుత్వాత్ యాతవ్య ఏవేతి భావః ॥ ... ... *

౩౮ ॥ అథ చైద్యస్య కృత్రిమశత్రుత్వం త్వయేత్యాదిచతుర్భిరాహ ॥ త్వయేతి ॥ హే హరే రుక్మిణీం హరతా బంధుభిస్తస్మై దత్తాం రాక్షసధర్మేణోద్వహతేత్యర్థః ॥ శ్లో ॥ రా

రతరోః శ్రియః ॥౩౯॥ త్వయి భౌమం గతే జేతుమరౌత్సీత్స పురీమిమాం।
ప్రోషితార్యమణం మేరోరంధకారస్తటీమివ ॥౪౦॥ ఆలప్యాలమిదం
బభ్రోర్యత్స దారానపాహరత్। కథాపి ఖలు పాపానామలమశ్రేయసే
యతః ॥౪౧॥ విరాద్ధ ఏవం భవతా విరాద్ధా బహుధా చ నః। నిర్వర్త్యతే
ఽరిః క్రియయా సశ్శ్రుతశ్రవసస్సుతః ॥౪౨॥ విధాయ వైరం సామర్షే

క్షసో యుద్ధహరణాదితి యాజ్ఞవల్క్యః॥ శ్లో॥ గాంధర్వో రాక్షసశ్చైవ ధర్మ్యౌ క్షత్రస్య తౌ స్మృతావితి మనుః- త్వయా చైద్యో విప్రకృతః- తథా హి- బద్ధమూలస్య రూఢమూలస్య- వైరతరోః శ్రియః, మహత్పిధానం- మూలం హి- రూపకసంసృష్టోయమర్థాంతరన్యాసః- సామాన్యేన విశేషసమర్థనరూపః॥ ... *

౩౯॥ అథ తేనాపి త్వం విప్రకృత ఇత్యాహ॥ త్వయీతి॥ భూమేరపత్యం పుమాంసం భౌమం- నరకాసురం- జేతుం త్వయి గతే సతి- స చైద్యః- ఇమాం పురీం ద్వారకాం ప్రోషితః- అర్యమా సూర్యః యస్యాస్తాం- మేరోః తటీం- సానుమంధకార ఇవ అరౌత్సీత్ రుద్ధవాన్, రుధేరనిటో లుఙి సిచి వృద్ధిః॥ ... ... *

౪౦॥ అపకారాంతరమాహ॥ ఆలప్యేతి॥ స చైద్యః- బభ్రోః యాదవభేదస్య దారాన్ భార్యాం॥ ని॥ భార్యా జాయాథ పుంభూమ్ని దారాస్స్యాత్తు కుటుంబినీత్యమరః॥ అపాహరదితి యత్- ఇదం దారాపహరణం ఆలప్య ఉచ్చార్య- అలం- నాలపనీయమిత్యర్థః- అలంఖల్వోః ప్రతిషేధయోః॥*॥ ప్రాచాం క్త్వేతి క్త్వాప్రత్యయః- సమాసే ల్యబాదేశః, యతః, పాపానాం పాపాత్మనాం, కథా కథనముచ్చారణమపి॥ * ॥చిత్పూజిక థికుంభిచర్చశ్చేత్యేజ్ప్రత్యయః, అశ్రేయసే అనర్థాయ అలం శక్తం॥*॥ నమస్స్వస్తీత్యాదినా చతుర్థీ- అత్ర నిషేధ్యమానాలపన కార్యమశ్రేయః ప్రాప్తిః తన్ముఖేన తత్కారణాలపన నిషేధ సమర్థనాత్ కార్యేణ కారణసమర్థన రూపో ర్థాంతరన్యాసః॥ ... ... *

౪౧॥ ఫలితమాహ॥ విరాద్ధ ఇతి॥ కించ ఏవం భవతా విరాద్ధః విప్రకృతః- రాధేరనిటః కర్మణి క్తః, బహుధా నః అస్మాకం చ, విరోద్ధా విప్రకర్తా శ్రుతశ్రవా నామ హరేః పితృష్వసా- తస్యాస్సుతః, పైతృష్వసేయత్వాత్సహజమిత్రమపీతి భావః- స చైద్యః క్రియయా, పూర్వోక్తాన్యాయ్యప్రక్రియయా, అరిర్నిర్వర్త్యతే, కృత్రిమశత్రుః క్రియత ఇత్యర్థః, అతో బలీయస్త్వాదనుపేక్ష్య ఇతి భావః॥ ... *

౪౨॥ అథాప్యుపేక్షాయాం దోషమాహ॥ విధాయేతి॥ యే నరః పుమాంసః॥ ని॥ స్యుః పుమాంసః పంచజనాః పురుషాః పూరుషా నర ఇత్యమరః, సామర్షే ప్రాగేవ సరోషే, అరౌ వైరం విధాయ, స్వయం చాపకృత్యేత్యర్థః, ఉదాసతే ఉపేక్షంతే- ఆత్మరక్షానుకూలవ్యాపారశూన్యా భవంతి, తే నరాః కక్షే శుష్కే॥ ని॥ కక్షౌ తు తృణవీరుధావిత్యమరః॥ ఉదర్చిషమర్చిష్మంతమగ్నిం, ప్రక్షిప్యాభిమారుతం, ఆభిముఖ్యేఽవ్యయీభావః- శే

రోషాయదుదాసతే। ప్రక్షిప్యోదర్చిషం కక్షే శేరతే తేభిమారుతం॥
౪౩॥ మనాగనభ్యావృత్త్యావాకామం క్షామ్యతు యః క్షమీ। క్రియాసమ
భిహారేణవిరాధ్యంతంక్షమేతకః ॥౪౪॥ అన్యథాభూషణంపుంసాంశ
మోలజ్జేవయోషితాం। పరాక్రమః పరిభవే వైయాత్యంసురతేష్వివ॥
౪౫॥ మాజీవన్యఃపరావజ్ఞాదుఃఖదగ్ధోపిజీవతి । తస్యాజననిరేవాస్తు

రతేరస్త్వపంతి, తద్వన్నాశహేతురిత్యర్థః॥ *॥ శీఙోరుడితి రుడాగమః, అత్ర యదు
దాసతే తే శేరత ఇతి విశిష్టోదాసీన్యశయనయోః వాక్యార్థయోః ఐక్యాసంభవా
త్ సాదృశ్యలక్షణాయామసంభవద్వస్తుసంబంధో వాక్యార్థవృత్తిర్నిదర్శనా భేదః
నచాయందృష్టాంతః వాక్యభేదేన ప్రతిబింబ కరణాపేక్షిత స్యోత్థానాత్, అత్రతువా
క్యార్థే వాక్యార్థసమారోపాద్వాక్యైకవాక్యతాయామంతఽభావాదిత్యలంకార సర్వ
స్వకారః॥ ... ... *

౪౩॥ తథాపిబాంధవాత్సోఢవ్య ఇత్యాశంక్యాహ॥ మనాగితి॥యఃక్షమీసహనశీల॥
*॥ శమిత్యష్టాభ్యోఘినుణితిఘినుణ్ప్రత్యయః- ససోఢా- మనాగల్పంవా-అభ్యావృత్త్యా
పీతిభావః, అనభ్యావృత్త్యాఽసకృద్వాఅనల్పత్వేపీతిభావః, విరాధ్యంత మపకుర్వాణం
కామంభృశం- క్షామ్యతుక్షమతాం- సంభావనాయాంలోట్॥ *॥ శమామష్టానాం దీ
ర్ఘశ్శ్యనీతిదీర్ఘః- క్రియాసమభిహారేణభృశంపౌనఃపున్యేనవేత్యర్థః- సచపృం
వాక్యేష్వనేకార్థత్వందోషాయ, విరాధ్యంతం- కఃక్షమేతసహేత -సోఢుంశక్ను
యాత్- నకోపీత్యర్థః॥ *॥ శకిలిఙ్చేతిశక్యార్థేలిఙ్, క్షమూషసహనే, భ్వాదికా
ద్దైవాదికశ్చ॥ ... ... *

౪౪॥ ననుసర్వదాక్షమైవ పుంసాంభూషణమతోపరాధేపి క్షంతవ్యమతఆహ॥ అ
న్యథేతి॥ అన్యథాసురతవ్యతిరిక్తకాలే-యోషితాం-లజ్జేవ-పుంసోన్యథాఅపరిభవే-శమః
భూషణం- పరిభవేతు,యోషితః, సురతేషు- వైయాత్యంధార్ష్ట్యమివ॥ ని॥ ధృష్టే
ధృష్టవ్యయాతసాన్యవిత్యమరః- పరాక్రమఃపౌరుషం- భూష్యతేఅనేనేతిభూషణం ఆ
భరణం - ఏవంచ - క్రియావచనత్వాన్నియతపుల్లింగత్వా విరోధఇతివల్లభోక్తం
ప్రత్యుక్తం॥ ... ... *

౪౫॥ అథపరిభవేప్యపరాక్రమేత్రిభిర్నిందామాహ॥ మేతి॥యఃపరస్యశత్రోః, అవ
జ్ఞయాఅవమానేన-యద్దుఃఖం,తేన-దగ్ధస్తప్తోపి,అతఏవ-మాజీవన్గర్హితజీవస్సన్॥
*॥ మాఙాక్రోశఇతిలటశ్శత్రాదేశః- జీవతి- ప్రాణాన్ధారయతి, జనన్యాఃక్లేశకారి
ణః-గర్భధారణః ప్రసవాదివేదనాకారిణః, తద్వ్యతిరిక్తార్థక్రియాహీనస్యేత్యర్థః-
తస్యైవాజననిరనుత్పత్తిరేవాస్తు, జననీక్లేశనివృత్త్యర్థమితిభావః॥ *॥ ఆక్రోశేనఞ్యని
రితినఞ్ పూర్వాజ్జనిధాతోరనిప్రత్యయః॥ ... *

౪౬॥ పాదేతి॥ యద్రజః, పాదేన ఆహతంసత్- ఉత్థాయ, మూర్ధాన మాహం

జననీక్లేశకారిణః ॥౪౬॥ పాదాహతం యదుత్థాయ మూర్ధానమధిరోహతి । స్వస్థాదేవాపమానేఽపి దేహినస్తద్వరం రజః ॥౪౭॥ అసంపాదయతః కంచిదర్థం జాతిక్రియాగుణైః । యదృచ్ఛాశబ్దవత్పుంసస్సంజ్ఞాయై జన్మ కేవలం ॥౪౮॥ తుంగత్వమితరా నాద్రౌ నేదం సింధావగాధతా । అలంఘనీయతాహేతురుభయం తన్మనస్వినః ॥౪౯॥ తుల్యేఽపరాధే స్వర్భానుర్భానుమంతం చిరేణ యత్ । హిమాంశుమాశు గ్రసతే తన్మ్రదిమ్నస్స్ఫుటం ఫలం ॥౫౦॥ స్వయం ప్రణమతేఽల్పేఽపి పరవాయావుపే

తుర్వశిరః అధిరోహతి- తద్రజః, అచేతనమపీతి భావః- అవమానే సత్యపి- స్వస్థాత్సంతుష్టాదేవ- దేహినః చేతనాద్వరం శ్రేష్ఠం, వ్యతిరేకాలంకారః॥ ... *

౪౭॥ అసంపాదయత ఇతి॥ కించ- జాతిః బ్రాహ్మణత్వాదిః- క్రియా ఇజ్యాధ్యయనాదిః- గుణః శౌర్యాదిః- తైః సాధనైః- కరణే తృతీయా- కంచిదర్థం సుకృతకీర్త్యాది పురుషార్థం- అన్యత్ర గోత్వపాకశౌక్ల్యాదిభిః, స్వాభిధేయభూతైః- కరణైః- కంచిదర్థం మహానసాదివ్యవహారరూపం ప్రయోజనమసంపాదయతః- ఉభయత్ర తాదృగ్జాత్యాద్యసంభవాదితి భావః- పుంసో జన్మ సత్తాలాభః, యదృచ్ఛాశబ్దవదిచ్ఛాకల్పితస్య జాత్యాదిప్రవృత్తినిమిత్తశూన్యస్య డిత్థాదిశబ్దస్యేవ॥ *॥ తత్ర తస్యేవేతి వతిప్రత్యయః ॥ ని॥ స్వేచ్ఛా యదృచ్ఛా స్వచ్ఛందస్వైరితా చేరితా స్వమాయీ కేశవః - సంజ్ఞాయై కేవలం సంజ్ఞార్థమేవ, ఏకస్య పాంథాషికం కించిన్నామమాత్రమనుభవితుం- అన్యత్ర తాదృశ్జానుభవితుమిత్యర్థః॥ ... ... *

౪౮॥ ఏవమపౌరుషం దూషయిత్వా పౌరుషం భూషయతి॥ తుంగత్వమితి॥ అద్రౌ తుంగత్వమౌన్నత్యమస్తీతి శేషః॥ భా॥ అస్తిర్భవతిపరః ప్రయుజ్యమానోఽప్యస్తీతి భాష్యాత్ భవతీతి పూర్వాచార్యాణాం లట్సంజ్ఞా, ఇతరా అగాధతా నాస్తి- సింధౌ సముద్రే అగాధతా- గంభీరతా- అస్తి- ఇదం- తుంగత్వం నాస్తి- మనస్విని ధీరే తు, అలంఘనీయతాహేతురలంఘ్యత్వకారణం- తదుభయం, తుంగత్వమగాధత్వంచ, తస్మాదద్రిసింధుభ్యామధికో మనస్వీతి, వ్యతిరేకాలంకారః॥ ... *

౪౯॥ సంప్రతి శత్రౌ మార్దవమనర్థాయేత్యాహ॥ తుల్య ఇతి ॥ స్వర్భానూ రాహుః ॥ ని॥ తమస్తు రాహుస్స్వర్భానురిత్యమరః, అపరాధే అపకారే తుల్యేఽపి, భానుమంతం సూర్యం, చిరేణ గ్రసతే, హిమాంశుం చంద్రమాశు గ్రసతే, గిరతీతి యత్॥ వ॥ గ్లసతే గ్రసతే గిరణ ఇత్యభిధానాత్, తన్మ్రదిమ్నః మార్దవస్య ఫలం స్ఫుటం, తద్విపక్షే తీక్ష్ణేన భవితవ్యం అన్యథా మృదుస్సర్వత్ర బాధ్యత ఇతి భావః, ఏతచ్చ ప్రస్తుతమప్రస్తుతార్కేందుకథనేన సారూప్యాత్ప్రతీయత ఇత్యప్రస్తుతప్రశంసాభేదోఽయం॥ శ్లో॥ అప్రస్తుతస్య కథనాత్ ప్రస్తుతం యత్ర గమ్యతే । అప్రస్తుతప్రశంసేయం సారూప్యాదినియంత్రితేతి లక్షణాత్ ॥ ... ...

యసి । విపది శేషసమసారాణాం లఘుర్బహుతృణం నరః ॥౨౧॥ తేజ స్వీమధ్యే తేజస్వీ దవీయానపి గణ్యతే । పంచమః పంచతపసస్తపనో జా తవేదసాం ॥౨౨॥ అకృత్వా హేలయా పాదముచ్చైర్మూర్ధసు విద్వి షాం । కథంకారమనాలంబా కీర్తిర్ద్యామధిరోహతి ॥౨౩॥ అం కాధిరోపితమృగశ్చంద్రమా మృగలాంఛనః । కేసరీ నిష్ఠురక్షిప్తమృగ

౨౦॥ పతిదేవభంగ్యంతరేణాహ॥ స్వాయమితి॥ అసారాణాం దుర్బలానాం- నివర్ణ సంవృత్తాంతః, అతఏవ శేషసమాం పంక్తిం బహుత్వేన, తృణాకల్పస్తథా॥ *॥ విభా షాసు పోజహు చ్చరస్తదితి బహుచ్ప్రత్యయః, ప్రకృతేః పూర్వం భవతి॥ స్లో॥ స్యా దీ ఎదసమాస్తాతు బహువ్రీకృతిలింగ తేలి వచనాత్ ప్రకృతిలింగతా. లఘుః నిష్ఠాగుణో నరః, పరో వాయురివేత్యుపమితసమాసః. బహుతృణమితస్పష్టః మాసాహచర్యాత్॥క ల్పద్దేశీయదేశ్యావితి, దండినాకల్పాదీనామపవ్యాచకేష్వభిధానాత్- తస్మిన్నుపే యుష్ప్రాప్తే సతి, స్వయం ప్రణమతేస్వయమేవ ప్రహ్వీభవతి॥ *॥ కర్మవత్కర్మణా తుల్యక్రియమేవ, కర్మవద్భావే భావకర్మణోరిత్యాత్మనేపదం॥ *॥ నమస్తాన్నమా ం యక్బిణావితి సూత్రేణ యక్ప్రతిషేధః వాయునా తృణమివ. అక్లేశేన పరిణా ల ఘుర్నరః అక్లేశేన పరిభూయత ఇత్యర్థః- ఉపమాలంకారః॥ ... *

౨౧॥ పునః పౌరుష గుణమాహ॥ తేజస్వీతి॥ దవీయానతిదూరస్థోఽపి॥ స్థూలదూరే త్యాదినా పూర్వస్య గుణయణాదిపరలోపౌ, తేజస్వీ, తేజస్వినాం మధ్యే గణ్యతే సంఖ్యా యతే, తథాహి, పంచాగ్నిభిస్తాప్యం తపో యస్య తస్య పంచతపసః, పంచాగ్నిమధ్యేత పస్యకః, తపనోఽర్కః జాతవేదసామగ్నీనాం పంచమః, పంచానాం పూరణః, పంచ మో జాతవేదా భవతీత్యర్థః, విశేషేణ సామాన్యసమర్థనరూపోఽర్థాంతరన్యాసః॥ *

౨౨॥ గుణాంతరం వ్యతిరేకేణాహ॥ అకృత్వేతి॥ ఉచ్చైరున్నతేషు, విద్విషాం శ త్రూణాం, మూర్ధసు శిరస్సు, హేలయా లీలయా, పాదమకృత్వా అనిధాయ, అన ర్ధ్వార్వ ఇతని షిధాత్సమాసేన ల్యబాదేశః, కీర్తిః కథంకారం, కథమిత్యర్థః, అన్య థా॥ ఏవం కథమిత్థం సుసిద్ధాప్రయోగశ్చేదిత్యనర్థకాదేవ కరోతేః, కథం పూర్వాణ ముల్, అనాలంబా నిరాధారా సతీ- ద్యాం దివం, అధిరోహతి - న కథంచిదిత్యర్థః- కించిన్నిశ్రేణ్యాదికమనాక్రమ్య, ఉత్సేధస్యారోహత్వాదితి భావః, తస్మాత్ కీర్తి మిచ్ఛతా పౌరుషమేవాశ్రయణీయమితి శ్లోకతాత్పర్యం, కీర్తేరవస్తుతోరభేదోప చా రాన్నగానకర్తృకత్వాన్నిర్వాహః అత్ర ప్రస్తుతాయాః కీర్తేర్విశేషణ మహిమ్నా, అప్రస్తుతపాసావారోహకస్త్రీవ్యవహారప్రతీతేస్సమాసోక్తిః॥ ... *

౨౩॥ పౌరుషమేవ శ్రేయ ఇత్యత్రాన్వయవ్యతిరేకదృష్టాంతావాచష్టే॥ అంకేతి॥ అంకముత్సంగమధిరోపితో మృగో యేన స చంద్రమాః, మృగలాంఛనో మృగాంకః, నిష్ఠు రం యథా తథా క్షిప్తాహతో మృగయూథో మృగసమూహో యేన సః, కేసరీ సింహో

పురోగో మృగాధిపః ॥౫౪॥ చతుర్థోపాయసాధ్యే తురిపౌ సాన్త్వమపక్రియా । స్వేద్యమామజ్వరం ప్రాజ్ఞః కోఽమ్భసా పరిషిఞ్చతి ॥౫౫॥ సామవాదాస్సకోపస్య తస్య ప్రత్యుత దీపకాః । ప్రతప్తస్యేవ సహసా సర్పిషస్తోయబిన్దవః ॥౫౬॥ గుణానామాయథాతథ్యాదర్థం విప్లావయన్తి యే

మృగాధిపం, ఉభయత్రాపి ఖ్యాత ఇతి శేషః, తస్మాచ్ఛత్రౌ మార్దవం, దుష్కీర్తయే, పౌరుషం తు కీర్తయ ఇతి భావః - అత్రాప్యప్రస్తుతకథనాత్ ప్రస్తుతార్థప్రతీతేః అప్రస్తుతప్రశంసా॥ ... ... *

౫౪॥ నను సామాదిసుకరోపాయముపేక్ష్య కిం పాక్షికసిద్ధినా దణ్డేన ॥ యథాహ మనుః॥ శ్లో॥ సామ్నా భేదేన దానేన సమస్తైరథవా పృథక్ । విజేతుం ప్రయతేతారీన్ న యుద్ధేన కదాచనేతి॥ తస్మాత్సాన్త్వమేవ యుక్తమిత్యాశఙ్క్య ద్వ్యాఖ్యాం నిరాచష్టే॥ చతుర్థేత్యాది॥ చతుర్థోపాయసాధ్యే దణ్డసాధ్యే, రిపౌ శత్రౌ సాన్త్వం సామ॥ ని॥ సామ సాన్త్వముభే సమే ఇత్యమరః - అపక్రియా అపకారః, తథాహి, స్వేద్యం స్వేదాహరణం, స్వేదేన ప్రతికార్యమిత్యర్థః॥ ని॥ స్వేదస్స్వేదోదకే ఘర్మ ఇతి విశ్వః, ఆమజ్వరం అపక్వజ్వరం॥ ని॥ ఆమో రోగే రోగభేదే ఆమో పక్వే తు వాచ్యవదితి విశ్వః, ప్రాజ్ఞః కః అమ్భసా పరిషిఞ్చతి, న కోపీత్యర్థః, జ్వరితస్యామ్భస్సేక ఇవ తథావిధస్య సాన్త్వం ఉద్దీపకం స్యాత్ - అతో దణ్డ ఏవేతి భావః, వాక్యభేదేన ప్రతిబింబకరణాత్ దృష్టాన్తాలంకారః॥ ... ... *

౫౫॥ సామేతి॥ సకోపస్య రూఢవైరస్య- తస్య చైద్యస్య- సామవాదాః ప్రియోక్తయః- ప్రతప్తస్య క్వథితస్య- సర్పిషః ఘృతస్య- తోయబిన్దవ ఇవ- ప్రత్యుత వైపరీత్యేన- సహసా దీపకాః జ్వలనకారిణః- న శాన్తికరా ఇత్యర్థః. తస్మాద్దణ్డ్య ఏవ మనువచనం తు అప్రరూఢవైరవిషయం- ఉపమాలంకారః॥ ... *

౫౬॥ ఏవం స్థితే యది కేచిదుద్ధవాదయః ప్రత్యాచక్షీరన్ తాన్ప్రత్యాహ॥ గుణానామితి॥ యే అమాత్యాః, గుణానాం సంఖ్యాదీనాం- ఆయథాతథ్యాత్- యథా తథాత్వమనతిక్రమ్య- యథాతథం- యథార్థం- యథాయోగమితి యావత్ ॥ ని॥ యథార్థం తు యథాతథమిత్యమరః- యథాతథస్యాభావః॥ సూ॥ అవ్యయీభావశ్చేతి నపుంసకత్వం॥ సూ॥ హ్రస్వో నపుంసకే ప్రాతిపదికస్యేతి హ్రస్వత్వం- అతో నఞ్ సమాసే అయథాతథం- తస్య భావః- ఆయథాతథ్యం - బ్రాహ్మణాదిత్వాత్ ష్యఞ్ ప్రత్యయః॥ సూ॥ యథాతథయథాపురయోః పర్యాయేణేతి వికల్పాన్నఞ్పూర్వపదవృద్ధిః- తస్మాదాయథాతథ్యాదయథాప్రయోగాదన్యకాలే అన్యస్య ప్రయోగాదిత్యర్థః, అర్థం ప్రయోజనం విప్లావయన్తి నిఘ్నన్తి- కార్యహానిం కుర్వన్తీత్యర్థః - అమాత్యానాం వ్యంజనం చిహ్నం యేషాం తే తథోక్తాః- తద్వేషధారిణ ఇత్యర్థః॥ సూ॥ అవజ్యోగ్యాజబహు వ్రీహౌ వ్యధికరణో జన్మాద్యుత్తరపద ఇతి వామనః - వస్తుతస్తు శత్రవ ఇతి సంజ్ఞా యేషాం

తి మే। అమాత్యవ్యంజనా రాజ్ఞాం దూష్యాస్తే శత్రుసంజ్ఞితాః ॥ ౫౭ ॥
స్వశక్త్యుపచయే కేచి త్పరస్య వ్యసనే పరే । యానమాహు రుదాసీనం
త్వాముత్థాపయతి ద్వయం ॥౫౮॥ విలంఘయిషతో లోకా నలంఘ్యా నల
ఘీయసః । యాదవాంభోనిధీన్రుంధే వేలేవ భవతః క్షమా ॥౫౯॥ విజ
యస్త్వయి సేనాయాః సాక్షిమాత్రే పదిశ్యతాం । ఫలభాజి సమీక్ష్యో
క్తే బుద్ధేర్భోగ ఇవాత్మని ॥౬౦॥ హతే హిడింబరిపుణా రాజ్ఞి ద్వైమాతు

సంజాతాః శత్రుసంజ్ఞితాః శత్రవ ఏవ తే కూటమంత్రిణః రాజ్ఞాం దూషయితు మర్హాః దూష్యాః గర్హ్యాస్త్యాజ్యా ఇతి యావత్ ॥ *॥ కృత్యానాం కర్తరి చేతి కర్తరి షష్ఠీ- అత స్సోఽవశ్యం న ప్రతిరోద్ధవ్య ఇతి భావః॥ ... ... *

౫౮॥ నను యాతవ్యోఽపి కాలే యాతవ్య ఇత్యాశంక్య అయమేవ కాల ఇత్యాహ॥ స్వేతి॥ కేచిదన్యే బుధాః- స్వస్య శక్త్యుపచయే సామర్థ్యాతిరేకే- యానం యాత్రా మాహుః- యథాహ కామందకః॥ శ్లో॥ ప్రాయేణ సంతో వ్యసనే రిపూణాం యాతవ్యమిత్యేవ సమామనంతి। తన్నైష పక్షో వ్యసనం హ్యనిత్యం తు మస్తు సన్నభ్యుదితోఽనుయాయాదితి అపరే వృద్ధాః- పరస్య శత్రోః వ్యసనే విపది॥ ని॥ వ్యసనం విపది భ్రంశ ఇత్యమరః- యానమాహుః, అత్ర మనుః॥ శ్లో॥ తథా యాయాద్విగృహ్యైవ వ్యసనే చోదితే రిపోరితి- ద్వయముక్తపక్షద్వయం- కర్తృ, ఉదాసీనమనుద్యుంజానం। *॥ ఈచాస ఇతి శానజాకార స్యేకారాదేశః- త్వాముత్థాపయతి ప్రేరయతి- తదుభయలాభాదద్య కాలో న కదాపి లభ్యత ఇత్యర్థః॥ ... ... *

౫౯॥ అత్ర స్వశక్త్యుపచయం తావద్దర్శయతి ॥ విలంఘయిషత ఇతి ॥ లోకాన్ లంఘితు మిచ్ఛతో విలంఘయిషతః - లంఘయతే స్సన్నంతా ల్లటశ్శతరి శప్ - అలంఘ్యాన్ స్వయముదలంఘ్యాన్- మతః- అలఘీయసోఽతిగురూన్ అత ఏవ - యాదవాః అంభోనిధయ ఇవేత్యుపమితసమాసః - వెలె వేతి లింగాత్ - తాన్ యాదవాంభోనిధీన్ భవతః- క్షమా తితిక్షా- వేలేవ కూలమివ॥ ని॥ వేలా కూలేఽపి వారిధేరితి శాశ్వతః - రుంధే ప్రతిరుణద్ధి- అన్యథా ప్రాగేవ సర్వం సంహరేయురితి భావః- ఉపమాలంకారః॥ ... *

౬౦॥ అభ్యుచ్చయత్వాయమపరో యదస్మాకం నైవ తే విజయలాభ ఇత్యాహ॥ విజయ ఇతి॥ సేనాయాః కర్త్ర్యాః విజయః సాక్షిమాత్రే ఉదాసీన ఏవ ఫలభాజి త్వయి- సమీక్ష్యోక్తే సాంఖ్యశాస్త్రే- ఆత్మని, బుద్ధేర్మహత్తత్త్వస్య మూలప్రకృతేః ప్రథమవికారస్య కర్త్ర్యాః- భోగః సుఖదుఃఖానుభవ ఇవ- అపదిశ్యతాం వ్యపదిశ్యతాం - భృత్యజయపరాజయయోః స్వామిగామిత్వాదితి భావః- సాంఖ్యా అప్యాహుః ॥వా॥ కర్తైవ భవత్యుదాసీన ఇతి- సర్వప్రత్యుపభోగం యస్మాత్పురుషస్య సాధయతి బుద్ధిరితి చ ॥ ... *

౬౦॥ పరస్య వ్యసనమాహ॥ హత ఇతి ॥ హిడింబరిపుణా భీమేన- ద్వయోర్మాత్రోర పత్యం పుమాన్ ద్వైమాతురః॥ *॥ మాతురుత్సంఖ్యాసంభద్రాపూర్వాయా ఇత్యణ్ప్రత్య

రేఽయుధి । చిరస్యామిత్రవ్యసనీ సుదమో దమఘోషజః ॥౬౧॥ నీతిరాపది యద్గమ్యః పరస్తన్మానినో హ్రియై । విధుర్విధుంతుదస్యేవ పూర్ణ స్తస్యోత్సవాయ సః ॥౬౨॥ అన్యదుచ్ఛృంఖలం సత్త్వమన్యచ్ఛాస్త్రని యంత్రితం। సామానాధికరణ్యం హి తేజస్తిమిరయోః కుతః॥౬౩॥ ఇంద్రప్ర

య.- ఉకారశ్చాంతాదేశో రేఫపరః- తస్మాత్, రాజ్ఞి జరాసంధే సహాద్వాభ్యాం సపత్నాభ్యామర్థాత్ కంస జరాసంధాభ్యామయుధి ... సంధిత శ్చేతి కథయంతి-యుధి హతే సతి చిరస్య-చిరకాలేన॥ ని ॥ చిరాయ చిరరాత్రాయ చిరస్యాద్యాశ్చిరార్థకా ఇత్యవ్యయే ష్వమరః॥ ... వ్యసనీ ... ॥ని॥ వ్యసనం విపది భ్రంశ ఇత్యమరః - దమ ఘోషా ... దమఘోషజః ... సుఖేన దమ్యత ఇతి సుదమః- ఏకాకిత్వాత్సుసా ధ్య ఇత్యర్థః ॥ ... ... *

౬౧॥ ... ఏవ ... ॥శ్లో॥ యదా ... తదా ... ॥నీతిరితి॥ పరః శత్రురాపది గమ్య ఇతి నీతిరితి యత్తదాపది గమనం మానినః శౌర్యాభిమానవతః- హ్రియై లజ్జాకరమిత్యర్థః- కించ పూర్ణః- ఉపచితః సః శత్రుః- తస్య మానినః విధుశ్చంద్రః విధుంతుదస్యేవ విధుంతుదో రాహుః॥ * ॥ ... ఉత్సవాయ- ... బలినా బలవానేవ యాతవ్యః ... ॥ . . . . *

౬౨॥ ... పూర్వోక్త మన్వాదిశాస్త్రవిరోధస్య ... శంక్యాహ । అన్యదితి॥ ఉచ్ఛృంఖల మనర్గళం- ప్రసహ్యాపి ... సత్త్వం బలమన్యత్- శాస్త్రే ణోదాహృతం- మన్వాదిశాస్త్రైర్నియంత్రితం- పరస్యవ్యసనే కాలే నియమితం- సత్త్వ మన్యత్- ఉచ్ఛృంఖలత్వ- ... తయోః ... విరోధాన్నైకతా ... త్యర్థః- అత్ర దృష్టాంతమాహ- తేజస్తిమిరయోః సమానమధికరణం యయోస్తౌ- తయోర్భావః సామానాధికరణ్యం ఏ కాశ్రయత్వం- కుతః- నకుతశ్చిదిత్యర్థః, తయోస్సహావస్థాన విరోధాదితి భావః- తస్మా దుభయోరుక్తానుచితమేవ ... శాస్త్రార్థత్వాదితరశాస్త్రవిరోధోన బాధ క ఇతి భావః॥ . . . *

౬౩ ॥ ... ఇంద్రేతి॥ ఇంద్రప్రస్థస్య- పార్థనగర స్య- గమనం ... క్రియ తా ... ॥ ... అస్మాకమిమే అస్మాకాః ॥ * ॥ యుష్మదస్మదోరన్యతరస్యాం ఖఞ్చ ఇతి వికల్పాదణ్ప్రత్యయః ॥ * ॥ తస్మిన్నణిచ - యుష్మాకాస్మాకావిత్యస్మాకాదే

ప్రస్థగమస్తావదారిమాసంతు చేదయః। ఆస్మాకదంతిసాన్నిధ్యాద్వా
మనీభూతభూరుహాః ॥౬౪॥ నిరుద్ధవీవధాసారప్రసారా గా ఇవ వ్రజం ।
ఉపరుంధంతు దాశార్హాః పురీం మాహిష్మతీం ద్విషః ॥౬౫॥ యజతాం పాం
డవస్స్వర్గమవత్వింద్రస్తపత్వినః। వయం హనామ ద్విషతస్సర్వస్స్వార్థం
సమీహతే ॥౬౬॥ ప్రాప్యతాం విద్యుతాం సంపత్సంపర్కాదర్కరోచి
షాం। శస్త్రైర్ద్విషచ్ఛిరశ్ఛేదప్రోచ్ఛలచ్ఛోణితోక్షితైః ॥౬౭॥ ఇతి సంరం

శః- సన్నికర్షేవసాన్నిధ్యం, స్వార్థేష్యఞ్ప్రత్యయః-ఆస్మాకానాం-దంతినాం, సాన్ని
ధ్యాత్- వామనీభూతాః శాఖాభంగాత్ఖర్వీకృతాః- స్వల్పీభూతాః భూరుహా యేషాం
తే- తథోక్తాస్సంతు- చేదయస్తైర్వక్రియతామిత్యర్థః, సా చ ప్రస్తుతాప్రస్తుతేనస్వ
కార్యేణైవగమ్యత ఇతి పర్యాయోక్తిరలంకారః ॥ శ్లో ॥ కారణం గమ్యతే యత్ర ప్రస్తుతా
త్కార్యవర్ణనాత్। ప్రస్తుతత్వేనసంబంధతత్పర్యాయోక్తిరుచ్యత ఇతి లక్షణాత్ ॥*

౬౪ ॥ నిరుద్ధేతి ॥ కించ- దాశార్హా యాదవాః, వివధో ధాన్యాదిప్రాప్తిః - ఆసార
స్సుహృద్బలం- ప్రసారస్తృణకాష్ఠాదిప్రదేశః ॥ని॥ ధాన్యాదేర్వివధః ప్రాప్తిరాసార
స్తు సుహృద్బలం। ప్రసారస్తృణకాష్ఠాదేః ప్రదేశ ఇతి వైజయంతీ, తే నిరుద్ధా యైస్తే, త
థోక్తాః- అన్యత్ర నిరుద్ధా వివధానాం పర్యాహారాపరనామ్నాం - స్కంధవాహ్యయష్టీరా
ద్యాహరణసాధనభారవిశేషాణాం, ఆసారప్రసారాః ప్రవేశనిర్గమా యైస్తే తథోక్తాః ॥
ని॥ వివధో వీవధో భారః పర్యాహారశ్చ కథ్యత ఇతి హలాయుధః- వ్రజం గోష్ఠం ॥ని॥ వ్రజ
స్స్యాద్గోకులే గోష్ఠ ఇతి వైజయంతీ- గా ఇవ- మాహిష్మతీం, పురీం- ద్విషః శిశుపాలా- ఉప
రుంధంతు। వ్రజే గా ఇవ మాహిష్మత్యామరీనావృణ్వంత్విత్యర్థః ॥ శ్లో ॥ దుహ్యాచ్పచ్దండ్
రుధీతివచనాత్ కర్మత్వం - అత్రోపవ్రజావకథితం కర్మ అన్యదీప్సితతమం కర్మ-
శ్లిష్టోపమేయం ॥ *

౬౫ ॥ తర్హి పార్థివప్రార్థనాయాః కా గతిరిత్యాశంక్య ఉపేక్షైవ గతిరిత్యాహ ॥
యజతామితి ॥ పాండవో యుధిష్ఠిరః- యజతాం యాగం కరోతు - ఇంద్రస్స్వర్గమవ
తు రక్షతు- ఇనః అర్కః తపతు ప్రకాశతాం- వయం ద్విషతః శత్రూన్ హనామ మారయా
మ ॥*॥ ఆడుత్తమస్యపిచ్చేత్యాడాగమః- సర్వత్ర ప్రాప్తకాలే లోట్, తథాహి- సర్వో
జనః- స్వార్థం స్వప్రయోజనం- సమీహతే- అనుసంధత్తే- ఇంద్రాదివత్స్వమాన యోగ
క్షేమో నః పార్థ ఇత్యర్థః- అర్థాంతరన్యాసః ॥ ... ... *

౬౬ ॥ ప్రాప్యతామితి ॥ కించ- ద్విషతాం- శిరశ్ఛేదేన ప్రోచ్ఛలతా ఉద్గచ్ఛతా శోణి
తేనోక్షితైస్సిక్తైః- శస్త్రైరర్కరోచిషాం- సంపర్కాత్- విద్యుతాం సంపల్లక్ష్మీః -
ప్రాప్యతామితి నిదర్శనాలంకారః ॥ ... ... *

౬౭ ॥ ఇతీతి ॥ ఇతీత్థం- సంరంభిణస్సంక్షుభితస్య, బలస్య- బలభద్రస్య వాణీః ఆలే
ఖ్యదేవతాశ్చిత్రలిఖితదేవతాః- బలభద్రస్య సభాయాస్సదో గృహస్య భిత్తీనాం ప్రతి

భిణో వాణీర్బ్బలస్యాలేఖ్యదేవతాః। సభాభిత్తిప్రతిధ్వానైర్భయాదన్వవదన్నివ॥౧౨॥నిశమ్య తాశ్శేషగవీరభిధాతుమధోక్షజః। శిష్యాయ బృహతాం పత్యుః ప్రస్తావమదిశద్దృశా॥౧౩॥భారతీమాహితభరామథానుద్ధతముద్ధవః। తథ్యాముతథ్యానుజవజ్జగాదాగ్రే గదాగ్రజం॥౧౪॥ సంప్రత్యసాంప్రతం వక్తుముక్తే ముసలపాణినా। నిర్ధారితేర్థే లేఖ్యేన ఖలూ

ధ్వానైః-ప్రతిధ్వనివ్యాజేనేత్యర్థః-భయాదన్వవదన్నివ- బలరామవచనమేవ సమ్య గిత్యనువదంతీవేత్యుత్ప్రేక్షా ॥ ... ... *

౧౩॥ నిశమ్యేతి॥అధఃకృతమక్షజమింద్రియజన్యజ్ఞానం యేన సః అధోక్షజో హరిః- తాః-శేషస్య శేషావతారస్య బలభద్రస్య- గాః వాచః-శేషగవీః ॥ని ॥ గౌరతద్ధితలుకీతి టచ్-టిత్త్వాత్ జీప్- నిశమ్య శ్రుత్వా ॥ప ॥ నిశామ్యతీతి శ్రవణే తదా నిశమయత్యపీతి భట్టమల్లః॥ తత్ర శామ్యతేరిదం రూపం. అన్యథా నిశమయ్యేతి స్యాత్ - అతఏవ వామనః॥ *॥ నిశమ్యనిశమయ్యశబ్దౌ ప్రకృతిభేదాదితి- బృహతాం వాచాం- పత్యుః బృహస్పతేః శిష్యాయోద్ధవాయ- అభిధాతుం వక్తుం- దృశా దృక్సంజ్ఞయా కటాక్షవిక్షేపేణ-ప్రస్తావమవసరమదిశత్- అతిసృష్టవానిత్యర్థః॥ని॥ ప్రస్తావస్స్యాదవసర ఇత్యమరః ॥ *

౧౪॥ భారతీమితి॥ అథ కృష్ణాభ్యనుజ్ఞానంతరం - ఉద్ధవః-ఆహితో భారోర్థగౌరవం యస్యాం తాం- తథ్యాం యథార్థాం - భారతీం. అనుద్ధతమగర్వితం యథా తథా - గదో నామ కృష్ణస్యావరజో యాదవవిశేషః- తస్యాగ్రజం- కృష్ణమగ్రే పురత ఇతి-పార్శ్వగల్పో వ్యక్తిః- ఉతథ్యస్య మహర్షేరనుజః బృహస్పతిః ॥ని ॥ ఉతథ్యావరజో జీవ ఇత్యమరశేషః. తద్వత్తేన తుల్యం జగాద ॥*॥ తేన తుల్యం క్రియా చేద్వతిరితి వతి ప్రత్యయః - తద్ధితగతేయముపమా ॥ ... ... *

౧౫॥ కింజగాదేత్యత ఆహ॥ సంప్రతీతి॥ సంప్రతి ముసలపాణినా బలభద్రేణ. కేవల శూరేణేతి చ ధ్వనిః, ఉక్తే సతి- వక్తుమసాంప్రతమయుక్తం-సాధూక్తత్వాదాభాసమాన యోగక్షేమప్రసంగాదితి చ ధ్వనిః. సాంప్రతశబ్దస్యాహార్థత్వాత్ ॥ని ॥ యుక్తేద్వే సాంప్రతం స్థాన ఇత్యమరః- తద్యోగే ॥*॥ శకధృషేత్యాదినా తుమున్- తథాహి- లేఖ్యేన పత్రేణ అర్థే వాచ్యే. నిర్ధారితే నిర్ణీతే సతి, వాచికం వ్యాహృతార్థాం వాచం - సందేశవచనమిత్యర్థః ॥ని॥ సందేశవాగ్వాచికం స్యాదిత్యమరః ॥ * ॥ వాచో వ్యాహృతార్థాయామితి ఠక్ - ఖలూక్త్వా ఖలు-న వాచ్యా ఖల్విత్యర్థః, ఖలురాద్యః ప్రతిషేధే, అన్యో వాక్యాలంకారే ॥ని॥ నిషేధవాక్యాలంకారజిజ్ఞాసానునయే ఖల్వి త్యుభయత్రాప్యమరః ॥*॥ అలంఖల్వోః ప్రతిషేధయోః ప్రాచాం క్త్వేతి క్త్వా ప్రత్యయః, ఇహ న పాదాదౌ ఖల్వాదయ ఇతి నిషేధస్యోద్వేజకాభిప్రాయత్వాన్న ఇహార్థస్య ఖలుశబ్దస్యానుద్వేజకత్వాన్న ఇష్టాదేవ పాదాదౌ ప్రయోగో న దూష్యతీత్యనుసంధేయం- లిఖి

క్త్యాఖలు వాచికం॥౨౧॥తథాపి యస్మయ్యపి తే గురురిత్యేష గౌరవం। తత్ప్రయోజకకర్తృత్వముపైతి మమ జల్పతః ॥౨౨॥ వర్ణైః కతిపయైరేవ గ్రథితస్య స్వరైరివ। అనంతా వాఙ్మయస్యాహో గేయస్యేవ విచిత్రతా॥౨౩॥బహ్వపీ స్వేచ్ఛయా కామం ప్రకీర్ణమభిధీయతే। అనుజ్ఝితార్థసంబంధః ప్రబంధో దురుదాహరః॥౨౪ ॥ మ్రదీయసీమపి ఘనామన

తార్థవాచికమివ బలోక్తమదుక్తైరసవకాశ ఇతి వాక్యప్రతిబంధకరణాత్ - స్పష్టస్తావ ద్దృష్టాంతస్తుతివ్యాజేన నిందాపగమాద్వ్యాజస్తుతేశ్చ- లక్షణంత్వగ్రేవక్ష్యామః॥ *

౨౧॥ తర్హి.కింతూష్ణీంభూయతె నేత్యాహ॥తథాపీతి॥తథాపి- బలేన నిర్జితేఽపి-తే తవ- మయ్యపి- బలభద్రవదేవేత్యపేరర్థః- గురురిత్యేవం యద్గౌరవం- ఆదరః,తద్గౌ రవం- జల్పతో జల్పనే ప్రయోజ్యకర్తుర్మమ ప్రయోజకకర్తృత్వం ప్రేరకత్వముపైతి అతో వక్ష్యామీత్యర్థః,నహి పంక్తౌ స్వాదరం పృష్టస్య విశేషజ్ఞస్యాజ్ఞవత్తూష్ణీంభావో యుక్త ఇతి భావః ॥ ... ... *

౨౨॥ నను రామేణైవ సర్వం ప్రపంచోక్తం సంప్రతి కిం తేవాచ్యమస్తీత్యాశంక్య వృథా ప్రసంగోఽయమితి హృది నిధాయ స్తువన్నాహ॥వర్ణైరిత్యాదినా త్రయేణ॥వర్ణైరితి॥ కతిపయైః పరిమితైః వర్ణైః పంచాశతా దేవ మాతృకాక్షరైః . కతిపయైస్స ప్తభిరేవస్వ రైర్నిషాదాదిభిః గ్రథితస్య గుంఫితస్య. వాఙ్మయస్య శబ్దజాలస్య ॥*॥ ఏకాచో నిత్యం మయటమిచ్ఛంతీతి స్వార్థే మయట్- గీయత ఇతి గేయం- తస్య గానస్యేవ. విచిత్రతా అవాంతరభేదః - అనంతరచనాభేదాదపరిమితా భవతీత్యర్థః , అహో అత స్తేన సాధూక్తేఽపి విశేషానంత్యాన్మమాపి వక్తవ్యమస్తీత్యేకో భావః. తస్య దురుక్తత్వాన్మమైవాస్తీత్యన్యః- ప్రత్యవయవమివోపాదానాదనేకేయముపమా ॥ ... ... *

౨౩॥ బహ్వితి॥ స్వేచ్ఛయా స్వప్రతిభానుసారేణ, ప్రకీర్ణమసంగతం-బహ్వపి కామం యథేష్టం - అభిధీయతే-కింతు - అనుజ్ఝితః-అర్థసంబంధః , అవ్యక్తపదార్థసంగతిః- యస్మిన్ సః, ప్రబంధః, సందర్భః - దురుదాహరః దుర్వచః, హరతేః ఖల్ప్రత్యయః, రామేణతు సంగతమేవోక్తమితి స్తుతిః, అసంగతముక్తమితి నిందా చ గమ్యతే ॥ *

౨౪॥ మ్రదీయసీమితి॥ కుశలా వక్తారః - మ్రదీయసీమతి సుకుమారాక్షరాం శ్లక్ష్ణతరాం చ- తథాపి, ఘనామర్థగుర్వీం, అన్యత్ర సాంద్రాం, కదళీదళకల్పామిత్యర్థః - అనల్పైర్బహుభిర్గుణైః శ్లేషాదిభిస్తంతుభిశ్చ - కల్పితాం రచితాం స్యూతాం చ,చిత్రాం శబ్దాదివిచిత్రాం,చిత్రరూపాం చ పటీం శాటీమివ-విస్తారయంతి ప్రసారయంతి రామవాగప్యేవంవిధైవేతి స్తుతిః,రామవాక్తునైవంవిధేతి నిందా చ గమ్యతే॥ అత్ర శ్లేషస్య శుద్ధనిషమాసంభవేన సర్వాలంకారబాధకత్వాదుపమాప్రతిభోత్థాపితప్రకృతాప్రకృత

ల్పగుణకల్పితాం।విస్తారయంతికుశలాశ్చిత్రాంవాచంపటీమివ॥౭౪॥ వి
శేషవిదుషశ్శాస్త్రంయత్తవోద్గ్రాహ్యతేపురః।హేతుఃపరిచయస్థైర్యే
వక్తుర్గుణనికైవసా॥౭౫॥ప్రజ్ఞోత్సాహవతస్స్వామీయతేతాధాతుమా
త్మని।తౌహిమూలముదేష్యంత్యాజిగీషోరాత్మసంపదః॥౭౬॥ సోపధా
నాంధియంధీరాఃస్థేయసీంఖట్వయంతియే।తత్రానిశంనిషణ్ణాస్తేజానతే

శ్లేషోయమిత్యలంకారసర్వస్వకారః, ఏవంచ పూర్వోపమాయా నిర్విషయత్వప్రసంగా చ్ఛ్లేషప్రతిభోత్థాపితేయముపమైవేత్యన్యే॥ ... . *

౭౫॥ అథోద్ధవస్స్వసిద్ధాంతం వక్ష్యన్ స్వస్తుత్యాగర్వం పరిహరన్ హరిమభిముఖీకరోతి ॥విశేషేతి॥ విశేషం విద్వాన్-తస్య విశేషవిదుషః-విశేషజ్ఞస్య, గమ్యాదిపాఠాద్ద్వితీయాసమాసః, తవ-పురోఽగ్రే-శాస్త్రం నీతిశాస్త్రం ఉద్గ్రాహ్యతే ఉపన్యస్యత ఇతి యత్ ॥సి॥ ఉద్గ్రాహితముపన్యస్తమితి హలాయుధః, సా ఉద్గ్రాహణమిత్యర్థః విధేయప్రాధాన్యాత్ స్త్రీలింగత్వం, వక్తురుద్గ్రాహయితుః, పరిచయస్థైర్యే అభ్యాసదార్ఢ్యే, హేతుర్గుణనికా, ఆమ్రేడనమామ్నాతమేవేతి యావత్, నతు వైదుష్యప్రకటనమితి భావః, గుణనికాఽమ్రేడనే వారాదికః॥*॥ ణ్యాసశ్రంథోయుచ్, తతస్సంజ్ఞాయాం కన్॥*॥ ప్రత్యయస్థాత్కాత్పూర్వస్యేతీకారః॥ ... .. *

౭౬॥ సంప్రతి స్వమతముపన్యస్యతి॥ప్రజ్ఞేతి॥ అతోఽస్మాత్కారణాత్ - స్వమస్యాస్తీతి స్వామి ప్రభుః॥*॥ స్వామిన్నైశ్వర్య ఇతి నిపాతః ప్రజ్ఞోత్సాహౌ మంత్రోత్సాహశక్తీ-ఆత్మని స్వస్మిన్ - ఆధాతుం సంపాదయితుం, యతేత, స్వయముభయశక్తిమాన్ భవేదిత్యర్థః, కుతః, హియస్మాత్కారణాత్ తౌ ప్రజ్ఞోత్సాహౌ, ఉదేష్యంత్యాః ఉత్పత్స్యమానాయాః-జిగీషోః, ఆత్మసంపదః, ప్రభుశక్తేర్మూలం నిదానం, అత ఉత్సాహగ్రహణం దృష్టాంతార్థం, యథోత్సాహస్తథా మంత్రోఽపి గ్రాహ్యః, నతు కేవలోత్సాహ ఇతి బలభద్రపక్షాపవాదః॥ ... ... *

౭౭॥ ఉత్సాహవత్ప్రజ్ఞాపి గ్రాహ్యేత్యత్ర తత్సాధ్యప్రయోజనమాహ॥ సోపధానామితి॥ యే ధీరాః ధీమంతః, సోపధానాం సవిశేషాం, యుక్తియుక్తామిత్యర్థః, అన్యత్ర, సగండుకాం, సోపబర్హామిత్యర్థః ॥సి॥ ఉపధానం విశేషే స్యాద్గండుకే ప్రణయేపి చేతి విశ్వః, స్థేయసీం స్థిరతరాం, అచపలాం ద్రఢీయసీంచ, స్థిరశబ్దాదీయసుని ॥ * ॥ ప్రియస్థిరేత్యాదినా స్థాదేశః, ధియం ఖట్వయంతి - ఖట్వాం పర్యంకం కుర్వంతి ఆశ్రయంతీత్యర్థః ॥సి॥ శయనం మంచపర్యంకపల్యంకాః ఖట్వయా సమా ఇత్యమరః ॥ * ॥ తత్కరోతి తదాచష్ట ఇతి ణిచ్, తే ధీరాః, తత్ర ధీఖట్వాయాం, అనిశం. అశ్రాంతం, నిషణ్ణాః విశ్రాంతాస్సంతః, జాతు కదాచిదపి, శ్రమం ఖేదం, న జానతే న విందంతి॥వ॥ శ్రమః ఖేదోఽధ్వరతాదేరితి లక్షణం, ధీపూర్వకస్యైవోత్సాహస్సఫలో నతు కేవల ఇతి సర్వదా

జాతు న విక్రమం ॥౭౮॥ స్పృశంతి శరవత్తీక్ష్ణాస్స్తోకమంతర్విశంతి చ । బహుస్పృశాపి స్థూలేన స్థీయతే బహిరశ్మవత్ ॥౭౯॥ ఆరంభంతేల్పమేవాజ్ఞాః కామం వ్యగ్రా భవంతి తే । మహారంభాః కృతధియస్తిష్ఠంతి చ నిరాకులాః ॥౮౦॥ ఉపాయమాస్థితస్యాపి నశ్యంత్యర్థాః ప్రమాద్యతః । హంతి నోపశయస్థోపి శయాలుర్మృగయుర్మృగాన్ ॥౮౧॥ ఉదేతుమత్యజన్నీహాంరా

ధీరాశ్రయణీయేత్యర్థః, అత ఏవ మాయామారోప్యమాణా సుఖబాధ్యా న ప్రకృతశ్రమాప నోదనరూపోపకారపర్యంతశ్చయం ... సమాసోక్తిరలంకారః ॥*॥ ఆరోప్యమాణస్య ప్రకృతోపయోగిత్వే పరిణామ ఇత్యాలంకారికాః ॥ ... ... *

౭౯॥ అథ ప్రజ్ఞాప్రజ్ఞయోర్భేదం దృష్టాంతేనైవ స్పష్టయతి ॥ స్పృశంతీతి ॥ తీక్ష్ణాః నిశితప్రజ్ఞాః, శరవత్ శరేణ తుల్యాః, స్తోకమల్పమేవ, స్పృశంతి, అంతః కార్యస్య కాయస్య చాంతరం, విశంతి చ, అల్పాయాసేన బహుకార్యం సాధయంతీత్యర్థః, బహుస్పృశాపి నాపి స్థూలేన మందేన బృహతా చ, అశ్మనా యంత్రోత్క్షిప్తేన తుల్యమశ్మవత్ *॥ తేన తుల్యం క్రియా చేద్వతిః, బహిరేవ కార్యస్య, కాయస్య చేతి భావః, స్థీయతే స్థితిః క్రియతే, మూఢో హ్యల్పస్య హేతోర్బహుప్రయత్నమపి కృత్వా ... లిఖనమివ పరిహాసాస్పదం భవతీతి భావః, వ్యతిరేకోపమా ॥ *

౮౦॥ ఆరంభంత ఇతి ॥ కించ అజ్ఞాః మందబుద్ధయః అల్పం తుచ్ఛమేవ కార్యం ఆరంభంతే, ఉపక్రమంతే, కామమత్యంతం, వ్యగ్రాస్సంభ్రాంతాశ్చ భవంతి, న చ పారం గచ్ఛంతీతి భావః, కృతధియః శిక్షితబుద్ధయస్తు, మహారంభాః మహోద్యోగా భవంతి, నిరాకులాః అవ్యగ్రాశ్చ, తిష్ఠంతి పారం గచ్ఛంతీతి భావః ॥ . . *

౮౧॥ అథ ప్రజ్ఞావానపి ప్రమాద్యతి చేన్నశ్యతీత్యాహ ॥ ఉపాయమితి ॥ ఉపాయమాస్థితస్యాపి ప్రాప్తస్యాపి, ఉపాయేనైవ కార్యం సాధయతోపీత్యర్థః, కిముతావ్యగ్రస్యేతి భావః, ప్రమాద్యతః అనవధానస్య । ని॥ ప్రమాదోనవధానతేత్యమరః, అర్థాః ప్రయోజనాని నశ్యంతి, తథాహి– శయాలుర్నిద్రాలుః ॥*॥ ఆచ్ఛుచిశీజో గ్రహణాదాలుచ్, మృగాన్ యాతీతి మృగయుర్వ్యాధః ॥*॥ మృగయ్వాదయశ్చేత్యౌణాదికో ప్రత్యయాంతో నిపాతః ॥ని॥ వ్యాధో మృగవధాజీవో మృగయుర్లుబ్ధకశ్చ స ఇత్యమరః, ఉపశేరతేస్మిన్నిత్యుపశయః, మృగమార్గస్థాయి నిరోధకస్య మృగస్థానం స్థలవిశేషః ॥*॥ ఏరజిత్యచ్ప్రత్యయః, తత్ర తిష్ఠతీత్యుపశయస్థోపి, మృగాన్న హంతి, విశేషేణ సామాన్యసమర్థనరూపోర్థాంతరన్యాసః ॥ ... ... *

౮౨॥ ఏవం ప్రజ్ఞాయా ఆవశ్యకత్వముక్తం, అథోత్సాహస్యాప్యావశ్యకత్వమాహ ॥ ఉదేతుమితి ॥ జేతుమిచ్ఛుర్జిగీషుః ఏక ఏవ, ద్వాదశస్వపి, రాజసు మధ్యే, ద్వాదశస్వాదిత్యేషు– దినకృద్దినకరణే వ్యాప్రియమాణః ఆదిత్యః, స ఇవ ఈహాం ఉత్సాహమత్యజన్ ఉద్యోగం జహానఏవ, న తు నిరుద్యోగ ఇతి భావః, ఉదేతుం కల్పతే ఉదయాయ ప్రభ

జసు ద్వాదశస్వపి । జగీషురేకో దినకృదాదిత్యేష్వివ కల్పతే ॥౮౨॥ బుద్ధిశస్త్రః ప్రకృత్యంగో ఘనసంవృతికంచుకః । చారేక్షణో దూతముఖః పురుషః కోఽపి పార్థివం ॥౮౩॥ తేజః క్షమా వా నైకాంతం కాలజ్ఞస్య మహీపతేః ।

వల్, ఉత్సాహశక్తిరేవ ప్రభుశక్తేర్మూల మిత్యర్థః ॥ ౮౧ ॥ న నాలింగత్వాద్వృత్తానాం నానాసూర్యత్వమితి శ్రుతేః, ప్రతిమాసమాదిత్యభేదాద్ద్వాదశత్వం, తస్యైకస్యైవ ద్వాదశాత్మకత్వం ॥ ని ॥ ద్వాదశాత్మా దివాకర ఇత్యభిధానాత్ . తే చార్యమాదయః పురాణోక్తా ద్రష్టవ్యాః. రాజానస్తు ॥ శ్లో ॥ అరిమిత్రమరేర్మిత్రం మిత్రమిత్రమతః పరం । అథారిమిత్రమిత్రం చ విజిగీషోః పురస్సరాః ॥ పంచైవ శేషః శ్లో ॥ పార్ష్ణిగ్రాహస్తతః పశ్చాదాక్రందస్తదనంతరం । ఆసారావనయోశ్చైవ విజిగీషోస్తు పృష్ఠతః ॥ పార్ష్ణిగ్రాహాసార ఆక్రందాసారశ్చేత్యర్థః - అత్ర చత్వార ఇతి శేషః, ఏవం చ నవ భవంతి, విజిగీషుర్దశమః ॥ శ్లో ॥ అరేశ్చ విజిగీషోశ్చ మధ్యమో భూమ్యనంతరః । అనుగ్రహే సంహతయోః సమస్తస్య తయోర్వధే ॥ మండలాద్బహిరేతేషాముదాసీనో బలాధిక ఇతి - మధ్యమోదాసీనాభ్యాం సహ ద్వాదశ వేదితవ్యాః - పూర్ణోపమా ॥ ... *

౮౨॥ ఉపాయమాత్రసాధ్యత్వాత్ రాజ్ఞా సప్రమాద్యేదిత్యుక్తం, అప్రమాదప్రకారమాహ ॥ బుద్ధీతి ॥ బుద్ధిరేవ శస్త్రం యస్య సః, బుద్ధిశస్త్రః, అమోఘపాతత్వాత్తస్యా ఇతి భావః, ప్రకృతయః స్వామ్యమాత్యాది రాజ్యాంగాని ॥ ని ॥ రాజ్యాంగాని ప్రకృతయ ఇత్యమరః - తా ఏవాంగాని గాత్రాణి యస్య సః ప్రకృత్యంగః, తద్వైకల్యాద్రాజ్ఞాం వైకల్యాదితి భావః, ఘనా దుర్భేద్యా సంవృతిర్మంత్రగుప్తిరేవ కంచుకః కవచో యస్య స తథోక్తః, మంత్రభేదే రాజ్యభేదాదితి భావః. చరతీతి చరః. పచాద్యచ్, స ఏవ చారో గూఢపురుషః, ప్రజ్ఞాదిత్వాత్స్వార్థేఽణ్ప్రత్యయః ॥ ని ॥ చారశ్చ గూఢపురుష ఇత్యమరః, స ఏవేక్షణం చక్షుర్యస్య సః. చారేక్షణః అన్యథా స్వపర మండల వృత్తాంతాదర్శనాదంధస్యేవ పదే పదే నిపాతాదితి భావః, దూత ఏవ ముఖం వాగ్మీ యస్య స దూతముఖః ॥ ని ॥ స్యాత్సందేశహరో దూత ఇత్యమరః. అన్యథా మూకస్యేవ వాగ్వ్యవహారసిద్ధౌ తత్సంధ్యాది కార్యప్రతిబంధస్స్యాదితి భావః ఏవంభూతః పార్థివః కోఽపి పురుషః. అన్య ఏవాయం లోకవిలక్షణః పుమానిత్యర్థః. అతో రాజ్ఞా సర్వథా బుద్ధ్యాది సంపన్నేన భవితవ్యం. ఏతదేవాప్రమత్తత్వం. అన్యథా స్వరూపహానిస్స్యాదితి భావః - అత్ర కోఽపీతి రాజ్ఞాం లోకసంబంధేఽప్యసంబంధోక్త్యాతిశయోక్తిః, సా చ బుద్ధిశస్త్ర ఇత్యాది రూపకనిర్వ్యూఢేతి తేన సహాంగాంగిభావేన సంకరః ॥ ... *

౮౩॥ చతుర్థోపాయసాధ్య ఇత్యాదినా యత్ క్షాత్రమేవ కర్తవ్యమిత్యుక్తం, తత్రోత్తరమాహ ॥ తేజ ఇతి ॥ కాలం జానాతీతి కాలజ్ఞః. అస్యాయం కాల ఇతి విదుష ఇత్యర్థః ॥ *॥ ఆతోఽనుపసర్గే క ఇతి కప్రత్యయః. న త్విగుపధత్వాదినా కప్రత్యయః, విధేస్సమానైకమోపపదస్యైవ బలవత్త్వభాషణాత్, తస్య మహీపతేః. తేజః క్షాత్రమేవేతి వా క్షమైవే

నైకమోజః ప్రసాదో వా రసభావవిదః కవేః॥౮౪॥ కృతాపచారోఽపి పరైర
నావిష్కృతవిక్రియః। అసాధ్యః కురుతే కోపం ప్రాప్తే కాలే గదో యథా॥
౮౫॥ మృదు వ్యవహితం తేజో భోక్తుమర్థాన్ ప్రకల్పతే। ప్రదీపః స్నేహ
మాదత్తే దశయాభ్యంతరస్థయా॥౮౬॥ నాలంబతే దైష్టికతాం న నిషీదతి
పౌరుషే। శబ్దార్థౌ సత్కవిరివ ద్వయం విద్వానపేక్షతే॥౮౭॥ స్థాయి

తివా, ఏకాంతోఽనియమో నాస్తి – కింతు యథాకాలముభయమప్యాశ్రయణీయమిత్య
ర్థః- తథాహి- రసాన్ శృంగారాదీన్ భావాన్ నిర్వేదాదీంశ్చ వేత్తీతి యస్తస్య రసభావవి
దః- భావగ్రహణం సంపాలనాయాలం- కవేః కవయితుః ఏకం కేవలమోజః- సమాసబాహు
ళ్యాదినా ప్రౌఢబంధత్వం వా- ఏకః ప్రసాదః సుకుమారబంధత్వం వా న, కింతు తత్తద్రసా
నుగుణ్యేన యథాయోగముభయమప్యుపాదేయం- దృష్టాంతాలంకారః॥ ... ... *

౮౫॥ యదుక్తం క్రియాసమభిహారేణ విరాధ్యంతం క్షమేత క ఇతి – తత్రోత్తరమాహ॥
కృతేతి॥ పరైశ్శత్రుభిః- కృతః అపచారః అపకారః అపథ్యం చ యస్య సః- తథాప్యనావి
ష్కృతవిక్రియః- అంతర్గూఢవికారః- అత ఏవాసాధ్యః అప్రతిసమాధేయస్సన్, గదో
యథా రోగ ఇవ॥ వ॥ ఇవవద్వా యథాశబ్ద ఇతి దండీ- కాలే బలతు యావసరే ప్రాప్తే సతి- కో
పం కురుతే- ప్రకుప్యతీత్యర్థః. తదుక్తం॥ శ్లో॥ వహేదమిత్రస్స్కంధేన యావత్కాలవిపర్య
యః। తమేవ చాగతే కాలే భింద్యాద్ఘటమివాశ్మని॥ ... ... *

౮౬॥ తతశ్చ క్షంతవ్యమిత్యాహ ॥మృద్వితి॥ మృదునా వస్తునా- వ్యవహితమంతర్హి
తం తేజః- అర్థాన్ భోక్తుం ప్రకల్పతే ప్రభవతి- తథాహి- ప్రదీపః- అభ్యంతరస్థయా మధ్యస్థ
యా దశయా వర్త్యా- స్నేహం తైలాదికమాదత్తే- అన్యథా స్వయమేవ నశ్యేదితి- తతః
క్షాంతిపూర్వకమేవ క్షాత్త్రం ఫలతీతి సర్వథా ప్రథమతః క్షంతవ్యమితి భావః ॥ ని ॥ దశా వ
ర్త్యామవస్థాయాం స్నేహస్తైలాదికే రస ఇతి చ విశ్వః- విశేషేణ సామాన్యసమర్థనాద
ర్థాంతరన్యాసః॥ ... ... *

౮౭॥ తర్హి పౌరుషమేవమా భూత్ నిత్యం తు ప్రమాణస్యైవమేవ శ్రేయో విభాస్యతీ
త్యాశంక్యాహ॥ నాలంబత ఇతి॥ విద్వానభిజ్ఞః- దిష్టం మతిరస్యేతి దైష్టికః- దైవప్రమాణక ఇ
త్యర్థః॥ ని॥ దైవం దిష్టం భాగధేయమిత్యర్థః॥ *॥ అస్తి నాస్తి దిష్టం మతిరితి ఠక్- తద్భావం
దైష్టికతా- తామేవ- నాలంబతే- సర్వథా తద్భవిష్యస్య వినాశాదితి భావః- తథా పౌరుషే
కేవలం పురుషకారే- యువాదిత్వాదణ్ ప్రత్యయః- న నిషీదతి న తిష్ఠతి- దైవప్రాతికూల్యే
తస్య వైఫల్యాదితి భావః- కింతు- సత్కవిః సన్ సత్కవయితా. శబ్దార్థావివ- తయోః కా
వ్యశరీరత్వాదితి భావః- యథాహ వామనః ॥*॥ అదోషౌ సగుణౌ సాలంకారౌ శబ్దార్థౌ
కావ్యమితి- ద్వయం దైవం పౌరుషం చాపేక్షతే- అతః పౌరుషమప్యావశ్యకమేవ – కింతు
కాలే కర్తవ్యమిత్యర్థః- ఉపమాలంకారః॥ ... ... *

౮౮॥ అథ క్షాంతేః ఫలమాహ॥ స్థాయిన ఇతి॥ రస్యత ఆస్వాద్యత ఇతి రసః శృంగారాదిః ॥

నోర్థే ప్రవర్తంతే భావాస్సంచారిణో యథా । రసస్యైకస్య భూ-
యాంసస్తథా జేతుర్మహీభృతః॥౮౭॥ తంత్రావాపవిదా యోగైర్మం-
డలాన్యధితిష్ఠతా। సునిగ్రహా నరేంద్రేణ ఫణీంద్రా ఇవ శత్రవః॥౮౮॥ కరప్ర-
చేయాముత్తుంగః ప్రభుశక్తిం ప్రథీయసీం। ప్రజ్ఞాబలబృహన్మూలః ఫలత్యు-
త్సాహపాదపః॥౮౯॥ అనల్పత్వాత్ప్రధానత్వాదంశస్యేవేతరే స్వరాః।

శ్లో॥ రసతేస్స్వాదనార్థత్వాద్రస్యంతఇతి రసా ఇతి నిర్వచనాత్ - తస్య రసస్య నిర్ధయే స్థాయినః స్థాయీభావస్య రత్యాదేః। శ్లో॥ రతిర్హాసశ్చ శోకశ్చ క్రోధోత్సాహౌ భయంతథా॥ జుగుప్సా విస్మయశ్శమః స్థాయిభావాః ప్రకీర్తితా ఇతి వచనాత్ - తస్యైకస్యైవార్థే స్థాయీభావరూపే - ప్రయోజనే భూయాంసః సంచారిణః - వ్యభిచారిణః - భావాః నిర్వేదాదయః - విభావాదీనామప్యుపలక్షణమేతత్ - యథా ప్రవర్తంతే - తదుక్తం । శ్లో॥ విభావైరనుభావైశ్చ సాత్త్వికైర్వ్యభిచారిభిః। ఆనీయమానస్స్వాదుత్వం స్థాయీభావో రసస్స్మృత ఇతి - తథా - స్థాయినః స్థిరస్య - ఆఫలాంత్యాకాలం ప్రతీక్షమాణస్యేత్యర్థః తస్యైకస్య జేతుః విజిగీషోర్నాయకస్య - అర్థే ప్రయోజనే - భూయాంసో మహీభృతో రాజానః ప్రవర్తంతే - స్వయమేవ తస్య కార్యం సాధయంతీత్యనేనాత్యంతతన్మయమితి భావః. కేచిత్తు భావశబ్దస్యాపి రసపరత్వమాశ్రిత్య యథా సంచారిణః ప్రసంగాదాగంతుకాః - అన్యే రసాః - స్థాయినః - స్థిరస్యైకస్య ముఖ్యస్య రసస్యార్థే ప్రవర్తంతే తథాస్మిన్నేవ కావ్యే వీరస్య శృంగారాదయ ఇతి వ్యాచక్షతే - ఉపమాలంకారః॥ .. .. *

౮౮॥ శాంతిపక్ష ఏవ గుణాంతరమాహ॥ తంత్రేతి॥ తంత్రావాపౌ స్వపరరాష్ట్రచింతే అన్యత్ర తంత్రం శాస్త్రం - ఆవాపమౌషధప్రయోగం చ - వేత్తీ యస్తేన తంత్రావాపవిదా॥ ని॥ తంత్రం స్వరాష్ట్రచింతాయామావాపః పరచింతనే। శాస్త్రే సిద్ధాంతముఖ్యేషు తంత్రమితి వైజయంతీ - యోగైస్సామాద్యుపాయైః, అన్యత్ర దేవతాధ్యానైశ్చ । ని॥ యోగస్సన్నహనోపాయధ్యానసంగతియుక్తిష్విత్యమరః - మండలాని స్వపరరాష్ట్రాణి మహేంద్రాదిదేవతాయతనాని చ - అధితిష్ఠతా ఆక్రమతా - నరేంద్రేణ రాజ్ఞా, విషవైద్యేన చ॥ ని॥ నరేంద్రః సార్వభౌమే విషవైద్యే చ కథ్యత ఇతి విశ్వః - శత్రవః ఫణీంద్రా ఇవ - సునిగ్రహాః - సుఖేన నిగ్రాహ్యాః - విషచ ప్రకృతాప్రకృతవిషయశ్లేషః - ఉపమైవేతి కేచిత్॥ ... *

౮౯॥ ప్రజ్ఞోత్సాహవతః స్వామీత్యత్రేతావేవ ప్రభుశక్తేర్మూలమిత్యుక్తం తదేవ వ్యనక్తి॥ కరేతి॥ ఉత్తుంగో మహోన్నతః - ప్రజ్ఞాబలం మంత్రశక్తిరేవ - బృహత్ప్రధానం మూలం యస్య సః - ఉత్సాహ ఏవ - పాదపః. కరేణ బలినా - ప్రచేయాం వర్ధనీయాం హస్తగ్రాహ్యాం చ॥ బలిహస్తాంశవః కరా ఇత్యమరః. ప్రథీయసీం పృథుతరాం॥ *॥ రఋతో హలాదేర్లఘోరితి రేఫాదేశః - ప్రభుశక్తిం తేజోవిశేషం॥ ని॥ స ప్రభావః ప్రతాపశ్చ యత్తేజః కోశదండజమిత్యమరః॥ ఫలం ప్రసూత ఇత్యర్థః ఫలనిష్పత్తౌ మంత్రపూర్వక ఏవోత్సాహస్సత్ఫలతి - విపరీతస్తు ఛిన్నమూలో వృక్ష ఇవ శుష్యతీతి భావః - రూపకాలంకారః॥ ... *

౯౦॥ విమృశ్యకారిణస్తు విశ్వమపి విధేయం స్యాదిత్యత్ర యోగమాహ॥ అనల్పత్వాదితి॥ అన-

విజిగీషోర్నృపతయః ప్రయాన్తి పరివారతామ్ ॥౫౨॥ అత్యనారభమాణస్య
విభోరుత్పాదిమాః పరైః । వ్రజన్తి గుణతామర్థాః శబ్దా ఇవ విహాయసః ॥౫౩॥
యాతవ్యపార్ష్ణిగ్రాహాదిమాలాయామధికద్యుతిః । ఏకార్థతన్తుప్రో

ప్తత్వాత్పరిష్ఠాత్వాన్నాయకత్వాత్-అతఏవ ప్రధానత్వాత్ మండలనాయకత్వాత్, అ
న్యత్ర-అనల్పత్వాత్-ఉచ్చైస్స్వరత్వాత్- ప్రయోగే బహుళత్వాత్-ప్రధానత్వాత్ -
నాయకస్వరత్వాచ్చ-అంశస్యాంశస్వరస్య-వాదిస్వరస్యేత్యర్థః ॥శ్లో॥ యోరక్తిం వ్యంజ
కో గేయే యత్సంవాద్యనువాదనా । క్రమాత్త్యాజబహుళాయస్త్రాగోమంద్రస్వవర్తినః, య
స్స్వయంయస్యసంవాదీ చానువాదీస్వరోవరః । న్యాసాపన్యాసవిన్యాససన్న్యాసగ్ర
హతాం గతః ॥ ప్రయోగే బహుళస్సస్యాద్వాద్యంశే యోగ్యతావదరావితరత్వాకరేః ధా
నాత్ ॥ ఇతరేస్వరాః షష్టాపయఇవ విజిగీషోర్నాయకస్య-నృపతయో మధ్యమండలవర్తి
నో రాజానః పరివారతాం శేషతాం ప్రయాన్తి-తత్కార్యమేవ సాధయన్తీత్యర్థః త
స్మాద్విమృశ్యకర్తవ్యమితి తాత్పర్యార్థః-అంశస్వరలక్షణం చరత్నాకరపినరోరక్తి
త్వాదినోక్తమేపనిష్ప్రయోజ్యం బహుళత్వం ప్రయోగేషు శేషవ్యాపకత్వమంశలక్ష
ణమితి. శేషశేషిభావశ్చైషాం తత్త్రైవోక్తశ్రలక్షణోక్తిపూర్వకం స్ఫుటీకృతః ॥శ్లో॥ చతు
ర్విధాస్స్వరావాదీసంవాదీచవివాద్యపి । అనువాదీచ వాదీతు ప్రయోగే బహుళస్స్వరః ॥
శ్రుతయోద్వాదశాష్టౌ వాయయోరన్తరగోచరాః । మిథస్సంవాదినౌతౌస్తాం నిధాన
స్యవివాదినా ॥ విధయోరేవవాస్యాతాం తౌ తయోర్వా విధావపి । శేషాణామనువాదిత్వం
వాదీ రాజాత్ర గీయతే । సంవాదీత్వనుసారిత్వాదస్యామాత్యోభిధీయతే । వివాదీవిపరీత
త్వాద్ధీరైరుక్తో రిపూపమః । నృపామాత్యానుసారిత్వాదనువాదీతు భృత్యవదితి ॥ ... *

౫౨ ॥ అపీతి ॥ అనారభమాణస్య స్వయమకించిత్కుర్వాణస్యాపి. విభోః ప్రభోర్వ్యాప
కస్య చ. పరైరన్యైర్నృపతిభిః-శంఖభేర్యాదిభిశ్చ - ఉత్పాదితాస్సంపాదితాః జనితా
శ్చార్థాః ప్రయోజనాని - విహాయసః ఆకాశస్య శబ్దా ఇవ. గుణతాం శేషతాం-కార
ణామక్తగుణత్వం చ-వ్రజన్తి ప్రయాన్తి. శక్తో హి రాజా స్వయముదాసీన ఏవ ఆకాశవత్
స్వమహిమ్నైవ కార్యదేశం వ్యాప్నువన్ శబ్దాదీనివ సర్వార్థానపి స్వకీయతాం నయ
తీత్యర్థః ॥౯॥ గుణస్త్వావృత్తిశబ్దాదిసంధ్యాద్యఙ్గేషు తన్తుష్వితి విశ్వః ॥ ... *

౫౩ ॥ యాతవ్యేతి ॥ ఏకార్థః ఏకప్రయోజనం - స ఏవ తన్తుస్సూత్రం తత్ర ప్రోతా
యాం స్యూతాయాం, ఏకామిషాభిలాషిణ్యామిత్యర్థః ॥ ప్రపూర్వాద్వేఞః కర్మణి క్తః
వచిస్వపీత్యాదినా సంప్రసారణం-యాతవ్యోభిషేణయితవ్యః-అరిః పార్ష్ణిం గృహ్ణా
తి పార్ష్ణిగ్రాహః పృష్ఠానుధావీ ॥ *॥ కర్మణ్యణ్-తావాదీయేషాం తే పూర్వోక్తాః పఞ్చ
శత్రుస్థానీయాః తఏవ మాలారత్నమాలికా తస్యామధికద్యుతిః మహాతేజాః - నాయకః శక్తిసంప
న్నో విజిగీషుర్నాయకాయ తేమణ్యమణిరివాచరతి, స్వయమేవ సర్వోత్కర్షేణ వర్త
త ఇత్యర్థః, తస్మాద్విమృశ్య కర్తవ్యమిత్యర్థః ॥౯॥ నాయకో నేతరి శ్రేష్ఠహారమధ్యమణా

తి। సంభూయాంభోధిమభ్యేతి మహానద్యా నగాపగా ॥౧౦౧॥ తస్యమిత్రాణ్యమిత్రాస్తే యేచ యేచోభయే నృపాః । అభియుక్తం త్వయైనం తే గంతారస్త్వామతోఽపరే ॥౧౦౨॥ మఖవిఘ్నాయ సకలమిత్థముత్థాప్య రాజకం। హంత జాతమజాతారేః ప్రథమేన త్వయారిణా॥౧౦౩॥ సంభావ్య త్వామతిభరక్షమస్కంధం స బాంధవః। సహాయమధ్వరధురాం ధర్మరాజో వివక్షతే॥౧౦౪॥ మహాత్మానోఽనుగృహ్ణంతి భజమానాన్ రిపూనపి । సపత్నీః ప్రాపయంత్యబ్ధిం సింధవో నగనిమ్నగాః॥౧౦౫॥ చిరాదపి బలాత్కా-

---

ధాహ-అపాంసమూహః ఆపం ।*॥ తస్య సమూహ ఇ ...ణ్ - తేన గచ్ఛతీత్యాపగా నగాపగా గిరినదీ-మహానద్యా గంగాదికయా సంభూయ మిళిత్వా అంభోధిమభ్యేతి - క్షుద్రోఽప్యేవం తావద్బృహద్భిరన్యైశ్చేద్వస్తుకిము వక్తవ్యమిత్యపిశబ్దార్థః - విశేషేణ సామాన్య సమర్థన రూపోఽర్థాంతరన్యాసః॥ ... ... *

౧౦౧॥ కించ-న కేవలం శత్రోరసాధ్యత్వం మిత్రవిరోధశ్చాధికోఽనర్థ ఇత్యాహ ॥ తస్యేతి॥ యేవ తస్య చైద్యస్య మిత్రాః నృపాః యేచ తేతవామిత్రాః నృపాః తేఉభయే రాజానః త్వయాఽభియుక్తం అభియాంతమేనం చైద్యం గంతారో గమిష్యంతి॥ గమేః కర్తరి లుట్ అతోఽపరేఉక్తోభయవ్యతిరిక్తాః తేతవమిత్రాశ్శత్రవ్యామిత్రాశ్చేత్యర్థః- త్వాం గంతారః॥

౧౦౨॥ తతః కిమత ఆహ॥ మఖే-॥ ఇత్థమనేన ప్రకారేణ॥*॥ ఇదమస్థమురితి థము ప్రత్యయః- మఖస్య విఘ్నాయ విఘాతాయ-సకలం రాజకం రాజసమూహం ॥*॥ గోత్రోక్షేత్యాదినావుఞ్-ఉత్థాప్య క్షోభయిత్వా - హంతే ఖేదే అజాతారేః అజాతశత్రోః యుధిష్ఠిరస్య త్వయా ప్రథమేనారిణా-జాతమజని-నపుంసకే భావే క్తః॥ ... *

౧౦౩॥ అస్తు సోఽపి శత్రుః కో దోష స్తత్రాహ॥ సంభావ్యేతి॥ బంధురేవ బాంధవస్స ధర్మరాజః- అతిభరస్య క్షమః సమర్థస్స్కంధో యస్య తం - సమానస్కంధమిత్యర్థః- త్వాం సహాయం, సంభావ్య అభిసంధాయ- అధ్వరస్య ధురం అధ్వరధురాం॥*॥ ఋక్పూరిత్యాదినా సమాసాంతోఽచ్ప్రత్యయః-సమాసాంతానాం ప్రకృతిలింగత్వాత్తత్పురుషే పరవల్లింగత్వే టాప్-వివక్షతే వోఢుమిచ్ఛతి-వహతేస్స న్నంతాల్లట్- తథాపి విరోధే విశ్వాసఘాతో బంధుద్రోహశ్చస్యాతామితి భావః , విశేషణసామ్యాదప్రస్తుత యాగధుర ప్రతీతేస్సమాసోక్తిః॥ .. ... *

౧౦౪॥ నను ప్రతిశ్రుత్యాకరణే దోషః ప్రాగేవ పరిహారే కో దోష స్తత్రాహ॥ మహాత్మాన ఇతి॥ మహాత్మానః భజమానాన్-శరణాగతాన్ రిపూనపి, అనుగృహ్ణంతి-కిము తబంధూనితిభావః-అత్రార్థాంతరం న్యస్యతి-సింధవో మహానద్యః - సమానః ఏకః పతిర్యాసాం తాస్సపత్నీః॥*॥ నిత్యం సపత్న్యాదిష్వితి జీప్-నకారశ్చ-నగనిమ్నగాః గిరినిర్ఝరిణీః - అబ్ధిం ప్రాపయంతి- స్వసౌభాగ్యం తాభ్యః ప్రయచ్ఛంతీత్యర్థః-అతః పరిహారోఽప్యనర్హ ఇతిభావః॥

౧౦౫ ॥ తథాఽపి సంప్రత్యుపేక్ష్యాఽపి పశ్చాత్ప్రతిభటనయాఽపి పార్థమావర్జయేత్య

రో బలినస్సిద్ధయేరిషు । ఛందానువృత్తిదుస్సాధ్యాస్సుహృదో విమనీకృతాః ॥౧౦౬॥ యస్య సేరివధశ్శ్రేయాన్ ప్రీతయే నాకినామితి । పురోడాశభుజామిష్టమిష్టం కర్తుమలంతరాం ॥౧౦౭॥ అమృతం నామ యత్సంతో మంత్రజిహ్వేషు జుహ్వతి । శోభైవ మందరక్షుబ్ధక్షుభితాంభోధివర్ణనా ॥౧౦౮॥ సహిష్యే శతమాగాంసి సూనోస్త ఇతి యత్త్వయా । ప్రతీక్ష్యం

ప్రత్యాహ ॥ చిరాదితి ॥ బలినస్స్వయం ప్రబలస్య అరిషు విషయే బలాత్కారః బలాత్కారేణ దండః - చిరాచ్చిరకాలేనాపి - సద్యో మాభూదిత్యర్థః - సిద్ధయే వశంవదత్వసిద్ధయే - భవతీతి శేషః - అవిమనసో విమనసస్సంపద్యమానాః కృతాః విమనీకృతాః - వైమనస్యం ప్రాపితా ఇత్యర్థః ॥*॥ అరుర్మనశ్చక్షుశ్చేతోరహోరజసాం లోపశ్చేతి చ్విప్రత్యయసలోపౌ తస్య ॥*॥ చ్వౌ ఈకారః, శోభనం హృదయం యేషాం తే సుహృదో మిత్రాణి ॥*॥ సుహృద్దుర్హృదౌ మిత్రామిత్రయోరితి నిపాతః ఛందస్యాభిప్రాయస్య - అనువృత్త్యా చిత్తానురోధేనాపి దుస్సాధ్యాః ఆవర్జయితుమశక్యా ఇత్యర్థః ॥ ని ॥ అభిప్రాయశ్ఛంద ఆశయ ఇత్యమరః - శత్రుర్దండేనాపి వశగో భవతి - మిత్రం తు వైమనస్యే సతి న సామ్నాపీత్యర్థః ॥

౧౦౬ ॥ ననుసుహృత్కార్యాత్పరకార్యం బలీయ ఇత్యత్రాహ ॥ యస్యేతి ॥ నాకినాం దేవానాం ప్రీతయే అసేరివధః శ్రేయాన్ ప్రశస్యతరః ॥*॥ ప్రశస్యస్య శ్ర ఇతి శ్రాదేశః - ఇతి పస్యసే - తద్ధి పురోడాశభుజాం హవిర్భుజాం అత ఏవ నాకినామిష్టం ఈప్సితం కర్తుం - ఇష్టః కర్మణి క్తః - ఇష్టం ఇష్టిర్యాగ ఇతి యావత్ - యజేర్భావే క్తః ॥*॥ వచిస్వపియజాదీనాం సంప్రసారణం - అలంతరామతిపర్యాప్తం ॥*॥ అవ్యయాదాప్ప్రత్యయః - శత్రువధాదపి ప్రియకరో యాగ ఏవ నాకినాం - భక్త్యాపి శత్రువధస్య సుకరత్వాదితి భావః ॥ *

౧౦౭ ॥ తథాప్యమృతాశినాం తేషాం కిమేభిః పిష్టభక్షణప్రలోభైర్వైరత ఆహ ॥ అమృతమితి ॥ అమృతం నామ సంతో విద్వాంసః - మంత్రా ఏవ జిహ్వా యేషాం తేషు మంత్రజిహ్వేష్వగ్నిషు ॥ ని ॥ మంత్రజిహ్వస్సప్తజిహ్వః హుతభుగ్ఘవ్యవాహన ఇతి వైజయంతీ - యత్పురోడాశాదికం జుహ్వతి - తదేవేతి శేషః - యత్తదోర్నిత్యసంబంధాత్ - మందర ఏవ క్షుబ్ధో మంథదండః ॥*॥ క్షుబ్ధస్వాంతేత్యాదినా అస్మిన్నర్థే నిపాతనాదనిట్త్వం - తేన క్షుభితస్య మథితస్య అంభోధేః వర్ణనా శోభైవ అలంకార ఏవ - అబ్ధిమథనేన అమృతముత్పాదితమితి యత్ - తత్కీర్తనమాత్రం - అతో హుతమేవామృతమితి వాక్యార్థయోర్హేతుహేతుమద్భావాద్వాక్యార్థహేతుకం కావ్యలింగమలంకారః. ... *

౧౦౮ ॥ యాత్రాయాః కశ్చిత్ప్రతిబంధో దుస్తరస్తవాస్తీత్యాహ ॥ సహిష్య ఇతి ॥ ప్రతీక్ష్యాయై పూజ్యాయై ॥ ని ॥ పూజ్యప్రతీక్ష్యా ఇత్యమరః ॥ పితృష్వస్రే పితృభగిన్యై ॥*॥ విభాషా స్వసృపత్యోరితి వికల్పాల్లుక్ ॥*॥ మాతృపితృభ్యాం స్వసేతి షత్వం - తే తవ - సూనోః శతమాగాంసి అపరాధాన్ ॥ ని ॥ ఆగోపరాధో మంతుశ్చేత్యమరః - సహిష్య ఇతి - యత్

తత్ప్రీత్యై యత్పితృష్వస్రే ప్రతిశ్రుతం ॥౧౦౯॥ తీక్ష్ణా నారుంతుదా బుద్ధిః కర్మ శాంతం ప్రతాపవత్ । నోపతాపి మనస్సోష్మ వాగేకా వాగ్మినస్సతః ॥౧౧౦॥ స్వయంకృతప్రసాదస్య తస్యాహ్నో భానుమానివ । సమయావధిమప్రాప్య నాంతాయాలం భవానపి ॥౧౧౧॥ కృత్వా కృత్యవిదస్తీర్థేష్వంతః ప్రణిధయః పదం । విదాంకుర్వంతు మహతస్తలం విద్విషదంభ

త్స్వస్రా ప్రతిశ్రుతం ప్రతిజ్ఞాతం-తత్ప్రీత్యై ప్రతిపాలనీయం- అన్యథా మిథ్యావాదోపస్మరణాదితి భావః. ... ... *

౧౦౯॥ సత్యమస్తి ప్రతిశ్రుతం కింతస్యాన్యస్తకాదర్థాత్ తదపిత్యక్తమత ఆహ ॥తీక్ష్ణేతి॥ సతస్సత్పురుషస్య బుద్ధిః తీక్ష్ణా నిశితా స్యాదితి-విధిత్వ్యాహారః- ఏవముత్తరత్రాపి. తథాప్యరుంతుదతీత్యరుంతుదా శస్త్రవన్మర్మభేదినీ భవేత్- అహింసన్నైవ పరంపీడయేదిత్యర్థః-కర్మవ్యాపారః-ప్రతాపవత్ తేజస్వి భయదం స్యాత్-తథాపి శాంతం స్యాత్ నతు సింహాదివద్ధింస్రంభవేదిత్యర్థః మనశ్చిత్తం సోష్మ అభిమానోష్ణం స్యాత్ తథాప్యుపతాపయతీత్యుపతాపి - అగ్న్యాదివత్పరమసంతాపి న స్యాత్ వాగ్మినో వక్తుస్సతో వాగేకా ఏకరూపా స్యాత్-సత్యమేవ వదేదిత్యర్థః- అతస్సత్యసంధస్య ప్రతిశ్రుతార్థహానిరసహ్యేతి భావః - అత్ర ప్రకృతాయా వాచో ప్రకృతానాం బుద్ధికర్మమనసాం శతుల్యధర్మాదౌపమ్యావగమాద్దీపకాలంకారః॥ శ్లో॥ ప్రస్తుతాప్రస్తుతానాంతు సామర్థ్యేతు ల్యధర్మతః। ఔపమ్యం గమ్యతే యత్ర దీపకం తన్నిగద్యత ఇతిలక్షణాత్॥ బుద్ధ్యాదీనాం శస్త్రాదివ్యతిరేకశ్చ వ్యజ్యతే॥ ... ... *

౧౧౦॥ అశక్యశ్చాకాలే చైద్యవధ ఇత్యాహ ॥స్వయమితి॥ కించ అహ్నో భాసమానం శుమానివ-స్వయంకృతః ప్రసాదః అనుగ్రహః ప్రకాశశ్చ యస్య తస్య చైద్యస్యాంతాయ వధాయ-సమయావధిం నియత కాలావసానం- అప్రాప్య భవానపి నాలం న శక్తః తథాచ వృథాపకీర్తిః కించిత్ఫలం స్యాదితి భావః॥ *

౧౧౧॥ తర్హి కిమయముపేక్ష్య ఏవ నేత్యాహ॥కృత్వేతి॥ కింతు కృత్యవిదః కార్యజ్ఞాః విధిజ్ఞాశ్చ-ప్రణిధీయంత ఇతి ప్రణిధయో గూఢచారిణః ॥ని॥ ప్రణిధిర్గూఢపురుష ఇతి హలాయుధః-తరంత్యేభిరితి తీర్థాని మంత్రాద్యష్టాదశ స్థానాని-జలావతారాశ్చ ॥ని॥ తీర్థం జలావతారే చ మంత్రాద్యష్టాదశస్వపి । పుణ్యక్షేత్రే తథా పాత్ర ఇతి హలాయుధః-తేష్వంతః-పదం స్థానం పాదప్రక్షేపం చ కృత్వా-మహతో దురవగాహస్య పూజ్యస్య చ-విద్విషః శత్రురేవ అంభః-తస్య తలం స్వరూపం-ప్రమాణం చేతి యావత్. ॥ని॥ అధస్స్వరూపయోరస్త్రీ తలమిత్యమరః-విదాంకుర్వంతు-విదజ్ఞానే లోట్ ॥*॥ విదాంకుర్వంత్విత్యన్యతరస్యామితి వికల్పాదాం ప్రత్యయనిపాతః అంభస ఇవ శత్రోః కృతతీర్థస్యానుప్రవేశత్వాత్ ప్రాగంతః ప్రవిశ్య పరీక్ష్య ఇత్యర్థః-శ్లిష్టపరంపరితరూపకాలంకారః. *

౧౧౨॥ ఆవశ్యకం చైతదిత్యాహ ॥అనపాత్రేతి॥ ఉపాత్రః ఉపాయానస్త్రః నీతిశా

సః॥ ౧౧౨॥ అనుత్సూత్రపదన్యాసా సద్వృత్తిస్సన్నిబంధనా । శబ్దవిద్యే వనోభాతి రాజనీతిరపస్పశా ॥ ౧౧౩ ॥ అజ్ఞాతదోషైర్దోషజ్ఞైరుద్దూష్యోభయవేతనైః। భేద్యాశ్శత్రోరభివ్యక్తశాసనైస్సామవాయికాః॥ ౧౧౪॥ ఉపేయివాంసికర్తారః పురీమాజాతశాత్రవీం। రాజన్యాస్వపా

త్రవిరుద్ధః-పదన్యాసః ఏకపదప్రక్షేపోపి-స్వల్పోవ్యవహారోపీతియావత్ - సనాస్తియస్యాం సా అనుత్సూత్రపదన్యాసా- నీతిపూర్వకసర్వవ్యవహారేత్యర్థః - అన్యత్ర అనుత్సూత్రపదోనుత్సృష్టసూత్రాక్షరః- ఉత్సూత్రసంఖ్యానమైరపేక్ష్యేణ సూత్రాక్షరైరేవస్వార్థప్రతిపాదకః-న్యాసః వృత్తివ్యాఖ్యానగ్రంథవిశేషోయస్యాం సా, తథోక్తాసతీయథార్థకల్పనయాశోభనా- వృత్తిః వృత్త్యామాత్యాదిజీవికా- కాశికావృత్తిశ్చయస్యాం సా॥ని॥వృత్తిర్గ్రంథేచజీవనఇతివైజయంతీ- సంతి నిబంధనాని అనుజీవ్యానాం ప్రయోజనాని సంపూర్ణదత్తాని, గోహిరణ్యాదిశాశ్వతిక పారితోషికదానానియస్యాం సా, ఏతచ్చ॥ శ్లో॥ దత్వాభూమింనిబంధంచేత్యేతద్వచనవ్యాఖ్యానమితాక్షరాయాంద్రష్టవ్యంఅన్యత్ర సన్నిబంధనం భాష్యగ్రంథోయస్యాంసా - ఏవంభూతాపి రాజనీతిః రాజవృత్తిః. అపగతః స్పశశ్చారోయస్యాం సా అపస్పశా॥ని॥ అపసర్పశ్చరస్స్పశ ఇత్యమరః -అవిద్యమానస్పశః శాస్త్రారంభసమర్థక ఉపోద్ఘాతగ్రంథసందర్భో యస్యాం సా, అపస్పశా-శబ్దవిద్యా వ్యాకరణవిద్యేవ సా - నాభాతి న శోభతే,తస్మాచ్చారప్రేషణమావశ్యకం - తత్రహితస్యచాక్షోంధప్రాయత్వాదితి భావః - అత్రాపస్పశేతి జతుకాష్ఠవత్సంయోగాదభంగశ్లిష్టత్వాచ్ఛబ్దశ్లేషః- సద్వృత్తిస్సన్నిబంధనేత్యత్ర ఏకనాళావలంబిఫలద్వయవదర్థయోరేవశ్లిష్టత్వాదర్థశ్లేషః- శబ్దవిద్యేవేతిపూర్ణోపమా వ్యక్తైవ-తయోః సాపేక్షత్వాత్సంకరః॥

౧౧౩॥ న కేవలం చారముఖేన పరవృత్తాంతజ్ఞానం అపితూపజాపశ్చకర్తవ్య ఇత్యాహ॥ అజ్ఞాతేతి॥ కించ అజ్ఞాతదోషైః పరైః- అజ్ఞాతస్వమర్మభిః- దోషజ్ఞైస్స్వయం పరమర్మజ్ఞైః అభివ్యక్తాని భేద్యస్యాగ్రే ప్రకటితాని శాసనాని - తదమాత్యాదినామాక్షరాణి కూటలిఖితాని యేషాం తైః ఉభయవేతనైః - ఉభయత్ర భేద్యస్వామిసకాశే చ వేతనం భృతిః యేషాం తైః- ఉభయత్ర జీవికాగ్రాహిభిశ్చ- భేద్యనగరవాసవైద్యశ్చారైరిత్యర్థః॥ని॥ భృతకోభర్మవేతనమిత్యమరః - శత్రోస్సంబంధినం- సమవాయిసంసద ఆయంతీతి సామవాయికాః సభ్యముఖ్యాస్సచివాదయః॥ *॥ సమవాయాన్సమవైతితత్-ఉద్ధూష్యద్విషామేతేదత్తహస్తాః అస్మాభిరేషాంలిఖితాని ఏతాని గృహీతానీత్యుక్త్వైచదుక్త్వా దూషయిత్వా- భేద్యాః విఘటనీయాః సపత్నాత్పృథక్కరణీయాః॥ *

౧౧౪॥ ఉపేయివాంసీతి॥ కించ- ఉపాయజ్ఞైః కార్యసాధనకుశలైః- తవతే - చరంతీతిచరైః గూఢచారిభిః- వచాద్యచ్ - ఏకాధానానత్వయా సహైకత్రభోజనానిరాజన్యానాంసమూహాః రాజన్యకాని॥ *॥గోత్రోక్షేత్యాదినా వుఙ్ - అజాతశత్రోరి

యజ్ఞైరేకార్థాని చరైస్తవ ॥౧౧౫॥ సవిశేషం సుతే పాండోర్భక్తిం భవతి తన్వతి। వైరాయితారస్తరళాస్స్వయం మత్సరిణః పరే ॥౧౧౬॥ యదిహాత్మవిదో విపక్షమధ్యే సహసంవృద్ధియుజోపి భూభుజస్స్యుః। బలిపుష్టకులాదివాన్యపుష్టైః పృథగస్మాదచిరేణ భావితాస్తైః ॥౧౧౭॥ సహజచాపలదోషసముద్ధతశ్చలితదుర్బలపక్షపరిగ్రహః । తవదురాసదవీర్యవిభావసౌ శలభతాం లభతామసుహృద్గణః ॥౧౧౮॥ ఇతి విశకలితార్థా మాధవీం

మామాజాతశత్రవిం పురీమింద్రప్రస్థం ఉపెయివాంః ప్రాప్తవంతి ॥*॥ ఉపేయివాననాశ్వాననూచానశ్చేతి క్వసుప్రత్యయాంతో నిపాత్యతే - కర్తరి క్వసుః - క్వాంతే - కర్మణి లుట్ - ఇంద్రప్రస్థే స్థాతుం మహారాజకార్యం భవిష్యతి తదధ్వరయాత్రా వ్యాజేన సన్నద్ధైరాగత్య మిత్యర్థం సందిశ్య - తత్ర సర్వే మేళయితవ్యా ఇత్యర్థః ॥ని॥ అజాతశత్రుశ్శల్యో గర్ధర్మపుత్రో యుధిష్ఠిర ఇతి హేమః ॥ ... ... *

౧౧౫। ననుతత్ర అధ్వరకర్మణి కో యుద్ధావకాశ ఇత్యాశంక్య తత్రైవ మహాత్కలహబీజం సంభవతీత్యాహ ॥ సవిశేషమితి ॥ పాండోస్సుతే యుధిష్ఠిరే భవతి పూజ్యే త్వయి - సవిశేషం యథా తథా - భక్తిం తన్వతి సతి - తరళాశ్చపలాః మత్సరిణో ద్వేషవంతః పరే శత్రవః - స్వయమేవ వైరాయితారో వైరం కర్తారః ॥*॥ శబ్దవైరకలహాభ్రకణ్వమేఘేభ్యః కరణ ఇతి క్యఙ్ - తతః తృచ్ లుట్ ॥ ... ... *

౧౧౬। కిం తే సర్వే వైరాయిష్యంత ఇత్యాహ ॥ యదీతి ॥ ఇహ విపక్షమధ్యే శత్రుమధ్యే - సహసంవృద్ధియుజోపి చైద్యేన సహైక్యం గతా అపి ॥*॥ సత్యాద్వివేకాత్ ఇత్యాదినాక్షిప్ - యే భూభుజః ఆత్మవిదః స్వాభిజనవేదినస్స్యుః - తే భూభుజః బలిపుష్టకులాత్ కాకకులాత్ ॥ని॥ కాకేతుకరటారిష్టబలిపుష్టసకృత్ప్రజా ఇత్యమరః - అన్యపుష్టైః పరపుష్టైరివ అచిరేణ సద్యో అస్మాద్విపక్షమధ్యాత్ ॥*॥ అన్యారాదిత్యత్రాన్యశబ్దస్యార్థాంతరత్వాత్ పృథగాదియోగే పంచమీ - పృథగ్భావితాః - పృథగ్భవిష్యంతి - భావేల్లుట్ - ణ్యాదితి వృద్ధిః - తేష్వపి కేచిదస్మాన్ప్రతి సంగమిష్యంత ఇత్యర్థః - ఔపచ్ఛందసికం వృత్తం ॥ *

౧౧౭। అథ చలితం శిశుపాలమపి ప్రయాన్తి ॥ సహజేతి ॥ సహజం స్వాభావికం చాపలం - దుర్వినీతత్వమనవస్థితత్వం చ ॥ని॥ చపలః పారదే శీఘ్రే దుర్వినీతేనవస్థిత ఇతి వైజయంతీ - తేనైవ దోషేణ సముద్ధతో ద్వృత్తః - పక్షస్య సహాయో రుచ్య ॥ని॥ పక్షః పార్శ్వగరుత్సాధ్యసహాయ బలభిత్తిష్వితి వైజయంతీ - చలితః అస్థిరః - దుర్బలపక్షపరిగ్రహో యస్య సః - అసుహృద్గణః - శత్రుగణః తవదురాసదవీర్యవిభావసౌ - తేజో అగ్నౌ ॥ని॥ వీర్యం శక్తౌ ప్రభావే చ తేజస్యపి సమర్థ్యే రసాంతరేపి విశ్వః ॥ని॥ సూర్యవహ్నీ విభావసూ ఇత్యమరః - శలభతాం పతంగత్వం - భావే తల్ ॥ని॥ సమౌ పతంగశలభావిత్యమరః - లభతాం గచ్ఛతు - రూపకాలంకారః - ద్రుతవిలంబితవృత్తం ॥ ... *

౧౧౮। ఇతీతి - సహరిః - ఇతీత్థం - విశకలితార్థాం వివేచితార్థాం - అనుగతనయమా

వాచమేనామనుగతనయమార్గామర్గళాం దుర్ణయస్య । జనితము
దముదస్థాదుచ్చకైరుచ్ఛ్రితోరస్స్థలనియత నిషణ్ణశ్రీశ్శ్రుతాం శత్రు
వాసః॥

ఇతి శ్రీమాఘకృతౌ- శిశుపాలవధే- మహాకావ్యే
ద్వితీయస్సర్గః.

నారసింహా [illegible] శ్రీశః-
మాఘకావ్యే - సవ్యాఖ్యానే - తృతీయసర్గప్రారంభః.

౧ ॥ కౌబేరదిగ్భాగమపాస్యమార్గ మాగస్త్యముష్ణాంశురివావతీ
ర్ణః॥ అపేతయుద్ధాభినివేశసౌమ్యో హరిర్హరిప్రస్థమథప్రతస్థే॥ - ॥ అనుగ

గాం-నీతిమార్గానుసారిణీం-దుర్నయస్య-బలభద్రోక్తస్యేత్యర్థః- అర్గళాం ని
వారయిత్రీమితి వైధర్మ్యేణరూపకాలంకారః॥ని॥తద్విష్కంభేర్గళం నేత్యమరః- అ
త ఏవ-జనితముదం- హరేః- కృతానందాం- ఉచ్ఛ్రితే ఉన్నతే ఉరస్స్థలే-నియతనిషణ్ణ
యానిత్యనిశ్రాంతయా-శ్రియా శ్రుతాం-నాన్యైరితిమంత్రగుప్తిః- ఉద్ధవస్యేమామౌద్ధ
వీం- ఏనాంపూర్వోక్తాం- వాచం-శుశ్రువాన్ శ్రుతవాన్॥ ※ ॥ భాషాయాం సదవస
శ్రువ ఇతి క్వసుప్రత్యయః- ఉచ్చైరేవోచ్చకైరున్నతస్సన్॥ *॥ అవ్యయసర్వనామ్నా
మకచ్ప్రాక్టేరిత్యకచ్ప్రత్యయః-ఉదస్థాత్ ఆసనాదుత్థితవాన్-ఉదోనూర్ధ్వకర్మణీత్య
స్య ప్రత్యుదాహరణమేతత్ - రూపకానుప్రాసాలంకారః॥*॥మాలినీవృత్తం॥ ఇతి శ్రీపద
వాక్యప్రమాణపారావారపారీణమహోపాధ్యాయ కోలచలమల్లినాథసూరివిరచితా
యాం-మాఘవ్యాఖ్యాయాం సర్వంకషాఖ్యాయాం - ద్వితీయస్సర్గః.

౧॥ కౌబేరేతి॥ అథ ఉద్ధవవాక్యశ్రవణానంతరం- అపేతో యుద్ధాభినివేశః ఆగ్రహో
యస్య సః-శాంతక్రోధ ఇత్యర్థః-అత ఏవ సౌమ్యః ప్రసన్నః-అత ఏవ-కౌబేరీ చ సా దిక్చ-
తస్యా భాగః-ఉత్తరాయణమిత్యర్థః॥ *॥ స్త్రియాః పుంవద్భాషితేత్యాదినా పుంవద్భావః-త
మపాస్య త్యక్త్వా-అగస్త్యస్యేయమాగస్త్యం మార్గమవతీర్ణః- దక్షిణాయనంగత ఇ
త్యర్థః ఉష్ణాంశుస్సూర్య ఇవ స్థితః - ఏతేన హరేః క్రోధః కార్యవశాదకాలమంతస్తంభితః-
న త్వేకాంతనిర్గత ఇతి సూచితం- హరిః శ్రీకృష్ణః-హరిప్రస్థం ఇంద్రప్రస్థం- ప్రతస్థే ప్రయ
యౌ॥ని॥ ఇంద్రో దుశ్చ్యవనో హరిరితి హలాయుధః॥ *॥ సమవప్రవిభ్యస్స్థ ఇత్యాత్మనేప
దం॥*॥ దేశకాలాధ్వగంతవ్యాః కర్మసంజ్ఞా హ్యకర్మణామితి గంతవ్యస్య కర్మత్వం-
ఉపమాలంకారః - అస్మిన్ సర్గే ఇంద్రోపేంద్రవజ్రామిశ్రణాదుపజాతివృత్తం-తౌ కీదృ
గ్విధా॥శ్లో॥ స్యాదింద్రవజ్రా యది తౌ జగౌ గః. ఉపేంద్రవజ్రా జతజాస్తతో గౌ । అనంత
రోదీరితలక్ష్మభాజౌ పాదౌ యదీయావుపజాతయస్తాః ఇతి వృత్తరత్నాకరోక్తత్వాత్॥ ※
౨॥ అథాస్య ప్రస్థానసన్నాహం వర్ణయన్నాదౌ ఛత్రధారణమాహ ॥జగదితి॥ అ

వాహౌ। తేనోపమీయేతతమాలనీలమాముక్తముక్తాలతమస్యవక్షః॥౯॥ తే,నాంభసాంసారమయఃపయోధేర్దధ్రేమణిర్దీధితిదీపితాశః। అంత ర్వసన్బింబగతస్తదంగే సాక్షాదివాలక్ష్యతయత్రలోకః॥ ౧౦॥ ముక్తా మయంసారసనావలంబిభాతిస్మదామాప్రపదీనమస్య । అంగుష్ఠనిష్ఠ్యూ తమివోర్ధ్వగాముచ్చైస్త్రిస్రోతసస్సంతతధారమంభః॥ ౧౧॥ సఇంద్రనీ లస్థలనీలమూర్తిరాజఖర్జూరపిశంగవాసాః। విసృత్వరైరంబురుహాం

మీయేతసమీక్రియేత - నాస్యోపమానంకించిత్ప్రాకృతమస్తీతిభావః- ముక్తాహారంధృతవాని త్యర్థః - అత్రివోర్నమ్నఃగంగాప్రవాహద్వయాసంబంధేపిసంభావనయాసంబంధకథ నాదతిశయోక్తిః- తదేతత్॥శ్లో॥ పుష్పంప్రవాళోపహితంయదిస్యాదిత్యాద్యుదాహ్రి త్యలంకారంస్పష్టీచకార॥ ... ... *

౯॥ తేనేతి॥ తేనహరిణా- దీధితిభిః- దీపితాఆశాయేనసః- దిగంతవిశ్రాంతతేజాఇ త్యర్థః- పయోధేరంభసాం-సారస్యవికారస్సారమయోమణిః, అమృతమథనేసముద్రో త్థః కౌస్తుభాఖ్యఇత్యర్థః- దధ్రేధృతః - ధృధారణకర్మణిలిట్- యత్రమణౌబింబగతః ప్రతిబింబితోలోకః- బాహ్యప్రపంచః - తదంగేతస్యహరేశ్శరీరేసాక్షాద్బహిః ప్రత్యక్షేణలక్ష్యమాణఇత్యర్థః-అంతర్వసన్అంతర్గతోలోకఇవాలక్ష్యత - యత్ర మణౌప్రతిబింబితోబాహ్యలోకఃతదంగఏవసన్మణాల్యాద్బహిఃప్రతిఫలితః కుక్షిస్థలోకఇ వాలక్ష్యతేత్యుత్ప్రేక్షా॥ ... ... *

౧౦॥ ముక్తామయమితి॥అస్యహరేః - ముక్తామయంముక్తాప్రచురంతత్॥ *॥ ప్ర కృతవచనేమయట్ - సారసనేకటిసూత్రేఅవలంబతఇతిసారసనావలంబి॥ని ॥క్లీబే సారసనంచాథపుంస్కట్యాంశృంఖలంత్రిష్విత్యమరః- ఆప్రపదం ప్రాప్నోతీతిఆప్రపదీ నంపాదాగ్రచుంబి॥ * ॥ ఆప్రపదంప్రాప్నోతీతిఖప్రత్యయః- దామముక్తాసరః-అంగు ష్ఠేననిష్ఠ్యూతం-విస్ఫష్టమిత్యర్థః- గౌణార్థత్వాదగ్రామ్యం-యథాహదండీ॥శ్లో॥నిష్ఠ్యూ తోద్గీర్ణవాంతాదిగౌణవృత్తివ్యపాశ్రయం। అతిసుందరమన్యత్రగ్రామ్యకక్ష్యాంవిగా హతఇతి- ఊర్ధ్వగామూర్ధ్వప్రవాహముచ్చైరున్నతం త్రిస్రోతసోమందాకిన్యాః- సం తతధారమవిచ్ఛిన్నసంపాతమంభఇవభాతిస్మేత్యుత్ప్రేక్షా॥ *

౧౧॥ సఇతి॥ఇంద్రనీలస్థలమివనీలమూర్తిఃశ్యామాంగః- సంహితాయాం॥ *॥రో రీతిరేఫలోపే *॥ఢ్రలోపేపూర్వస్యదీర్ఘోణఇతిదీర్ఘః - ఖర్జూరంహరితాళమివపిశంగం వాసోయస్యసః- పీతాంబరఇత్యర్థః॥ని॥ హరితాళంతుఖర్జూరమితివైజయంతీ-సహ రిఃవిసృత్వరైఃవిసృమరైః॥ *॥ ఇణ్నశ్జిసర్తిభ్యఃఇతిక్వరప్ - అంబురుహాంఅంబుజానాం - రుహేఃక్విప్-రజోభిఃపరాగైః - చిత్రశ్చిత్రవర్ణః- యమస్వసుఃయమునాయాః. ఉదక స్యభారఃపూరఃఉదభారఃసఇవరరాజబభాసే॥*॥ మంథౌదనేత్యాదినావికల్పాదుదకశ బ్దస్యఉదాదేశః॥ ... ... *

రజోభిస్స్యన్దనస్యాసుశ్చిత్రన్యస్తోదధారః॥ ౧౨॥ ప్రసాధితస్యాస్య మధుద్విషో భూదనన్యవలక్ష్మీరితి యుక్తమేతత్। వపుష్యశేషే ఖిలలోకకాంతా సానన్యకాంతా హ్యురసీతరా తు॥ ౧౩॥ కవాటవిస్తీర్ణమనోరమోరస్స్థలస్థితశ్రీలలనస్య తస్య। ఆనందితాశేషజనా బభూవ సర్వాంగసంగిన్యపరైవ లక్ష్మీః॥ ౧౪॥ దైత్యాధిపప్రాణముషాం నఖానాముపేయుషాం భూషణతాం తు తేన। ప్రకాశకార్కశ్యగుణా దధానాః స్తనా తరుణ్యాః పరివవ్రిరే న॥ ౧౫॥ ఆకర్షతేవోర్ధ్వమతిక్రశీయానత్యున్నతత్వాత్కుచమం

౧౩॥ ప్రసాధితస్యేతి॥ ప్రసాధితస్య అలంకృతస్య - అస్య మధుద్విషో హరేః అనన్యవాసన్యశవిశిష్టాచ॥ ని॥ అనన్యాధీనా సదృశా వినైవ జయంతి - లక్ష్మీః శోభా పద్మా చ॥ ని॥ శోభాసంపత్తిపద్మాసు లక్ష్మీశ్శ్రీరపి కథ్యతే ఇతి విశ్వః అభూదిత్యేతద్యుక్తం - కుతః - హియస్మాత్ - సా ప్రసాధనలక్ష్మీః అశేషే వపుషి వసతీ అశేషః - కించ - అఖిలలోకస్య కాంతా ప్రియా చ - ఇతరా నిత్యా తు - అన్యస్య కాంతా ప్రియా సతీ అనన్యకాంతా - కింతు తస్యైవోరస్యేవ వసతీత్యర్థః - అత్ర హరేః ప్రసాధనాదసాధారణశోభాసంజాతేతి పారమార్థికో భావాద్యర్థః - అత లక్ష్మీశబ్దశ్లేషమహిమ్నా వాచ్యయోః శోభాయోః ప్రతీయమాన యా శ్రీదేవ్యాః సహ అభేదాధ్యవసాయాదియమన్యైవ లక్ష్మీరిత్యభేదే భేదరూపాతిశయోక్తిః॥ ... ... *

౧౪॥ అనైనమేవార్థం భంగ్యంతరేణాహ॥ కవాటేతి॥ కవాటవద్విస్తీర్ణమనోరమే సుందరే ఉరస్స్థలే స్థితా శ్రీరితి లలనా కాంతా యస్య తస్య అథోక్తస్య హరేః ఆనందితాశేషజనా సర్వాంగసంగినీ - అపరా ఏవ అసాధారణ్యైః శ్రీదేవ్యాః అన్యైవ లక్ష్మీః శోభా రమా చ బభూవ - స ఏవాలంకారః - ప్రాయేణ కావ్యకమప్యనేకశ్లోకం ఉక్తవిశేషలోభాత్ లిఖంతి కవయః - యథా నైషధే అదావేకనిపీయేత్యాదిశ్లోకద్వయం తథా స్వకేళి దేశ ఇత్యాదిశ్లోకద్వయం చేత్యాది ద్రష్టవ్యం॥ *

౧౫॥ అనదేవీసహచరస్యైవాస్య యాత్రేతి సూచయన్ ప్రసాధన విధి ఫలమాహ॥ దైత్యేతి॥ భూషణతాముపేయుషాం - నతు ప్రహరతామితి భావః - దైత్యాధిపస్య హిరణ్యకశిపోః - ప్రాణముషాం ప్రాణాపహారిణాం - నఖానాం విపరీతరోచాణామిత్యర్థః - నఖానాంతు తేన వచనేన - ప్రకాశో వ్యక్తిః - కార్కశ్యమేవ గుణో యేషాం తే - స్తనాని త్యర్థః - జాతావేకవచనే ప్రాప్తే పి స్తనాదిషు జాతేర్ద్విత్వాద్యావేశితత్వాత్ ద్వివచనం - యథాహ వామనః॥ *॥ స్తనాదీనాం ద్విత్వవిశిష్టా జాతిః ప్రాయేణేతి - దధానా స్తరుణ్యో యువతయః॥ *॥ వయసి ప్రథమే ఇతి జీప్ - పినం హరిణ వవ్రిరే - అత్ర హి సఖానాం నరహరినఖైర్యైర్దేవ్యభేదోక్త్యా స్తనయోశ్చ తాదృశకార్కశ్యసంబంధే పి సంబంధోక్త్యా చాతిశయోక్తిః - తయోస్సాపేక్షత్వాత్సంకరః॥ ... *

౧౬॥ ఆకర్షతేతి॥ అత్యున్నతత్వాద్ధేతోః - ఊర్ధ్వమాకర్షతేవ - నమంతం మధ్యమున్నయతీవ స్థితేనేత్యుత్ప్రేక్షా - అతిగురుత్వమతిక్రశత్వమతిభరత్వం చ భజతీతి త

దలేన । స నామమధ్యోఽతిగురుత్వభాజా నితాంతమాక్రాంతఇవాంగనానాం ॥౧౬॥ యాం యాం ప్రియః ప్రైక్షత కాతరాక్షీ సా సా హ్రియా నమ్రముఖీ బభూవ । నిశ్శంకమన్యాస్సమమాహితేర్ష్యాస్తత్రాంతరే జఘ్నురముం కటాక్షైః ॥౧౭॥ తస్యాతసీసూనసమానభాసో భ్రామ్యన్మయూఖావలిమండలేన । చక్రేణ రేజే యమునాజలౌఘః స్ఫురన్మహావర్తఇవైకబాహుః ॥౧౮॥ విరోధినాం విగ్రహభేదదక్షా మూర్తేవ శక్తిః క్వచిదస్ఖలంతీ ।నిత్యం హరేస్సన్నిహితా నికామం కౌమోదకీ మోదయతి స్మ చేతః॥

ద్భాక్॥*॥ భజేర్ణ్విః, తేన అంగనానాం కుచమండలేన- అతిక్రశీయాన్ అత్యంతకృశతరః- తనీయాన్ క్షీణశ్చ॥*॥ రబయోర్హలాదేర్లఘోరితి రేఫాదేశః- మధ్యో నితాంతమాక్రాంతః పీడిత ఇవ- సనామ నతః ప్రణతశ్చ- అత్ర మధ్యకుచమండలవిశేషణసామ్యాదరివిజిగీషు రాజప్రతీతేస్సమాసోక్తిః- తయా చ వాచ్యయోః ప్రతీయమానాభేదేన ఆక్రమణక్రియాకర్మకర్తృభావం సంభావయంత్యానుప్రాణితేయం నమనస్యాక్రమణహేతుకత్వోత్ప్రేక్షేత్యనయోస్సంకరః- ఉత్ప్రేక్షణాస్తు నైరపేక్ష్యాత్సంసృష్టిరేవేతి వివేకః॥ *

౧౬॥ యాం యామితి॥ ప్రియో హరిః- యాం యామంగనాం॥*॥ నిత్యవీప్సయోరితి వీప్సాయాం ద్విర్భావః- ఏకపదం చైతత్ - ప్రైక్షత- సా సా పూర్వవద్ద్విర్భావః- కాతరాక్షీ సాధ్వసాచ్చకితలోచనా సతీ - హ్రియా నమ్రముఖీ బభూవ - ఏతేన కార్యద్వారా లజ్జాసాధ్వసభావోదయ ఉక్తః -అన్యాసామీర్ష్యాభావోదయమాహ అన్యాః అప్రేక్షితాంగనాః- ఆహితేర్ష్యాః కృతాసూయాస్సత్యః॥ శ్లో॥ పరోత్కర్షాక్షమేర్ష్యా స్యాదితిలక్షణాత్- తత్రాంతరే తస్మిన్నిరీక్షణావసరే॥ ని॥ క్లీబే మధ్యేఽవకాశే చ తాదర్థ్యేఽవసరేఽవధావితి వైజయంతీ నిశ్శంకం- తదనిరీక్షణావిస్రబ్ధం . సమం యుగపత్కటాక్షైః- అముం హరిం జఘ్నుః ప్రజహ్రుః- సరోషమద్రాక్షురిత్యర్థః॥ *

౧౭॥ అథాస్య పంచభిః దివ్యాస్త్రసన్నిధానమాహ॥ తస్యేతి॥ అతసీసూనేన ఉమాకుసుమేన- సమానభాసః తుల్యకాంతేః స్నిగ్ధశ్యామస్యేత్యర్థః॥ ని॥ అతసీ స్యాదుమా క్షుమేత్యమరః - తస్య హరేరేకబాహుః- భ్రామ్యద్దావర్తమానం - మయూఖావలీనాం- మండలం చక్రవాళం యస్య తేన- చక్రేణ సుదర్శనేన- స్ఫురన్మహానావర్తో భ్రమో యస్య సః॥ ని॥ స్యాదావర్తోఽంభసాం భ్రమ ఇత్యమరః- యమునాజలానామోఘః పూర ఇవ- రేజే- చక్రం దధావిత్యర్థః॥ *

౧౮॥ విరోధినామితి॥ విరోధినాం వైరిణాం- విగ్రహభేదే శరీరవిదారణే దక్షా॥ ని॥ శరీరం వర్ష్మ విగ్రహ ఇత్యమరః - క్వచిత్ క్వాప్యస్ఖలంతీ - సర్వత్రాప్రతిఘాతవృత్తిరిత్యర్థః నిత్యం సన్నిహితా అనపాయినీ - అత ఏవ మూర్తా శరీరిణీ శక్తిః - సామర్థ్యమివ స్థితేత్యుత్ప్రేక్షా- కౌమోదకీ గదా- తస్య హరేః- చేతః నికామం మోదయతి స్మ స్వసన్నిధానేనేతి భావః॥

న కేవలం యస్య స్వతయా మురారేరనన్యసాధారణతాం దధానః।
అత్యర్థముద్వేజయితా పరేషాం నామ్నాపి తస్యైవ స నందకోఽభూత్ ॥
౧౯॥ న నీతమన్యేన నతిం కదాచిత్ కర్ణాంతికప్రాప్తగుణం క్రియాసు।
విధేయమస్యాభవదంతికస్థం శార్ఙ్గం ధనుర్మిత్రమివ ద్రఢీయః॥౨౦॥
ప్రబద్ధమంద్రాంబుదధీరనాదః కృష్ణార్ణవాభ్యర్ణచరైకహంసః।
ముఖానిలాపూరకృతం దధానో నిధ్వానమశ్రూయత పాంచజన్యః॥౨౧॥
రరాజ సంపాదకమిష్టసిద్ధేస్సర్వాసు దిక్ష్వప్రతిషిద్ధమార్గం। మహారథః పు

౧౯॥ నేతి॥ అన్యస్య సాధారణస్స మానభవతీత్యనన్యసాధారణః - తస్యైవ సాధారణః - తస్య భావస్తత్తా తాం దధానః తథాపి మోనందకః - స్వతయా కేవలం బాహ్వాదివదసాధారణత్వేనైవ - మురారేర్న - మురారిసంబంధినః - కింతు పరేషాం శత్రూణామత్యర్థముద్వేజయితా భీషయితా సన్ - అత ఏవ - నామ్నాపి చ ప్రపన్నం దయతీతి నందక ఇత్యన్వర్థసంజ్ఞాబలేన - నందయితృత్వేనాపీతి యావత్ - తస్యైవ తదీయ ఏవ మోనన్యసాధారణత్వాత్తస్యైవ స్వః పరోద్వేజకత్వాత్తస్యైవ సంవకో నందయితా వేత్యర్థః - స నందకో నందకాఖ్యః ఖడ్గోఽభూత్ - సన్నిహితోఽభూదిత్యర్థః - సంబంధానువాదేన సన్నిధానమేవ అత్ర విధేయం ప్రకరణాత్ - అత్రానన్యసాధారణత్వపరోద్వేజకత్వపదార్థాభ్యాం విశేషణగత్యా నందకస్య పదవియతాసమర్థనాత్పదార్థహేతుకం కావ్యలింగమలంకారః॥

౨౦॥ న నీతమితి॥ కదాచిదపి అన్యేన పురుషాంతరేణ నతిమాకర్షణం - భేదేన స్వాస కార్యాంచ న నీతం న ప్రాపితం - క్రియాసు రణకర్మసు - హితాహితైకకృత్యేషు చ - కర్ణాంతికం కర్ణగోచరం ప్రాప్తా గుణా మౌర్వీ - ఆప్తతా రూపధర్మశ్చ యస్య తత్ - విధేయం క్రియాసు వశంవదం ద్రఢీయో దృఢతరం - పీడాసహమితి యావత్ - శృంగస్య వికారః శార్ఙ్గం నామ ధనుః మిత్రమివాస్య హరేరంతికస్థం సన్నిహితమభవత్॥ *

౨౧॥ ప్రబద్ధేతి॥ ప్రియం రాతి ధీరో మనోహరః - మంద్రో గంభీరోఽంబుదస్యేవ ధీరశ్చ నాదః ప్రబద్ధో యేన సః - ప్రబద్ధమంద్రాంబుదధీరనాద ఇత్యుపమా - కృష్ణ ఏవార్ణవః - తస్యాభ్యర్ణచరోఽంతికచారీ ॥ ఉపకంఠాంతికాభ్యర్ణాభ్యగ్రా అప్యభితోఽవ్యయమిత్యమరః - స చాసావేకహంసశ్చేతి శ్లిష్టపరంపరరూపకం - ముఖానిలస్యాపూరః ఆపూరణం తేన కృతం జనితం - నిధ్వానం దధానః - అనాధ్మాతోఽపి మందమారుతప్రవేశాదేవ ధ్వనన్నిత్యతిశయోక్తిః - ధ్వన్యసంబంధే సంబంధకథనాత్ - పంచజనో నామ కశ్చిదసురః - తత్ర భవః పాంచజన్యః అస్య శంఖః ... వా॥ బహిర్దేవపంచజనేభ్యశ్చేతి వక్తవ్యః ఇతి వ్యప్రత్యయః - అశ్రూయత శ్రూయతే స్మ - పాంచజన్యోఽపి సన్నిహితోఽభూదిత్యర్థః - వీణాః శ్రూయంతే పుష్పాణ్యాఘ్రాయంత ఇత్యాదివద్ధర్మధర్మిణోరభేదేనోపచారాత్పాంచజన్యస్య శ్రవణోక్తిః॥ ... ... *

౨౨॥ రరాజేతి॥ మహారథో యస్య స మహారథః రథికవిశేషః॥ శ్లో॥ ఆత్మానం సారథిం చాశ్వాన్ రక్షన్ యుధ్యేత యో నరః॥ స మహారథసంజ్ఞస్స్యాదిత్యాహుర్నీతికో

ష్యరథం రథాంగీ క్షిప్రం క్షపానాథ ఇవాధిరూఢః ॥ ౨౩ ॥ ధ్వజాగ్రధామా దదృశేథ శౌరేస్సంక్రాంతమూర్తిర్మణిమేదినీషు। ఫణావతస్త్రాసయితుం రసాయాస్తలం వివిక్షుర్నివ పన్నగారిః ॥ ౨౪ ॥ ఇయాసతస్తస్య మహీధ్రరంధ్రభిదా పటీయాన్పటహప్రణాదః। జలాంతరాణీవ మహార్ణవౌఘశ్శబ్దాంతరాణ్యంతరయాంచకార ॥ ౨౫ ॥ యతస్స భర్తా జగతాం జగామ ధర్త్రీ ధరిత్ర్యాః ఫణినాంతతోధః। మహాభరాభుగ్నశిరస్సహ

విధా ఇతి - రథాంగం చక్రమస్యాస్తీతి రథాంగీ హరిః - ఇష్టసిద్ధేస్సంపాదకత్వేన గుణవత్త్వాత్ ॥ శ్లో ॥ పుష్యస్సర్వార్థసాధక ఇతి శాస్త్రాదితి భావః సర్వాసు దిక్షు - అప్రతిషిద్ధమార్గమనిషిద్ధగమనమిత్యర్థః - అతిప్రశస్తత్వాచ్ఛకునశ్రేష్ఠత్వాత్ ॥ శ్లో ॥ పుష్యహస్తాశ్విమైత్రమప్యశ్వినీచతత్వార్యాహుస్సర్వదిగ్ద్వారకాణీతి శాస్త్రాదితి భావః - క్షిప్రం క్షిప్రగామినం - అన్యత్ర క్షిప్రసంచారిణం ॥ శ్లో ॥ క్షిప్రం చాశ్వదినే పుష్య ఇతి శాస్త్రాత్ - పుష్యరథం క్రీడారథం ॥ సః ॥ అసౌ పుష్యరథశ్చక్రయానం న సమరాయ యద్విహారః - అధిరూఢస్సన్ - పుష్యారథ ఇవ పుష్యరథం తమధిరూఢః పుష్యనక్షత్రగతః క్షపానాథశ్చంద్ర ఇవ రరాజ ॥ *

౨౩ ॥ ధ్వజేతి ॥ అథ రథారోహణానంతరం - శౌరేః శ్రీకృష్ణస్య - ధ్వజాగ్రం ధామ స్థానం యస్య సః - మణిమేదినీషు కుట్టిమేషు సంక్రాంతమూర్తిః - ప్రతిబింబితాంగః పన్నగారిః గరుత్మాన్ ఫణావతస్సర్పాన్ త్రాసయితుం భీషయితుం రసాయాస్తలం పాతాళం - వివిక్షుః ప్రవేష్టుమిచ్ఛన్నిత్యుత్ప్రేక్షా - విశతేస్సన్నంతాదుప్రత్యయః - దదృశే దృష్టః - సోపి సన్నిహితోభూదిత్యర్థః ॥

౨౪ ॥ ఇయాసతేతి ॥ యాతుమిచ్ఛతః ఇయాసతః - యాతేస్సన్నంతాల్లటశ్శత్రాదేశః - తస్య హరేస్సంబంధీ మహీం ధారయంతీతి మహీధ్రాః పర్వతాః ॥ * ॥ మూలవిభుజాదిత్వాత్కప్రత్యయః - యథాహ వామనః ॥ * ॥ మహీధ్రాదయో మూలవిభుజాదిదర్శనాదితి - తేషాం రంధ్రాణి బిలాని - తేషాం భిదా భేదనం ॥ * ॥ షిద్భిదాదిభ్యోఙ్ - భిదాయాం పటీయాన్ సమర్థతరః - పటహప్రణాదో నిస్సాణఘోషః - మహార్ణవస్యౌఘః ప్రవాహః - అన్యాని జలాని జలాంతరాణీవ ॥ * ॥ సుప్సుపేతి సమాసః - అన్యాన్ శబ్దాన్ శబ్దాంతరాణి - పూర్వవత్సమాసః - అంతరాణి అంతర్హితాని చకార - అంతరయాంచకార - ఛాదయామాసేత్యర్థః - అంతరశబ్దాత్తత్కరోతీతి ణ్యంతాల్లిట్ ॥ సి ॥ అంతరమవకాశావధిపరిధానాంతర్ధిభేదతాదర్థ్యే ఇత్యుభయత్రాప్యమరః ॥ *

౨౫ ॥ యతేతి ॥ జగతాం భర్తా ధారయితా - కుక్షిస్థాఖిలలోక ఇతి భావః ॥ * ॥ కర్తృకర్మణోః కృతీతి కర్మణి షష్ఠీ - స హరిః యతః యేన భాగేన జగామ - తతస్తస్మిన్నేవ భాగే - అధః పాతాళే ధరిత్ర్యాః ధరణ్యాః ధర్త్రీ భారయిత్రీ - పూర్వవత్ షష్ఠీ - ఫణినా శేషేణ మహతా భరేణ - ఆసమంతాద్భుగ్నస్య కుబ్జీభూతస్య - శిరస్సహస్రస్య సాహాయ్యకే సహాయకర్మణి ॥ * ॥ యోపధాద్గురూపోత్తమాద్వుఞ్ - ద్వ్యగ్రాస్త్వరమాణాః - భుజాయ

స్త్రీసాహాయ్యకస్యాగ్రభుజం ప్రసక్తేః ॥ ౨౫ ॥ అథోచ్చకైస్తోరణసంగభంగ
భయావనమ్రీకృతకేతనాని । శ్రియాం ఫలానీవ సునీతిభాజం సైన్యాని సో
మాన్వయమన్వయుస్తం ॥ ౨౬ ॥ శ్యామారుణైర్వారణదానతోయైరా
లోడితాః కాంచనభూపరాగాః । ఆనేమిమగ్నైః శితికంఠపింఛక్షోద
ద్యుతశ్చక్రిరే రథాంగైః ॥ ౨౭ ॥ న లంఘయామాస మహాజనానాం శి
రాంసి నైవోద్ధతిమాజగామ । అచేష్టతాష్టాపదభూమిరేణుః పాదాహ
తో యత్సదృశం గరిష్ఠః ॥ ౨౮ ॥ నిరుధ్యమానా యదుభిః కథంచిన్ముహుర్య

స్మిన్ కర్మణీతి ద్యోతనార్థః - ప్రసన్నః ప్రసృతం - భావే క్తః - హారిశ్చ శరీరేత్యర్థః అత్ర శ్లేషస్య విశిష్టప్రసరణాసంబంధేపి సంబంధోక్తేరతిశయోక్తిః ॥ *

౨౬ ॥ అథేతి ॥ అథ హరిచలనానంతరం - ఉచ్చకైరుచ్చైః తోరణద్వారదారుభిస్సంగేన భంగః - తస్మాద్భయేన అవనమ్రీకృతాని కేతనాని యైస్తాని - సైన్యాని సోమస్యాన్వయస్సంతానః - తం సోమాన్వయం - తం హరిం - సునీతిభాజం సునీతిమంతం శ్రియాం స్వామ్యసాహాయ్యప్రమోదాః - తాసాం ఫలాని హిరణ్యభూమిమిత్రాదిలాభా ఇవ అన్వయః అనుగచ్ఛన్ - యాతేర్లఙ్ ॥ * ॥ ఉపజాత్యాఖ్యానస్యేతద్వృత్తమ్ ॥

౨౭ ॥ శ్యామేతి ॥ శ్యామాని చ తాన్యరుణాని చ శ్యామారుణైః కృష్ణలోహితైః ॥ * ॥ వర్ణో వర్ణేనేతి సమాసః - వారణదానతోయైః - గజమదోదకైః ఆలోడితాస్సమ్మిళితాః - అత ఏవ - శితికంఠపింఛక్షోదో మయూరబర్హచూర్ణ ఇవ - ద్యోతంత ఇతి తథోక్తాః - క్విప్ - ఉపమాలంకారః - కాంచనమయీ భూః కాంచనభూః - తస్యాః పరాగాః పాంసవః - ఆనేమిభ్యః ఆనేమిప్రధిపర్యంతం ॥ ని ॥ చక్రధారా ప్రధిర్నేమిరిత్యమరశ్శేషః ॥ * ॥ ఆఙ్మర్యాదాభివిధ్యోరిత్యభివిధావవ్యయీభావః - మగ్నైః రథాంగైః చక్రైః చక్రిరే - పిష్టా ఇత్యర్థః - పరాగాణాం విశిష్టపేషణాసంబంధేపి సంబంధోక్తేరతిశయోక్తిః - తయా చ మహతీ గజరథసంపత్తిర్వ్యజ్యత ఇత్యలంకారేణ వస్తుధ్వనిః ॥ *

౨౮ ॥ నేతి ॥ అష్టసు లోహేషు పదం ప్రతిష్ఠాస్యేతి అష్టాపదం సువర్ణం ॥ ని ॥ రుక్మం కార్తస్వరం జాంబూనదమష్టాపదోస్త్రియామిత్యమరః - తస్య భూమిః - తస్యాః రేణుః కాంచనభూరజః - పాదాహతః రథాదిచరణాహతోపి సన్నిత్యర్థః - మహాజనానాం బహుజనానాం - పూజ్యానాం చ - శిరాంసి న లంఘయామాస - నాతిక్రామతి స్మ - కిం బహునా - ఉద్ధతిముత్పతనం దర్పం చ - నైవాజగామ - కుతః యద్యస్మాత్ గరిష్ఠో గురుత్వగుణస్య - మాహాత్మ్యస్య చ ॥ * ॥ ప్రియస్థిరేత్యాదినా గురోర్గరాదేశః - సదృశం స్వరూపం యథా తథా - అచేష్టత అచలత్ - వ్యవహారశ్చ గురుత్వస్యౌద్ధత్యప్రతిబంధకత్వాదితి భావః - అత్రానౌద్ధత్యాది ప్రస్తుతసువర్ణపరాగవిశేషణసామ్యాదప్రస్తుతసుజనప్రతీతేస్సమాసోక్తిరలంకారః ... ... *

౨౯ ॥ నిరుధ్యమానా ఇతి ॥ తురగాః యదుభిరారూఢైరితి భావః - కథంచిదతిప్రయత్నేన నిరుధ్యమానాః - వల్గాకర్షణేన వార్యమాణా అపి - యద్యస్మాత్ అగ్రాణి చ తే పాదాశ్చ

దుచ్ఛ్రితిషు పురప్రగ్రహాన్ । ధుర్యం గురూన్మార్గరుధః కరీంద్రానుల్లంఘ్య
గంతుం తురగాస్తదీషుః ॥ ౩౦ ॥ అవేక్షితానాయతవల్గమగ్రే తురంగిభిర్య
త్ననిరుద్ధవాహైః । ప్రక్రీడితాన్రేణుభిరేత్య తూర్ణం నిన్యుర్జనన్యః పృ
థుకాన్పథిభ్యః ॥ ౩౧ । దిదృక్షమాణాః ప్రతిరథ్యమీయుర్మురారిమారా
దనఘం జనౌఘాః । అనేకశస్సంస్తుతమప్యనల్పా నవం నవం ప్రీతిరహో
కరోతి ॥ ౩౨ ॥ ఉపేయుషో వర్త్మ నిరంతరాభిరసౌ నిరుచ్ఛ్వాసమనీకినీభి

తాన్ ప్రగ్రహాన్ ॥*॥ హస్తాగ్రాగ్రహస్తాదయో గుణేన గుణినో భేదాభేదాదితి వామన
సూత్రాత్సమానాధికరణసమాసః - ముహురుచ్ఛ్రితిషు పురుత్ప్లవంతః - తత్తస్మాన్మార్గం
రుంధంతీతి మార్గరుధః - మందగమనేన మార్గరోధినః - క్విప్ - గురూన్ మహతః - పూ
జ్యాంశ్చ అలంఘ్యానపీతి భావః - కరీంద్రానుల్లంఘ్య - గంతుమీషురిచ్ఛంతి స్మ - ధుర్యమిత్యు
త్ప్రేక్షా - గురవోపి సన్మార్గప్రతిరోధకాః పరైరుల్లంఘ్యా ఇతి అలంకారేణ వస్తుధ్వనిః ॥*॥

౩౦॥ అవేక్షితానితి ॥ ఆయతా ఆకృష్టా వల్గా ముఖరజ్జుర్యస్మిన్కర్మణి తద్యథా త
థా - యత్నేన దుర్వారవేగత్వాదతిప్రయత్నేన - నిరుద్ధవాహా వాజినో యైస్తైః ॥ని॥ వాజి
వాహార్వగంధర్వహయసైంధవసప్తయ ఇత్యమరః - తురంగిభిరశ్వసాదిభిః - అగ్రే పురో
దేశే - అవేక్షితాననాలోకితాన్ రేణుభిః ప్రక్రీడంతీతి ప్రక్రీడితాన్ పాంసుక్రీడాకరాన్ -
కర్తరి క్తః - పృథుకాన్ శిశూన్ ॥ని॥ పృథుకశ్శాబకశ్శిశురిత్యమరః - జనన్యస్తూర్ణమేత్య
పథిభ్యో నిన్యుః - అపసారయాంచక్రురితి స్వభావోక్తిః ॥

౩౧॥ దిదృక్షమాణా ఇతి ॥ అనఘమకళంకం - మురారిం - దిదృక్షమాణాః ద్రష్టుమిచ్ఛం
తః - దృశేస్సన్నంతాల్లటశ్శానజాదేశః ॥*॥ జ్ఞాశ్రుస్మృదృశాం సన ఇత్యాత్మనేపదం -
జనౌఘాః - రథ్యాయాం ప్రతిరథ్యం - యథార్థేఽవ్యయీభావః - ఆరాత్సమీపం ॥ని॥ ఆరా
ద్దూరసమీపయోరిత్యమరః - ఈయుః ఆజగ్ముః - ఇణో లిటి దీర్ఘః ॥*॥ ఇణః కితీత్యభ్యాస
దీర్ఘః - నను నిత్యపరిచితే కా దిదృక్షేత్యత్రాహ - అనేకశ ఇతి బహువారమిత్యర్థః ॥*॥
బహ్వల్పార్థాచ్ఛస్కారకాదన్యతరస్యామితి శస్ప్రత్యయః - సంస్తుతం పరిచితమపి వ
స్తు జనం వేతి శేషః ॥ని॥ సంస్తవస్స్యాత్పరిచయ ఇత్యమరః - అనల్పా అధికా ప్రీతిః - ప్రే
మకర్త్రీ - నవం నవమాభీక్ష్ణ్యేన - నవం కరోతి ॥*॥ నిత్యవీప్సయోరితి నిత్యార్థే ద్విర్భావః -
అహో శబ్దః పురాణస్యాపి నూతనత్వమిత్యాశ్చర్యే - పరమప్రేమాస్పదం వస్తు నిత్యదృష్ట
మపి అదృష్టచరమివ ప్రతిక్షణం దిదృక్ష్యత ఇత్యర్థః - భగవానపి తథైవేతి సామాన్యేన విశేష
సమర్థనరూపోఽర్థాంతరన్యాసః ॥ ... ... ※

౩౨॥ ఉపేయుష ఇతి ॥ విద్వాననభిజ్ఞః - అత ఏవ తస్యాం పురి నగర్యాం - దత్తచక్షుర్ని
విష్టదృష్టిరసౌ హరిః - నిరంతరాభిర్నిరంధ్రాభిరనీకినీభిస్సేనాభిః - నిరుచ్ఛ్వాసమతిసం
కటం వర్త్మ - ఉపేయుషః ప్రాప్తస్య రథస్య శనైర్యాతం సంబాధనిబంధనం మందగమ
నం - న విదామాస న వివేద ॥*॥ ఉషవిదజాగృభ్యోఽన్యతరస్యామిత్యాం ప్రత్యయః - వ్యా

ఖిః కథస్యతస్యాః పురి దర్శనీయప్రాసాదవిహారోత్సవైర్నయనోత్సవం॥ ౩౩ ॥ మథ్యైసముద్రం కకుభః పిశంగీర్యా కుర్వతీ కాంచనవప్రభాసా। తురంగకాంతాముఖహవ్యవాహజ్వాలేవ భిత్వా జలముల్లలాస॥ ౩౪ ॥ కృతాస్పదా భూమిభృతాం సహస్రైరుదన్వదంభః పరివీతమూర్తిః। అనిర్విదా యా విదధే విధాత్రా పృథ్వీ పృథుః స్యాత్ప్రతియాతనేవ॥ ౩౫ ॥ త్వష్టుస్సదాభ్యాసగృహీతశిల్పవిజ్ఞానసంపత్ప్రసరస్య సీమా। అదృశ్యతాదర్శ

సంగాదపవేదనం నత్వజ్ఞానాదిభ్యః - వ్యాసంగస్యపహారాత్ త్వాత్పదార్థానాంచిత కార్యలింగమలంకారః॥ ... ... ※

౩౩॥ అథైకత్రింశతా శ్లోకైర్ద్వారకాం వర్ణయతి॥ మథ్యైసముద్రమితి॥ మథ్యైసముద్రస్య- మథ్యేసముద్రం ॥*॥ పారేమధ్యేషష్ఠ్యావేతి కర్మధారయోఽవ్యయీభావః- మధ్యశబ్దస్యశత్వన్నిపాతనాదేకారాంతత్వం- కాంచనవప్రభాసా- హేమప్రాకారప్రభయా- కకుభో దిశః పిశంగీః పిశంగవర్ణాః ॥*॥ షిద్గౌరాదిభ్యశ్చేతి జీష్- కుర్వతీయా పూః- జలంసముద్రోదకం భిత్వా ఉల్లలాసేతిశేషః- తురంగకాంతాయాః బడబాయాముఖే హవ్యంవహతీతి హవ్యవాహః- కర్మణ్యణ్ - తస్యబడబాగ్నేర్జ్వాలేవ ఉల్లలాస ఉద్బభాసే- అత్ర సముద్రాంతర్గ్లీనాయాం బడబానలజ్వాలాయాం కదాచిత్సంభావ్యమానస్య మధ్యోల్లసనస్య పురీవర్ణనాభేదాధ్యవసాయేన అస్యాజ్వాలాత్వముత్ప్రేక్ష్యతే- ఇవశబ్దోఽయముత్ప్రేక్షావ్యంజక ఏవ- నోపమాయాం- ఈదృగ్జ్వాలాయా అప్రసిద్ధత్వేన ఉపమానత్వాయోగాత్ ॥శ్లో॥ మన్యేశంకేధ్రువంనూనం ప్రాయ ఇత్యేవమాదిభిః॥ ఉత్ప్రేక్షావ్యజ్యతే శబ్దైరివశబ్దోపితాదృశ ఇత్యాచార్యదండీ॥ ※

౩౪॥ కృతేతి॥ భూమిభృతాం రాజ్ఞాం- గిరీణాంచ- సహస్రైః కృతాస్పదా కృతాధిష్ఠానా ॥*॥ ఆస్పదం ప్రతిష్ఠాయామితి నిపాతః- ఉదకమస్యాస్తీత్యుదన్వానుదధిః॥*॥ ఉదన్వానుదధౌ చేతి నిపాతనాత్సాధుః - తస్యాంభోభిః పరివీతా పరివేష్టితా మూర్తిః స్వరూపం యస్యాస్సా- పృథ్వీపృథుః॥*॥ వోతోగుణవచనస్యేతి వికల్పాత్ జీష్- ఏవంభూతాయాపూః- ననిర్విద్యతే న ఖిద్యత ఇత్యనిర్విత్ విదేస్సత్తార్థాత్ నిపూర్వాత్॥*॥ సత్సూద్విషేత్యాదినా క్విప్- తేన అనిర్విదా అఖిన్నేన- అన్యథా శిల్పసౌష్ఠవాసిద్ధేరితి భావః- విధాత్రా బ్రహ్మణ ఇతి పృథివీభూః ॥*॥ ప్రథతిద్వచనాదౌణాదికః ॥*॥ షిద్గౌరాదిభ్యశ్చేతి జీష్- తస్యాః ప్రతియాతనా ప్రతికృతిరివ- విదధే విహితా ॥ని॥ ప్రతియాతనా ప్రతిచ్ఛాయా ప్రతికృతిరిత్యమరః- భూప్రతినిధిత్వోత్ప్రేక్షయా పురో వైచిత్ర్యవిస్తారాదివస్తువ్యజ్యతే॥ ... ... ※

౩౫॥ త్వష్టురితి॥ త్వష్టుర్విశ్వకర్మణః- సదాభ్యాసేన సంగృహీతా లబ్ధాయాః శిల్పవిజ్ఞానస్య శిల్పవిద్యాయా ఏవ సంపదః ప్రసరః ప్రకర్షః- తస్యసీమావధిః- అప్రతిమేతి యావత్ - యాపూః ఆదర్శతలామలేషు దర్పణవత్స్వచ్ఛేషు" ని॥ దర్పణేముకురాదర్శావిత్య

తలామలేషుచ్ఛాయామయాస్స్వజలధేర్జలేషు ॥ ౩౬ ॥ రథాంగభర్త్రేఽభి
నవంవరాయయస్యాఃపితేవప్రతిపాదితాయాః । ప్రేమ్ణోపకంఠంము
హురంకభాజోరత్నావలీరంబుధిరాబబంధ ॥ ౩౭ ॥ యస్యాశ్చలద్వారిధి
వారివీచిచ్ఛటోచ్ఛలచ్ఛంఖకులాకులేన । వప్రేణపర్యంతచరోడుచక్ర
స్సుమేరువప్రోన్వహమన్వకారి ॥ ౩౮ ॥ వణిక్పథేపూగకృతానియత్రభ్ర
మాగతైరంబుభిరంబురాశిః । లోలైరలోలద్యుతిభాంజిముష్ణన్రత్నాని
రత్నాకరతామవాప ॥ ౩౯ ॥ అంభశ్చ్యుతఃకోమలరత్నరాశీనపాంనిధిః

మరః-జలధేర్జలేషు-స్వః స్వర్గస్య ॥ ని ॥ స్వరవ్యయంస్వర్గనాకత్రిదివత్రిదశాలయా ఇత్యమరః- ఛాయా
ప్రతిబింబమేవ-అదృశ్యతేత్యుత్ప్రేక్షా ॥ ని ॥ ఛాయాత్వనాతపేకాంతౌ ప్రతిబింబార్క
జాయయోరితివైజయంతీ ॥ ... ... ※

౩౬ ॥ రథాంగేతి ॥ అంబుధింపితేవవరాయశ్రేష్ఠాయ- జామాత్రేచ ॥ ని ॥ వరోజా
మాతృషిద్గయోః - శ్రేష్ఠేన్యవదితిపిశ్వః-రథాంగిభర్త్రేచక్రధరాయ - హరయేఅభి
నవంయథాతథా- ప్రతిపాదితాయాఃదత్తాయాః- అంకస్సమీపఉత్సంగశ్చతద్భాజః ॥ ని ॥ అంక
స్సమీపఉత్సంగేచిహ్నే స్థానాపరాధయోరితికేశవః- యస్యాఃపురఃఉపకంఠంఅంతికే
అత్యంతసంయోగేద్వితీయా- అస్యత్రికంఠే- విభక్త్యర్థేవ్యయీభావః-ముహుః- ప్రే
మ్ణారత్నావళీరాబబంధఆముమోచ-శ్లేషానుప్రాణితేయముపమేతిసంకరః ॥ ※

౩౭ ॥ యస్యాఇతి ॥ చలంతీనాంవారిధివారివీచీనాం- ఛటాసుపరంపరాసు- ఉ
చ్ఛలద్భిరుత్పతద్భిః- శంఖానాంకులైరాకులేనఆకీర్ణేన - యస్యాఃపురఃవప్రేణప్రా
కారేణ- పర్యంతచరముడుచక్రంనక్షత్రమండలంయస్యసః - సుమేరోర్వప్రస్సానుః ॥
ని ॥ సానుప్రాకారయోర్వప్రఇత్యుభయత్రాపిసజ్జనః - అహన్యహనిఅన్వహం ॥ * ॥ అ
వ్యయంవిభక్తీత్యాదినాయథార్థేవ్యయీభావః ॥ * ॥ అనశ్చనపుంసకాదన్యతరస్యా
మితిసమాసాంతః- అన్వకారిఅనుకృతః-తత్సామ్యంప్రాపేత్యర్థః- మేరూపమానా
ద్వప్రస్యతత్తుల్యమాహాత్మ్యంవ్యజ్యతే ॥ ... ... ※

౩౮ ॥ వణిగితి ॥ యత్రయస్యాంపురి- వణిజాంపథివణిక్పథేఆపణే- అపూగాఃపూ
గాఃసంపద్యమానానికృతానిపూగకృతాని-పుంజీకృతాని ॥ * ॥ శ్రేణ్యాదయఃకృతాది
భిరితిసమాసః ॥ * ॥ శ్రేణ్యాదిషుచ్వ్యర్థవచనమితిచ్వ్యర్థతాచ- అలోలద్యుతిభాంజి
స్థిరప్రభావంతి- రత్నాని- లోలైశ్చలైరతఏవభ్రమాగతైఃజలనిర్గమమార్గాగతైః ॥
ని ॥ భ్రమాశ్చజలనిర్గమాఇత్యమరః- అంబుభిర్ముష్ణన్అపహరన్- అంబురాశిరర్ణ
వః-జలమాత్రప్రసారోపీతిభావః - రత్నాకరతామవాప- సతుప్రాగితిభావః-అత్రాంబు
రాశేఃప్రాగ్రత్నసంబంధేప్యసంబంధోక్తేరతిశయోక్తిః- తయాచపుర్యాస్సముద్రాతి
శాయినీరత్నసమృద్ధిర్వస్తువ్యజ్యతే ॥ ... ... ※

౩౯ ॥ అంభఇతి ॥ యత్రపురి-అపాంనిధిస్సముద్రః- అంభఃద్యోతంతిక్షరంతీత్యం
భశ్చ్యుతఃజలస్రావిణః - అతఏవ- ఘనైఃపినద్ధభాసఃపిహితకాంతీన్అపిపూర్వాన్స్న

ఫేనపిణ్డభాసః । యత్రాతపే ధాతుమివాహితం స్వం విస్తారయామాస త
రంగహస్తైః ॥ ౪౦ ॥ యత్సాలముత్తుంగతయా విజేతుం దూరాదుదస్థీ
యత సాగరస్య । మహోర్మిభిర్వ్యాహతవాంఛితార్థైర్వ్రీడా
దివాభ్యాశగతైర్విలిల్యే ॥ ౪౧ ॥ కుతూహలేనేవ జవాదుపేత్య ప్రాకారభి
త్త్యా సహసా నిరుద్ధః । రసన్నరోదీద్భృశమంబువర్షవ్యాజేన యస్యా
బహిరంబువాహః ॥ ౪౨ ॥ యదంగనారూపసరూపతాయాః కంచిద్గుణం భే
దకమిచ్ఛతీభిః । ఆరాధితోఽద్ధా మనురప్సరోభిశ్చక్రే ప్రజాస్స్వాస్సనిమే

హ్యత్వేకవర్ణాసక్తః । శ్లో॥ పష్టివాగుకరల్లాంఛమహాప్యనుపసర్గయోరిత్యపిరకారలో
పః - కోమలానుత్కృష్టాన్ - రత్నరాశీన్ ఆతపే ధాతుం శోషణార్థం నిధాతుమివే
తిఫలోత్ప్రేక్షా-తల్పేష్వస్తైషు అధితల్పం॥ని॥ తల్పం శయ్యాట్టదారేష్విత్యమరః - విభ
క్త్యర్థేఽవ్యయీభావః - తరంగైరేవ హస్తైః విస్తారయామాస । ప్రసారయామాస - అ
త్రోత్ప్రేక్షాస్య తరంగహస్తసాధ్యత్వేనోత్ప్రేక్షారూపకయోస్సంకరః॥ *

౪౦॥ యదితి॥ సాగరస్య మహోర్మిభిః కర్తృభిః- యత్సాలం యస్యాః ప్రాకా
రం॥ని॥ ప్రాకారో వరణస్సాల ఇత్యమరః- ఉత్తుంగతయా ఔన్నత్యగుణేన- విజేతుం జేతు
మిచ్ఛన్తీత్యర్థః - ఫలోత్ప్రేక్షేయం వ్యంజకాప్రయోగాద్గమ్యా - దూరాదుదస్థీయత ఉత్థి
తం-ధాపేలజ్-ళధాతుభ్యాశగతైస్సమీపగతైః ॥ని॥ సదేశాభ్యాశసవిధసమర్యాదసవేశ
వదిత్యమరః-వ్యాహతో వాంఛితార్థస్సాలవిజయరూపో యేషాం తైః- విజయాకాంక్షైరి
త్యర్థః-అతఏవ వ్రీడాదివేతి హేతూత్ప్రేక్షా- విలిల్యే విలీనం-లీయతేర్భావే లిట్- అ
త్రాశక్తస్యాస్య విజిగీషోర్వ్రీడాయోగదయాత్సాపేక్షత్వేన ఉత్ప్రేక్షయోస్సంకరః॥ *

౪౧॥ కుతూహలేనేతి॥ అంబూని వహతీత్యంబువాహో మేఘః॥*॥ కర్మణ్యణ్-
కుతూహలేనైవ అంతః ప్రవేశకౌతుకేనైవేతి హేతూత్ప్రేక్షా- జవాదుపేత్య యస్యాః ప్రా
కారభిత్త్యా-సహసా నిరుద్ధో నివారితః - అతఏవ బహిరేవ రసన్ గర్జన్ దుఃఖాత్క్రం
దంశ్చేతి శ్లేషః - అంబువర్షవ్యాజేన భృశమరోదీత్ అశ్రూణి ముక్తవాన్॥*॥ రుదిర్
అశ్రువిమోచనే లజ్॥*॥ రుదశ్చ పంచభ్య ఇతీడాగమః- అత్రాంబువర్షవ్యాజేనేత్యప
హ్నవస్యోక్తశ్లేషోత్ప్రేక్షాసాపేక్షత్వాత్సంకరః॥ *

౪౨॥ యదితి॥ యస్యాం పుర్యాం-అంగనానాం రూపం సౌందర్యమాకారో వా॥ని॥
రూపం స్వభావే సౌందర్యే ఆకారశ్లోకయోరపీతి విశ్వః - తస్య సరూపతాయాః సారూ
ప్యాత్-భేదకం వ్యావర్తకం-కంచిద్గుణం ధర్మమిచ్ఛతీభిః అపేక్షమాణాభిః ॥*॥ ఆ
చ్ఛీనద్యోర్నుమితి వికల్పాన్నుమభావః-అప్సరోభిరారాధితః ప్రార్థితః - మనుః మానవ
సృష్టికర్తా-స్వాః స్వకీయాః ప్రజాః నిమేషః పక్ష్మపాతః ఏవ చిహ్నం వ్యావర్తకం - తేన
సహవర్తంత ఇతి సనిమేషచిహ్నాః ॥*॥ తేనసహేతి తుల్యయోగ ఇతి బహువ్రీహిః- చక్రే
అద్ధాతత్త్వమిత్యర్థః ॥ని॥ తత్త్వే త్వద్ధాంజసా ద్వయోరిత్యమరః-అత్ర స్వాభావి

మధిస్తాః ॥౪౩॥ స్ఫురత్తుషారాంశుమరీచిజాలై ర్వినిహ్నుతాః స్ఫాటికసౌధపఙ్క్తీః । ఆరుహ్య నార్యః క్షణదాసు యస్యాం నభోగతా దేవ్య ఇవ వ్యరాజన్ ॥౪౪॥ కాన్తేన్దుకాన్తోపలకుట్టిమేషు ప్రతిక్షపం హర్మ్యతలేషు యత్ర । ఉచ్చైరధఃపాతిపయోముచోఽపి సమూహమూహుః పయసాం ప్రణాల్యః ॥౪౫॥ రతౌ హ్రియా యత్ర నిశామ్య దీపాన్ జాలాగతాభ్యోఽథ గృహం గృహిణ్యః । బిభ్యు ర్విడాలేక్షణభీషణాభ్యో వైదూ

కని మేషస్య అప్సరః ప్రాఘణానా మాతుకత్వోత్ప్రేక్షయా ద్వారకాం గనానాంగని మేష మాత్రేణ న్యమమాపషం సౌందర్యం వ్యజ్యతే॥ ... ... ❋

౪౩॥ స్ఫురదితి॥ యస్యాం పురి - క్షణదాసు రాత్రిషు - నార్యః స్ఫురద్భిస్తుషారాంశోశ్చంద్రస్య మరీచిజాలైశ్చంద్రికాభిః - వినిహ్నుతాః అపహ్నుతాః - తిరస్కరూపతాపత్తైరగృహ్యమాణా ఇత్యర్థః - అతఏవ సామాన్యాలంకారః ॥శ్లో॥ సామాన్యం గుణసామ్యేన యత్ర వస్త్వంతరైకతా ఇతి లక్షణాత్ - స్ఫాటికానాం స్ఫటికవికారాణాం - సౌధానాం - పఙ్క్తీః ఆరుహ్య నభోగతా దేవ్యో దేవాంగనా ఇవ - దేవశబ్దస్య పచాదిషు దేవట్ ఇతి పాఠాత్ ॥*॥ టిడ్ఢాణఞిత్యాదినా జీప్ - వ్యరాజన్ - సౌధానా మగ్రహణాదభ్రంకషత్వాచ్చ - తత్రలక్ష్యమాణాః స్త్రియః ఖేచర్య ఇవ రేజురిత్యర్థః - అత్ర నభోగతత్వోత్ప్రేక్షాయాః పూర్వోక్తసామాన్యసాపేక్షత్వాత్సంకరః॥ ❋

౪౪॥ కాన్తేతి॥ యత్ర క్షపాసు ప్రతిక్షపం - విభక్త్యర్థేఽవ్యయీభావః - కాన్తాస్సరమ్యాణి ఇన్దుకాన్తోపలానాం చంద్రకాంతమణీనాం కుట్టిమాః నిబద్ధభూమయో యేషు తేషు॥ని॥ కుట్టిమోస్త్రీ నిబద్ధా భూరిత్యమరః - హర్మ్యతలేషు ఉచ్చైరున్నతాః - ప్రణాల్యః జలమార్గాః॥ని॥ ద్వయోః ప్రణాళీ పయసః పదవ్యామిత్యమరః - అధఃపాతినః అధశ్చరాః - పయోముచో మేఘా యాసాం తాః - అధఃకృత మేఘమండలత్వాత్ అజ్ఞాతవృష్టిపాతా అపీత్యర్థః - విరోధాలంకారః - పయసాం సమూహం పయఃపూరం - ఊహుర్వహంతి స్మ - చంద్రకాంతనిష్యంద ఇతి భావః - వహేర్లిట్ ॥*॥ వచిస్వపీత్యాదినా సంప్రసారణం - అత్ర సౌధానాం ప్రణాళీనాం చ అభ్రంకషత్వ మమేఘానాం సంబంధేఽపి సంబంధోక్త్యాతిశయోక్తిః॥ .. .. ❋

౪౫॥ రతావితి॥ యత్ర పురి గృహిణ్యః గృహం - విభక్త్యర్థేఽవ్యయీభావః - గృహిణ్యః కులాంగనాః - అతఏవ రతౌ రతికాలే - హ్రియా దీపాన్ నిశామ్య సర్వాన్ పశ్య - శమేర్దర్శనవ్యతిరిక్తార్థ మిత్త్వాద్వృద్ధ్యభావః - జాలాగతాభ్యః గవాక్షమార్గప్రవిష్టాభ్యః॥ని॥ జాలం గవాక్ష ఆనాయ ఇత్యపి శ్వాః - విదూరాత్ప్రభవంతీతి వైదూర్యాణి వాలవాయజమణయః॥ని॥ వైదూర్యం వాలవాయజమిత్యమరః ॥*॥ విదూరాఞ్ఞ్య ఇతి ఞ్య ప్రత్యయః - అత్ర విదూరశబ్దో వాలవాయ పర్వత దేశపర్యాయో వా - తత్రోపచరితో వా - తేన వాలవాయ పర్వత ఏవ ప్రభవతి - న విదూరాన్నగరాత్ - అత ఏవ సంజ్ఞాయా మితి ఞ్యః - ప్రత్యుక్తః - తదుక్తం ॥శ్లో॥ వాలవాయో విదూరంచ ప్రకృత్యంతరమేవ వా ॥ న వై త

ర్యకుద్యేషు శశిద్యుతిభ్యః ॥౪౬॥ యస్యామతిశ్లక్ష్ణతయా గృహేషు విధాతుమాలేఖ్యమశక్నువంతః। చక్రుర్యువానః ప్రతిబింబితాంగాస్సజీవచిత్రా ఇవ రత్నభిత్తీః ॥౪౭॥ సావర్ణ్యభాజాం ప్రతిమాగతానాం లక్ష్యైః స్మరాపాండుతయాంగనానామ్। యస్యాం కపోలైః కలధౌతధామస్తంభేషు భేజే మణిదర్పణశ్రీః ॥౪౮॥ శుకాంగనీలోపలనిర్మితానాం లిప్తేషు భాసా గృహదేహలీనామ్। యస్యామలిందేషు న చక్రురేవ ముగ్ధాంగనా గోమ

త్రేలచేద్భ్రియాఙ్జిత్వరీవదు పాచరేదితి - తేషాంకుడ్యేషుభిత్తిషు సంక్రాంతాభ్య ఇతి శేషః- అత ఏవ తచ్ఛాయావత్త్వాత్ పైంగళ్యాత్ - బిడాలేక్షణవద్భీషయంతీతి భీషణాభ్యః భయంకరాభ్యః- నంద్యాదిత్వాత్కర్తరి ల్యుట్ ప్రత్యయే టాప్- శశిద్యుతిభ్యో బిభ్యతీభిః- ఆఖ్వాద్యాదితి భావః- లిట్- అత్ర లజ్జావారణాయ- దీపనిర్వాపణేన న కేవలం తదసిద్ధిః- ప్రత్యుత- భయంచోత్పన్నమితి- అనర్థోత్పత్తిరూపో విషమప్రభేదః ॥శ్లో॥ విరుద్ధకార్యస్యోత్పత్తిర్యత్రానర్థస్య వా భవేత్ । విరూపఘటనా వా స్యాద్విషమాలంకృతిస్త్రిధేతి లక్షణాత్ ॥ ... ... ❋

౪౬॥ యస్యామితి॥ యస్యాం గృహేషు అతిశ్లక్ష్ణతయా రత్నభిత్తీనాం - ఆలేఖ్యం చిత్రం- విధాతుం నిర్మాతుం- అశక్నువంతః- యువానః ప్రతిబింబితాంగాః స్వయం తాసు సంక్రాంతమూర్తయస్సంతః - రత్నభిత్తీస్సజీవచిత్రాస్సచేతనచిత్రవతీరివ చక్రుః ఉత్ప్రేక్షా॥ ... ... ❋

౪౭॥ సావర్ణ్యేతి॥ యస్యాం పురి- కలధౌతధామస్తంభేషు హేమాకారస్తంభేషు॥ ని॥ కలధౌతం రౌప్యహేమ్నోరితి విశ్వః- ప్రతిమాగతానాం ప్రతిబింబగతానాం- సావర్ణ్యభాజాం- తత్సావర్ణ్యం దగ్ధహేతి భజతానామిత్యర్థః -అత ఏవ సామాన్యాలంకారః॥ శ్లో॥ సామాన్యం గుణసామ్యేన యత్ర వస్త్వంతరైకతేతి లక్షణాత్- అంగనానాం స్మరాపాండుతయా స్మరేణ మదనేన ఆపాండుతయా లక్ష్యైః - భిన్నవర్ణత్వాద్భేదనగ్రాహ్యమాణైరిత్యర్థః- కపోలైః మణిదర్పణానాం స్ఫటికమణిముకురాణాం శ్రీరివ శ్రీర్భేజే - ప్రాప్తేతి నిదర్శనా- సా చోక్తసామాన్యప్రసాదలబ్ధేతి తేనాస్యాస్సంకరః॥ ❋

౪౮॥ శుకాంగేతి॥ యస్యాం పురి- ముగ్ధాంగనాః - శుకాంగవన్నీలా ఉపలామణయో మరకతానీత్యర్థః ॥ని॥ ఉపలః ప్రస్తరే మణావితి విశ్వః- తైర్నిర్మితానాం గృహదేహళ్యో గృహద్వారశాఖాధారదారూణి॥ని॥ గృహావగ్రహణీ దేహళ్యంగణం చత్వరాజిర ఇత్యమరః- తాసాం భాసా లిప్తేషు- అలిందేషు ద్వారబహిర్భాగేషు॥ని॥ ప్రఘాణప్రఘణాలిందా బహిర్ద్వారప్రకోష్ఠక ఇత్యమరః- గోః పురీషం గోమయం ॥*॥ గోశ్చ పురీష ఇతి మయట్- తస్య గోముఖాని లేపనాని ॥ని॥ లేపనైకుటిరాగారే వాద్యభాండేపి గోముఖమితి విశ్వః- న చక్రురేవ- మరకతప్రభాయాం విలేపనభ్రాంత్యైతి భావః - అత ఏవ భ్రాంతిమదలంకారః ॥*॥ కవిసమ్మతసాదృశ్యాద్వస్త్వంతరమతిర్యత్ర సభ్రాంతిమానితి సర్వస్వకారలక్షణాత్ ॥ ... ... ❋

యగోముఖాని॥౪౯॥ గోపానసీషు క్షణమాస్థితానామాలంబిభిశ్చంద్రకిణాం కలాపైః। హరిన్మణిశ్యామతృణాభిరామైర్గృహాణి నీధ్రైరివ యత్ర రేజుః ॥౫౦॥ బృహత్తులైరప్యతులైర్వితానమాలాపినద్ధైరపి చావితానైః। రేజే విచిత్రైరపి యా సచిత్రైర్గృహైర్విశాలైరపి భూరిశాలైః॥౫౧॥ చిక్రీంసయా కృత్రిమపత్త్రిపఙ్క్తేః కపోతపాలీషు నికేతనానాం। మార్జా

౪౯॥ గోపానసీష్వితి॥ యత్ర పురి గృహాణి గోపానసీషు వలభీషు ఛాదనదారుషు వంశపంజరేష్విత్యర్థః। అత ఏవ ॥సి॥ గోపానసీ తు వలభీ ఛాదనే వక్రదారుణీత్యమరః। పటలాధారవంశపంజర ఇత్యాహ స్వామీ। క్షణమీషత్కాలం అత్యంతసంయోగే ద్వితీయా। ఆస్థితానామాసీనానాం। చంద్రకా మేచకాః ॥సి॥ సమౌ చంద్రకమేచకావిత్యమరః, తద్వతాం చంద్రకిణాం మయూరాణామాలంబిభిర్లంబమానైః కలాపైర్బర్హైః॥ ని॥ కలాపో భూషణే బర్హే ఇత్యమరః। హరిన్మణయో మరకతాని ॥సి॥ గారుత్మతం మరకతమశ్మగర్భో హరిన్మణిరిత్యమరః। తద్వచ్ఛ్యామైః శ్యామలైః। అభిరామాణి హరితతృణమయాని తైః నీధ్రైః పటలాంతైరివ రేజుః ॥సి॥ వలీకనీధ్రే పటలప్రాంతే ఇత్యమరః। ఛాదనపర్యాయః పటలచ్ఛదిశ్ఛదిరిత్యమరః। ... నీధ్రం ... గోపానసీతి వివేకః। హరితత్వాలంబనాదిగుణక్రియానిమిత్తా సేయం నీధ్రోత్ప్రేక్షా॥ ... ... ***

౫౦॥ బృహదితి॥ యా పురీ బృహత్యస్తులాః ఉపరిస్థాప్యదార్వాధారభూతాని స్తంభాగ్రస్థితానియేషు తైః బృహత్తులైః। తథాప్యతులైరితి విరోధః। అనుపమైరితి పరిహారః॥సి॥ తులా సామ్యేऽస్త్రియాం పీఠ ఇత్యుభయత్రాప్యమరః। వితానానాముల్లోచానాం మాలాభిః పినద్ధైరాచ్ఛాదితైః। అప్యవితానైస్తద్రహితైరితి విరోధః। అశూన్యైరిత్యవిరోధః। సమస్తవస్తుసమృద్ధైరిత్యర్థః॥ని॥ అస్త్రీ వితానముల్లోచః వితానం తుచ్ఛకే ఇత్యుభయత్రాప్యమరః। విచిత్రైరాలేఖ్యరహితైరపి సచిత్రైస్తత్సహితైరితి విరోధః। విచిత్రైరద్భుతైరిత్యవిరోధః॥ని॥ ఆశ్చర్యాలేఖ్యయోశ్చిత్రమిత్యుభయత్రాప్యమరః। విశాలాభ్రామీయేషు తాని విశాలాని॥ని॥ శాలా గృహైకదేశయోరిత్యవిశ్వః। తైః శాలైరపి భూరిశాలైర్బహుశాలైరితి విరోధః। విశాలైః పృథులైరిత్యవిరోధః॥ని॥ విశాలం పృథులం మహదిత్యమరః॥ * వేశ్మాలచ్ఛంకటచావిశాలచ్చ ఇత్యయః। గృహైః రేజే। అపి విరయం సర్వత్ర విరోధః। అత్ర విరోధపరిహారవదాభాసాద్విరోధాలంకారః॥శ్లో॥ విరుద్ధస్యైవ విరోధే విరుద్ధత్వేన యద్వచః ఇతి కావ్యప్రకాశలక్షణాత్॥ ***

౫౧॥ చిక్రీంసయేతి॥ యస్యాం పురి నికేతనానాం వేశ్మనాం ॥సి॥ వేశ్మసద్మనికేతనమిత్యమరః। కపోతానాం పక్షిణాం పాలయంతీతి కపోతపాల్యో విటంకాపరనామానః స్తంభాగ్రప్రసారితదారువిశేషాః ।ని॥ కపోతపాలికాయాం తు విటంకం పుంనపుంసకమిత్యమరః। కమనీయాః- జీవ- తాః కృత్రిమపత్త్రిణాం దారుమయపక్షిణాం- ప

లమప్యాయతపక్ష్మలాగం యస్యాఞ్జనః కృత్రిమమేవ మేనే ||౫౧|| క్షితిప్రతిష్ఠోపి ముఖారవిన్దైర్వధూజనశ్చన్ద్రమధశ్చకార| అతీతనక్షత్రపథాని యస్యాం ప్రాసాదశృఙ్గాణి వృథాధ్యరుక్షత్ ||౫౨|| రమ్యా ఇతి ప్రాప్తవతీః పతాకా రాగం వివిక్తా ఇతి వర్ధయన్తీః| యస్యామసేవన్త నమద్వలీ

నేత్రాః-కర్మణి షష్ఠీ- చికీర్షయా కృతిరిచ్ఛయా- జిఘృక్షయేత్యర్థః-కృత్రిమస్స న్నన్తాదప్రత్యయాదిత్యకారప్రత్యయే బాప్ ||*|| స్మృకిప్రమోరనాత్మనేపదనిమిత్త ఇతి డాగమో న భవతి- అతః క్రమేస్త్రైణత్యాదివ్యతిక్రాన్తేఽపి ||*|| అనుపసర్గాద్వేతి వైకల్పికస్యాత్మనేపదనిమిత్తస్యానుపసర్గత్వస్యైవ తస్యైకస్యసంభవాత్ - అయం దీర్ఘమానతం వా నిశ్చలమఙ్గం యస్యతం- మార్జాలం బిడాలమపి|| ని|| ఓతుర్బిడా లో మార్జాలః పృషదంశక ఆఖుభుగిత్యమరః-జనః కృత్రిమం త్రియాసిద్ధమేవ-మేనే న తు వాస్తవమిత్యర్థః||*|| ద్వితః క్త్రిః||*|| క్త్రేర్మమ్నిత్యమితి మప్ ప్రత్యయః-ఏతేన కృత్రిమాకృతిప్రమోః కృత్రిమభేదో న గణ్యతే ఇతి శిల్పవిజ్ఞానాతిశయోక్తిః- అత్రైకవికల్పితసాదృశ్యాన్మార్జాలజనయోః కృత్రిమాకృత్రిమేషు విపరీతమితి వర్ణనాద్భ్రాన్తిమదలంకారః-తల్లక్షణం తూక్తం|| ... ... ※

౫౨|| క్షితీతి|| యస్యాం పురి వధూజనః క్షితౌ ప్రతిష్ఠా యస్య క్షితిప్రతిష్ఠో భూమిష్ఠోపి - చన్ద్రం దివిష్ఠమపీతి భావః-తత్రాపి ముఖైరేవారవిన్దైః అధశ్చకారేతి విరోధః- స్వలావణ్యమహిమ్నా అధరీచకారేతి పరిహారాద్విరోధాభాసోఽలంకారః - అతీతాః నక్షత్రపథమతీతనక్షత్రపథాని|| *||అత్యాదయః క్రాన్తాద్యర్థే ద్వితీయయేతి సమాసః ||*|| ద్విగుప్రాప్తాపన్నేత్యాదినా పరవల్లింగతాప్రతిషేధః-ప్రాసాదశృఙ్గాణి, వృథా అధ్యరుక్షత్- అధిరోహతిస్మ- అనధిరుహ్యైవాధఃకరణాదితి భావః- రోహతేర్లుఙ్ ||*|| శల ఇగుపధాదనిటః క్స ఇతి క్సాదేశః- అత్రాధఃకరణవాక్యార్థస్య శ్లేషవిరోధాపజీవ్య వైయర్థ్యహేతుత్వాత్సంకీర్ణః కావ్యలింగభేదః|| ※

౫౩|| రమ్యా ఇతి|| యస్యాం పురి యువానః రమ్యాః రమణీయా ఇతి హేతోః పతాకాః ప్రాప్తవతీః- ఉచ్ఛ్రితధ్వజా ఇత్యర్థః- అన్యత్ర రమ్యా ఇత్యేవం పతాకాః ప్రాప్తవతీః- ప్రసిద్ధతాం గతా ఇత్యర్థః ||ని|| పతాకా వైజయన్త్యాం చ సౌభాగ్యే కేతనధ్వజేపి చ||ని|| ఇతి హేతుప్రకరణప్రకారాదిసమాప్తిష్వితి ఉభయత్రాపి విశ్వః - వివిక్తాః విజనాః శుద్ధా ఇతి చ హేతోః-రాగం వర్ధయన్తీః||ని|| వివిక్తౌ పూతవిజనావిత్యుభయత్రాప్యమరః- నమద్వలీకా నమ్రనీవ్రాః ||ని|| వలీకనీధ్రే పటలప్రాన్తే ఇత్యమరః- అన్యత్ర నమన్త్యో వళ్యస్త్రివళ్యాఖ్యామధ్యమరేఖా యాసాం తాః- నమద్వళీకాః||*|| నద్యృతశ్చేతి కప్||ని|| వళిర్మధ్యమరేఖాసు జీర్ణత్వగ్గృహదారుష్వితి వైజయన్తీ-వలభీః కూటాగారాణి||ని|| కూటాగారాం తు వలభిరిత్యమరః-వధూభిస్సమమసేవన్త-వధూసహితా అసేవన్తేత్యర్థః- అత్ర వధూనాం వలభీనాం చ ప్రకృతానామేవ ధర్మసామ్యేనౌపమ్యావగమాత్ కేవలప్ర

కాస్సమం వధూభిర్వలభీర్యువానః ॥౫౪॥ సుగంధితామప్రతియత్నపూర్వాం బిభ్రంతి యత్ర ప్రమదాయ యూనాం । మధూని వక్త్రాణి చ కామినీనామామోదకర్మవ్యతిహారమీయుః ॥౫౫॥ రతాంతరే యత్ర గృహాంతరేషు వితర్దినిర్యూహవిటంకనీడః । రుతాని శృణ్వన్వయసాం గణోంతేవాసిత్వమాపస్ఫుటమంగనానాం ॥ ౫౬ ॥ ఛన్నేష్వపి స్పష్టతరేషు యత్ర స్వచ్ఛాని నారీకుచమండలేషు। ఆకాశసామ్యం దధురంబరాణి న నామ

కృతాతుల్యయోగితా-న తు శ్లేషః-ఇతి కేవలప్రకృతేః విశేష్యస్యాపి శ్లిష్టత్వనియమాత్-యథాహుః- ప్రకృతాప్రకృతోభయగతత్వం చేచ్ఛబ్దమాత్రసాధర్మ్యం శ్లేషోయం శ్లిష్టత్వం సర్వత్రాద్యద్వయే నాంశ్య ఇతి॥ శ్లో॥ ప్రస్తుతానాంతథాన్యేషాం కేవలం తుల్యధర్మతః। ఔపమ్యం గమ్యతే యత్ర ప్రకృతా తుల్యయోగితా॥ ❋

౫౪॥ సుగంధితామితి॥ యత్ర పురి-న ప్రతియత్నః సంస్కారః పూర్వో యస్యాస్తామప్రతియత్నపూర్వామకృత్రిమాం-స్వాభావికీమిత్యర్థః ॥ని॥ ప్రతియత్నస్తు సంస్కార ఇతి వైజయంతీ - శోభనో గంధో యేషాం తేషాం భావస్తత్తా-తాం సుగంధితాం సౌరభం - గంధస్యేత్వేతల్ప్రత్యయః బిభ్రంతి బిభ్రాణాని ॥ ❋ ॥ వానపుంసకస్యేతి నుమాగమః- మధూని మద్యాని కామినీనాం- వక్త్రాణి చ యూనాం ప్రమదాయ ప్రీత్యై ఆమోదకర్మణో వాసనాదానస్య- వ్యతిహారం పరస్పరవ్యతికరమీయుః- అన్యోన్యగంధేనాన్యోన్యం వాసయామాసురిత్యర్థః- ఇణోలిట్ - అత్రాపి వధూనాం వక్త్రాణాం ప్రకృతత్వాత్ పూర్వవదేవ తుల్యయోగితాభేదః - తేన యూనాం మధువాసితవధూవదనవాసితగండూషమధుపానం చ వస్తు వ్యజ్యతే-తేన చ నిరాతంకభోగాః పౌరా ఇతి గమ్యతే॥ ❋

౫౫॥ రతాంతర ఇతి॥ యత్ర పురి-గృహాంతరేషు వితర్దయో విహారవేదికాః ॥ని॥ స్యాద్వితర్దిస్తు వేదికేత్యమరః-తాసాం నిర్యూహాః- మత్తవారణాఖ్యా ఉపాశ్రయాః॥ని॥ నిర్యూహో మత్తవారణ ఇతి వైజయంతీ- తేషాం విటంకాః - ఉపరితన్యః కపోతపాలికాః- తా ఏవ నీడాః కులాయాః యస్య సః ॥ని॥ కులాయో నీడమస్త్రియామిత్యమరః॥ వయసాం శుకశారికాదిపత్రిణాం- గణః॥ని॥ వయః పత్రిణి బాల్యాదావితి విశ్వః - అంగనానాం వితర్దిషు రమమాణానామితి భావః- రతాంతరే రుతాని శృణ్వన్ - అంతే సమీప ఏవ సంతీత్యంతేవాసినః శిష్యాః॥ని॥ ఛాత్రాంతేవాసినౌ శిష్య ఇత్యమరః ॥ ❋ ॥ శయవాసవాసిష్వకాలాదిత్యలుక్- తేషాం భావస్తత్వం-ఆప- సమీపే ప్రతిశబ్దం యథా శ్రుతం పశ్చాదుచ్చారణాదేవముత్ప్రేక్ష్యతే-అత ఏవ స్ఫుటమితి వ్యంజకప్రయోగః॥ ❋

౫౬॥ ఛన్నేష్వితి॥ యత్ర పురి-ఛన్నేష్వాచ్ఛాదితేష్వపి॥ ❋ ॥ పాదాంతేత్యాదినా వైకల్పికో నిపాతః-స్పష్టతరేషు-స్ఫుటతరం లక్ష్యమాణేష్విత్యర్థః-నారీకుచమండలేషు-స్వచ్ఛాని స్ఫటికాదివదతిరోధాయకాని-అంబరాణి వస్త్రాణి - కేవలం నామతోంబరమితి నామ్నైవాకాశసామ్యం న దధుః॥ని॥ అంబరం వ్యోమ్ని వాససీతి విశ్వః- కింతు అర్థతో వైఅర్థక్రియయాపి తత్సామ్యం దధుః-స్వచ్ఛయమతిసూక్ష్మత్వాదవ్యవధాయకత్వదృష్ట్యాది

తః కేవలమర్థతోఽపి ॥ ౫౭ ॥ యస్యామజిహ్మా మహతీమపంకాస్సీమానమ
త్యాయతయోత్యజంతః । జనైరజాతస్ఖలనైర్న జాతు ద్వయేప్యముచ్యంత
వినీతమార్గాః ॥ ౫౮ ॥ పరస్పరస్పర్ధిపరార్ధ్యరూపాః పౌరస్త్రియో
యత్ర విధాయ వేధాః । శ్రీనిర్మితిప్రాప్తఘుణక్షతైక వర్ణోపమా
వాచ్యమలం మమార్జ ॥ ౫౯ ॥ క్షుణ్ణం యదంతఃకరణేన వృక్షాః ఫలంతి క
ల్పోపపదాస్తదేవ । అధ్యూష్య యామభవజ్జనస్య యాస్సంపదస్తామ

మూర్తాంతరగత్యాదిపాతిత్యమిత్యాదినాపి సాదృశ్యం దధురిత్యర్థః - ఉపమాలంకారః ॥ *

౫౭ ॥ యస్యామితి ॥ యస్యాం పురి - అజిహ్మాః అవక్రాః అన్యత్ర అకపటాః దంభాది రహితా ఇత్యర్థః ॥ శ్లో ॥ ఆచరేత్సదృశీం వృత్తిమజిహ్మామశఠాం తథేత్యస్మరణాదితి భావః ॥ ని ॥ జిహ్మః కపటవక్రయోరితి శాశ్వతః - మహతీం సీమానం రాజకల్పితక్షేత్రమానమర్యాదాం - కులాగతానుష్ఠానస్థితించ - అత్యజంతః అపంకాః అకర్దమాః - నిష్పాపాశ్చ ॥ ని ॥ పంకః కర్దమపాపయోరితి విశ్వః - అతిమాత్రా ఆయతిః ఆయామః ఉత్తరకాలశ్చ యేషాం తే అత్యాయతయః ॥ ని ॥ ఆయతిస్తూత్తరే కాలే సంయమాయామయోరపీతి శాశ్వతః - ద్వయే ద్విరూపా అపి ॥ * ॥ ప్రథమచరమేత్యాదినా జసి విభాషా సర్వనామసంజ్ఞా - వినీతమార్గాః సువిరచితాః - పురవీథయః సుశిక్షితాచారపద్ధతయశ్చ - అజాతం స్ఖలనం పాషాణాదిప్రతిఘాతో విరుద్ధాచరణంచ - యేషాం తైః జనైః - జాతు కదాచిదపి - నాముచ్యంత నత్యక్తాః - నకదాచిత్ ఖిలీకృతా ఇత్యర్థః - అత్ర శబ్దమాత్రసాధర్మ్యాదేకనాళావలంబిఫలద్వయవదేకశబ్దేన అర్థద్వయప్రతీతేః ద్వయానామపి మార్గాణాం ప్రకృతత్వాచ్చ కేవలప్రకృతవిషయోర్థశ్లేషః - విశేష్యస్యాప్యశ్లిష్టత్వాన్నతుల్యయోగితా ॥

౫౮ ॥ పరస్పరేతి ॥ యత్ర పురి - పరస్పరస్పర్ధీని అహమహమికయాన్యోన్యసంఘర్షీణి పరార్ధ్యాని శ్రేష్ఠాని రూపాణి సౌందర్యాణి యాసాం తాః ॥ ని ॥ రూపం స్వభావే సౌందర్య ఇతి విశ్వః - పురే భవాః పౌరాః తాః స్త్రియః పౌరస్త్రియః ॥ * ॥ స్త్రియాః పుంవదిత్యాదినా పుంవద్భావః - విధాయ నిర్మాయ - వేధాః స్రష్టా - శ్రియో లక్ష్మీదేవ్యాః నిర్మిత్యా నిర్మాణేన ప్రాప్తం యత్ - ఘుణేన వజ్రకీటేన క్షతస్యోత్కీర్ణస్య ఉపమయా సామ్యేన - వాచ్యమపవాదం తద్ధలమత్యంతమేవ మలమితి కేచిత్ - మమార్జ ఘుణాక్షరవద్యాదృచ్ఛికమిదం శ్రీదేవతా సౌందర్య శిల్పం న కౌశలమిత్యపయశః క్షాళితవానిత్యర్థః - అనయా చాతిశయోక్త్యా పౌరస్త్రీణాం రమాసమాన సౌందర్యం వస్తు వ్యజ్యతే ॥ *

౫౯ ॥ క్షుణ్ణమితి ॥ యదంతఃకరణేన క్షుణ్ణం అభ్యస్తం - మమేదం భూయాదితి భూయోభూయస్సంకల్పితమిత్యర్థః - కల్పయంతి సంకల్పితార్థానితి కల్పాః - కల్ప ఇత్యుపపదం వ్యావర్తకం యేషాం తే - కల్పోపపదాః వృక్షాః కల్పవృక్షాః - తదేవ ఫలంతి నిష్పాదయంతి - ఫల నిష్పత్తావితి ధాతోర్లట్ - కుతః - యాం పురీమధ్యూష్య అధ్యుష్య ఉషితవతః ॥ * ॥ ఉపాన్వధ్యాఙ్వస ఇతి కర్మత్వం ॥ * ॥ భాషాయాం సదవసశ్రువ ఇతి క్వసుప్రత్యయః - జనస్య - యాస్సంపదః అభవన్ - తాః మనసోప్యభూమిః వాచామ

నసోఽస్య భూమిః ॥ ౬౦ ॥ కళావధానస్సకళాస్స్వభాభిరుద్భాసయన్ సౌధసితాభిరాశాః । యాం రేవతీజానిరియేష హాతుం న రౌహిణేయో న చ రోహిణీశః ॥ ౬౧ ॥ బాణాహవవ్యాహతశంభుశక్తిరాసత్తిమాసాద్య జనార్దనస్య । శరీరిణా జైత్రశరేణ యత్ర నిశ్శంకమూషే మకరధ్వజేన ॥ ౬౨ ॥ నిషేవ్యమాణేన శివైర్మరుద్భిరధ్యాస్యమానా హరిణా చిరాయ ।

భూమిరితి కిము వక్తవ్యమితి భావః – గృహా గృహైకదేశా వృక్షసంబంధా ఇత్యమరోక్త్యా ప్రాసాదానాం దేవేంద్రభోగ్యా వ్యజ్యతే - ఇహ కల్ప ఇత్యుపపదః స్వసంజ్ఞైకదేశో యేషామితి వ్యాఖ్యానే హిరణ్యపూర్వః కశిపురిత్యాదివదవాచ్యవచనదోషావకాశః ॥ *

౬౦॥ కళా ఇతి॥ సకళాస్సమగ్రాః కళాశ్చతుష్షష్టివిద్యాః - షోడశభాగాంశ్చ - దధానః ॥ వి॥ కళా శిల్పే కాలభేదే - కళా తు షోడశో భాగ ఇతి చామరః - సుధయా లిప్తం తద్వత్సితాభిః స్వభాభిరాశా దిశః - ఉద్భాసయన్ రేవతీ కకుద్మికన్యా పూషభం చ జాయా యస్య సః రేవతీజానిః ॥*॥ జాయాయా నిఙితి సమాసాంతో నిఙాదేశః ॥*॥ లోపో వ్యోర్వలీతి యలోపః - రోహిణ్యా అపత్యం పుమాన్ రౌహిణేయో బలభద్రః ॥*॥ స్త్రీభ్యో ఢక్ - యాం పురీం హాతుం త్యక్తుం - న ఇయేష నేచ్ఛతి స్మ - లిట్ - రోహిణీశశ్చంద్రశ్చ హాతుం న ఇయేష - అత్ర రౌహిణేయరోహిణీశయోః పురోత్కర్షావహత్వేన ద్వయోః ప్రకృతత్వాద్విశేష్యస్యాపి శ్లిష్టత్వాచ్చ కేవలప్రకృతవిషయా తుల్యయోగితా - గతమన్యత్ ॥

౬౧॥ బాణేతి॥ యత్ర పుర్యాం బాణాహవే బాణాసురయుద్ధే - వ్యాహతా శంభుశక్తిర్యేన - తస్య హరవిజయినో జనార్దనస్య కృష్ణస్య - ఆసత్తిం ప్రత్యాసత్తిం - ఆసాద్య - పుత్రత్వం ప్రాప్యేత్యర్థః - శరీరిణా విగ్రహవతా - న త్వనంగేనేతి భావః - జేతార ఏవ జైత్రాః జయశీలాః - తృన్నంతాత్ప్రజ్ఞాదిత్వాదణ్ప్రత్యయః - తే శరా యస్య - తేన మకరధ్వజేన కామేన - ప్రద్యుమ్నరూపేణేతి భావః - నిశ్శంకం నిర్భికమూషే ఉషితం - వస నివాసే భావే లిట్ ॥*॥ వచిస్వపీత్యాదినా సంప్రసారణం - అత్ర శంభుశక్తివ్యాహతపదార్థస్య విశేషణగత్యా నిశ్శంకనివాసస్య హేతుత్వోక్తేః కావ్యలింగభేదః - పురా కిల భగవాన్ భక్తవత్సలో ధూర్జటిః బాణాసురప్రేష్ణా బాణాభియాయినం హరిముపయుధ్య నిర్జిత ఇతి పౌరాణికాః కథయంతి ॥ ... ... *

౬౨॥ నిషేవ్యమాణేతి॥ శివైర్మరుద్భిర్మందమారుతైః - అన్యత్ర శివై రుద్రైః - మరుద్భిర్మరుద్గణైశ్చ - నిషేవ్యమాణేన హరిణా కృష్ణేన - శక్రేణ చ - అధ్యాస్యమానా అధిష్ఠీయమానా - ఉద్రశ్మీనాం రత్నానాం ధామ్ని స్థానే - ఏకత్ర రత్నాకరత్వాదన్యత్ర రత్నసానుత్వాచ్చేతి భావః - సింధౌ స్థితేతి శేషః - యా పూర్వమమరావతీం - అమరా అస్యాం సంతీత్యమరావతీం - ఇంద్రనగరీం ॥*॥ మతౌ బహ్వచోఽనజిరాదీనామితి దీర్ఘః ॥*॥ సంజ్ఞాయామితి వత్వం - ఆహ్వత స్పర్ధయా ఆహూతవతీ - అమరావతీమసువ కారేత్యర్థః - హ్వయతేర్లుఙ్ ॥*॥ స్పర్ధాయామాఙ ఇత్యాత్మనేపదం లిపిసిచి

ఉద్రశ్మిరత్నాంకురధామ్ని సింధావాహ్వాస్తమేరావమరావతీం యా ॥
౬౩॥ స్నిగ్ధాంజనశ్యామరుచిస్సువృత్తో వధ్వా ఇవాధ్వా సితవర్ణకాంతేః। విశేషకో వా విశిశేష యస్యాః శ్రియం త్రిలోకీతిలకస్స ఏవ ॥౬౪॥ తామీక్షమాణస్స పురీం పురస్తాత్ప్రాపత్ప్రతోలీమతులప్రతాపః। వజ్రప్రభోద్భాసిసురాయుధశ్రీర్యా దేవసేనేవ పరైరలంఘ్యా॥ ౬౫॥ ప్రజా ఇవాంగాదరవిందనాభేః శంభోర్జటాజూటతటాదివాపః। ముఖాదివా

చిహ్వాశ్చ॥*॥ ఆత్మనేపదేష్వనతరస్యామిత్యశ్లైరజభావపక్షే జాదేశః - అత్ర ప్రథమార్థే శ్లేషపిసింధౌ మెరౌ ప్రతిబింబప్రతిబింబభావేన సాధర్మ్యోక్తేః శ్లేషః సప్రాణితేయముపమేతి సంక్షేపః- ఆహ్వస్తేలసాదృశ్య ప్రతిస్పర్ధకశ్శబ్దః॥ శ్లో॥ స్పర్థః తెహ్వాయతెద్వేష్టీత్యనుశాసనాత్ ॥ ... ... ❊

౬౩॥ స్నిగ్ధేతి॥ స్నిగ్ధం యదంజనం తద్వత్ - తేన చ శ్యామరుచిః- సువృత్తస్సద్వృత్తః- సుష్ఠువర్తులశ్చ- త్రయాణాం లోకానాం సమాహారస్త్రిలోకీ ॥ * ॥ తద్ధితార్థేత్యాదినా సమాసః ॥*॥ సంఖ్యాపూర్వో ద్విగురితి ద్విగుసంజ్ఞా ॥*॥ అకారాంతోత్తరపదో ద్విగుస్త్రియామిష్ట ఇతి స్త్రీత్వం॥*॥ ద్విగోరితి జీప్ - తస్యాస్తిలకో భూషణభూతః - సహరిరేవ విశేషకో వా తిలక ఇవేత్యర్థః॥ శ్లో॥ ఇవవద్వాయథాశబ్దా ఇత్యనుశాసనాత్ ॥ని॥ తమాలపత్రతిలకచిత్రకాణి విశేషకం। ద్వితీయం చ తురీయం చ న స్త్రియామిత్యమరః- అధ్వం సితానాం వర్ణానాం బ్రాహ్మణాదీనాం - కాంతిరౌజ్జ్వల్యం యస్యాస్తస్యాః- యస్యాః పురః- అధ్వా సితా వర్ణా గౌరాది కాంతిర్లావణ్యం చ యస్యాస్తస్యాః॥ని॥ వర్ణా ద్విజాదౌ శుక్లాదౌ స్తుతౌ వర్ణం తు వాక్షర ఇత్యమరః- వధ్వా ఇవ శ్రియం - విశిశేష విశేషితవాన్- అనేకే వశబ్దే యముపమేత్యకే - శబ్దమాత్రసాధర్మ్యాత్ శ్లేష ఇత్యన్యే- శ్లేషావమిత్యాహ దండీ॥ ... ... ❊

౬౪॥ తామితి॥ అతులప్రతాపస్సహరిః- తాం పూర్వోక్తాం పురీం- ఈక్షమాణః- పురస్తాత్పూర్వస్యాం దిశి- సప్తమ్యర్థే స్తాతి ప్రత్యయః- ప్రతోలీం రథ్యాం ॥ని॥ రథ్యా ప్రతోలీ విశిఖేత్యమరః- ప్రాపత్ ప్రాప్తవాన్ ॥*॥ లృ జీపూషాదిత్యాదినా స్లైరజాదేశః- వజ్రాణాం తోరణప్రాసాదాదిగత హీరకాదిమణీనాం- ప్రభాభిరుద్భాసినీ- సురాయుధశ్రీరింద్రచాపలక్ష్మీర్యస్యాం సా- ఇహ వజ్రగ్రహణం మణిమాత్రోపలక్షణం- అన్యథా ఇంద్రాయుధసామ్యసంభవాత్- అన్యత్ర వజ్రస్య కులిశస్య - ప్రభాభిరుద్భాసినీ సురాయుధానామితరదేవతాయుధానాం శ్రీర్యస్యాస్సా ॥ని॥ వజ్రోస్త్రీ హీరకే పవావిత్యమరః- యా ప్రతోలీ- దేవసేనా సురచమూరివ- పరైశ్శత్రుభిరలంఘ్యా దుర్ధర్షా॥ ❊

౬౫॥ ప్రజా ఇ-॥ అరవిందనాభేర్విష్ణోరంగాత్ ప్రజా ఇవ ॥ శ్రు ॥ యతో వా ఇమాని భూతాని జాయంత ఇతి శ్రుతేరితి భావః॥ శంభోర్జటాజూటతటాదాప ఇవ గంగాజలానీవ- విధాతుర్ముఖాచ్ఛ్రుతయ ఇవ- మురజిలోహరేః - ధ్వజన్యస్సేనాః- ఆశుపురాన్నిరీ

శక్రసుతయోవిధాతుః పురాన్నిరీయుర్మురజిద్ధ్వజిన్యః॥ ౬౬ ॥ శ్లిష్యద్భిర న్యోన్యముఖాగ్రసంగస్ఖలత్ఖలీనం హరిభిర్విలోలైః । పరస్పరోత్పీడితజానుభాగా దుఃఖేన నిశ్చక్రమురశ్వవారాః॥ ౬౭ ॥ నిరంతరాళేపి విముచ్యమానే దూరం పథి ప్రాణభృతాం గణేన। తేజోమహద్భిస్తమసీవ దీపైర్ద్విపైరసంబాధమయాంబభూవే ॥ ౬౮ ॥ శనైరనీయంతరయాత్పతంతో రథాః క్షితిం హస్తినఖాదఖేదైః। సయత్నసూతాయతరశ్మిభుగ్నగ్రీవాగ్రసంసక్తయుగైస్తురంగైః ॥౬౯॥ బలోర్మిభిస్తత్క్షణహీయమానరథ్యాభుజాయా వలయైరివాస్యాః। ప్రాయేణ నిష్క్రామతి చక్రపాణౌ నేష్టంపు

యుఃసంగతాః-మాలోపమేయం॥ ... ... *

౬౭॥ శ్లిష్యద్భిరితి॥ అన్యోన్యేషాం ముఖాగ్రేషు - సంగేన స్ఖలంతః ఖలీనాః కలికాః- యస్మిన్కర్మణి తద్యథా తథా ॥ని॥ కలికా తు ఖలీనోఽస్త్రీ ఇత్యమరః- శ్లిష్యద్భిః శ్లిష్యద్భిః విలోలైః-ముహుర్ముహురుచ్చలద్భిః- హరిభిస్తురంగైః - కరణైః- అశ్వాన్వారయంతీత్యశ్వవారాః-అశ్వారోహాః- పరస్పరోత్పీడి-జానుభాగాస్సంతః, దుఃఖేన నిశ్చక్రముః- నిర్జగ్మురితి స్వభావాతిశయోక్త్యోస్సంకరః॥ ... *

౬౮॥ నిరంతరాళ ఇతి॥ తమసా తిమిరేణేవ - ప్రాణభృతాం గణేన ప్రాణివర్గేణ కర్త్రా- నిరంతరాళే అపి పూర్వం స్వేనైవ అతిసంకటేఽపి - పథి సంప్రతి దూరం దూరత ఏవ-విముచ్యమానే సతి-ఏకత్ర దీపభయాదన్యత్ర ద్విపభయాచ్చేతి భావః- తేజోమహద్భిర్బలాధికైః- ప్రభాసంపన్నైశ్చ ॥ని॥ తేజో బలం ప్రభా తేజ ఇత్యుభయత్ర- దీపైః ద్విపైరేవ అసంబాధమసంకీర్ణం-అయాంబభూవే జగ్మే- సత్త్వశ్చైర్వివక్షితత్వాదితి భావః- అయ గతౌ- భావే లిట్॥ దయాయాసశ్చేత్యాంప్రత్యయః- స్వతేజసైవ దూరోత్సారితతమస్కే-పథి దీపా ఇవ తథోత్సారితప్రాణికే-పథి నిరర్గళం ద్విపాః ప్రయయురిత్యర్థః- తమసీతి సప్తమ్యంతపాఠే తు తమసః పథ్యుపమానత్వే ద్విపాగమనాత్ప్రాక్పథ ఇవ తమసో దీపాగమనాత్ప్రాక్ప్రాణివర్గేణ నిరంతరాళత్వం పశ్చాన్ముచ్యమానత్వం చ న సంభవతీతి ఉపమానోపమేయయోస్సారూప్యం స్యాత్-తృతీయాంతపాఠే తు తమసః ప్రాణివర్గోపమానత్వే తత్సారూప్యసాకల్యాత్స ఏవ సాధీయానిత్యాలంకారికాణాం పంథాః॥ *

౬౯॥ శనైరితి॥ రయాత్పతంతో ధావంతః - రథాస్సయత్నైస్సూతైస్సారథిభిః॥ని॥ సూతః క్షత్తా చ సారథిరిత్యమరః- ఆయతా ఆకృష్టాః- యే రశ్మయః ప్రగ్రహాః॥ని॥ కిరణప్రగ్రహౌ రశ్మీ ఇత్యమరః-తైర్భుగ్నేషు ప్రహ్వేషు - గ్రీవాగ్రేషు సంసక్తాః యుగాః యుగ్యాః స్కంధవాహ్యః దారువిశేషాః యేషాం తైః- అతఏవ అఖేదైరశ్రమైస్తురంగైః- హస్తినఖాభత్వాద్ధస్తినఖః పూర్ద్వారి మృత్కూటః ॥ని॥ కూటం పూర్ద్వారి యద్ధస్తినఖస్తస్మిన్నథ త్రిష్విత్యమరః- తస్మాత్ శనైః క్షితిమనీయంతనీతా ఇతి స్వభావోక్తిః-యథావద్వస్తువర్ణనాత్॥ ... ... *

౭౦ ॥ బలోర్మిభిరితి ॥ బలాని సైన్యాన్యూర్మయ ఇవ తైర్బలోర్మిభిః - వలయైరివ కంకణైరివ తత్క్షణే హరినిష్క్రమణక్షణ ఏవ హీయమానా అతిరిచ్యమానా - రథ్యాభుజా

ణో ద్వారవతీత్వమాసీత్ ॥౭౦॥ పారేజలం నీరనిధేరపశ్యన్మురారిరానీలపలాశరాశీః । వనావలీరుత్కలికాసహస్రప్రతిక్షణోత్కూలితశైవలాభాః॥ ౭౧॥ లక్ష్మీభృతోంభోధితటాధివాసాన్ ద్రుమానసౌ నీరదనీలభాసః । లతావధూసంప్రయుజోధివేలం బహూకృతాన్ స్వానివ పశ్యతి స్మ॥ ౭౨॥ ఆశ్లిష్టభూమిం రసితారముచ్చైర్లోలద్భుజాకారబృహత్తరం

భుజైవరథ్యాయస్యాస్తస్యాః–అతఏవ–అస్యాః పురః ద్వారవత్యాః చక్రపాణౌ కృష్ణే నిష్క్రామతి నిర్గచ్ఛతి సతి– ప్రాయేణ భూమ్నా ద్వారవతీత్వం ద్వారకాత్వం– స్వస్వరూపమితి యావత్–తదిష్టం నాసీత్– హరివిరహితవైఫల్యాదితి భావః– ద్వారవతీశబ్దస్య సంజ్ఞాత్వాత్ ॥*॥ త్వతలోర్గుణవచనస్యేతి న పుంవద్భావః– అన్యత్ర ద్వారవతీత్వం ద్వారవత్త్వం నేష్టం– తస్య హరినిష్క్రమణహేతుత్వాదిత్యుభయథాప్యుపమితభుజావలయగళనహేతుకత్వాదుపమాసంకీర్ణేయమనిష్టతోత్ప్రేక్షా ప్రాయేణేత్యనేన వ్యజ్యతే॥ *

౭౦॥ అథాసర్గసమాప్తేస్సముద్రం వర్ణయతి॥ పార ఇతి॥ మురారిర్నీరనిధేస్సముద్రస్య– జలానాం పారే పరతీరే పారేజలం ॥ని॥ పారావారే పరార్వాచీ తీరే ఇత్యమరః ॥*॥ పారే మధ్యే షష్ఠ్యా వేత్యవ్యయీభావః– తత్సన్నియోగాదకారాంతత్వం చ పారేశబ్దస్య–ఆసమంతాన్నీలాః పలాశానాం పత్రాణాం రాశయో యాసాం తాః –హరితవర్ణపర్ణపూర్ణా ఇత్యర్థః ॥ని॥ పత్రం పలాశం ఛదనం దళం పర్ణం ఛదః పుమానిత్యమరః-ఉత్కలికా ఊర్మయః ॥ని॥ ఊర్మిరుత్కలికోల్లోలకల్లోలౌ లహరీతి హలాయుధః-తాసాం సహస్రైః ప్రతిక్షణం-ఉత్కూలితాః కూలముద్గతాః కృతాః- కూలం ప్రాపితా ఇత్యర్థః- ఉత్కూలశబ్దాత్ ॥*॥ తత్కరోతీతి ణ్యంతాత్కర్మణి క్తః- తేషాం శైవలానాం ఆభేవాభా యాసాం తాః-తత్సదృశీరిత్యర్థః వనావళీరపశ్యత్- అత్రోత్కూలితశైవలస్య స్వతస్సిద్ధసందేహానుపమోత్ప్రేక్షయోస్సంకరః॥ *

౭౧॥లక్ష్మీతి॥ అసౌ హరిః– లక్ష్మీం శోభాం శ్రీదేవీం చ బిభ్రతీతి లక్ష్మీభృతస్తాన్–అంభోధితటే అధివాసో యేషాం తాన్ – నీరదవన్నీలభాసః నీలవర్ణాన్ లతాః వధ్వ ఇవేత్యుపమితసమాసః– అన్యత్ర లతా ఇవ వధ్వ ఇతి-శాకపార్థివాదిత్వాన్మధ్యమపదలోపి సమాసః– తాభిస్సంప్రయుంజత ఇతి సంప్రయుజః సంగతాన్ -క్విప్-వేలాయామధివేలం- విభక్త్యర్థేవ్యయీభావః- ద్రుమాన్ బహుకృతాన్ అనేకీకృతాన్ – స్వాన్ స్వకీయవిగ్రహానివేత్యర్థః-ఏవం చ పుంలింగతానిర్వాహః- ఆత్మపరత్వే నపుంసకత్వపాతాత్॥ ని॥ స్వో జ్ఞాతావాత్మని స్వం త్రిష్వాత్మీయే స్వోస్త్రియాం ధన ఇత్యమరః-పశ్యతి స్మ- శ్లేషసంకీర్ణేయముపమా॥ ... ... *

౭౨॥ఆశ్లిష్టేతి॥ఆశ్లిష్టభూమిమాశ్లిష్టభూతలం-ఉచ్చైస్తరాం రసితారం క్రందితారం- లోలాశ్చంచలతాః - ఇతస్తతః పతతాం భుజానామాకార ఇవాకారో యేషాం తే బృహత్తరంగాః యస్య తం తథోక్తం ఫేనాయమానం ఫేనముద్వమంతం॥వా॥ ఫేనాచ్చేతి వక్తవ్యమితి క్యష్ ॥*॥ వాక్యష ఇత్యాత్మనేపదం–అపాం సమూహాః ఆపం ॥*॥ తస్య స

౫౦ । ఫేనాయమానం పతిమాపగానామసావపస్మారిణమాశశంకే ॥
౭౩॥ పీత్వా జలానాం నిధినాతిగార్ధ్యాద్వృద్ధిం గతేప్యాత్మని నైవ మాం
తీః। క్షిప్తా ఇవేందోస్స రుచోధివేలం ముక్తావలీరాకలయాంచకార॥ ౭౪॥
సాటోపముర్వీమనిశం నదంతో యైః ప్లావయిష్యంతి సమంతతోమీ। తా
న్యేకదేశాన్నిభృతం పయోధేస్సోంభాంసి మేఘాన్పిబతో దదర్శ॥ ౭౫॥
ఉద్ధృత్య మేఘైస్తత ఏవ తోయమర్థం మునీంద్రైరివ సంప్రణీతాః । ఆ
లోకయామాస హరిః పతంతీర్నదీస్స్మృతీర్వేదమివాంబురాశిం॥ ౭౬॥ విక్రీ
య దిశ్యాని ధనాన్యురూణి ద్వైప్యానసావుత్తమలాభభాజః। తరీషు తత్ర

మూహా ఇత్యణ్ప్రత్యయః- తేన గచ్ఛంతీత్యాపగాః - తాసాం పతిం సముద్రం-అసౌ హరిః అపస్మారిణమపస్మారరోగిణం-ఆశశంకే-తద్ధర్మయోగాత్తథోత్ప్రేక్షాంచక్ర ఇత్యర్థః-యథాహుర్వైద్యాః॥ శ్లో॥ క్రుద్ధైర్ధాతుభిరాహతే చ మనసి ప్రాణే తమస్సంవిశద్దంతాన్ ఖాదతి ఫేనముద్గిరతి దోః పాదం క్షిపన్ మూర్ఛతి। పశ్యన్ రూపమసన్నిహితాన్ నిపతతి వ్యర్థాః కరోతి క్రియాః। బిభ్యత్సన్ స్వయమేవ శామ్యతి గతే వేగే త్వపస్మారరుక్॥ *

౭౩॥ పీత్వేతి॥ జలానాం నిధినా సముద్రేణ- గర్ధ ఏవ గార్ధ్యం ష్యఞ్ప్రత్యయాదివత్॥ *॥ చాతుర్వర్ణ్యాదిత్వాత్ స్వార్థే ష్యఞ్ప్రత్యయః- తదతిమాత్రమతిగార్ధ్యం-తస్మాత్ అత్ర లిప్సాభరాదిత్యర్థః-గృధ్నుః పునః ॥*॥ ఓ గుణః॥*॥ వాంతో యి ప్రత్యయ ఇతి గార్ధ్యమితి స్యాత్-పీత్వా- క్షేపణక్రియాపూర్వకాలతా - వృద్ధిం గతేప్యాత్మని స్వదేహే చంద్రోదయే సముద్రవృద్ధిరిత్యాగమః-నైవ మాంతీః అమాంతీః అతిరిచ్యమానా ఇత్యర్థః॥*॥ మాతేః శతరి జీప్॥*॥ ఆచ్ఛీనద్యోర్నుమితి నుమ్-క్షిప్తా ఉద్గీర్ణాః-అతితృప్తత్వాదుత్కటం పీత్వా అంతః అమానాత్ బహిరుద్వాంతా ఇత్యర్థః- ఇందోః రుచః మరీచీరివేత్యుత్ప్రేక్షా - స హరిః- అధివేలమధికూలం ॥ని॥ వేలాకూలవికారయోరితి విశ్వః- ముక్తావలీరాకలయాంచకార- ఆలోకయామాస- కవీనాంకిలః కామధేనుః॥ ... *

౭౪॥ సాటోపమితి॥ అమీ మేఘాః- సాటోపం ససంభ్రమం ॥*॥ సంభ్రమాటోపసంరంభా ఇతి యాదవః- అనిశం నదంతో గర్జంతః-యైః అంభోభిః- ఉర్వీం సమంతతః- ప్లావయిష్యంతి తాని తాన్యంభాంసి - పయోధేరేకదేశాదేకకోణాత్- నిభృతం నిశ్చలం- పిబతో మేఘాన్- స హరిర్దదర్శ-ఏతేన సముద్రస్య అపరిచ్ఛిన్నరూపం వస్తువ్యజ్యతే॥ *

౭౫॥ ఉద్ధృత్యేతి॥ మునీంద్రైస్తతో వేదాదేవ అర్థమివ- మేఘైస్తతః అంబురాశేరేవ తోయముద్ధృత్య సంప్రణీతాః కృతాః అంబురాశిం-పతంతీః ప్రవిశంతీర్నదీః - వేదం ప్రవిశంతీః స్మృతీః మన్వాదిసంహితా ఇవ- హరిః- ఆలోకయామాస- శ్రుతిమూలేన ప్రామాణ్యాత్ స్మృతీనాం తత్సంవాద ఏవ తత్ప్రవేశః- అనేనైవేయముపమా॥ *

౭౬॥ విక్రీయేతి॥ దిక్షు భవాని దిశ్యాని-దిగంతరానీతానీత్యర్థః॥*॥ దిగాదిభ్యో యత్ ఉరూణి మహాంతి - ధనాని నానాద్రవ్యాణి విక్రీయ-మూల్యేన దత్వా - ఉత్తమలాభం మూల్యాత్ ద్వైగుణ్యాధికం భజంతీతి తాన్ ఉత్తమలాభభాజః- తత్ర భవం తత్రత్యం ద్వైప్యా

త్యమఫల్గుభాండం సాంయాత్రికానావహతోఽభ్యనందత్ ॥ ౭౭ ॥ ఉత్ప్లిత్స
వోఽంతర్నదభర్తురుచ్చైర్గరీయసా నిశ్వసితానిలేన । పయాంసి భ
క్త్యా గరుడధ్వజస్య ధ్వజానివోచ్చిక్షిపిరే ఫణీంద్రాః ॥ ౭౮ ॥ తమాగతం వీ
క్ష్య యుగాంతబంధుముత్సంగశయ్యాశయమంబురాశిః । ప్రత్యుజ్జగామే
వ గురుప్రమోదప్రసారితోత్తుంగతరంగబాహుః ॥ ౭౯ ॥ ఉత్సంగితాంభఃక
ణకో నభస్వానుదన్వతః స్వేదలవాన్మమార్జ । తస్యానువేలం వ్రజతో
ఽధివేలమేలావనాస్ఫాలనలబ్ధగంధః ॥ ౮౦ ॥ ఉత్తాలతాలీవనసంప్రవృత్త

మిత్యర్థః ॥ * ॥ అవ్యయాత్త్యప్ - అఫల్గు సారవత్ ॥ ని ॥ ఫల్గుతుచ్ఛమసారం చేతి యాద
వః - భాండం మూలధనం - పణ్యద్రవ్యమిత్యర్థః ॥ ని ॥ వణిజ్మూలధనే పాత్రే భాండం భూ
షాశ్వభూషయోరితి వైజయంతీ - తరీషు నౌషు ॥ ని ॥ స్త్రియాం నౌస్తరణిస్తరిరిత్యమరః ॥
అవిత్స్తృతంత్రిభ్య ఈరితి ఔణాదిక ఈకారప్రత్యయః - ఆవహతః ఆదధానాన్ -
వహతేశ్శతృప్రత్యయః - ద్వైప్యాన్ సముద్రద్వీపవాసినః ॥ * ॥ ద్వీపాదనుసముద్రం
యఞితి శైషికో యఞ్ప్రత్యయః - సంయాత్రా సంభూయ యాత్రా ప్రయోజనమేషాం
తాన్ సాంయాత్రికాన్ - పోతవణిజః ॥ ని ॥ సాంయాత్రికః పోతవణిగిత్యమరః ॥ * ॥ ప్ర
యోజనమితి ఠక్ - అసౌ హరిరభ్యనందత్ ॥ ... *

౭౭ ॥ ఉత్ప్లిత్సవ ఇతి ॥ నదభర్తుస్సముద్రస్య - అంతరభ్యంతరాత్ - ఉత్ప్లిత్సవః ఉ
త్ప్లవితుమిచ్ఛవః ॥ * ॥ ప్లుతేస్సన్నంతాదుప్రత్యయః - సనిమీమేత్యాదినా ఇసాదేశః - అ
త్ర ॥ * ॥ లోపోఽభ్యాసస్యేత్యభ్యాసలోపః - ఫణీంద్రాః - భక్త్యా - గరుడధ్వజస్య హరేః -
ధ్వజానివ గరీయసా అతిమహతా నిశ్వసితానిలేన - పయాంసి ఉచ్చైరుచ్చిక్షిపిరే - ఉత్క్షి
ప్తవంత ఇత్యుత్ప్రేక్షా - స్వరితేత్త్వాదాత్మనేపదం ॥ ... *

౭౮ ॥ తమితి ॥ అంబురాశిః - యుగాంతబంధుం - ఆపద్బంధుమిత్యర్థః - ఉత్సంగ ఏవ
శయ్యా - తస్యాం శేత ఇతి తం తథోక్తం - అధికరణే శేతేరిత్యచ్ప్రత్యయః - ఆగతమభ్యా
గతం తం హరిం - వీక్ష్య గురుణా ప్రమోదేన - ప్రసారితాః ఉత్తుంగాస్తరంగా ఏవ బాహవో
యస్య సన్ - ప్రత్యుజ్జగామేవేతి - క్రియాస్వరూపోత్ప్రేక్షా ॥ *

౭౯ ॥ ఉత్సంగితేతి ॥ ఉత్సంగ సంగినః కృతాః ఉత్సంగితాః ॥ * ॥ తత్కరోతీతి ణ్యం
తాత్కర్మణి క్తః - ఉత్సంగితా అంభఃకణాః యేన సః ॥ * ॥ శేషాద్విభాషేతి కప్రత్యయః
ఏలావనానామాస్ఫాలనేన సంఘర్షణేన లబ్ధగంధః - ఏవం శిశిర సురభిరుదన్వతాన్నభ
స్వాన్ సముద్రవాయురధివేలం - వేలాయాం - విభక్త్యర్థేఽవ్యయీభావః - వ్రజతస్త
స్య హరేస్స్వేదలవాననువేలం ప్రతిక్షణం - యథార్థేఽవ్యయీభావః - మమార్జ జహార ॥
ని ॥ వేలాకూలే చ జలధేర్వేలా తీరవికారయోరితి విశ్వః - కావ్యలింగమలంకారః *

౮౦ ॥ ఉత్తాలేతి ॥ చమూషు చరంతీతి చమూచరాస్సైనికాః ॥ * ॥ చరేష్ట ఇతి టప్రత్య
యః - తైరుత్తాలేషూన్నతేషు తాలీవనేషు సంప్రవృత్తేన ప్రసృతేన సమీరణేన మారుతేన సీ
మంతితాః సీమంతవత్యః కృతాః - సీమంతశబ్దాత్తదస్తి తత్కరోతీతి ణౌ కర్మణి క్తః -

సమీరసీమంతితకేతకీకాః । ఆసేదిరేలావణసైంధవీనాంచమూచరైః క
చ్ఛభువాంప్రదేశాః॥౮౧॥ లవంగమాలాకలితావతంసాస్తేనారికేళాం
తరపః పిబంతః। ఆస్వాదితార్ద్రక్రముకాస్సముద్రాదభ్యాగతస్యప్రతిప
త్తిమాపుః॥౮౨॥ తురగశతాకులస్యపరితఃపరమేకతురంగజన్మనః ప్రమథి
తభూభృతఃప్రతిపథంమథితస్యభృశంమహీభృతా।పరిచలతోబలానుజ
బలస్యపురస్సతతంధృతశ్రియశ్చిరవిగతశ్రియోజలనిధేశ్చతదాభవదంత
రంమహత్॥ ... ... *

కావిష్టవద్భావేవిస్మృతోర్లుక్-తాః కేతక్యోయేషుతేతథోక్తాః॥*॥నద్యృతశ్చేతికప్-లవ
ణసింధోరిమేః లావణసైంధవ్యః॥*॥తస్యేదమిత్యణ్ప్రత్యయః॥*॥ హృద్భగసింధ్వంతే
పూర్వపదస్యచేత్యుభయపదవృద్ధిః-తాసాం కచ్ఛభువామనూపభూమీనాం ॥ని॥ జలప్రా
యమనూపంస్యాత్పుంసికచ్ఛస్తథావిధ ఇత్యమరః-ప్రదేశా ఏకదేశాః-ఆసేదిరే ప్రాప్తాః
సీదతేః కర్మణిలిట్-అత్రస్వభావోక్తిరనుప్రాసశ్చాలంకారౌ - ఓజశ్శ్లేషసౌశబ్ద్యసౌకు
మార్యాద్యనేకగుణసంపత్తిః స్పష్టా॥ ... ... *

౮౧॥లవంగేతి॥లవంగమాలాభిః- లవంగకుసుమమాలాభిః- కలితావతంసాః కృత
భూషణాః-నారికేళాంతరిత్యవ్యయం-నారికేళఫలాభ్యంతర ఇత్యర్థః - అప ఇతిపృథ
క్పదం- సమాసే ॥*॥ ఋక్పూరిత్యాదినా సమాసాంతప్రసంగాత్ - పిబంతః ఆస్వాది
తాః-ఆర్ద్రక్రముకాః ఆర్ద్రపూగీఫలానియైస్తే॥ ని॥ ఘోంటాతుపూగః క్రముక ఇత్యమ
రః-తేచమూచరాః సముద్రాదభ్యాగతస్యాతిథేః ప్రతిపత్తిం గౌరవం సత్కారమాపుః॥
ని॥ ప్రతిపత్తిః పదప్రాప్తౌ ప్రవృత్తౌ గౌరవేసి చేతివిశ్వః- అత్రాభ్యాగతప్రతిపత్తిప్రాప్తేర్వి
శేషణగత్యావతంసకలనాదిపదార్థహేతుకత్వాత్కావ్యలింగమలంకారః - తేనస
ముద్రచమూచరాణాం గృహస్థాభ్యాగతోపమ్యప్రతీతేరలంకారేణాలంకారధ్వనిః॥ *

౮౨॥ తురగేతి॥ పరితస్తురగశతైరాకులస్య-అపరిమితాశ్వస్యేత్యర్థః-ప్రతిపథం ప్ర
తిమార్గం యథార్థే అవ్యయీభావేసమాసాంతః- ప్రమథితాః క్షుణ్ణాః - భూభృతో
రాజానో గిరయశ్చ యేనతస్య-నతుస్వయంకేనాపిమథితస్యేతిభావః- సతతం ధృతాశ్రీః
శోభారమాచ యేనతస్యధృతశ్రియః- పురోగ్రేనగరాద్వాపరిచలతః పరితోగచ్ఛతః బలో
రామః తదనుజబలస్య - హరిసైన్యస్య॥ ని॥ బలంసైన్యేబలో రామ ఇత్యుభయత్రాపిశా
శ్వతః- అథపరం కేవలమేకస్యైవతురంగస్య- జన్మజన్మమాత్రం యస్మాత్తస్యైకతురం
గజన్మనః- ఏకోపిజాత ఏవనత్వస్మాస్తీతిభావః- మహీభృతామందరాద్రిణా- రాజ్ఞాచ
భృశంమథితస్య- నతుస్వయంకస్యాపిమథితురితిభావః - చిరాత్ప్రభృతివిగతశ్రియః -
ఉత్పత్త్యనంతరమేవాస్యహరిణాస్వీకారాదితిభావః- జలనిధేశ్చ- తదాప్రస్థానసమ
యేమహదంతరందూరగమనాదల్పవ్యవధానం- ఉత్కర్షరీత్యాచమహత్తారతమ్యంచ- అభవత్
అత్రోపమేయస్యహరిబలస్యోపమానాత్ జలనిధేరాధిక్యవర్ణనాత్ వ్యతిరేకాలంకా
రః- చంపకావళీవృత్తం॥నజభజజాజరాహరయతిః కథితాభువిచంపకావళీతిలక్షణాత్
రచితేతికేచిత్ ॥నజభపురస్కృతాజజజరారచితాభువిరుద్రదిగ్యతిరితిలక్షణాత్ ॥ ... *

ఇతి శ్రీమాఘకృతౌ - శిశుపాలవధే - మహాకావ్యే తృతీయస్సర్గః.

మాఘకావ్యే సవ్యాఖ్యానే.

చతుర్థసర్గప్రారంభః.

౧॥ నిశ్వాసధూమం సహ రత్నభాభిర్భిత్త్వోత్థితం భూమిమివోరగాణాం। నీలోపలస్యూతవిచిత్రధాతుమసౌ గిరిం రైవతకం దదర్శ॥ ౨॥ గుర్వీరజస్రం దృషదస్సమంతాదుపర్యుపర్యంబుముచాం వితానైః। వింధ్యాయమానం దివసస్య భర్తుర్మార్గం పునా రోద్ధుమివోన్నమద్భిః॥ ౩॥ క్రాంతం రుచా కాంచనవప్రభాజా నవప్రభాజాలభృతాం మణీనాం । శ్రితం త్రి

ఇతి శ్రీపదవాక్యప్రమాణ పారావారపారీణ మహోపాధ్యాయ
కోలచలమల్లినాథసూరి విరచితాయాం - మాఘవ్యాఖ్యాయాం
సర్వంకషాఖ్యాయాం - తృతీయస్సర్గః.

౧॥ నిశ్వాసేతి॥ నీలోపలైరింద్రనీలమణిభిః - స్యూతాః ప్రోతాః - విచిత్రాః నానావర్ణాః ధాతవో గైరికాదయో యస్య తం - అతఏవ - రత్నభాభిస్సహ భూమిం భిత్త్వా ఉత్థితం ఊర్ధ్వం నిర్గతం - ఉరగాణాం నిశ్వాసధూమం ఫూత్కారబాష్పమివ స్థితం రైవతకం రైవతకాఖ్యం గిరిం - అసౌ హరిర్దదర్శ - స్యూతేతి సీవ్యతేః కర్మణి క్తః ॥*॥ ఛ్వోశ్శూడనునాసికే చేతి ఊఠి యణాదేశః - అత్ర గిరేర్విశిష్టధూమవర్ణత్వేన విశిష్టధూమత్వోత్ప్రేక్షణాద్గుణనిమిత్తజాతిస్వరూపోత్ప్రేక్షా - అస్మిన్ సర్గే నానావృత్తాని - తత్రాదావష్టాదశోపజాతయః - తల్లక్షణముక్తం - అతీతానంతరసర్గాదౌ - అత్రా సర్గసమాప్తేర్గిరివర్ణనమేవ॥ ... ... *

౨॥ గిరిం దదర్శేత్యుక్తం కీదృశమిత్యాకాంక్షాయాం తమేవాస్య యోనగుర్వీత్యాద్యష్టభిర్విశినష్టి॥ గుర్వీరితి॥ గుర్వీర్మహతీః దృషదః శిలాః - తటీరిత్యర్థః॥ని॥ పాషాణప్రస్తరగ్రావోపలాశ్మానశ్శిలాదృషదిత్యమరః - ఉపర్యుపరి - దృషదాం సమీపోపరిప్రదేశ ఇత్యర్థః॥*॥ ఉపర్యధ్యధసస్సామీప్య ఇతి ద్విర్భావే తద్యోగాద్ద్వితీయా - యథాహ వామనః॥*॥ ఉపర్యాదిషు సామీప్యే ద్విరుక్తేషు ద్వితీయేతి - సమంతాదజస్రం ఉన్నమద్భిః - దేశకాలానవచ్ఛేదనోత్పతద్భిః - అతఏవ అంబుముచాం వితానైః మేఘబృందైర్నిమిత్తేన - పునర్దివసస్య భర్తుః సూర్యస్య మార్గం రోద్ధుం వింధ్యాయమానమివ వింధ్యవదాచరంతం - తద్వద్వర్తమానమివ స్థితమిత్యర్థః - ఆచారక్యజంతాల్లటశ్శానజాదేశః - అత్రావిచ్ఛిన్నమేఘోన్నమనేన వింధ్యాయమానత్వోత్ప్రేక్షణాత్క్రియానిమిత్తక్రియాస్వరూపోత్ప్రేక్షా॥ ... ... *

౩॥ క్రాంతమితి॥ పునః - నవాని ప్రభాజాలాని బిభ్రతీతి నవప్రభాజాలభృతః - తేషాం మణీనాం - సంబంధిన్యా - కాంచనవప్రభాజా స్వర్ణసానుప్రసృతయా - రుచా దీప్త్యా -

తా శ్యామలతాభిరామంలతాభిరామన్త్రితషట్పదాభిః॥౩॥సహస్రసంఖ్యై
ర్గగనంశిరోభిఃపాదైర్భువంవ్యాప్యవితిష్ఠమానం। విలోచనస్థానగతో
ష్ణరశ్మినిశాకరంసాధుహిరణ్యగర్భం॥౪॥ క్వచిజ్జలాపాయవిపాండురాణి
ధౌతోత్తరీయప్రతిమచ్ఛవీని। అభ్రాణిబిభ్రాణముమాంగసంగవిభక్తభ
స్మానమివస్మరారిం॥౫॥ ఛాయాంనిజస్త్రీచటులాలసానాంమదేనకించిచ్చ
టులాలసానాం। కుర్వాణముత్పింజలజాతపత్త్రైర్విహంగమానాంజల

క్రాంతం వ్యాప్తం-పునఃశిలానాం మేచకోపలానాం-ఇంద్రనీలానాంవా - శ్యామలతయా శ్యామలిమ్నా అభిరామం- తథా ఆమంత్రితషట్పదాభిః మకరందభరితత్వాదాహూతభృంగాభిః-లతాభిః శ్రితం వ్యాప్తం-ఇతః పరంవ్యంతరమేకం యమకం వక్ష్యతే- తత్ర తదేవాలంకారః- అర్థాలంకారస్తు వ్యభ్యుచ్చయ ఇతి యథాసంభవమూహ్యః- యమకలక్షణంత్వాచార్యదండినోక్తం॥ శ్లో॥ అవ్యపేతవ్యపేతాత్మా యావృత్తిర్వర్ణసంహతేః। యమకంతచ్చ పాదానామాదిమధ్యాంతగోచరం ॥ ఏకద్విత్రిచతుష్పాదయమకానాంవికల్పనా॥ ఆదిమధ్యాంతమధ్యాంతమధ్యాద్యాచైవసర్వతః॥ అత్యంతబహవస్తేషాంభేదాస్సంభేదయోనయః॥ సుకరాదుష్కరాశ్చైవ వర్ణ్యంతే తత్ర కైశ్చనేతి॥

౪॥ సహస్రేతి॥ సహస్రమితిసంఖ్యా యేషాం తైః - సహస్రసంఖ్యైశ్శిరోభిః శిఖరైః శీర్షైశ్చ- గగనం- తత్సంఖ్యైః పాదైః- ప్రత్యంతపర్వతైశ్చరణైశ్చ భువంవ్యాప్య-వితిష్ఠమానం అవతిష్ఠమానం॥ *॥ సమవప్రవిభ్యస్థ ఇత్యాత్మనేపదం - విలోచనయోర్యత్ స్థానం యోగ్యదేశః - తద్గతౌ ఉష్ణరశ్మినిశాకరౌ యస్య తం అన్యత్ర నేత్రీభూతార్కేందుమిత్యర్థః- అత ఏవ- సాధు సత్యం-హిరణ్యగర్భం బ్రహ్మాణమివ స్థితమిత్యుత్ప్రేక్షా॥ శ్రు॥ సహస్రశీర్షేత్యాదిశ్రుతేరితి భావః- హిరణ్యగర్భో నిధిగర్భశ్చ॥ ... ❋

౫॥ క్వచిదితి॥ పునః క్వచిద్దేశే జలానామపాయేనాపగమేన- విపాండురాణి శుభ్రాణి- అత ఏవ- ధౌతం క్షాళితం యదుత్తరీయం తత్ప్రతిమా తత్సమా ఛవిర్యేషాం తాని - అభ్రాణి మేఘాన్ బిభ్రాణం దధానం- భృఞః కర్తరి శానచ్ - అత ఏవ ఉమాయాః పార్వత్యాః అంగసంగేన అర్ధభాగేన- విభక్తమేకదేశస్థాపితం భస్మ యస్య తం- స్మరారిమివ హరమివేత్యుపమాలంకారః॥ ... ... ❋

౬॥ ఛాయామితి॥ పునః నిజస్త్రీణాం- చటుషు ప్రియవచనేషు లాలసాః లోలుపాః॥ ని॥ లోలుపో లోలుభో లోలో లంపటో లాలసోపి చేతి యాదవః - తేషాం నిజస్త్రీచటులాలసానాం- మదేన కించిదీషచ్చటులాశ్చపలాః- తే చ తే అలసాశ్చ-విశేషణయోరపి మిథో విశేషణవిశేష్యభావవివక్షయా విశేషణసమాసః - తేషాం చటులాలసానాం- విహంగమానాం హంసాదీనాం-ఉత్పింజలాని జాతాన్యుత్పింజలజాతాని- పూర్వవత్సమాసః- తాని పత్త్రాణి యేషాం తైః ఉత్పింజలజాతపత్త్రైః- అతిపింజరీభూతదళైరిత్యర్థః - రలయోరభేదః- జలజైరేవాతపత్త్రైః- ఛాయాం కుర్వాణం- ఏతేన-మహతీకమలాకరసమృద్ధిర్వ్యజ్యతే- యమకరూపకయోస్సంకరః-॥ ... ... ❋

జాతపత్త్రైః ॥ ౭ ॥ స్కన్ధాధిరూఢోజ్జ్వలనీలకణ్ఠానుర్వీరుహాన్ శ్లిష్టతనూనహీన్ద్రైః । ప్రణతానేకలతాభుజాగ్రాన్ రుద్రాననన్తానివ ధారయన్తమ్ ॥ ౮ ॥ విలంబినీలోత్పలకర్ణపూరాః కపోలభిత్తీరివ లోధ్రగౌరీః । నవోలపాలంకృతసైకతాభాః శుచీరపశ్శైవలినీర్దధానమ్ ॥ ౯ ॥ రాజీవరాజీవశలోలభృఙ్గం ముష్ణన్తముష్ణం తతిభిస్తరూణామ్ । కాన్తాలకాన్తా లలనాస్సురాణాం రక్షోభిరక్షోభితముద్వహన్తమ్ ॥ ౧౦ ॥ ముదే మురారేరమరైస్సుమేరోరానీయ యస్యోపచితస్య శృఙ్గైః । భవన్తి నోద్దామగిరాం కవీనా

౭॥ స్కన్ధేతి॥ పునః స్కన్ధం ప్రకాణ్డం - అధిరూఢాః ఉజ్జ్వలాః - నీలకణ్ఠాః మయూరాః యేషాం తాన్ - అన్యత్ర స్కన్ధాధిరూఢాః అంసస్థితాః - ఉజ్జ్వలాః నీలాః కణ్ఠాః - యేషాం తాన్ ॥ని॥ అంసప్రకాణ్డయోః స్కన్ధ ఇతి వైజయన్తీ - అహీన్ద్రైః శ్లిష్టతనూన్ వ్యాప్తదేహాన్ - ఏకత్ర తదావాసత్వాదన్యత్ర తద్భూషణత్వాచ్చేతి భావః - ప్రణతాన్యనేకలతానామేవ భుజానాం - లతానామేవ భుజానాం అగ్రాణి యేషాం తాన్ - అత ఏవ అనన్తాన్ అసంఖ్యాన్ రుద్రానివ స్థితానిత్యుత్ప్రేక్షా - ఉర్వీరుహాన్ వృక్షాన్ - ధారయన్తమ్ ॥ ... ... ※

౮॥ విలంబీతి॥ విలంబినీయాని నీలోత్పలాని తాన్యేవ కర్ణపూరాః - కర్ణావతంసా యాసాం తాః - లోధ్రేణ లోధ్రరజసా గౌరీః అవదాతాః ॥*॥ పిష్టాతాదిభ్యశ్చేతి ఙీష్ - కపోలభిత్తీః కపోలాభిత్తయ ఇవ స్త్రీణాం గణ్డస్థలీరివ స్థితాః - ఉపమానాన్తరమాహ - ఉలపాః బల్బజతృణాని ॥ని॥ ఉలపా బల్బజాః ప్రోక్తా ఇతి వైజయన్తీ - నవైస్తైరలంకృతాః సైకతానామాభా ఇవ ఆభా యాసాం తాః - కుతః - శుచీః శుద్ధాః శైవలినీః శైవలవతీః అపః దధానమ్ - అత్ర శుచిత్వశైవలత్వాభ్యాం బిమ్బప్రతిబిమ్బభావేన ఉపమాద్వయమ్ ॥

౯॥ రాజీవేతి॥ పునః రాజీవరాజీనాం పద్మపఙ్క్తీనాం - వశాః అధీనాః లోలాశ్చపలాః భృఙ్గాః యస్మిన్ తం - రాజీవరాజీవశలోలభృఙ్గం - తరూణాం - తతిభిః సంఘైః - ఉష్ణం ఆతపం ముష్ణన్తం హరన్తం - కాన్తాః రమ్యాః అలకాన్తాః చూర్ణకున్తలాగ్రాణి - యాసాం తాః కాన్తాలకాన్తాః ॥ని॥ అలకాశ్చూర్ణకున్తలా ఇత్యమరః - సురాణాం లలనాః స్త్రియః అప్సరసః - రక్షోభిః రాక్షసైః అక్షోభితమనభిభూతం యథా తథా - ఉద్వహన్తమ్ ॥ ... ... ※

౧౦॥ నన్వల్పీయానయం శిలోచ్చయః శైవతకో నామ కథం ఇయద్వర్ణ్యత ఇతి శఙ్కాం నిరస్యతి॥ ముద ఇతి॥ మురారేః - ముదే సంతోషాయ అమరైః కర్తృభిః - సుమేరోః శృఙ్గైః - కరణైః ఆనీయ ఉపచితస్య వర్ధితస్య - ఆనీతైః శృఙ్గైరుపచితస్యేత్యర్థః - ఉపచయే కరణానాం శృఙ్గాణాం అథానయనే కర్మత్వం - యస్య శైలస్య - ఉచ్ఛ్రాయః ఔన్నత్యం తచ్చ సౌన్దర్యం చ - తయోర్గుణాః ఉత్కర్షాః ఉద్దామగిరాం ప్రగల్భవాచాం - కవీనాం మృషా ఉద్యన్త ఇతి మృషోద్యాః - మిథ్యావాచ్యాః న భవన్తి -

ము చ్ఛ్రియసౌందర్యగుణా మృషోద్యాః॥౧౧॥ యతః పరార్ధ్యాని భృతాన్యనూనైః ప్రస్థైర్ముహుర్భూరిభిరుచ్ఛిఖాని॥ ఆఢ్యాదివ ప్రాపణికాదజస్రం జగ్రాహ రత్నాన్యమితాని లోకః॥ ౧౨॥ అఖిద్యతాసన్నముదగ్రతాపం రవిం దధానేప్యరవిందధానే। భృంగావళీ యస్య తటే నిపీతరసా నమత్తామరసా న మత్తా॥౧౩॥ యత్రాధిరూఢేన మహీరుహోచ్చైరున్నిద్రపుష్పాక్షిసహస్రభాజా। సురాధిపాధిష్ఠితహస్తిమల్లలీలాం దధౌ రా

మేరుశృంగేషు సర్వగుణసంభవాదితి భావః॥*॥ రాజసూయసూర్యమృషోద్యేత్యాదినా వదేః క్యబంతో నిపాతః- ఉత్కృష్టః శ్రాయ ఉచ్ఛ్రాయ ఇతి ఘఞంతేనోపసర్గస్య సమాసః- న చోపసృష్టాద్ఘఞ్ప్రత్యయః ॥*॥ శ్రిణీభువోనుపసర్గ ఇతి నియమాత్-ముద ఇత్యాదిశ్లోకసప్తకే యచ్ఛబ్దస్య దృష్టాపి శైలస్య ముహురిత్యనేన అన్వయః - మేరుశృంగాసంబంధేపి సంబంధకథనాదతిశయోక్తిః॥ ... ... *

౧౧॥ యత ఇతి॥ పరార్ధ్యాని శ్రేష్ఠాని- అనూనైః మహద్భిః భూరిభిరనేకైః ప్రస్థైః సానుభిః- మానవిశేషైశ్చ ॥ని॥ ప్రస్థోస్త్రీ సానుమానయోరిత్యమరః- ముహుః భృతాని సంభృతాని- మితాని చ ఉచ్ఛిఖాన్యుచ్ఛ్రితాని- అమితాన్యపరిమితాని రత్నాని యతశ్శైలాత్-ఆఢ్యాత్ పణ్యాజీవాద్ధనికాత్ - ప్రపణః వ్యవహరః ప్రయోజనమస్య ప్రాపణికో వణిక్॥*॥ తదస్య ప్రయోజనమితి ఠక్ప్రత్యయః ॥ని॥ పణ్యాజీవాః ప్రాపణికాశ్చ వైదేహ్యనైగమాశ్చ ఇతి వైజయంతీ- తస్మాదివ అజస్రం లోకో జనః- జగ్రాహ- ఉపమాలంకారః॥ *

౧౨॥ అఖిద్యతేతి॥ ఆసన్నమాసన్నత్వాత్సన్నిహితం- అతఏవ ఉదగ్రతాపం దుస్సహతాపం రవిం దధానేపి- అరవిందధానే రవిమదధాన ఇతి విరోధః- అరవిందానాం ధానే నిధాన ఇతి పరిహారః- ధీయంతేస్మిన్నితి ధానం- అధికరణే ల్యుట్- శబ్దశ్లేషమూలో విరోధాలంకారః-యస్య గిరేః తటే - నిపీతరసా నితరాం పీతమకరందా- నమంతి తామరసానిపంకేరుహాణి యయా భారభూతయా- సా - నమత్తామరసా॥ని॥ పంకేరుహం తామరసమిత్యమరః- అతఏవ - మత్తా భృంగావళీ నాఖిద్యత నఖిద్యతేస్మ-ఖిద దైన్యే దివాదికాత్కర్తరి లఙ్ - అత్యంతసూర్యసన్నిధానేపి అరవిందాకరవిహారాన్మధుకరా దినకరకరాత్తాపం నాపుః ఇత్యర్థః॥ ... ... *

౧౩॥ యత్రేతి॥ యత్ర శైలే- రజతస్య వికారో రాజతః॥*॥ ప్రాణిరజతాదిభ్యోఞిత్యఞ్ప్రత్యయః- స చాసౌ గండశైలశ్చ॥ని॥ గండశైలాస్తు చ్యుతాః స్థూలోపలా గిరేరిత్యమరః- ఉన్నిద్రాణి వికసితాని పుష్పాణ్యక్షీణివేత్యుపమితసమాసః - తేషాం సహస్రం భజతీతి తద్భాజా - అధిరూఢేన ఉచ్చైః మహీరుహా వృక్షేణ సురాధిపేన ఇంద్రేణ - అధిష్ఠితో హస్తిమల్ల ఇవ - తస్య హస్తిమల్లస్య ఐరావతస్య లీలామివ లీలాం శోభాం - దధౌ - ఐరావతస్య ధావళ్యాదితి భావః॥ని॥ హస్తిమల్లో భ్రమాతంగే - హస్తిమల్లో వినా

జతగండశైలః॥ ౧౪ ॥ విభిన్నవర్ణా గరుడాగ్రజేన సూర్యస్య రథ్యాః పరితః స్ఫురంత్యా। రత్నైః పునర్యత్ర రుచా రుచం స్వామానిన్యిరే వంశకరీరనీలైః॥ ౧౫॥ యత్రోజ్ఝితాభిర్ముహురంబువాహైస్సమున్నమద్భిర్న సమున్నమద్భిః । వనం బబాధే విషపావకోత్థా విపన్నగానామవిపన్నగానామ్॥౧౬॥ ఫలద్భిరుష్ణాంశుకరాభిమర్శాత్కార్శానవం ధామ పతంగకాంతైః । శశంస యః పాత్రగుణాద్గుణానాం సంక్రాంతిమాక్రాంతగు

యుక ఇవ విశ్వః-అత్ర లీలామివలీలామిత్యసాదృశ్యాక్షేపాన్నిదర్శనాలంకారః॥ *

౧౪॥ విభిన్నేతి। గరుడాగ్రజేనారుణేన-విభిన్నవర్ణాః అన్యథాకృతవర్ణాః-అరుణిమాసమాపాదితా ఇత్యర్థః - సూర్యస్య సంబంధినః రథం వహంతీతి రథ్యాః రథాశ్వాః॥ తద్వహతి రథయుగప్రాసంగమితి యత్ప్రత్యయః-యత్ర శైలే- వంశకరీరనీలైః వంశాంకురశ్యామలైః-రత్నైర్మరకతైరిత్యర్థః॥ ని॥ వంశాంకురే కరీరోస్త్రీత్యమరః - వంశశబ్దస్య అప్లానతా హేతోరప్లానతా ప్రతిపత్త్యర్థత్వాదపౌనరుక్త్యం- అతఏవ॥*॥ విశేష్యపదమప్రయోజ్యమిత్యుక్త్వా -కరికలభకర్ణావతంసాదిషు ప్రతిపత్తివిశేషకరేషు న దోష ఇత్యాహ వామనః-విశేషశ్చేదితి - పరితః స్ఫురంత్యా రుచా స్వప్రభయా కరణేన- పునః స్వాం రుచం నిజహరితవర్ణమేవ-ఆనిన్యిరే ఆనీతాః- నయతేర్ద్వికర్మకత్వాత్ ప్రధానే కర్మణి లిట్ ॥ శ్లో॥ ప్రధానకర్మణ్యాఖ్యేయే లాదీనాహుర్ద్వికర్మణామితి వచనాత్-అత్ర విభిన్నవర్ణా ఇత్యేకః తద్గుణః - రథ్యానాం స్వగుణత్యాగేన గరుడాగ్రజగుణగ్రహణాత్ పునస్తత్త్యాగేన మరకతగుణగ్రహణాత్ అపరస్తద్గుణః - తదుపజీవితసజాతీయయోస్సంకరః॥ ఏతేన గిరేస్సూర్యమండలాంతమున్నత్యం వస్తు వ్యజ్యతే ॥ శ్లో॥ తద్గుణః స్వగుణత్యాగాదన్యోత్కృష్టగుణాహృతిరితి లక్షణాత్॥ *

౧౫॥ యత్రేతి॥ యత్ర శైలే- సమున్నమద్భిః సముత్పతద్భిః-అంబువాహైరుజ్ఝితాభిః అద్భిర్ముహుః- సమున్నం సమ్యగున్నం-క్లిన్నం నిక్తమిత్యర్థః- ఉందీ క్లేదన ఇతి ధాతోః కర్మణి క్తః ॥*॥ నుదవిదేత్యాదినా నిష్ఠానత్వం-విపన్నగాః విగతసర్పాః న భవంతీత్యవిపన్నగాః-సపన్నగా ఇత్యర్థః - తేషామవిపన్నగానాం నగానాం వృక్షాణాం వనం-విషపావకోత్థా విషాగ్నిసముత్థా-విపదాపత్ - న బబాధే నిత్యవర్షానుషంగాత్ విషాగ్నిదోషో వృక్షాణామకించిత్కర ఇతి భావః॥ ... *

౧౬॥ ఫలద్భిరితి॥ యః శైలః ఉష్ణాంశుకరాభిమర్శాత్-అర్కకరసంపర్కాత్-కృశానోరిదం కార్శానవం ఆగ్నేయం ధామ తేజః-ఫలద్భిః ఉద్గిరద్భిః- అర్కకరసామర్థ్యాభివ్యంజకైరితి భావః-పతంగకాంతైః సూర్యకాంతైః-దృష్టాంతభూతైరితి భావః- గుణానాం సంక్రాంతిం-అన్యత్ర గుణసంక్రమణం-సంక్రాంతగుణానిత్యర్థః- పాత్రగుణాదాధారగుణసహకారాత్ ఆక్రాంతః ప్రాప్తః - గుణాతిరేకః - కార్యవిశేషాధానరూపో గుణాతిశయో యస్య తాం-శశంస ప్రతిపాదయామాస- అర్కత్విషాం సర్వత్ర సంక్రమణావిశేషేపి సూర్యకాంతేష్వేవ జ్వలనజననదర్శనాత్సర్వత్రాపి సంక్రమ్యకారిణాం గుణా

ణాతిరేకాం॥౧౬॥ దృష్టోఽపి శైలస్స ముహుర్మురారేరపూర్వవద్విస్మయ మాతతాన। క్షణేక్షణే యన్నవతాముపైతి తదేవరూపం రమణీయతా యాః॥ ౧౭॥ ఉచ్చారణజ్ఞోథ గిరాం దధానముచ్చారణత్పక్షిగణాస్తటీ స్తమ్। ఉత్కంధరం ద్రష్టుమవేక్ష్య శౌరిముత్కంధరం దారుక ఇత్యువా చ॥౧౮॥ ఆచ్ఛాదితాయతదిగంబరముచ్చకైర్గామాక్రమ్య సంస్థితముదగ్ర విశాలశృంగం। మూర్ధ్ని స్ఫురత్తుహినదీధితికోటిమేనముద్వీక్ష్య కో భు

నామాధారగుణసహకారాత్కార్యవిశేషాధాయకత్వమితినిశ్చయాత్తైవజాయత ఇత్యర్థః-తతశ్చ సహకారశక్తిరహితా సహజశక్తిరనుపకారిణీతి భావః- వృత్త్యనుప్రాసోఽలంకారః॥ ... ... *

౧౬॥ దృష్టఇతి॥ ముహుర్దృష్టోఽపిసశైలః- మురారేః-అపూర్వేణాదృష్టపూర్వేణ తుల్యం అపూర్వవత్ ॥*॥ తేనతుల్యంక్రియాచేద్వతిరితి వతిప్రత్యయః - విస్మయమాతతాన- అతిరమణీయత్వాదితిభావః - తథాహి- క్షణేక్షణే ప్రతిక్షణం. వీప్సాయాంద్విర్భావః- నవతాం అపూర్వవద్భావం ఉపైతీతియత్- తన్నిత్యాపగమనమేవ- రమణీయతాయాః రూపం స్వరూపం -లక్షణమిత్యర్థః- అత్రరమణీయత్వలక్షణస్య వాక్యార్థస్య విస్మయహేతుత్వసమర్థనాద్వాక్యార్థహేతుకం కావ్యలింగమలంకారః॥ *

౧౭॥ ఉచ్చారణజ్ఞ ఇతి॥ అథహరివిస్మయానంతరం- గిరాం వాక్యానాం ఉచ్చారణం జానాతీత్యుచ్చారణజ్ఞః-ఉక్తికుశలః॥*॥ ఆతోఽనుపసర్గే క ఇతి ప్రత్యయః ॥*॥ ఇగుపధత్వాదినా ఆకారాత్- అనుపసర్గాద్ధ్యాపవాదోఽభవతి విప్రతిషేధేనేతి వచనాత్- దారుకః కృష్ణసారథిః-ఉచ్చైః ఉన్నతాః- రణంతః పక్షిగణాః యాసు తాః-రణత్పక్షిగణాః తటీః దధానం ధరతీతి ధరం పర్వతం-పచాద్యచ్ ॥*॥ అహార్యధరపర్వతా ఇత్యమరః- ద్రష్టుం ఉత్కం ఉత్సుకం॥*॥ ఉత్క ఉన్మనా ఇతి నిపాతః- ఉత్కంధరమౌత్సుక్యాత్ ఉన్నమితకంధరం తం శౌరిం - అవేక్ష్య ఇతి వక్ష్యమాణప్రకారేణ వాచమువాచ - నహీంగితజ్ఞా అవసరే అవసీదంతీతి భావః॥ ... ... *

౧౮॥ ఇతః ప్రభృతి యమకానంతరశ్లోకేషు సంతతలావ్యత్తనియమేనాహ॥ ఆచ్ఛాదితేతి॥ ఆచ్ఛాదితాన్యావృతాని - ఆయతాని దీర్ఘాణి అంబరం ఖం చ దిగంబరాణి యేన తం-అన్యత్ర ఆచ్ఛాదితం పరివృతం ఆయతం దిగేవాంబరం వాసో యేన తం తథోక్తం - ఉచ్చకైరున్నతాం- గాం భువం ఆక్రమ్య వ్యాప్య- సంస్థితం - తథా ఉదగ్రాణి ఉన్నతాని-విశాలానిచ శృంగాణి శిఖరాణి యస్య తం - అన్యత్ర తు ఉదగ్రే విశాలే శృంగే విషాణే యస్య తం- ఉచ్చకైరున్నతం గాం వృషభం ఆక్రమ్య అధిష్ఠాయ- సంస్థితమిత్యర్థః॥*॥ శృంగం విషాణే శిఖరే॥ గౌః స్వర్గే వృషభే రశ్మౌ వజ్రే చంద్రమసి స్మృతః॥ అర్జునో నేత్రదృగ్బాణభూవాగ్వారిషు గౌర్మతా ఇతి చ విశ్వః - మూర్ధ్ని శిఖరే - అన్యత్ర శిరసి స్ఫురంతీ తుహినదీధితేః ఇందోః కోటిః రశ్మిః కళా చ యస్య తం- ఏనం రైవతకం గిరిం శ్లిష్టం రైవతకం కైలాసనాథమీశ్వరం చోద్వీక్ష్య భువి కః న విస్మయతే న విస్మయేత - సర్వోఽపి విస్మయేతేత్య

వినవిస్మయ లెగిరీశం ॥ ౨౦॥ ఉదయతి వితతోర్ధ్వరశ్మిరజ్జావహిమకరే హిమధామ్ని యాతి చాస్తమ్। వహతి గిరిరయం విలంబిఘంటాద్వయపరివారితవారణేంద్రలీలామ్॥ ౨౧॥ వహతి యః పరితః కనకస్థలీస్సహరితాళసమానవాంశుకః । అచలఏవభవానివరాజతే సహరితాళసమానవాంశుకః ॥ ౨౨ ॥ పాశ్చాత్యభాగమిహ సానుషు సన్నిషణ్ణాః పశ్యంతి శాంతమలసాంద్రతరాంశుజాలమ్ । సంపూర్ణలబ్ధలలనాలపనోపమా

ర్థః- నేయంతుల్యయోగితా - ప్రకృతాప్రకృతవిషయేతిదనుజ్ఞానాత్- నాపిసమాసోక్తిః- తస్యాః విశేషణసామ్యజనితత్వాత్- నాపిశ్లేషః - ఉభయశ్లేషేవిశేష్యశ్లేషాయోగాత్- తస్మాత్ప్రకరణికార్థపర్యవసితాభిధావ్యాపారేణాపిశబ్దేనఅర్థాంతరధ్వనిరేవేత్యాహుః- తదుక్తంకావ్యప్రకాశే॥ శ్లో॥ అనేకార్థస్యశబ్దస్యవాచకత్వేనియంత్రితే। సంయోగాదైకవాచ్యార్థధీకృద్వ్యాపృతిరంజనమితి-వృత్తలక్షణంతు॥ శ్లో॥ ఉక్తావసంతతిలకాతభజాజగౌగఇతి॥ ... ... *

౨౦॥ ఉదయతీతి ॥ వితతాః ఊర్ధ్వాశ్చరశ్మిరజ్జవోరజ్జవఇవరశ్మయో యస్య తస్మిన్ వితతోర్ధ్వరశ్మిరజ్జౌ- అహిమకరేసూర్యే ఉదయతి ఉదయమానేసతి- అయగతావితి స్వరితేతం కేచిదిచ్ఛంతి,తతశ్శతరిసప్తమీ- తథావితతోర్ధ్వరశ్మిరజ్జౌ హిమధామ్నిచంద్రేచ- అస్తంయాతి అస్తమయమానేసతి- యాతేశ్శతరిసప్తమీ- అయంగిరిః- విలంబినాఘంటాద్వయేనపరివారితస్యపరివేష్టితస్య - వారణేంద్రస్యలీలామివలీలాంశోభాంవహతి- అత్రలీలామివలీలామితిసాదృశ్యాక్షేపాన్నిదర్శనా-తయాసూర్యాచంద్రమసావస్యకుక్షిసమానకక్ష్యావిశ్రాంతావితిమహాదౌన్నత్యం వస్తువ్యజ్యతే - పుష్పితాగ్రావృత్తం॥ అయుజినయుగరేఫతోయకారోయుజిచనజౌజరగాశ్చపుష్పితాగ్రా॥ *

౨౧॥ వహతీతి॥ లసమానాః దీప్యమానాః- నవాంశుకాయస్యసః-లసమాననవాంశుకః, శ్లైషికఃకప్రత్యయః- యోఽచలః సహరితాః సదూర్వాః॥ ని॥ హరితేతిచదూర్వాయాంహరిద్వర్ణయోరపిచేతివిశ్వః - కనకస్యస్థలీః స్వర్ణభూమీః॥ *। జానపదేత్యాదినాఅకృత్రిమార్థేఙీప్- పరితోవహతి - సఏషాచలః-హరితాళేనఖర్జూరేణసమానంసవమంశుకంవాసోయస్యసః హరితాళసమాననవాంశుకః - పీతాంబరోభవానివరాజతే - ద్రుతవిలంబితవృత్తం॥ శ్లో॥ ద్రుతవిలంబితమాహనభౌభరావితిలక్షణాత్॥ *

౨౨॥ పాశ్చాత్యేతి॥ ఇహాద్రౌ సానుషుసన్నిషణ్ణాః స్థితాః-జనా ఇతిశేషః- శాంతంమలంకళంకంయస్య- పురోవర్తిత్వాన్నిష్కళంకం- అతఏవసాంద్రతరంఅంశుజాలంయస్యతం - అతఏవసంపూర్ణంయథాతథాలబ్ధం - లలనాలపనోపమానం స్త్రీముఖసాదృశ్యంయేనతం॥ ని॥ ఆననంలపనంముఖమిత్యమరః - కుతః ఉత్సంగసంగిహరిణస్య అంకస్థమృగస్య- శశాంకాపృగచిహ్నమూర్తిర్యస్యతస్యశశాంకమూర్తేశ్చంద్రస్యపశ్చాద్భవః పాశ్చాత్యః॥ *॥ దక్షిణాపశ్చాత్పురసస్త్యగితిత్యక్ - సచాసౌభాగశ్చతం పాశ్చాత్యభాగంపృష్ఠదేశం- పశ్యంతి-జనాః చంద్రస్యాధఃస్థిత్వాఅకళంకచంద్రోపరిభా

సముత్సంగసంగిహరిణస్య శశాంకమూర్తేః ॥౨౩॥ కృత్వాపుంవత్పాతముచ్చైర్భృగుభ్యో మూర్ధ్ని గ్రావ్ణాం జర్ఝరా నిర్ఝరౌఘాః । కుర్వంతి ద్యాముత్పతంతః స్మరార్తస్వర్లోకస్త్రీగాత్రనిర్వాణమత్ర ॥ ౨౪॥ స్థగయంత్యమూః శమితచాతకార్తస్వరాః జలదాస్తటిత్తులితకాంతకార్తస్వరాః । జగతీరిహ స్ఫురితచారుచామీకరాః సవితుః క్వచిత్కపిశయంతి చామీకరాః ॥ ౨౫॥ ఉత్క్షిప్తముచ్ఛ్రితసితాంశుకరావలంబై రుత్తంభితో

గందదృశురిత్యర్థః - పాశ్చాత్యభాగదర్శనాతిశయోక్త్యా తాదృగౌన్నత్యమితి ధ్వనిః - వసంతతిలకావృత్తం ॥ ... ... ✻

౨౩॥ కృత్వేతి ॥ అత్రాద్రౌ నిర్ఝరౌఘాః గిరినదీప్రవాహాః ॥ ని ॥ ప్రవాహో నిర్ఝరో ఝరః ఇత్యమరః - చూతవృక్షాదివత్సామాన్యవిశేషభావాదపునరుక్తిః - పుంవత్ పుంభిః తుల్యం ॥ * ॥ తేన తుల్యమితి వతిప్రత్యయః - ఉచ్చైః భృగుభ్యస్తటేభ్యః ॥ ని ॥ ప్రపాతస్తు తటో భృగురిత్యమరః - గ్రావ్ణాం శిలానాం మూర్ధ్ని పాతం కృత్వా పతిత్వా - జర్ఝరాః శకలీకృతాః ద్యామాకాశం ప్రత్యుత్పతంతస్సంతః - స్మరార్తానాం స్వర్లోకస్త్రీణాం ఖేచరీణాం అప్సరసాం - గాత్రనిర్వాణమంగనిర్వృతిం కుర్వంతి ॥ శ్లో ॥ అనుష్ఠానాసమర్థస్య వానప్రస్థస్య జీర్యతః । భృగ్వగ్నిజలసంపాతైర్మరణం ప్రవిధీయత ఇతి విహితభృగుపాతానాం పుంసాం స్వర్లోకగామినామిహోపమానత్వం - శాలినీవృత్తం ॥ శ్లో ॥ శాలిన్యుక్తా మ్తౌ తగౌ గోఽబ్ధిలోకైరితి లక్షణాత్ ॥ ... ... ✻

౨౪॥ స్థగయంతీతి ॥ ఇహాద్రౌ క్వచిదమూః జగతీః భూమీః ॥ ని ॥ జగతీ భువనే భూమావితి విశ్వః ॥ శమితాశ్చాతకానాం ఆర్తస్వరాః దీనస్వరా యైస్తే - శమితచాతకార్తస్వరాః ॥ శ్లో ॥ సర్వంసహః పలితమరిబున చాతకానామితి భూగతస్య తేషాం విషత్వాత్ - అభోమాంబుదానేనైవోజ్జీవయంతీత్యర్థః - కించ తటిద్భిః తులితాని ఉపమితాని కాంతాని కార్తస్వరాణి సువర్ణాని యైస్తే - తటిత్తులితకాంతకార్తస్వరాః - తటితాం స్ఫురణ తేషామపి స్ఫురణాదితి భావః - తే జలదా మేఘాః స్థగయంతి ఛాదయంతి - ఛాదయంతి - స్థగ ఆచ్ఛాదనే చౌరాదికః - క్వచిత్ స్ఫురితాని ఉల్లసితాని చారూణి - చామీకరాణి సువర్ణాని యైస్తే - స్ఫురితచారుచామీకరాః - అమీ సవితుః కరాః ఆతపాశ్చ - కపిశయంతి కపిశాః కుర్వంతి - క్వచిద్వృష్టిః క్వచిదాతపశ్చేతి మహదాశ్చర్యమిత్యర్థః - శార్వరపథ్యావృత్తం ॥ శ్లో ॥ సయుతాశరైర్జసయతీతుపథ్యాలగౌ ॥ ... ... ✻

౨౫॥ ఉత్క్షిప్తమితి ॥ ఉచ్ఛ్రితాస్సితాంశోశ్చంద్రస్య కరాః అంశవో హస్తాశ్చ అవలంబో యేషాం తైః - ఉత్తంభితాన్యవలంబితాని - ఉడూని యైస్తైః ఉడూని చావష్టభ్యేత్యర్థః - శిరోభిశ్శిఖరైర్మస్తకైశ్చ - అతీవ తరాం భృశతరం - అతీవశబ్దాద్భృశార్థాదవ్యయాదాం ప్రత్యయః - ఉత్క్షిప్తముద్యమ్యధృతం - అంతరిక్షం శ్రద్ధాయస్సాదృశ్యాద్విశ్వసనీయః - నిర్ఝరజలమితి వ్యపదేశో వ్యవహారో యస్య తత్ - దృఢతరాం నిర్ఝర

ఘుభిరతీవతరాంశిరోభిః। శ్రద్ధేయనిర్ఝరజలవ్యపదేశమస్యవిష్వక్తటేషుపతతిస్ఫుటమంతరిక్షం॥ ౨౫॥ ఏకత్రస్ఫటికతటాంశుభిన్ననీరానీలాశ్మద్యుతిభిదురాంభసోపరత్ర। కాళిందీజలజనితశ్రియశ్శ్రయంతే వైదగ్ధీమిహసరితస్సురాపగాయాః॥ ౨౬ ॥ ఇతస్తతోస్మిన్విలసంతిమేరోస్సమానవప్రేమణిసానురాగాః। స్త్రియశ్చపత్యౌసురసుందరీభిస్సమానవప్రేమణిసానురాగాః॥ ౨౭॥ ఉచ్చైర్మహారజతరాజివిరాజితాసౌదుర్వర్ణభిత్తిరిహసాంద్రసుధాసవర్ణా। అభ్యేతిభస్మపరిపాండురితస్మ

జలక్షీయంకుర్వదిత్యర్థః- అస్యాద్రేః తటేషువిష్వక్సమంతాత్ - పతత్స్ఫుటంసత్యం ఇందుకరాసదూనిచావష్టభ్యశిరోభిర్ధ్రియమాణమపిదుర్ధరత్వాద్భ్రశ్యదంతరిక్షమేవేదం- నతుజలం- సాదృశ్యాత్తువ్యపదేశో దుర్వారఇతిసర్వతఃపాతనిర్ఝరజలంప్రేక్ష్యోత్ప్రేక్ష్యతే- తేనోత్ప్రేక్షేణవిస్తారవస్తువ్యజ్యతే॥ ... ... *

౨౬॥ ఏకత్రేతి॥ ఏకత్రఏకస్మిన్భాగే-స్ఫటికస్యయత్తటః తస్యాంశుభిఃభిన్ననీరాః మిశ్రోదకాః- శుభ్రజలాఇత్యర్థః- అపరత్రఅపరస్మిన్భాగే - నీలాశ్మనాంఇంద్రనీలానాం- ద్యుతిభిఃభిదురాణిమిశ్రాణి - అంభాంసియాసాంతాః - నీలసలిలాఇత్యర్థః-ఇహాద్రౌ సరితః- కళిందస్యాద్రేరపత్యంస్త్రీ కాళిందీయమునా॥ ని॥ కాళిందీసూర్యతనయాయమునాశమనస్వసేత్యమరః - తస్యాఃజలైఃజనితాశ్రీఃశోభాయస్యాస్తస్యాః- తత్సంగతాయాఇత్యర్థః - సురాపగాయాఃగంగాయాఃవైదగ్ధ్యంశోభాం- శ్రయంతేభజంతి- విదగ్ధస్యభావోవైదగ్ధీ॥ *॥ గుణవచనేత్యాదినాష్యఙ్ప్రత్యయః॥ *॥ షిద్గౌరాదిభ్యశ్చేతిఙీష్ - సోపిషిత్వస్యబాహులికత్వాదిహావికల్పః - అతఏవ॥ *॥ ష్యఙఃషిత్కరణాదీకారోబహులమితివామనః - అత్రసితాసితమణిగుణగ్రహణాత్సరితాంయమునాసంగతగంగాశోభాసాదృశ్యాక్షేపాత్తద్గుణోత్థాపితానిదర్శనా-ప్రహర్షిణీవృత్తం - శ్లో॥ మ్నౌజ్రౌగస్త్రిదశయతిఃప్రహర్షిణీయం॥ ... ... *

౨౭॥ ఇతఇతి॥ మేరోఃసమానవప్రేతుల్యప్రస్థే- అతఏవాస్మిన్నద్రౌ ఇతస్తతః- మణిసానురాగాఃరత్నతటకాంతయోవిలసంతి- కించ-నవంప్రేమయస్యతస్మిన్నవప్రేమణి, పత్యౌఅనురాగేణసహవర్తంతఇతిసానురాగాః- సురసుందరీభిస్సమాః- సమానరూపాఃస్త్రియశ్చ- ఇతస్తతఃసర్వత్రవిలసంతి - అన్యోన్యానురాగిణోభిరూపాశ్చేహవిలాసినస్తదనురూపాణివిహారస్థానానిచసంతీతిభావః॥ ౨

౨౮॥ ఉచ్చైరితి॥ఇహాద్రౌ-సాంద్రయా-సుధయా లేపనవిశేషేణఅమృతేనవా-సవర్ణాసమానవర్ణా॥ *॥ జ్యోతిర్జనపదేత్యాదినాసమానస్యసభావః॥ ని॥ లేపభేదేమృతేసుధేతివైజయంతీ- మహారజతరాజవిరాజితా - కాంచనరేఖాశోభితా-అసౌపురోవర్తినీఉచ్చైరున్నతా - దుర్వర్ణభిత్తీరజతభిత్తిః ॥ ని ॥ దుర్వర్ణంరజతంరూప్యం-మహారజతకాంచనమితిచామరః- భస్మనాపరిపాండురితస్యపాండూకృతస్య స్మరారేఃఉద్వహ్నిరుద్ధతార్చిర్లోచనమేవలలామంభూషణంయస్యతస్య- లలాటస్థలీ భా

రారేయద్వహ్నిలోచనలలామలలాటలీలామ్॥౨౯॥అయమతిజరఠాః ప్రకామగుర్వీరలఘువిలంబిపయోధరోపరుద్ధాః। సతతమసుమతామగమ్యరూపాః పరిణతదిక్కరికాస్తటీర్బిభర్తి॥౩౦॥ ధూమాకారం దధతి పురస్సౌవర్ణేవర్త్మన్యగ్నేస్సదృశి తటేప శ్యామీ । శ్యామీభూతాః కుసుమసమూహేలీనాంలీనామాలీమిహతరవో బిభ్రాణాః॥౩౧॥వ్యోమస్పృశః ప్రథయతా కలధౌతభిత్తీరున్నిద్రపుష్పచణచంపకపింగభాసః। సౌమేర

మివలీలాం శోభాం అభ్యేతి భజతే - నిదర్శనాలంకారః॥ని॥ లలామం పుచ్ఛపుండ్రాశ్వభూషాప్రాధాన్యకేతుష్విత్యమరః॥ ... ... *

౨౯॥ అయమితి॥ అయం గిరిః- అతిజరఠాః అతికఠినాః- అతిజరతీశ్చ॥ని॥ జరఠః కఠినే జీర్ణే ఇతి వైజయంతీ- ప్రకామం గుర్వీః శ్రేష్ఠాః- స్థాల్యోద్గుర్వ్యశ్చ - ప్రకామం గుర్వీః ॥ని॥ గురుస్తు గీష్పతౌ శ్రేష్ఠే గురౌ పితరి దుర్భర ఇతి శబ్దార్ణవే- విస్పష్టపటువత్॥*॥ మయూరవ్యంసకాదయశ్చేతి సమాసః- అలఘుభిః- విలంబిభిః లంబమానైశ్చ- పయోధరైః మేఘైః స్తనైశ్చ- ఉపరుద్ధాః ఆవృతాః నిబద్ధాశ్చ॥ని॥ స్త్రీస్తనాబ్దౌ పయోధరావిత్యమరః- సతతం సర్వదా- అసుమతాం ప్రాణభృతాం- అగమ్యరూపాః అత్యున్నతత్వాద్దురారోహస్వరూపాః - అన్యత్ర వృద్ధత్వాద్రమణానర్హవిగ్రహాః॥శ్లో॥ త్యజేదంత్యకులోద్భూతాం వృద్ధస్త్రీం కన్యకాం తథేతి గమననిషేధాదితి భావః - పరిణతాః తిర్యగ్దంతప్రహారిణః- దిక్కరిణో దిగ్గజాః యాసు తాః- పరిణతదిక్కరికాః॥ని॥ తిర్యగ్దంతప్రహారస్తు గజః పరిణతో మత ఇతి హలాయుధః॥*॥ ఇనః స్త్రియామితి సమాసాంతః కప్రత్యయః- అన్యత్ర పరిణతాః కఠినీభూతాః విశోదంతక్షతవిశేషాః- కరికాః నఖవ్రణాశ్చ యాసాం తాః॥ని॥ దిగ్దష్టం వస్తులాకారం కరికా నఖరేఖికేతి యాదవః- తటీః బిభర్తి- ప్రకృతతటీవిశేషణమహిమ్నా అప్రకృతవృద్ధాంగనాప్రతీతేస్సమాసోక్తిరలంకారః- పుష్పితాగ్రావృత్తం॥ *

౩౦॥ ధూమేతి॥ ఇహ అద్రౌ పురః అగ్రే వర్త్మని అగ్నేస్సదృశి సమానే- అగ్నిసమానవర్ణ ఇత్యర్థః- సౌవర్ణే సువర్ణవికారే- తటే కుసుమసమూహే- లీనాం స్థితాం ॥*॥ అలాదిభ్యశ్చేతి నిష్ఠానత్వం- అలీనాం భృంగాణాం- ఆలిం ఆవలిం బిభ్రాణాః - అతఏవ శ్యామీభూతాః- అమీ తరవః ధూమాకారం ధూమసామ్యం దధతి- పశ్య - అగ్నివద్భాంతి స్వర్ణతటే శ్యామాస్తరవో ధూమవద్భాంతీత్యుపమాలంకారః - జలధరమాలావృత్తం- తల్లక్షణం తూక్తం॥శ్లో॥అబ్ధ్యంగైస్స్యాజ్జలధరమాలా మ్భౌస్మావితి॥ *

౩౧॥వ్యోమేతి॥వ్యోమస్పృశః అభ్రంకషాః- ఉన్నిద్రైః వికసితైః పుష్పైః విత్తాః- ఉన్నిద్రపుష్పచణాః॥*॥ తేన విత్తశ్చుంచుప్చణపావితి చణప్ప్రత్యయః- తే చ తే చంపకాశ్చ తద్వత్పింగభాసః పింగళవర్ణాః- కలధౌతభిత్తీః కనకకుడ్యాని ॥ని॥ కలధౌతం రూప్యహేమ్నోరితి విశ్వః- ప్రథయతా ప్రకటయతా - అతఏవ సౌమేరవీం సుమేరుసంబంధినీం- నితంబశోభాం కటకలక్ష్మీం- అధిగతేన ప్రాప్తవతా॥*॥ గత్యర్థాకర్మకేత్యాదినా గమేః కర్తరి క్తః- ఏతేన రైవతకాద్రిణా- భరతస్య రాజ్ఞ ఇదం భారతం- భారతాఖ్యం

షమధిగతేన నితంబశోభామేతేన భారతమిళావృతవద్విభాతి ॥ ౩౨ ॥ రుచిరచిత్రతనూరుహశాలిభిః ప్రచలితైః పరితః ప్రియకవ్రజైః । వివిధరత్నమయైః ప్రతిభాత్యసావవయవైరివ జంగమతాం గతైః ॥ ౩౩ ॥ కుశేశయైరత్ర జలాశయోషితా ముదారమంతే కలభా వికస్వరైః । ప్రగీయతే సిద్ధగణైశ్చ యోషితా ముదారమంతే కలభా వికస్వరైః ॥ ౩౪ ॥ ఆసాదితస్య తమసా నియతేర్నియోగాదాకాంక్షతః పునరపక్రమణేన కాలం । పత్యుస్త్వి

వర్షం-భరతఖండమిత్యర్థః ॥ స ॥ స్యాద్వర్షం భారతాదౌ చ వర్షం వత్సరే వృష్టౌ స్త్రియామితి విశ్వః- ఇళావృతవదిళావృతవర్షమివ విభాతీత్యుపమా- నవఖండస్య జంబూద్వీపస్య హిమాద్రేర్దక్షిణ భూఖండం హైమవతాపరనామకం భారతం వర్షం తస్యైవ సుమేరుయోగాత్ మేరువర్షాపరాఖ్యం మధ్యఖండం ఇళావృతవర్షం- అతఏవ ॥ శ్లో ॥ నాభేర్దలం భారతం వర్షం హిమాద్రేస్తచ్చ దక్షిణం । తేన హైమవతం నామ పరేష్వప్యేవమున్నయేత్ ॥ స ॥ ఇళావృతం సామేరవం సుమేరోః పరితో హితదితి వైజయంతీ ॥ *

౩౩ ॥ రుచిరేతి ॥ అసౌ గిరిః రుచిరైరుజ్జ్వలైశ్చిత్రైర్నానావర్ణైస్తనూరుహైర్లోమభిశ్శాలంత ఇతి శాలిభిః- పరితః ప్రచలితైః- సంచలద్భిః- ప్రియకాః కంబళప్రభృతయో మృగవిశేషాః ॥ స ॥ ప్రియకశ్చారురోమభిర్వ్యక్తో మృదుశ్చ మసృణైర్ఘనైరితి వైజయంతీ- తేషాం వ్రజైః-జంగమతాం చరిష్ణుతాం గతైః వివిధరత్నమయైః- అవయవైస్స్వాంగైరివ- ప్రతిభాతీత్యుత్ప్రేక్షా-ద్రుతవిలంబితవృత్తం ॥ ... *

౩౩ ॥ కుశేశయైరితి ॥ అత్రాద్రౌ-జలాశయోషితాః-జలాశయేషు హ్రదేషు-ఉషితాః వసంతః ॥ * ॥ గత్యర్థాకర్మకేత్యాదినా వసేః కర్తరి క్తః-సంప్రసారణం ॥ * ॥ మతిబుద్ధిపూజార్థేభ్యశ్చేతి చకారాద్వర్తమానార్థతా-కలభాః త్రింశద్వర్షాః కరిణః ॥ ని ॥ త్రింశద్వర్షస్తు కలభో వికోట్యాంశక వార్షికే ఇతి వైజయంతీ- వికస్వరైః వికసనశీలైః ॥ * ॥ స్థేశభాసపిసకసో వరచ్-కుశేశయైశ్శతపత్రైః-ముదా ప్రీత్యా-రమంతే క్రీడంతి - కరివిహారాపహారిణాం కమలాకరాణామయమాకర ఇతి భావః- కించ-కలాః అవ్యక్తమధురాః-వికారో మానసో భావః- సప్రయోజనమేషాం-భావికాః ఉద్దీపకరా ఇత్యర్థః - కలభావికాశ్చ స్వరాష్షడ్జాదయో యేషాం తైః కలభావికస్వరైః-సిద్ధగణైస్స్వరసంపన్నైర్యోషితాం స్వస్త్రీణాం-అంతే సమీపే ఉదారముచ్చైః-ప్రగీయతే చ- భూస్స్వర్గాయమితి భావః ॥ *

౩౪ ॥ ఆసాదితస్యేతి ॥ ఇహాద్రౌ అమూర్మహౌషధయః- నియతేర్నియోగాత్ అస్మిన్కాలే అస్తమయ ఇతి దైవశాసనాత్-తమసా అంధకారేణ తత్ప్రాయేణ వ్యసనేన చ - ఆసాదితస్యాక్రాంతస్య-పునరపక్రమణేన పునరావృత్త్యా- కాలం సమాగమకాలం- ఆకాంక్షతః-పునరాగత్య సంగంతుమిచ్ఛత ఇత్యర్థః-త్విషాం పత్యుస్సూర్యస్య సంబంధి- వధైస్తైజాంతరైః పురుషాంతరైశ్చ-అనభిభూతమతిరస్కృతం - అనుపహతం చ-కళత్రస్థానం కళత్రభూతానాం త్విషాం స్థానం-వహంతి- స్థితిం నిర్వహంతీత్యర్థః - స్త్రీణాం స్త్రీష్వ

షామిహామహౌషధయః కళత్రస్థానం పరైరనభిభూతమమూర్వహంతి॥
౩౫॥ వనస్పతిస్కంధనిషణ్ణబాలప్రవాళహస్తాః ప్రమదా ఇవాత్ర। పు
ష్పేక్షణైర్లంభితలోచకైర్వా మధువ్రతవ్రాతవృతైర్వ్రతత్యః॥ ౩౬॥
విహగాః కదంబసురభావిహ గాః కలయన్ననుక్షణమనేకలయం। భ్ర
మయన్నుపైతి ముహురభ్రమయం పవనశ్చ ధూతనవనీపవనః॥ ౩౭॥ వి
ద్వద్భిరాగమపరైర్వివృతం కథంచిచ్ఛ్రుత్వాపి దుర్గ్రహమనిశ్చితధీభిర
న్యైః। శ్రేయాన్ ద్విజాతిరివ హంతుమఘాని దక్షం గూఢార్థమేష నిధి

వరక్షణం కార్యమితి భావః - యథా కేనచిదాపది న్యాసీకృతాని కళత్రాణి సంరక్ష్య కా
లాంతరే స్వామినే సమర్పయంతి - తద్వదోషధయోఽపి త్విషః త్విషాం పత్యురర్పయంతీ
త్యర్థః - ఏతచ్చ తాసాం సూర్యాస్తమయే ప్రజ్వలనాదుదయే విపర్యయాచ్చోపచర్యతే-
అత్ర విశేషణసామ్యాదర్థాదీనాముపమానాదిసామ్యప్రతీతేస్సమాసోక్తిరలంకారః॥ *

౩౫॥ వనస్పతీతి॥ అత్రాద్రౌ - వనస్పతయో వృక్షాః ॥ని॥ వనస్పతిర్వృక్షమాత్రేపి
నా పుష్పైః ఫలయుఙ్మత ఇతి విశ్వః - పతయశ్చ స్పరం - తేషాం స్కంధేషు ప్రకాండేషు-
ఆసన్నేషు వ - నిషణ్ణాః సక్తాః - బాలప్రవాళాః - బాలపల్లవా హస్తా ఇవ యాసాం తాః శాఖో
ప్తాః - మధూని వ్రతయంతి భుంజత ఇతి మధువ్రతాః మధుపాః - తేషాం - వ్రాతేన బృందేన
వృతైః ఘనైః - అత ఏవ లంభితాః ప్రాపితాః - లోచకాః తారకాణి - కజ్జలాని వా యైస్తైర్వా
కైరివ స్థితైరిత్యుత్ప్రేక్షా ఇవ వా శబ్దః తద్వదుత్ప్రేక్షాయాం చ ప్రయుక్తః॥ని॥ లోచ
కో మాంసపిండే స్యాదక్షితారే చ కజ్జలశ్చ ఇతి విశ్వః - పుష్పైరేవేక్షణైరివ పుష్పేక్షణైః ఉపలక్షి
తాః - వ్రతత్యో లతాః - ప్రమదా ఇవ లక్ష్యంత ఇతి శేషః॥ * ॥ సప్రసిద్ధక్రియాధ్యాహార
దోష ఇత్యాహ వామనః - లింగాధ్యాహారవదితి॥ ... . *

౩౬॥ విహగా ఇతి॥ కదంబైస్సురభిః కదంబసురభిః - తస్మిన్ కదంబసురభౌ ఇహా
ద్రౌ - విహగాః పక్షిణః - అనుక్షణం ప్రతిక్షణం - అనేకే బహువిధాః - లయా విచ్ఛేదా య
స్మిన్ కర్మణి తద్యథా తథా - గాః వాచః - శబ్దానిత్యర్థః॥ ని॥ అర్జునే నేత్రదిగ్బాణ
భూవాగ్వారిషు గౌర్మతేతి విశ్వః - కలయంతి - కించ - ధూతాని కంపితాని - నవాని నీపవ
నాని కదంబకవనాని యేన సః - ధూతనవనీపవనః ॥ని॥ ధూలంచ నీపప్రియకకదంబాస్తు
హలిప్రియ ఇత్యమరః - అయం పవనశ్చ - ముహుః అభ్రం మేఘం - భ్రమయన్ ఉపైతి -
ప్రమితాక్షరావృత్తం॥ శ్లో॥ ప్రమితాక్షరా సజససైరుదితేతి లక్షణాత్॥ ... *

౩౭॥ విద్వద్భిరితి॥ ఏషోఽద్రిః శ్రేయాన్ ధారణపటుః - ద్విజాతిర్బ్రాహ్మణ ఇవ ఆగ
మోనిధికల్పః - మంత్రశాస్త్రం చ - స ఏవ పరం ప్రధానం యేషాం తైరాగమపరైః - విద్వద్భిః
నిధీనాం - మంత్రాణాం చ - సాధనవిశేషజ్ఞైః కథంచిద్వివృతం స్వరూపతః ప్రకాశితం -
నాత్ర నిశ్చితా ఇదమిత్థమితి నిశ్చయాత్మికా ధీర్యేషాం తైరనిశ్చితధీభిః - అన్యైః శాస్త్రి
భిః - శ్రుత్వాపి ఇదానీమపి - దుర్గ్రహం మంత్రతత్త్వమివ - ఆప్తగురుముఖాదాక

మంత్రగణం బిభర్తి ॥౩౭॥ బింబోష్ఠం బహుమనుతే తురంగవక్త్రశ్చుంబంతం ముఖమిహ కిన్నరం ప్రియాయాః । శ్లిష్యంతం ముహురితరోఽపి తం నిజస్త్రీముత్తుంగస్తనభరభంగభీరుమధ్యామ్॥ ౩౮॥ యదేతదస్యానుతటం విభాతి వనం తతానేకతమాలతాలమ్। నపుష్పితాత్రస్థగితార్కరశ్మావనంతతానేకతమాలతాలమ్॥ ౩౯॥ దంతోజ్జ్వలాసు విమలోపలమేఖలాంతాస్సద్రత్నచిత్రకటకాసు బృహన్నితంబాః। అస్మిన్ వ్రజంతి ఘనకో

శ్యాన్ పి- దుర్గ్రహం దుస్సాధనం- అపూర్వ దుఃఖాని ఏనాంసి చ- హంతుం హర్తుం సమర్థం॥ ని॥ దుఃఖైనో వ్యసనేష్వఘమితి వైజయంతీ- గూఢస్సంవృతః- అర్థోఽభిధేయం చ యస్మిన్ తం- గూఢార్థం నిధయో మంత్రా ఇవ- అత్రి నిధయ ఇవ మంత్రాః సిద్ధమంత్రాః- తేషాం గణం బిభర్తీత్- ద్విజాతిర్మంత్రగణమివ నిధిగణం ఏషః బిభర్తీత్యుపమార్థః-

౩౮॥ బింబోష్ఠమితి॥ ఇహాద్రౌ- తురంగస్యేవ వక్త్రమివ వక్త్రం యస్య సః తురంగవక్త్రః- దేవయోనివిశేషః- సప్తమ్యుపమానపూర్వపదస్య హ్యుత్తరపదలోపశ్చేతి ఉష్ట్రముఖవత్సమాసః- బింబకల్పః ఓష్ఠో యస్య తద్బింబోష్ఠమిత్యుపమాలంకారః॥*॥ ఓత్వోష్ఠయోస్సమాసే వేతి పరరూపం- ప్రియాయాః ముఖం చుంబంతం కిన్నరం- మానుషముఖం అశ్వాంగ దేవయోనివిశేషం- బహు గురు యథా తథా- మనుతే అవబుధ్యతే - తురంగవక్త్రస్య చుంబనాసంభవాదితి భావః- ఇతరః కిన్నరోఽపి - ఉత్తుంగ స్తనభరేణ యో భంగః తస్మాద్భీరుః మధ్యో యస్యాస్తాం నిజస్త్రీం స్వస్త్రీం॥*॥ వామశ్లోకేత్యాదినా కల్పాదియజాదేశాభావః- ముహుః శ్లిష్యంతం మానుషాంగత్వాదాలింగంతం- తురంగవక్త్రం బహు మనుతే- తురంగవపుషః కిన్నరస్య ఆశ్లేషాసంభవాదితి భావః- దుర్లభం ప్రియం భవతీతి రహస్యం- మధ్యస్యాభంగే పి భంగోత్ప్రేక్షాతిశయోక్తిః - ఉపమయా సంసృజ్యతే- ప్రహర్షిణీ వృత్తం॥ ... ... *

౩౯॥ యదితి॥ అస్యాద్రేరనుతటం తటే- విభక్త్యర్థేఽవ్యయీభావః- తతాః విస్తృతాః- అనేకతమాలాః తాలాశ్చ- యస్మిన్ తత్ తతానేకతమాలతాలం యదేతత్పురోవర్తి వనం విభాతి- స్థగితార్కరశ్మౌ తిరోహితాతపే- అనంతతానే అపారవిస్తారే- అత్ర వనే కతమా లతా- కావాలతా అలమత్యంతం పుష్పితా సంజాతపుష్పా న భవతీతి శేషః - సర్వా అపి పుష్పితా ఇత్యర్థః॥ ... ... *

౪౦॥ దంతేతి॥ అస్మిన్ అద్రౌ - దంతాః నికుంజాః- దశనాశ్చ ॥ని॥ దంతో నికుంజే దశన ఇతి విశ్వః- తైరుజ్జ్వలాసు రుచిరాసు - సద్రత్నైశ్చిత్రాణి కటకాని సానూని వలయాని చ- యాసాం తాసు॥ని॥ కటకో వలయే సానావితి విశ్వః- అధిత్యకాసు ఊర్ధ్వభూమిషు॥ని॥ ఉపత్యకాద్రేరాసన్నా భూమిరూర్ధ్వమధిత్యకేత్యమరః ॥*॥ ఉపాధిభ్యాంత్యకన్నాసన్నారూఢయోరితి అధిశబ్దాత్త్యకన్ప్రత్యయః- విమలోపలాః ఉజ్జ్వలశిలాః- ఉజ్జ్వలమణయో వా- మేఖలాః కాంచ్యః- నితంబభూమయశ్చ ॥ని॥ మేఖలా ఖడ్గ

మలగండశైలా నార్యోనురూపమధివాసమధిత్యకాసు॥ ౬౧॥ అనతిచిరో
జ్ఝితస్యజలదేనచిరస్థితబహుబుద్బుదస్యపయసోనుకృతిం। విరళవికీర్ణ
వజ్రశకలాసకలామిహవిదధాతిధౌతమహీ॥ ౬౨॥ వర్జయంత్యాజనై
స్సంగమేకాంతతస్తర్కయంత్యాసుఖంసంగమేకాంతతః। యోనయైవస్మ
భాసన్నతాపాంగయా సేవ్యతేనేకయాసన్నతాపాంగయా॥ ౬౩॥ సంకీ
ర్ణకీచకవనస్ఖలితైకవాలవిచ్ఛేదకాతరధియశ్చలితుంచమర్యః। అస్మిన్

బంధేస్యాత్క్రంచీశైలనితంబదూరితివిశ్వః-తాభిరంతారమ్యాః॥ని॥ మృతావనసెతె
రమ్యేసమాస్తావంతశ్చ్యుతఇకెశస్థానకవే-బృహంతోనితంబాఃకటిపశ్చాద్భాగాః- శిఖ
రాణిచ-యాసాంతాః॥ని॥నితంబోరోధసిస్కంధేశిఖరేపికటీతటఇతివిశ్వః- ఘనాఃవి
పులాఃకోమలాశ్చ శ్లక్ష్ణాః-గండశైలాఃగండస్థలానిస్థూలోపలాశ్చయాసాంతాః - నా
ర్యఃఅనురూపమిచ్ఛాసదృశం-ఆత్మసదృశంచ-అధివాసంవ్రజంతి - అత్రనారీణామధి
త్యకానాంచప్రకృతత్వాత్కేవలప్రకృతగోచరాశ్లేషస్తాపితాతుల్యయోగితా - అంప
రోభయవిశేషణానిఉభయత్రవిభక్తిపరిణామేనయోజ్యాని॥ ... ※

౬౧॥ అనతీతి॥ ఇహాద్రౌ-విరళంయథాతథా-వికీర్ణాఃవజ్రశకలాఃయస్యాంసా
ధౌతాశుద్ధా- కలధౌతమహీరజతభూమిః- జలదేనఅనతిచిరోజ్ఝితస్యత్యక్తముక్త
స్య-శుభ్రస్యేతిభావః-చిరస్థితాఃచిరస్థాయినః-బహవశ్చ-బుద్బుదాఃజలస్ఫోటాః - య
స్మిన్తత్తస్యపయసోంభసఃసకలాంఅనుకృతింసాదృశ్యం- విదధాతి- అత్రమేఘో
జ్ఝితజలస్యనిరస్థితబుద్బుదాసంబంధేపిసంభావనయాసంబంధోక్తేరతిశయోక్తిః- కుర
రీరుతవృత్తంతల్లక్షణంతూక్తం॥ శ్లో॥ వసుకురరీరుతంనజభజైర్లగయుగితిలక్షణాత్ ॥

౬౨॥ వర్జయంత్యేతి॥ఏకాంతతఃఏకాంతే- రహసీత్యర్థః- కాంతతఃకాంతేన-ప్రి
యేణసహ,ఉభయత్రాపిసార్వవిభక్తికస్తసిః-సంగమేసతి - సుఖంతర్కయంత్యాఊ
హ్యమానయా - విస్రంభవిహారమాకాంక్షమాణయేత్యర్థః-అతఏవజనైస్సంగం
వర్జయంత్యా- కుతః- స్మరేణాసన్నతాపాసిప్రాప్తజ్వరాణి-అంగానియస్యాస్తయా
స్మరాసన్నతాపాంగయా॥ వా॥ అంగగాత్రకంఠేభ్యశ్చేతివక్తవ్యమితిఙీపోఃకల్పాది
హపష్టేటాప్ - సన్నతావపాంగౌయస్యాస్తయాసన్నతాపాంగయాస్మరతాసా
కుంచితనేత్రాంతయా-అనేకయాయోషయా-అనేకాఖర్యోషాగిరిస్త్రీణాఃజాతావే
కవచనం॥ని॥స్త్రీయోషిదబలాయోషేత్యమరః - ఏషాద్రిఃసేవ్యతేఇచ్ఛావిహారస్థానా
నీహాసంతీతిభావః-స్రగ్విణీవృత్తం॥శ్లో॥రైశ్చతుర్భిర్యుతాస్రగ్విణీసమ్మతా॥ ※

౬౩॥సంకీర్ణేతి॥అస్మిన్నద్రౌసంకీర్ణాఃమిథస్సంసృష్టాః - కీచకాఃవేణువిశేషాః॥ని॥
వేణవఃకీచకాస్తేస్యుర్యేస్వనంత్యనిలోద్ధతాఇత్యమరః-తేషాంవనేస్ఖలితస్య- ఏకస్య
వాలస్యఏకరోమ్ణోవిచ్ఛేదాత్కాతరాత్రస్తాధీర్యాసాంతాః-చమర్యః-మృదుశ్వసనో
మందమారుతః-గర్భేయేషాంతేభ్యఃతదీయరంధ్రేభ్యఃకీచకరంధ్రేభ్యః- నిర్యతోనిర్గ

మృదుశ్వసనగర్భకదళీయగంధనిర్యత్స్వనశ్రుతిసుఖాదివనోత్సహంతే॥
౪౪॥ ముక్తం ముక్తాగౌరమిహ క్షీరమివాభ్రైర్వాపీష్వంతర్లీనమహానీల
దళాసు। శస్త్రీశ్యామైరంశుభిరాశు ద్రుతమంభశ్ఛాయామచ్ఛామృచ్ఛతి
నీలీసలిలస్య॥ ౪౫॥ యా న యయౌ ప్రియమన్యవధూభ్యస్సారతరాగమనా
యతమానం। తేన సహేహ బిభర్తి రహస్స్త్రీ సా రతరాగమనాయతమా
నం॥ ౪౬॥ భిన్నేషు రత్నకిరణైః కిరణేష్విహేందోరుచ్చావచైరుపగతేషు
సహస్రసంఖ్యాం। దోషాపి నూనమహిమాంశురసౌ కిలేతి వ్యాకోచకో

ఛ్ఛతః- స్వనస్య శ్రుత్యా శ్రవణేన యత్సుఖం తస్మాదివేత్యుత్ప్రేక్షా - చలితుం నో
త్సహంతే - వస్తుతస్తు బాలప్రియత్వాదితి భావః॥ *॥ శకధృషేత్యాదినా తుమున్ప్రత్యయః॥

౪౪॥ ముక్తమితి॥ ఇహాద్రౌ - అంతర్లీనాః - మహానీలదళాః ఇంద్రనీలవిశేషఖండాః - యాసు తాసు॥ శ్లో॥ సింహళస్యాకరోద్భూతా మహానీలాస్తు తే స్మృతా ఇతి భగవానగస్త్యః- వాపీషు దీర్ఘికాసు - అభ్రైర్మేఘైః - ముక్తం - ముక్తాగౌరం మౌక్తికశుభ్రం - అత ఏవ క్షీరమివ స్థితం అంభః - శస్త్రీ ఛురికా॥ ని॥ స్యాచ్ఛస్త్రీ చాసిపుత్రీ చ ఛురికా చాసిధేనుకేత్యమరః॥ *॥ బహ్వాదిభ్యశ్చేతి ఙీష్- శస్త్రీవత్ శ్యామైః అంశుభిః అంతర్గతేంద్రనీలమరీచిభిః - ఆశు ద్రుతం - లోలితం సత్ - నీలీసలిలస్య నీల్యాఖ్యౌషధీపత్రరసస్య ॥ని॥ నీలీ కాలా క్లీతకికేత్యమరః- అచ్ఛాం ఛాయాం కాంతిం ఋచ్ఛతి- తత్సదృశీం ఛాయాం గచ్ఛతీత్యర్థః - అత్ర నిదర్శనాలంకారః- సచ ముక్తాగౌరం క్షీరమివ శస్త్రీశ్యామైరితి చోపమాద్వయేనాంతర్లీనమహానీల దళాసు వాపీష్వితి పదార్థహేతుకకావ్యలింగేన అంశుభిర్ద్రుతమితి తద్గుణేనోత్థాపిత ఇత్యంగాంగిభావేన సంకరః- క్షీరమివేత్యనేన ఇంద్రనీలానాం శ్రైష్ఠ్యం సూచితం॥ శ్లో॥ క్షీరమధ్యే క్షిపేన్నీలం క్షీరం చేన్నీలతాం వ్రజేత్। ఇంద్రనీలమితి ఖ్యాతమితి లక్షణసంభవాత్ - తే చాత్ర నీలీరసోపమానేన తద్వర్ణా ఏవేతి సూచితం॥ శ్లో॥ నీలీరసనిభాః కేచిచ్ఛంభుకంఠనిభాః పర ఇత్యాదినా - అగస్త్యరత్నశాస్త్రే తేషామేకాదశవిధచ్ఛాయాభిధానాదితి- మత్తమయూరవృత్తం॥ శ్లో॥ వేదైరంధ్రైర్మ్తౌ యసగా మత్తమయూరమితి లక్షణాత్॥ ... ... *

౪౫॥ యేతి॥ ఇహాద్రౌ- అన్యవధూభ్యః స్త్రీభ్యోంతరేభ్యః॥*॥ పంచమీవిభక్తే ఇతి పంచమీ- సారతరం శ్రేష్ఠతరం- ఆగమనం యస్యాస్సా సారతరాగమనా- శ్లాఘ్యసంగమేత్యర్థః- యా స్త్రీ యతమానం స్వప్రాప్త్యై ప్రయతమానం- ప్రార్థయమానమిత్యర్థః- యతీ ప్రయత్నే॥ శానచ్ ప్రియం న యయౌ- సా తథా ప్రతికూలాపి స్త్రీ- రహః తేన ప్రియేణ సహ అనాయతమానం అదీర్ఘరోషం యథా భవతి తథా, రతరాగం సురతాభిలాషం- బిభర్తి అయం మానవతీరపి సద్య ఏవోద్దీపయతీతి భావః - దోధకవృత్తం॥ శ్లో॥ దోధకవృత్తమిదం భభభాగావితి లక్షణాత్॥ ... ... *

౪౬॥ భిన్నేష్వితి॥ ఇహాద్రౌ- ఇందోః కిరణేషు ఉదంచశ్చావాంచశ్చ తైరుచ్చావచైః,

కనదతాంద్దధతే నళిన్యః॥ ౮౭॥ అవిశంకమంకపరివర్తనోచితాశ్చలితాః పురఃపతిముపైతుమాత్మజాః। అసురోదితీవకరుణేనపత్రిణాంవిరుతేనవ త్సలతయైవనిమ్నగాః॥ ౮౮॥ మధుకరవిటపానమితాస్తరుపఙ్క్తీర్బిభ్రతో స్యవిటపానమితాః। పరిపాకపిశంగలతారజసారోధశ్చకాస్తికపిశం గలతా ॥ ౮౯ ॥ ప్రాగ్భాగతఃపతదిహోర్ధ్వముపత్యకాసుశృంగారి

అనేకవిధైరిత్యర్థః॥ ని॥ ఉచ్చావచంనైకభేదమిత్యమరః- మయూరవ్యంసకాదిషు॥ *॥ ఉచ్చైశ్చనీచైశ్చచరాచోచ్చావచాకించనాకుతోభయానీతిలత్పురుషేనిపాతనా త్సాధుః- రత్నకిరణైర్భిన్నేషుమిశ్రేషు- అతఏవ- సహస్రసంఖ్యాంఉపగతేషుసత్సు-న ళిన్యఃపద్మిన్యః॥ ని॥ నళంపద్మేనళంతృణఇతిశాశ్వతః- అసౌప్రకాశమానః- అహిమాం శుఃకిలేతి- సహస్రకిరణత్వాత్సూర్యఏవేతి - సంభావనాబుద్ధ్యేత్యర్థః॥ ని॥ వార్తా సంభావ్యయోఃకిలేత్యమరః- దోషాపిరాత్రావపి- సప్తమ్యర్థేఽవ్యయం॥ ని॥ దివాహ్నీ త్యథదోషాచనక్తంచరజనావపీత్యమరః- వ్యాకోచకోకనదతాంవికచపద్మతాం-దధతే- స్ఫూనమిత్యత్రైవ్రియాం॥ని॥ అథరక్తసరోరుహంరక్తోత్పలంకోకనదం ॥ వ్యాకోచవి కచస్ఫుటాఇతిచామరః- ఇహదేవభూమిత్వాన్నిత్యపద్మానళిన్యఇతిభావః - ఇహనళినీ నాందోషాతసవికాస సంబంధాదతిశయోక్తిమూలతయాతస్యేందావర్కభ్రాంతినిమి త్తకత్వాత్వైత్రేకయాభ్రాంతిమదలంకారోవ్యజ్యతే॥ ... ... ※

౮౭॥ అవిశంకమితి॥ అవిశంకంనిశ్శంకం-అంకపరివర్తనేషూత్సంగలుంఠనేషూ చితాః- పతింభర్తారముపైతుం-పురోగ్రేచలితాఃప్రయాతాః-ఆత్మజాఃస్వసంభవాః దుహితృశ్చ- నిమ్నగాఃనదీః- కరుణేనదీనేన- పత్రిణాంపక్షిణాం - విరుతేనక్రోశనేనని మిత్తేన- ఏషాద్రిః- వత్సలతయావాత్సల్యేన- ప్రేమ్ణేత్యర్థః॥ని॥ ప్రేమాస్నిగ్ధస్తువత్స లఇత్యమరః॥ *॥ వత్సాంసాభ్యాంకామబలఇతిలచ్ప్రత్యయః- అసురోదితీవాసక్రోశ తేనేత్యుత్ప్రేక్షా॥ *॥ రుదశ్చపంచభ్యఇతిగుణః॥ *॥ రుదాదిభ్యస్సార్వధాతుకఇతీ డాగమః॥ ... ... ※

౮౮॥ మధుకరేతి॥ మధుకరాఏవవిటాః - తేషాంపానంచుంబనం- ఇతాః- ఇణఃక ర్తరిక్తః- విటపైశ్శాఖావిస్తారైః- ఆనమితాఃవిటపానమితాః॥ ని॥ విస్తారోవిటపోస్త్రి యామిత్యమరః-తరుపఙ్క్తీః బిభ్రతఃఅస్యాద్రేఃరోధానితంబః-గళితాపతితా-పరిపా కేనపిశంగీనాం-లతానాంరజఃపుష్పరేణుః-తేనపరిపాకపిశంగలతారజసా-కపిశఃపిశం గంసత్ - చకాస్తిదీప్యతే - మాత్రావృత్తేష్వియమార్యాగీతిః ॥ *॥ అష్టగణాఅర్ధేవ సుగణాఆర్యాగీతిరితిపింగళః॥ ... ... ※

౮౯॥ ప్రాగితి॥ ఇహాద్రౌ- ప్రాగ్భాగతఃఊర్ధ్వదేశాత్ - ఉపత్యకాస్వధఃప్రదేశే షు॥ ని॥ ఉపత్యకాద్రేరాసన్నాభూమిరూర్ధ్వమధిత్యకేత్యమరః॥ *॥ ఉపాధిభ్యాని త్యాదినాఉపశబ్దాత్త్యకన్ప్రత్యయః - పతత్ శృంగారఃసిందూరాదిమండనమస్యసం

తాయతమహేభకరాభసంభః। సంలక్ష్యతే వివిధరత్నకరానువిద్ధమూర్ధ్వప్రసారితసురాధిపచాపచారుః ॥ ౫౦॥ దధతి చ వికసద్విచిత్రకల్పద్రుమకుసుమైరభిగుంభితాని యత్ర తాః। క్షణమలఘువిలంబిపింఛదామ్నశ్శిఖరశిఖాశ్శిఖిశేఖరానముష్య॥ ౫౧॥ సవధూకాస్సుఖినోఽస్మిన్ననవరతమమందరాగతామరసదృశః। నాసేవంతే రసవన్నవరతమమందరాగతామరసదృశః॥ ౫౨ ॥ ఆచ్ఛాద్య పుష్పపటమేష మహాంతమంతరావర్తిభి

జాతిం శృంగారకః ॥ ని॥ శృంగారస్సురతే నాట్యే రసే దిగ్గజమండన ఇతి విశ్వః - ఆయతో దీర్ఘః- తస్య మహేభకరస్య ఆభేవాభా యస్య తత్- వివిధరత్నానాం - కరైరంశుభిః అనువిద్ధమనురంజితం- ఇవ మంభః ఊర్ధ్వప్రసారితః- యస్సురాధిపచాపః ఇంద్రధనుః- తద్వచ్చారు- సంలక్ష్యతే - అత్రేంద్రధనుషః ఊర్ధ్వప్రసరణాసంబంధేపి సంబంధోక్తేరతిశయోక్తిః- అభూతోపమేతి మతాంతరం - తిరోహితవివక్షాయామింద్రాయుధమానస్య ప్రసిద్ధత్వాదుపమైవేయం॥ ... ... ❋

౫౧॥ దధతీతి॥ కించేతి చార్థః- అముష్యాద్రేః- ఏతాః శిఖరాణి శృంగాణ్యేవ శిఖాః, కేశపాశాః॥ని॥ శిఖా చూడా కేశపాశీత్యమరః - వికసద్భిః విచిత్రైర్నానావర్ణైః - కల్పద్రుమకుసుమైః- అభిగుంభితాన్ గ్రంథితాని వర్థితాని ఉత్ప్రేక్షా- అలఘూని విలంబీని విలంబమానాని చ- పింఛాన్యేవ దామాని స్రజో యేషాం తాన్ శిఖినః కేకిన ఏవ శేఖరాః ఆపీడాః తాన్ శిఖిశేఖరాన్- క్షణం దధతి॥ని॥ శిఖావళశ్శిఖీ కేకీ-శిఖాస్వాపీడశేఖరావిత్యుభయత్రాప్యమరః - అత్ర కుసుమగుంభనోత్ప్రేక్షాలింగేన పింఛదామాదిరూపకసిద్ధిః- తదుత్థాపితా చోత్ప్రేక్షేతి సంకరః- పుష్పితాగ్రావృత్తం॥ ... ❋

౫౨॥ సవధూకా ఇతి॥ అస్మిన్నద్రౌ, అవరా న భవంతీత్యనవరాః శ్రేష్ఠాః- అనవరతమాః శ్రేష్ఠతమాః- అత ఏవ, మందరాగతైః అమరైః సదృశః సరూపాః- అనవరతమమందరాగతామరసదృశః, అమందరాగాణ్యతిరిక్తరాగాణి, తామరసాని పంకేరుహాణీవ దృశో యేషాం తే అమందరాగతామరసదృశః- రక్తాబ్జనేత్రాః॥ ని॥ పంకేరుహం తామరసమిత్యమరః- సుఖినో భోగినః- సవధూకాస్సంతః॥ ❋॥ తేన సహేతి తుల్యయోగ ఇతి బహువ్రీహిః॥ ❋॥ నద్వ్ర్యుతశ్చేతి కప్, రసవత్సానురాగం॥ ని॥ గుణే రాగే ద్రవే రస ఇత్యమరః- నవరతం నూతనసురతం- నాసేవంత ఇతి న కింతు ఆసేవంత ఏవేత్యర్థః॥ ❋ ॥ సంభావ్యనిషేధనివర్తనే ద్వౌ ప్రతిషేధావితి వామనః- విశిష్టసురతానాం సేవనస్యసామాన్యతః ప్రసక్తేః ఉపమాలంకారః- ఇయమార్యాగీతిః॥ ... ... ❋

౫౩॥ ఆచ్ఛాద్యేతి॥ ఏషాద్రిః- మహాంతం, పుష్పాణ్యేవ పట ఇతి రూపకం - తమాచ్ఛాద్య- అంతః పటాభ్యంతరే-ఆవర్తిభిరభీక్ష్ణం భ్రమద్భిః॥ ❋॥ బహులమాభీక్ష్ణ్య ఇతి ణినిః-గృహకపోతశిరోధరాయాః గృహపారావతకంఠస్య ఆభేవాభా యేషాం తైరిత్యుపమా ॥ ని॥ పారావతః కపోతస్స్యాదితి విశ్వః- అగరోః కాలాగరోః ఇమాగరవీం॥ని॥ కాలాగర్వ మా

గృణాహకపోతశిరోధరాభైః। స్వాంగానిధూమరుచమాగరవీందధానై ర్ధూపాయతీవపటలైర్నవనీరదానాం॥౫౩॥అన్యోన్యవ్యతికరచారుభిర్విచిత్రై రత్రస్యన్నవమణిజన్మభిర్మయూఖైః। విస్మేరాన్గగనసదః కరో త్యముష్మిన్నాకాశేరచితమభిత్తిచిత్రకర్మ॥౫౪॥సమీరశిశిరశ్శిరస్సువస తాంసతాంయవనికానికామసుఖినాం। బిభర్తిజనయన్నయంముదమపా మపాయధవళావలాహకతతిః॥౫౫॥ మైత్ర్యాదిచిత్తపరికర్మవిదో విధాయక్లేశప్రహాణమిహలబ్ధసబీజయోగాః। ఖ్యాతించసత్వపురుషాన్య

గకుస్సావృత్తిర్యస్యమరః, ధూమరుచంధూమకాంతిం, తత్సదృశమిత్యర్థః- అతఏవని దర్శనా, దధానైఃనవనీరదానాం- పటలైఃస్వాంగాని, ధూపాయతీవధూపైరధివాస యతీవేత్యుత్ప్రేక్షా, రూపకోపమానిదర్శనాభిరంగైస్సంకీర్యతే - ధూపసంతాపఇనిధా తోః॥*॥ గుపూధూపవిచ్ఛిపణిభ్యఆయఇత్యాయప్రత్యయః॥ ... ※

౫౩॥ అన్యోన్యేతి॥ అముష్మిన్నద్రౌ- అన్యోన్యస్యపరస్పరంవ్యతికరేణమిశ్రణేన- చారు భిఃఅతఏవవిచిత్రైర్నానావర్ణైః, అత్రస్యద్భిఃత్రాసదోషరహితైః॥ ని॥ త్రా సోఽభిమణిదోషభేదాంతరమితివిశ్వః॥ *॥ వాభ్రాశేత్యాదినావైకల్పికశ్శ్యన్ప్రత్యయః - తే భ్యోనవమణిభ్యోజన్మయేషాంతైః- మయూఖైఃఆకాశేరచితం, అభిత్తిఅకుడ్యం, అనా ధారమిత్యర్థః, చిత్రకర్మచిత్రనిర్మాణం, కర్తృ, గగనసదఃఖేచరాన్, విస్మేరాన్ విస్మయశీలాన్, కరోతి॥ *॥ నమికంపీత్యాదినారప్రత్యయః, అత్రమణిమయూఖేషుఖే చిత్రకర్మతాభ్రాంతిమతామవాభిత్తిచిత్రకర్మేతిఅకారణకార్యోత్పత్తివర్ణనాద్భ్రాంతి మదలంకారోత్థాపితావిభావనేతిసంకరః॥ శ్లో॥ కారణేనవినాకార్యస్యోత్పత్తిస్సావి ద్విభావనా॥ప్రహర్షిణీవృత్తం॥ ... ... ※

౫౪॥ సమీరేతి॥ సమీరేణమారుతేన - శిశిరశ్శీతలః శిరస్సుశిఖరేషు- వసతాంనికా మసుఖినామత్యంతసుఖినాం- సతాంపుణ్యకృతాం - ముదంజనయన్ అయమద్రిఃఅ పాంఅంభసాం- అపాయేనాపగమేన-ధవళాఃవలాహకతతిఃమేఘపఙ్క్తిరేవయవనికా తిరస్కరిణీఃబిభర్తి- అనావరణేష్వపిశిఖరేషుక్రీడతాంమేఘైరేవావరణంసంపాద్య ముదంజనయతీత్యర్థః - అత్రవలాహకతతీషు ఆరోప్యమాణానాంయవనికానాంము దంజనయన్నితిప్రకృతోపయోగివర్ణనాత్పరిణామాలంకారః॥ ఆరోప్యమాణస్యప్రకృ తోపయోగిత్వేపరిణామఇతిలక్షణాత్- రూపకేతూపరంజకత్వమాత్రమితిభేదః- రథోద్ధ తగతివృత్తం॥ శ్లో॥రన్నైరగసజసారథోద్ధతాగతిరితిలక్షణాత్॥ ... ... ※

౫౫॥ మైత్రీతి॥ ఇహాద్రౌసమాధింయోగంబిభ్రతీతిసమాధిభృతోయోగినః - మైత్రీక రుణాముదితోపేక్షాచేతిచతస్రశ్చిత్తవృత్తయః- తత్రపుణ్యకృత్సుమైత్రీ-దుఃఖిషుకరు ణా- సుఖిషుముదితా- అనుమోదనం- పాపిషుఉపేక్షా- మైత్రీఆదిర్యేషాంతానిమైత్ర్యా దీని- చిత్తపరికర్మాణి-ప్రసాధకానీత్యర్థః-తానివిదంతిలభంతఇతితద్విదఃతద్భాజ

తయాధిగమ్య వాంఛంతి తామపి సమాధిభృతో నిరోద్ధుం ॥౫౫॥ మరకతమయమేదినీషు భానోస్తరువిటపాంతరపాతినో మయూఖాః । అవనతశితికంఠకంఠలక్ష్మీమిహ దధతి స్ఫురితాణురేణుజాలాః ॥౫౬॥ యా బిభర్తి కలవల్లకీగుణస్వానమానమతికాలిమాలయా । నాత్ర కాంతముపగీత

తైంతఃకరణమలా ఇత్యర్థః ॥ * ॥ సత్త్వాద్విషిత్యాదినా విదేర్లాభార్థాత్క్విప్, అత ఏవ క్లేశప్రహాణం- విధాయ, అవిద్యాస్మితారాగద్వేషాభినివేశాః- పంచక్లేశాః, తత్రానిత్యేషు నిత్యత్వాభిమానః- అనాత్మని దేహేంద్రియాదావాత్మధీరిత్యాదివిభ్రమో నామావిద్యా- అస్మితా అహంకారః- రాగోఽభిమతవిషయాభిలాషః- ద్వేషః అనభిమతేషు రోషః అభినివేశః కార్యాకార్యేష్వాగ్రహః- తే హి పురుషం క్లిశ్యంతీతి క్లేశాః- క్లేశహేతవః- పచాద్యచ్- తేషాం ప్రహాణం ప్రక్షయం ॥ * ॥ కృత్యచః ఇతి ణత్వం- తద్విధాయ, క్లేశాన్హిత్వేత్యర్థః- అతః లబ్ధస్సబీజః సాలంబనో యోగః ధ్యానం యైస్తే లబ్ధసబీజయోగాస్సంతః ఆలంబనమేవ వ్యనక్తి - సత్త్వేతి - సత్త్వపురుషయోః ప్రకృతిపురుషయోః - అన్యతయా అన్యత్వేన - మిథః భిన్నత్వేన - ఖ్యాతిం జ్ఞానం చ- అధిగమ్య- ప్రకృతిపురుషౌ భిన్నావితి జ్ఞాత్వేత్యర్థః- ప్రకృతిపురుషవివేకాగ్రహాత్సంసారః - వివేకగ్రహాన్ముక్తిరితి సాంఖ్యాః- అథ తాం ఖ్యాతిమపి- నిరోద్ధుం నివర్తయితుం వాంఛంతి- వృత్తిరూపాం తాం నివర్త్య స్వయం ప్రకాశాత్మనైవ అవస్థాతుమిచ్ఛంతీత్యర్థః - ప్రకృతౌ ఉపరతాయాం సత్యాం- పురుషస్య స్వరూపేణావస్థానం ముక్తిరితి సాంఖ్యసిద్ధాంతః - స కేవలం భోగభూమిరియం అపితు ముక్తిక్షేత్రమపీతి భావః ... ... *

౫౬॥ మరకతేతి॥ ఇహాద్రౌ - మరకతానాం వికారః మరకతమయ్యః - తాసు మేదినీషు ॥ * ॥ స్త్రియాః పుంవదిత్యాదినా పుంవద్భావః - తరూణాం విటపాః - పల్లవాః- తేషామంతరైరవకాశైః పతంతీతి తథోక్తాః- స్ఫురితాన్యణురేణూనాం సూక్ష్మరజసాం - జాలాని యేషు తే, భానోః మయూఖాః - అవనతస్య శితికంఠకంఠస్య మయూరకంధరాయాః లక్ష్మీం దధతీతి- నిదర్శనాలంకారః- పుష్పితాగ్రావృత్తం॥ ... ... *

౫౭॥ యేతి॥ ఇహాద్రౌ- అత్యంతం కాలిమా కార్ష్ణ్యం యస్యాస్సా- అతికాలిమా- అతిశ్యామేత్యర్థః- న విద్యతే లయో లయనం క్వచిదవస్థానం యస్యాస్సా - అలయా- భ్రామంతీత్యర్థః- అత ఏవ సస్వనేతి భావః- యా అలిమాలా భృంగావళిః- కలం అవ్యక్తమధురం- తస్య వల్లకీగుణస్వానస్య వీణాతంత్రీశబ్దస్య- మానముపమానం బిభర్తి- తంత్రీవద్ధ్వనతీత్యర్థః- ఉపమాలంకారః- ఉపగీతయా సమీపే గాతుం ప్రవృత్తయా- న తు పూర్వం గాయంత్యేతి భావః ॥ * ॥ ఆదికర్మణి క్తః కర్తరి చేతి కర్తరి క్తః- తయా అలిమాలయా భృంగావళ్యా - స్వానమానుఖేన ఆనమితుమాక్రష్టుం శక్యా ॥ * ॥ ఈషద్దురిత్యాదినా ఖల్ప్రత్యయః- కా వా స్త్రీ కాంతం ప్రియం - న నమతి- సర్వా అపి మానం విహాయ లజ్జాం పరిత్యజ్య- సద్యః ప్రణమంత్యేవ - తథోద్దీపకత్వాద్గానస్యేత్యర్థః - రథోద్ధతావృత్తం॥

యాంతయా స్వానమానమతికాళిమాలయా॥ ౫౮॥ సాయం శశాంకకిర
ణాహతచంద్రకాంతనిష్యందినీరనికరేణకృతాభిషేకాః। అర్కోపలో
ల్లసితవహ్నిభిరహ్ని తప్తాస్తీవ్రం మహావ్రతమివాత్ర చరంతి వప్రాః॥
౫౯॥ ఏతస్మిన్నధికపయశ్శ్రియం వహంత్యస్సంక్షోభం పవనభువా జవేన నీ
తాః। వాల్మీకేరరహితరామలక్ష్మణానాం సాధర్మ్యం దధతి గిరాం మ
హాసరస్యః॥ ౬౦॥ ఇహ ముహుర్ముదితైః కలభైరవః ప్రతిదిశం క్రియతే కల

శ్లో॥ రానరావిహారధోద్ధతాం గావితంతుణాత్॥ ... . ※

౫౯॥ సాయమితి॥ ఇహాద్రౌ- వప్రాస్సానవః॥ ని॥ వప్రోస్త్రీ సానుమానయోరిత్య
మరః- సాయం రాత్రౌ-శశాంకకిరణైరాహతేభ్యః- చంద్రకాంతేభ్యః- నిష్యందినా స్ర
స్రావిణా- నీరనికరేణ జలపూరేణ- కృతాభిషేకాః- కృతస్నానాః-అహ్ని తు-అర్కో
పలేభ్యః సూర్యకాంతేభ్యః ఉల్లసితైరుత్థితైః- వహ్నిభిః తప్తాస్సంతః - తీవ్రం-ఉగ్రం- దు
శ్చరం మహావ్రతం మహాతపః- చరంతీవేత్యుత్ప్రేక్షా॥ . . ... ※

౬౦॥ ఏతస్మిన్నితి॥ ఏతస్మిన్నద్రౌ- అధికపయశ్శ్రియం, అధికాం జలసమృద్ధిం- వ
హంత్యః - అన్యత్ర తు - అధికాః- కపయస్సుగ్రీవాదయో వర్ణ్యత్వేన యాసు తాః అధి
కపయః- శ్రియం గుణాలంకారాదిశోభాం- వహంత్యః, పవనాద్భవతీతి పవనభూః - తేన
పవనభువా వాయుజన్యేన-జవేన వేగేన సంక్షోభం చలనం- నీతాః, అన్యత్ర తు- జవేన వేగ
వతా॥ ని॥ జవో వేగిని వేగే స్యాదిత్యమరశేషే - పవనభువా హనూమతా - సంక్షోభమాన్ద
ల్యం- నీతాః- హనుమద్విగాహనేన యాః ప్రాగల్భ్యం నీతా ఇత్యర్థః- వాక్పక్షే-సర్వత్ర ష
ష్ఠ్యా విపరిణామః కార్యః- మహాసరస్యః మహాసరాంసి - అరహితౌ అవర్జితౌ-రామలక్ష్మ
ణౌ యాభిస్తాః- అన్యత్ర తు- రామో రమణః - అరహితరామాః అవియుక్తరమణాః - ల
క్ష్మణాస్సారసయోషితో యాః- కేచిత్తు- అరహితరామాః- అవియుక్తస్త్రీకాః - ల
క్ష్మణాస్సారసా ఇతి పుంపక్షపరత్వేన వ్యాచక్షతే - తేషాం॥ ని॥ హంసస్య యోషిద్వ
రటా సారసస్య తు లక్ష్మణా లక్ష్మణౌ పుంధసారస్యోరిత్యాద్యమరకోశ్వప్రకాశాదివాక్య
గతనియతస్త్రీత్వతాపరోధః, తాసాం వాల్మీకేర్గిరాం సాధర్మ్యం సాదృశ్యం దధతి-
అత్ర పవనభువా జవేనేత్యత్ర ఏకనాళావలంబిఫలద్వయవత్ అభంగైకపదగతత్వేన అ
ర్థద్వయప్రతీతేరర్థశ్లేషః - అన్యత్ర- పదభంగేన అర్థద్వయప్రతీతేర్జతుకాష్ఠవచ్ఛబ్ద
యోరేవ మిథశ్శ్లిష్టత్వాచ్ఛబ్దశ్లేషః- ఇత్యుభయసాహిత్యాదుభయశ్లేషోయం - ప్రకృ
తాప్రకృతగోచరః- ఉపమాత్వంగమితి సంకరః॥ ... ... *

౬౧॥ ఇహేతి॥ ఇహాద్రౌ ముదితైరిచ్ఛావిహారసంతుష్టైః- కలభైః కరిపోతైః॥ ని॥ కల
భః కరిపోతక ఇత్యమరః - దిశిదిశి ప్రతిదిశం - యథార్థావ్యయీభావః॥ *॥ అవ్యయీభా
వే శరత్ప్రభృతిభ్య ఇతి సమాసాంతోచ్ప్రత్యయః - కలశ్చాసౌ భైరవశ్చేతి కలభైరవో మ
ధురభీషణః, విశేషణద్వారపి - కంజకుంజవత్ సంజ్ఞాసత్వవివక్షయా విశేషణస
మాసః- రవో బృంహితధ్వనిః- ముహుః క్రియతే - అనుపదం నినదనే - వపరీదయశ్చ

భైరవః। స్ఫురతి చానువనం చమరీచయః కనకరత్నభువాం చ మరీచయః॥
౬౧॥ త్వక్సారరంధ్రపరిపూరణలబ్ధగీతిరస్మిన్నసౌ మృదితపక్ష్మలరల్లకాంగః। కస్తూరికామృగవిమర్దసుగంధిరేతి రాగీవ సక్తిమధికాం విషయేషు వాయుః॥ ౬౨॥ ప్రీత్యై యూనాం వ్యవహితతపనాః ప్రౌఢధ్వాంతం దినమిహ జలదాః। దోషామన్యం విదధతి సురతక్రీడాయాసశ్రమశమపటవః॥
౬౩॥ భగ్నో నివాసో౽యమిహాస్య పుష్పైస్సదానతో యేన విషాణినాగః।

మరీమృగసంఘశ్చ - స్ఫురతి - కించ - కనకరత్నానాం భువః - తాసాం మరీచయశ్చ స్ఫురంతి - సమృద్ధిమద్వస్తువర్ణనాదుదాత్తాలంకారో౽యమకస్యాస్యభ్యుచ్చయః॥ ❋

౬౧॥ త్వగితి॥ అస్మిన్నద్రౌ - త్వచి సారో యేషాం తే త్వక్సారాః - వంశవిశేషాః॥ ని॥ వంశే త్వక్సారకర్మారత్వచిసారతృణధ్వజా ఇత్యమరః - తేషాం రంధ్రాణి తేషాం పరిపూరణేన ధమనేన - లబ్ధా గీతిర్గానసుఖం యేన - మృదితాని సంస్పృష్టాని - పక్ష్మలాని లోమశాని - రల్లకానాం కంబళమృగాణాం కంబళానాం చ - అంగాని శరీరాణి యేన సః॥ ని॥ రల్లకః కంబళమృగే కంబళే౽పి ప్రకీర్తిత ఇతి వైజయంతీ - ఏతేన స్పర్శసుఖముక్తం - కస్తూరికామృగాణాం - విమర్దేన సంఘర్షణేన సుగంధిః శోభనగంధః - యద్యపి - గంధస్యేత్వే తదేకాంతగ్రహణమిత్యుక్తం - తథాపి నిరంకుశాః కవయ ఇత్యపర్యనుయోగః - అసౌ వాయుః రాగీవ కామీవ విషయేషు దేశేషు - ఇంద్రియార్థేషు చ ॥ని॥ విషయస్స్యాదింద్రియార్థే దేశే జనపదే౽పి చేతి విశ్వః - అధికాం - సక్తిం వ్యాప్తిం - ఆసక్తిం చ - ఏతి గచ్ఛతి॥ ❋

౬౨॥ ప్రీత్యా ఇతి॥ ఇహాద్రౌ - యువతయశ్చ యువానశ్చ - తేషాం యూనాం॥ *॥ పుమాన్ స్త్రియేత్యేకశేషః - ప్రీత్యై - వ్యవహితతపనాః తిరోహితార్కాః అత ఏవ - సురతాన్యేవ క్రీడాః - తాభిర్య ఆయాసః వ్యాయామః - తేన యశ్శ్రమః ఖేదః ॥ని॥ శ్రమః ఖేదో౽ధ్వరత్యాదిజనితలక్షణాత్ - తస్య శమే నివారణే పటవః సమర్థాః - జలదాః ప్రౌఢధ్వాంతం మేఘావరణాద్గాఢాంధకారం - దినం - దోషా రాత్రిమాత్మానం మన్యత ఇతి దోషామన్యం రాత్రిమానినం - విదధతి - మేఘావరణమహిమ్నా దివసః స్వయమపి ఆత్మానం రాత్రిం మన్యతే కిము తాన్య ఇత్యర్థః - దోషేత్యవ్యయం - తదుపపదాన్మన్యతేర్ధాతోః॥ *॥ ఆత్మమానే ఖశ్చేతి ఖశ్ప్రత్యయః॥ *॥ ఖిత్యనవ్యయస్యేత్యవ్యయనిషేధాత్ - న దోషాశబ్దస్య హ్రస్వముమాగమౌ - ఇహ యూనాం దోషావద్దివాపి విస్రంభవిహారాస్సంభవంతీతి భావః - భ్రమరవిలసితవృత్తం ॥శ్లో॥ మ్భౌ న్లౌ గస్స్యాద్భ్రమరవిలసితమితి లక్షణాత్॥ ... ... ❋

౬౩॥ భగ్న ఇతి॥ ఇహాద్రౌ - అస్య నాగస్య - నివాసః ఆశ్రయః సదా పుష్పైః ఆనతో నమ్రః - అయం - సగచ్ఛతీత్యగో వృక్షః - దానతోయైర్మదోదకైస్సహ వర్తతే యః తేన సదానతోయేన - మత్తేనేత్యర్థః - యేన విషాణినా దంతినా - భగ్నః తేన విషాణినా - కోపితః కోపం ప్రాపితః - అసౌ నాగస్సర్పః - తీవ్రాణి విషాణి గరళాని - ఉద్వష్టు తివమతి - వరప్రతీకా

శ్రీప్రాణితేనోర్ఘ్యతిక్తో పితో సౌసదానతో యెనవిషాణినాగః ॥౬౪॥ ప్రాలేయశీతమచలేశ్వరమీశ్వరోపి సాంద్రేభచర్మవసనావరణోధిశేతే । సర్వర్తునిర్వృతికరే నివసన్నుపైతి న ద్వంద్వదుఃఖమిహ కించిదకించనోపి ॥ ౬౫ ॥ నవనగవనలేఖాశ్యామమధ్యాభిరాభిస్స్ఫటికకటకభూభిర్నాటయత్యేష శైలః । అహిపరికరభాజో భాస్మనైరంగరాగైరధిగతధవలిమ్నశ్శూలపాణేరభిఖ్యాం ॥౬౬॥ దధద్భిరభితస్తటౌ వికచవారిజాంబూనదైర్వినోదితదినక్లమాః కృతరుచశ్చ జాంబూనదైః । నిషేవ్య

రాతుమస్యక్రోధస్సాన్వర్త్రయమేవవ్యాహంతీతిభావః॥ ... ... *

౬౪॥ ప్రాలేయేతి॥ ఈశ్వరశ్శివోపి - కిముతాన్య ఇతిభావః - సాంద్రం యదిభచర్మతదేవవసనం తదేవావరణం ఆచ్ఛాదనం యస్యసః - తథాసన్ - నత్వనావరణో నాపిశిథిలావరణ ఇతిభావః- ప్రలయాదాగతం ప్రాలేయం హిమం-తత ఆగత ఇత్యణి ॥*॥ కేకయమిత్రయుప్రలయానాం యాదేరియ ఇతియశబ్దస్య ఇయాదేశః - తేన శీతం శీతలం - అచలేశ్వరం హిమవంతమధిశేతే-తస్మిన్ శేత ఇత్యర్థః ॥*॥ అధిశీఙ్స్థాసాం కర్మేతి కర్మత్వం - సర్వర్తుభిర్నిర్వృతికరే సదాసుఖకరే- ఇహాద్రౌ నివసన్ పునః నాస్తికించనాస్యేత్యకించనో నిస్స్వోపి ॥*॥ ఆచోపచేత్యాదినా మయూరవ్యంసకాదిషు నిపాతనాత్తత్పురుషః- కించిదల్పమపి- ద్వంద్వదుఃఖం శీతోష్ణదుఃఖం నోపైతి-నిత్యసన్నిహితానామృతూనాం అన్యోన్యదోషనివారకత్వాదితిభావః ॥ని॥ ద్వంద్వం యుగ్మం హిమోష్ణాదిమిథునం కలహయోరహ ఇతి వైజయంతీ - అత్రోపమానాద్గిమాలయాదుపమేయస్యాధిక్యవర్ణనాత్ వ్యతిరేకాలంకారః॥ ... ... *

౬౫॥ నవేతి॥ ఏష శైలో రైవతకః - నవయా నగవనరేఖయా తరువనపఙ్క్త్యా శ్యామమధ్యభాగాయాః సాంతాభిః-ఆభిః స్ఫటికానాం కటకభూభిః నితంబప్రదేశైః కరణైః అహిరేవపరికరో గాత్రికాబంధః-తం భజతీతి తస్య అహిపరికరభాజః- అహినాకృతౌపకక్షికస్యేత్యర్థః ॥ని॥ భవేత్పరికరో వ్రాతే పర్యంకపరివారయోః । ప్రగాఢే గాత్రికాబంధే వివేకారంభయోరపీతి విశ్వః॥ *॥ భజో ణ్విః- భాస్మనైః భస్మమయైః- వైకారికోణ్ప్రత్యయః॥*॥ అన్యత్రాప్యక్ఠతిభావత్ ॥*॥ నస్తద్ధిత ఇతి నా టిలోపః- అంగరాగైరనులేపనైః- అధిగతధవలిమ్నః ప్రాప్తధావళ్యస్య-శూలం పాణౌ యస్యతస్య శూలపాణేరీశ్వరస్య ॥*॥ ప్రహరణార్థేభ్యః పరేనిష్ఠాసప్తమ్యౌ భవతః- అభిఖ్యాం శోభాం- అభిఖ్యా నామశోభయోరిత్యమరః॥*॥ ఆతశ్చోపసర్గ ఇతి కప్రత్యయః- నాటయత్యనుకరోతి- నిదర్శనాలంకారః-మాలినీవృత్తం ... ... *

౬౬॥ దధద్భిరితి॥ అత్రాద్రౌ మధోర్యదుభేదస్య అపత్యాని పుంసో మాధవాః యాదవాః- వికచాని వారిజాని యేషు తాని అంబూని యయోస్తౌ వికచవారిజాంబూ - అభితః ఉభయతః- తటౌ దధద్భిః- నదైః పుంప్రవాహైః- ప్రాక్స్రోతసో నద్యః ప్రత్యక్స్రోతసో న

మధుమాధవారసవదత్ర కాదంబరం హరంతి రతయే రహః ప్రియతమాం
గకాదంబరం॥ ౬౭॥ దర్పణనిర్మలాసు పతితే ఘనతిమిరముషి జ్యోతిషి
రౌప్యభిత్తిషు పురః ప్రతిఫలతి ముహుః । వ్రీడమసమ్ముఖోఽపి రమణైః
రపహృతవసనాః కాంచనకందరాసు తరుణీరిహ నయతి రవిః॥ ౬౮॥ అను
కృతశిఖరౌఘశ్రీభిరభ్యాగతేఽసౌ త్వయి సరభసమభ్యుత్తిష్ఠతీవాద్రిరు

దాం. నర్మదాం వినేత్యాహుః - వినోదితోదనక్లమో యై [illegible]
హ్నికసంతాపాఇ వ్యర్థాః- కించ జాంబూనదస్యేరికాణైః జాంబూనద [illegible]
కృతరుచో జనిత శోభాస్సంతః- రసవత్ స్వాదవత్॥ని॥ రసస్స్వాదే౽ంథ వీర్యాదిష్వపి,
కాదంబః ఇక్షుః॥ ని॥ కాదంబః కలహంసే స్యాదితి విశ్వః - కాదంబం రాత్రరలయోరభే
దాత్ లాతి వ్రకృతిత్వేనాదత్త ఇతి కాదంబరమైక్షవం॥ శ్లో॥ పానసంగ్రాత్తు మాధూకం
ఖార్జూరం తాళమైక్షవమితిస్మరణాత్। *॥ అతో నపసర్గేకఇతికః - మధుమద్యం
ఏవం చ మధు కాదంబరశబ్దయోస్సామాన్యవిశేషపరత్వాత్ర పౌనరుక్త్యం - నిషేవ్యాపీ
త్వా- తత్ప్రియాణాం పైష్ఠ్యేవవనిషేధాదితి భావః- రతయే సురతార్థం-రహః ప్రియ
తమానాం ప్రేయసీనాం అంగమేవాంగకం తస్యాదంబరం వస్త్రం- హరంతి- యాదవా
శ్చ సహమధురతోత్సవైః విస్రబ్ధం విహరంతీతి భావః - పృథ్వీవృత్తం॥ శ్లో॥ జసౌజసతలా
వసుగ్రహ యతిశ్చ పృథ్వీ గురురితి లక్షణాత్॥ ... ... ※

౬౭॥ దర్పణే॥ ఇహాద్రౌ రవిః దర్పణవన్నిర్మలాసు - పురః - రౌప్యభిత్తిషు కాం
చనకందరాగ్రవర్తిరజతసానుషు పతితే సంక్రాంతే - ఘనః సాంద్రం యత్తిమిరం తన్ము
ష్ణాతి హరతీతి తన్ముట్- క్విప్ - తస్మిన్ జ్యోతిషి స్వతేజసి కాంచనకందరాసు ముహుః -
ప్రతిఫలతి సతి- మూర్ఛతి సతి - రమణైరపహృతవసనాః తరుణీః అసంముఖాః పి కందరాన
భిముఖాః పి వ్రీడం త్రపాం - యద్యపి గురోశ్చ హల ఇతి సూత్రేణ స్త్రియామ ప్రత్యయః- అ
తఏవ॥ని॥ మందాక్షం హ్రీస్త్రపా వ్రీడేత్యమరః- తథాపి - తస్మైవ స్త్రీత్వ విశక్షాయాం
బాహుళకత్వాన్న పుంసకత్వం చ- అతఏవ॥ *॥ అవిధౌ గురోః స్త్రియాం బహుళం వివక్షేతి
వామనః- నయతి ప్రాపయతి॥ *॥ నీవహ్యోర్హరతేశ్చైవేతి స్త్రియాం ద్వికర్మకత్వా,
అత్ర కాంచనకందరాణామసంముఖార్క జ్యోతిః ప్రతిఫలనాసంబంధేపి సంబంధోక్తేర
తిశయోక్తిః - వంశపత్రపతితవృత్తం ॥ శ్లో॥ దిఙ్మునివంశపత్రపతితం భరనభనలఘైరితిల
క్షణాత్॥ ... ... ※

౬౮॥ అనుకృతేతి॥ అసౌ ఉచ్చైః ఉన్నతః అద్రిః రైవతకః త్వయి అభ్యాగతే సతి- అ
నుకృతాః శిఖరౌఘాణాం శ్రీర్యైస్తైః- తథోక్తైః, శిఖరౌఘశ్రీమకారి భిరితి భావః- అతఏవా
త్ర శ్రీరివ శ్రీరితి నిదర్శనయా భ్రాంతిమదలంకారో వ్యజ్యతే- ద్రుతమారుతాశీఘ్రమారుతే
న- ఉపనైః ప్రేరితైః అతఏవ సహేలం సవిలాసం- ఉన్నమద్భిరుత్పతద్భిః- ధరతీతిధ
రః- పచాద్యచ్-హలస్య ధరో హలధరో బలభద్రః తస్య పరిధానాన్యంబరాణి తద్వచ్ఛా

చ్చైః । ద్రుతమరుదుపనున్నైరున్నమద్భిస్స హేలం హలధరపరిధానశ్యామలైరంబువాహైః॥ ... ... ❋

ఇతిశ్రీమాఘకృతౌ - శిశుపాలవధే - మహాకావ్యే
చతుర్థస్సర్గః.

పంచమసర్గప్రారంభః-

౧॥ ఇత్థంగిరః ప్రియతమా ఇవ సోవ్యలీకాశ్శుశ్రావసూతతనయస్య తదావ్యలీకాః। రంతుంనిరంతరమియేష తతోవసానే తాసాంగిరౌ చ వనరాజిపటంవసానే॥ ౨॥ తంసద్విపేంద్రతులితాతులతుంగశృంగమభ్యుల్లస

మలైరంబువాహైర్హ్నిమిత్తైః సరభసం- అభ్యుత్తిష్ఠతీవ - ప్రత్యుత్థానంకరోతీవేతిక్రియానిమిత్తక్రియాస్వరూపోత్ప్రేక్షా - విశిష్టమేఘోన్నమనక్రియయా ప్రత్యుత్థానకర్తృత్వోత్ప్రేక్షణాత్-సాచోక్తనిదర్శనానుప్రాణితేతిసంకరః-శాబ్దస్తువృత్త్యనుప్రాసోలంకారః- మాలినీవృత్తం॥ ❋॥ ననమయయయుతేయంమాలినీభోగిలోకైరితిలక్షణాత్॥ ❋

ఇతిశ్రీపదవాక్యప్రమాణపారావారపారీణ మహోపాధ్యాయకోలచలమల్లినాథసూరి విరచితాయాం-మాఘవ్యాఖ్యాయాం
సర్వంకషాఖ్యాయాం-చతుర్థస్సర్గః.

౧॥ ఇత్థమితి॥ సహరిః ఇత్థమనేనప్రకారేణ॥ ❋॥ ఇదమస్థమురితిథముప్రత్యయః-ఆవ్యలీకాః అప్రియరహితాః॥ ని॥ వ్యలీకంత్వప్రియేనృతమిత్యమరః -ప్రియతమాః ప్రేయస్యఇవస్థితాః- కాంతాసమ్మితాఇత్యర్థః, వ్యలీకాఃవిగతానృతాః-సత్యాఇత్యర్థః- సూతతనయస్యసారధికుమారస్యదారుకస్య- రః- తదాశుశ్రావ - తతఃశ్రవణానంతరం-తాసాంగిరాం-అవసానేసమాప్తౌ- నిరంతరంనీరంధ్రం-వనరాజిరేవపటః- తంవసానేఆచ్ఛాదయతి - వసఆచ్ఛాదనఇతిధాతోఃకర్తరిలటశ్శానజాదేశః- గిరౌరైవతకాద్రౌ రంతుంక్రీడితుం-ఇయేషచ-తత్రవసతింకర్తుమిచ్ఛతిస్మచేత్యర్థః- ఉపమాయమకయోస్సంసృష్టిః-అస్మిన్సర్గేవసంతతిలకావృత్తం॥ శ్లో॥ ఉక్తావసంతతిలకాతభజాజగౌగఇతిలక్షణాత్॥ ... ... ❋

౨॥ తమితి॥ కదళ్యఏవకదళికాఃరంభాతరవోవైజయంత్యశ్చ॥ ని॥ కదళీవైజయంత్యాంచరంభాయాంహరిణాంతరఇతివిశ్వః - అభ్యుల్లసంత్యఃకదళికావైజయంత్యోవనరాజయఇవయస్యసః-అన్యత్ర -రంభావనపఙ్క్తయోయస్యతమితియోజ్యం- ఉచ్చైః ఉన్నతః-విస్తారరుద్ధవసుధఃవైపుల్యవ్యాప్తభూమిః - అతఏవప్రతిగిరేఃలక్ష్మీందధత్-స్వయమన్యోగిరిరివస్థితఇత్యర్థః - అలఘుర్మహాన్ ప్రసిద్ధఃబలౌఘఃసేనాసం

తట–దళితకాననరాజిరుచ్చైః। విస్తారరుద్ధవసుధోఽప్యచలం చచాల లక్ష్మీం దధత్ప్రతిగిరేరలఘుర్బలౌఘః॥ ౩॥ భాస్వత్కరవ్యతికరోల్లసితాంబరాంతాస్సాపత్రపా ఇవ మహాజనదర్శనేన। సంవివ్యురంబరవికాసిచమూసముత్థం పృథ్వీరజః కరభకంఠకడారమాశాః॥౪॥ ఆవర్తినశ్శుభఫలప్రదశుక్తియుక్తాస్సంపన్నదేవమణయో భృతరంధ్రభాగాః। అశ్వాః స్యధుర్వ

ఘః- ద్విషేంద్రైస్స్ఖలితాన్యుపమితాని - అతులాన్యప్రమాణాని-ద్విషేంద్రవ్యతిరిక్తప్రతిమారహితాని తుంగశృంగాణి యస్య సోంతథోక్తం - తమచలం రైవతకం- అను చచాల తం ప్రతి అనుయయావిత్యర్థః - అనుర్లక్షణ ఇతి కర్మప్రవచనీయత్వాత్తద్యోగే ద్వితీయా- అత్ర ప్రతిగిరేః కస్యచిదప్రసిద్ధత్వాద్గిరిధర్మయోగిబలౌఘం ప్రతిగిరేరచలలక్ష్మీమివ లక్ష్మీం దధదితి నిదర్శనాముఖేన ప్రతియోగిత్వేనోత్ప్రేక్ష్యత ఇత్యుత్ప్రేక్షైవేయం శ్లేషానుప్రాణితేతి విశేషః- ... ... ❋

౩॥ భాస్వదితి ॥ ఆశాః- భాస్వత్కరవ్యతికరేణ సూర్యాంశువ్యాప్త్యా - ఉల్లసితాంబరాంతాః ప్రకాశితాకాశప్రదేశాః- అన్యత్ర భాస్వాన్ భాస్వరోభిరూపః ప్రియః ॥ని॥ భాస్వాన్ భాస్వరసూర్యయోరితి విశ్వః - తస్య కరవ్యతికరేణ హస్తస్పర్శనేన ఉల్లసితం స్రస్తం-యదంబరం వస్త్రం - తస్య అంతం చేలాంచలం యాసాం తాః-అత ఏవ మహాజనదర్శనేన సాపత్రపాస్సలజ్జా ఇవ ॥ని॥ లజ్జా సాపత్రపాన్యత ఇత్యమరః-అంబరవికాసివ్యోమవ్యాపి వాససశ్శోభి చ ॥ని॥ అంబరం వ్యోమ్ని వాససీత్యమరః - చమూషు సముత్థం-కరభః ఉష్ట్రపోతః॥ని॥ ఉష్ట్రే క్రమేళకమయమహాంగాః కరభశ్శిశురిత్యమరః - తస్య కంఠ ఇవ కడారం పింగళం ॥ని॥ కడారః కపిలః పింగపిశంగౌ కద్రుపింగళావిత్యమరః- పృథ్వీరజః సంవివ్యుః ఆచ్ఛాదయామాసుః - వేఞస్సంవరణే లిట్ - కిత్వాత్సంప్రసారణం-ద్విర్భావః॥*॥ ఏరనేకాచ ఇతి యణాదేశః - స్త్రియో హి వస్త్రాపహారే లజ్జయా యత్కించిదాచ్ఛాదయంతీతి భావః - అత్ర అచేతనాస్వాశాసు శ్లిష్టవిశేషణమహిమ్నా స్త్రీత్వప్రతీతౌ తదభేదాధ్యవసాయేన సంవ్యానవ్యవహారసమారోపణాత్సమాసోక్తిః - సా చ సాపత్రపత్వోత్ప్రేక్షానుప్రాణితేతి సంకరః॥ ... ❋

౪॥ ఆవర్తిన ఇతి॥ ఆవర్తినః ప్రశస్తదశావర్తవంతః- ప్రశంసాయామినిః ॥శ్లో॥ ద్వావురస్యౌ శిరస్యౌ ద్వౌ ద్వౌ రంధ్రోపరంధ్రయోః । ఏకః ఫాలే ప్రపాణే చ దశావర్తా ధ్రువాస్స్మృతా ఇత్యుక్తా దశ ధ్రువాఖ్యా వివక్షితాః – అన్యేషామనంతరం పృథగభిధానాత్ -అన్యత్ర తు జలభ్రమవంతః॥ని॥ స్యాదావర్తోంభసాం భ్రమ ఇత్యమరః- రోమసంస్థానే తు తత్సామ్యాద్వ్యపదేశః–తదుక్తం ఆవర్తసామ్యాదావర్తో రోమసంస్థానమంగినామితి-శుభఫలాని రాజ్యఫలాదీని ప్రదదతీతి శుభఫలప్రదాః॥*॥ ప్రీదా ఇతి కప్రత్యయః- తాభిశ్శుక్తిభిః రోమసంస్థానైరావర్తవిశేషైర్యుక్తాః- తదుక్తం॥శ్లో॥ వక్షస్థాశ్శుక్తయస్తిస్రః ఊర్ధ్వరోమా జయావహా ఇతి - అన్యత్ర తు శుభఫలాని ముక్తాఫలాని తత్ప్రదాశ్శుక్తయో ముక్తాస్ఫోటాః - తాభిర్యుక్తాః॥ని॥ ముక్తాస్ఫోటః స్త్రియాం శుక్తిశ్శం

సుమతీమతిరోచమానాస్తృణానాంపయోధయఇవోర్మిభిరాపతంతః ॥
౫॥ ఆరక్షమగ్నమవమత్యసృణింశితాగ్రామేకఃపలాయతజవేనకృతార్త
నాదః। అన్యఃపునర్ముహురుదప్లవదస్తభారమన్యోఽస్యతఃపథిబతాబిభ
తామిభోష్ట్రాః॥౬॥ఆయస్తమైక్షతజనశ్చటులాగ్రపాదంగచ్ఛంతముచ్ఛ
లితచామరచారుమశ్వం। నాగంపునర్మృదుసలీలనిమీలితాక్షంసర్వఃప్రి

ఖకపోలయోరితిపిశ్వః - సంపన్నాస్సముద్రాః - దేవమణయోనిగళావర్తాఃకౌస్తుభా
దిదివ్యమణయశ్చయేషాంతే ॥శ్లో॥ ఆవర్తోఽరోమజోదేవమణిస్త్వేషనిగాళజః ॥ని॥ ని
గాళస్తుగళోద్దేశఇత్యమరః- భృతాఃపూర్ణాఃరంధ్రభాగాఃపార్శ్వదేశాః - నిమ్నప్రదే
శాశ్చయేషాంతఇత్యుభయత్రాపితుల్యార్థః - అతిశయితారోచమానాఃకంఠావర్తాః
యేషాంతేఅతిరోచమానాః ॥ని॥ కంఠజోరోచమానస్తుస్వామిసౌభాగ్యవర్ధనఇతివైజ
యంతీ- అన్యత్రతుఅత్యంతదీప్యమానాఇత్యర్థః- ఊర్మిభిర్గతివిశేషైర్వీచిభిశ్చ- ఆప
తంతఃఆధావంతః ॥ని॥ పత్తీకృతానామశ్వానాంనమనోన్నమనాకృతిః । అతివేగస
మాయుక్తాగతిరూర్మిరుదాహృతేతివైజయంతీ- ఈదృశోఽశ్వాఃపయోధయఇవ- తృ
ణానాంవసుమతీం- వ్యధుఃఛాదయంతిస్మ ॥ని॥ అపిధానతిరోధానపిధానచ్ఛాదనానిచే
త్యమరః - అపిపూర్వాద్ధధాతేర్లుఙ్ ॥శ్లో॥ వష్టిభాగురిరల్లోపమవాప్యోరుపసర్గయో
రితి- అకారలోపః- ఏకనాళావలంబిఫలద్వయవదేకశబ్దైవార్థద్వయప్రతీతేరర్థశ్లే
షోఽయం ప్రకృతాప్రకృతగోచరః- ఉపమాత్వంగమితిసంకరః॥ ... *

౫॥ ఆరక్షేతి॥ పథిమార్గే- ఇభోష్ట్రాఃఅన్యోన్యతఃఅన్యోన్యస్మాత్ - అబిభితాంభీత
వంతౌ- ఞిభీభయేలఙ్ ॥సూ॥ భియోఽన్యతరస్యామితీత్వం- బతేత్యనయోరపిభీతిరితిఖేదేతి
విస్మయేవా ॥ని॥ ఖేదానుకంపాసంతోషవిస్మయామంత్రణేబతేత్యమరః- భీతత్వేకార
ణమాహ- ఏకఃఇభః - ఆరక్షఃకుంభయోరధః - తత్రమగ్నంప్రవిష్టంశితాగ్రంతీక్ష్ణము
ఖం- సృణిమంకుశం ॥ని॥ అంకుశోఽస్త్రీసృణిర్ద్వయోరిత్యమరః - అవమత్యావధూ
య- కృతఆర్తనాదోయేనసః- అతికరుణంక్రందన్నిత్యర్థః- జవేనపలాయతపలాయిత
వాన్- పరాపూర్వాదయతేర్లఙిత్యఙ్ ॥సూ॥ ఉపసర్గస్యాయతావితిరేఫస్యలత్వం-
అన్యఃపునఃఉష్ట్రస్తు- అస్తభారంనిరస్తభారంయథాతథా - ముహుఃఉదప్లవత్- ఉత్ప్లు
తవాన్- ప్లుగతౌ- స్వభావోక్తిః॥ ... ... *

౬॥ ఆయస్తమితి॥ జనః- చటులాగ్రపాదంచంచలపూర్వచరణంయథాతథాగ
చ్ఛంతం- శీఘ్రంధావంతమిత్యర్థః- ఉచ్చలితైరుల్లసితైః- చామరైఃచారుంఅశ్వం- ఆ
యస్తంసయత్నమాదృతంయథాతథా- యస్మాత్ప్రయత్నైకత్రరిక్తాంతంక్రియావిశేష
ణం- ఐక్షతఈక్షితవాన్- ఈక్షతేర్లఙ్ ॥*॥ ఆడజాదీనామిత్యాడాగమః ॥సూ॥ ఆట
శ్చేతివృద్ధిః- నాగంపునఃగజంతు- సలీలంనిమీలితేఅక్షిణీయస్మిన్కర్మణితత్ ॥సూ॥ బ
హువ్రీహౌసక్థ్యక్ష్ణోస్స్వాంగాత్షచ్- మృదుమందంగచ్ఛంతం- ఆయస్తంఐక్షత- కథం

యః ఖలు భవత్యనురూపచేష్టః ॥౭॥ త్రస్తస్సమస్తజనహాసకరః కరేణ్వా
స్తావత్ఖరః ప్రఖరముల్లలయాంచకార । యావచ్చలాసనవిలోలనితంబబిం
బ విస్రస్తవస్త్రమవరోధవధూః పపాత ॥౮॥ శైలోపశల్యనిపతద్రథనే
మిధారానిష్పిష్టనిష్ఠురశిలాతలచూర్ణగర్భాః । భూరేణవో నభసి బద్ధ
పయోదచక్రాశ్చక్రీవదంగరుహధూమ్రరుచో విసస్రుః ॥౯॥ ఉద్యత్కృ
శానుశకలేషు ఖురాభిఘాతాద్భూమీసమాయతశిలాఫలకాచితేషు ।
పర్యంతవర్త్మసు విచక్రమిరే మహాశ్వాశ్శైలస్య దర్దురపుటానివ వా

శీఘ్రమందయోస్తుల్యదృష్టిరత ఆహ-సర్వః ప్రాణీ- అనురూపచేష్టః స్వజాత్యుచితవ్యాపారస్సన్- ప్రీణాతీతి ప్రియః ప్రీతికరో భవతి ఖలు ॥ * ॥ ఇగుపధేతి కః- అర్థాంతరన్యాసః ॥ ***

౭ ॥ త్రస్త ఇతి ॥ కరేణ్వా ఇభాత్ ॥ ని ॥ కరేణురిభ్యాం స్త్రీ నేభ ఇత్యమరః ॥ సూ ॥ భీత్రార్థానాం భయహేతురిత్యపాదానత్వం- త్రస్తో భీతః ఖరో గర్దభః - సమస్తజనస్య హాసం కరోతీతి తత్కరస్సన్ ॥ సూ ॥ కృఞో హేత్విత్యాదినా టప్రత్యయః - తావత్తదవధి- ప్రకరం భృశం ఉల్లలయాంచకార- ఉత్పపాత- యావచ్చలాత్థ్వాసచలితాత్ ఆసనాత్పల్యయనాత్- విలోలః ప్రసృతః- తస్మాన్నితంబబింబాత్ - విస్రస్తం వస్త్రం యస్మిన్కర్మణి తద్యథా తథా-అవరోధవధూః-పపాత-స్వభావోక్తిః ॥ ... ***

౮ ॥ శైలేతి ॥ శైలస్య రైవతకాద్రేః-ఉపశల్యం ప్రాంతః-యద్యపి ॥ ని ॥ గ్రామాంతముపశల్యం స్యాదిత్యమరః-తథాప్యుపచారాదదోషః- తత్ర నిపతతాం ధావతాం రథానాం స్యందనానాం- నేమయశ్చక్రాంతాః ॥ ని ॥ చక్రం రథాంగం తస్యాంతే నేమిః స్త్రీ స్యాత్ప్రధిః పుమానిత్యమరః-తాసాం ధారాభిరశ్రిభిః నిష్పిష్టానాం చూర్ణితానాం- నిష్ఠురశిలాతలానాం - చూర్ణాః గర్భే యేషాం తే తథోక్తాః నభసి బద్ధాః పయోదచక్రాః పయోదాకారా రాశిమండలాని యైస్తే- చక్రవద్భ్రమణమస్యాస్తీతి చక్రీవాన్ గర్దభః ॥ ని ॥ చక్రీవంతస్తు బాలేయరాసభా గర్దభాః ఖరా ఇత్యమరః ॥ సూ ॥ ఆసందీవదష్ఠీవచ్చక్రీవదిత్యాదినా నిపాతనాత్సాధుః-తస్య అంగరుహాః శిరోమాణి-తద్వద్ధూమ్రాః - రుచః కృష్ణలోహితవర్ణాః యేషాం తే ॥ ని ॥ ధూమ్రధూమలౌ కృష్ణలోహిత ఇత్యమరః - భూరేణవో విసస్రుః ప్రసృతాః ॥ ... ... ***

౯ ॥ ఉద్యదితి ॥ ఖురాశ్శఫాని ॥ ని ॥ శఫం క్లీబే ఖురః పుమానిత్యమరః- తేషామభిఘాతాత్ - ఉద్యంతః -ఉత్పద్యమానాః కృశానోః శకలాః స్ఫులింగాః యేభ్యస్తేషు టంకప్రాయాః ఖురా ఇతి భావః- భూమ్యాస్సమాని సమతలాని- ఆయతాని చ యాని శిలాఫలకానీవ శిలాఫలకాని తైః- ఆచితేషు ఆస్తృతేషు- శైలస్య- పర్యంతవర్త్మసు ప్రాంతమార్గేషు- మహాశ్వాః-దర్దురాణాం వాద్యవిశేషాణాం- పుటాన్ ముఖాని- వాదయంతస్తాడయంత ఇవ విచక్రమిరే జగ్ముః-పాదన్యాసైస్తాదృశం శబ్దమకుర్వన్నిత్యర్థః ॥ సూ ॥ వేః పాదవిహరణ ఇత్యాత్మనేపదం ॥ ని ॥ దర్దురస్తోయదే భేకే చ వాద్యభాండాద్రిభేదయోరితి విశ్వః - ఉ

దయంతః॥౧౦॥ తేజోనిరోధసమతావహితేనయంత్రాసమ్యక్కశాత్రే

యవిచారవిదానియుక్తః। ఆరట్టజశ్చటులనిష్ఠురపాతముచ్చైశ్చిత్రంచ

త్ప్రేక్షాలంకారః॥ ... ... ❋

౧౦॥ తేజఇతి॥ తేజోనామదర్పాపరనామాసత్త్వగుణప్రకాశకోంతస్సారవిశేషః-యథాహభోజరాజః ॥శ్లో॥ తేజోనిసర్గజంసత్త్వంవాజినాంస్ఫురణంరజః। క్రోధస్తమశ్చజ్ఞేయాస్స్యుస్త్రయోపిసహజాగుణాఇతి - తచ్చద్వివిధం- సాధ్వససఫురితంసతతోత్థితంచేతి- యథాహసఏవ ॥శ్లో॥ ధారాసుయోజితానాంయస్సర్గాత్ప్రేరణంవినా। అవిచ్ఛిన్నమివాభాతితత్తేజస్సతతోత్థితం॥ కశాపార్ష్ణ్యాదిఘాతైర్యత్సాధ్వసస్ఫురితంహితదితి-అత్రతేజశ్శబ్దేనతత్కార్యంవేగోలక్ష్యతే- తథాచతేజసోవేగస్యనిరోధేతన్నివారణేసమతాయాంవేగసామ్యేచ- అవహితేనవల్గావిభాగకుశలేనేత్యర్థః - కశాతాడనీ॥ని॥ అశ్వాదేస్తాడనీకశేత్యమరః- అత్రకశాఃకశాఘాతాః.తాసాంత్రయంఉత్తమమధ్యమాధమేషుయథాసంఖ్యంమృదుసమనిష్ఠురం సకృద్ద్విస్త్రిఃకరణరూపంత్రితయం- తస్యవిచారఃఏతేషునిమిత్తేష్వంగేషుఏవంతాడ్యఇత్యేవమర్శః- తద్విదాతద్జ్ఞేన-యథాహభోజః ॥శ్లో॥ మృదునైకేనఘాతేనదండకారేషుతాడయేత్। తీక్ష్ణంమధ్యంపునర్ద్వాభ్యాంజఘన్యంనిష్ఠురైస్త్రిభిః।ఉపవేశేచనిద్రాయాంస్ఖలితేదుష్టచేష్టితే। బడబాలోకదౌత్సుక్యేముహుస్స్వితతహేషితే। సంత్రాసేచదురుత్థానేవిమార్గగమనే భయే।శిక్షాత్యాగస్యసమయేసంజాతేచిత్తవిభ్రమే। దండఃప్రయోజ్యోవాహానాంకాలేష్వాదశస్వపి। గ్రీవాయాంభీతమాహన్యాత్త్రస్తంచనవవాహనం। విభ్రాంతచిత్తమధరేత్యక్తశిక్షంచతాడయేత్। ప్రహేషితంస్కంధబాహ్వోర్బడబాలోకినంతథా। ఉపదేశేచనిద్రాయాంకటిదేశేచతాడయేత్। దుశ్చేష్టితంముఖేహన్యాదుర్మార్గప్రస్థితంతథా। జఘనేస్ఖలితంహన్యాన్నేత్రమార్గేదురుత్థితం। యఃక్రుద్ధప్రకృతిర్వాజీతంసర్వత్రైవతాడయేదితి॥ ఏవంభూతేనయంత్రాసారథినా- సమ్యగ్యథాశాస్త్రం - నియుక్తోవినీతః- ఉచ్చైఃఉన్నతః-ఆరట్టోనామదేశవిశేషస్తజ్జోశ్వఃఆరట్టజః-విశేషణమాత్రప్రయోగేసాగరాంబరాదివత్తావతైవవిశేష్యప్రతీతేః- తథాచవామనః॥ సూ॥ విశేషణప్రయోగోవిశేష్యప్రతిపత్తావితి- చటులశ్చపలఃనిష్ఠురఃపరుషశ్చ-పాతఃప్రక్షేపోయస్మింకర్మణితద్యథాతథా - అర్ధపులాయితేనమండలగతివిశేషేణ- చిత్రమద్భుతం- పదంపదక్రమంచకార॥శ్లో॥ శతాద్ధార్ధక్రమాదూనైర్మండలాయితవల్గితైః। ఉన్ముఖస్యాశ్వముఖ్యస్యగతిరర్ధపులాయితేతిలక్షణాత్॥ పులానామప్లుతాధారాద్యనేకాపరనామా - హయానాంగతివిశేషః॥ తదుక్తంహయలీలావత్యాం॥శ్లో॥ ప్లుతాప్లవంగికామాహుర్ధారాపులనాభిధా। పునరేనాంచడోలాయాంపులామిత్యాహదేశికః।తల్లక్షణంచతత్రైవోక్తం ॥శ్లో॥ క్షిపతిసమవిశేషాసుక్షిపన్నగ్రపాదాన్ప్రసరతిపురతోశ్వస్సాచధారాపులాఖ్యా। విలసితసమపాదోత్క్షేపణామంచ

నానాంకరణమిహగతిజ్ఞాఃప్రాహురన్యేపులాఖ్యామితి॥శ్లో॥ పార్ష్ణిప్రధానాంప్రవిధా

కారపదమర్థపులాయితేన॥ ౧౧ ॥ నీహారజాలమలినాః పునరుక్తసాం
ద్రాః కుర్వన్ వధూజనవిలోచనపక్ష్మమాలాః। క్షుణ్ణః క్షణం యదుబలై
ర్దివమాతితాంసుః పాంసుర్దిశాం ముఖమతుత్థయదుత్థితోఽద్రేః ॥
౧౨॥ ఉచ్ఛిద్య విద్విష ఇవ ప్రసభం మృగేంద్రానింద్రానుజానుచరభూపత
యోఽధ్యవాత్సుః। వన్యేభమస్తకనిఖాతనఖాగ్రముక్తముక్తాఫలప్రకర
భాంజి గుహాగృహాణి ॥ ౧౩॥ బిభ్రాణయా బహులయావకపంకపింగపిం
ఛావచూడమనుమాధవధామ జగ్ముః। చంచ్వగ్రదష్టచటులాహిపతాక

యరాగాద్వస్త్రాంశ్లథీకృత్య వహిత్సు బాయామిత్యాది పులాఖ్యమయితం ఆయసంగతిః
పులాయితం- అయపయగతౌ భావే క్తః- తచ్చోక్తరీత్యా అసుష్ఠితమర్థమిత్యలం విస్తరేణ.

౧౧॥ నీహారేతి॥ నీహారజాలవత్తుహినవ్యూహవత్ - మలినః వధూజనవిలోచనానాం- పక్ష్మమాలాః - పునరుక్తసాంద్రాః ద్విగుణసాంద్రాః కుర్వన్ - స్వభావతోఽపి సాంద్రత్వాదితి భావః - మయూరవ్యంసకాదిత్వాద్విస్పష్టబహువత్సమాసః - క్షణం యదూనాం బలైః సైన్యైః- క్షుణ్ణః- అద్రేరుత్థితః- దివమాకాశం ఆతసితుమావరితుమిచ్ఛుః ఆతితాంసుః- తనోతేస్సన్నంతాదుప్రత్యయః- సనీవంతర్ధేత్యత్ర- తనిపతిదరిద్రిభ్య ఇతి విహితస్య ఇటో వైకల్పికత్వాదిడభావః॥ సూ॥ తనోతేర్విభాషేతి దీర్ఘః- పాంసుః దిశాం ముఖం- అతుత్థయదాచ్ఛాదయత్స్మ- తుత్థ ఆచ్ఛాదన ఇతి ధాతోః చౌరాదికాల్లఙ్.

౧౨॥ ఉచ్ఛిద్యేతి ॥ ఇంద్రానుజస్య ఉపేంద్రస్య హరేః అనుచరాః అనుజీవినో భూతయః- మృగేంద్రాన్ సింహాన్ - విద్విషః శత్రూనివ- ప్రసభం ప్రసహ్య- ఉచ్ఛిద్య హత్వా- వన్యేభానాం మస్తకేషు నిఖాతైః నిక్షిప్తైః నఖాగ్రైః సింహనఖాగ్రైః- ముక్తాన్ వికీర్ణాన్- ముక్తాఫలప్రకరాన్ భజంతీతి తథోక్తాని- గుహాగృహాణీవ గుహాగృహాణీత్యుపమితసమాసః- విద్విష ఇవేతి లింగాత్ - అధ్యవాత్సుః అధ్యుషితవంతః॥ సూ॥ ఉపాన్వధ్యాఙ్వస ఇతి కర్మత్వం- వసనివాసే లుఙ్- సిచివృద్ధిః॥ సూ॥ సస్యార్ధధాతుక ఇతి తత్వం॥ ※

౧౩॥ బిభ్రాణయేతి॥ అన్యే భూపతయః - యావ ఏవ యావకో లక్తకః ॥ ని ॥ రాక్షా లాక్షా జతు క్లీబే యావో లక్తో ద్రుమామయ ఇత్యమరః ॥ సూ॥ యావాదిభ్యః కన్నితి స్వార్థే కన్ ప్రత్యయః- బహులేన యావకపంకేన- పింగం పింగవర్ణం - పింఛం బర్హమేవ- అవచూడం అధోలంబికలాపం బిభ్రాణయా ॥ ని ॥ అస్యోచ్చూడావచూడాఖ్యాపూర్ధ్వాధోముఖచూడకావితి ధ్వజాంగే మహాలాయుధః- చంచుస్త్రోటిః ॥ స॥ చంచుస్త్రోటిరుభే స్త్రియామిత్యమరః-తస్యాః అగ్రేణ - దష్టాః చటులా అహిరేవ పతాకా యస్యాం తయా- ఉరగాశనో గరుడః- తస్య కేతుయష్టిః తదధిష్ఠితో ధ్వజదండ ఇత్యర్థః- తయా అభిజ్ఞానేనేతి భావః- అనుమాధవధామ హరిశిబిరమను - స్వావాసభాగం స్వనివేశప్రదేశం - జగ్ముః ప్రాపుః - దూరాదేవ గరుడధ్వజేన మాధవధామజ్ఞాత్వా తత్సన్నిహిత

యాన్యస్యావాసభాగమురగాశనకేతుయష్ట్యా ॥౧౪॥ ఛాయామపా
స్యమహతీమపివర్తమానామాగామినీంజగృహిరేజనతాస్తరూణాం ।
సర్వోహినోపగతమప్యపచీయమానం వర్ధిష్ణుమాశ్రయమనాగతమ
ప్యుపైతి॥ ౧౫॥ అగ్రేగతేనవసతింపరిగృహ్యరమ్యామాపాత్యసైనికని
రాకరణాకులేన । యాంతోన్యతఃప్లుతకృతస్వరమాశుమారాదుద్బాహు
నాజుహువిరేముహురాత్మవర్గ్యాః॥౧౬॥సిక్తాఇవామృతరసేనముహుర్జ
నానాంక్లాంతిచ్ఛిదోవనవనస్పతయస్తదానీం । శాఖావసక్తవసనాభర
ణాభిరామాఃకల్పద్రుమైస్సహవిచిత్రఫలైర్విరేజుః॥౧౭॥యానాజ్జనఃపరి

దికాక్షన్స్వావాసాన్నిశ్చిత్యజగ్మురిత్యర్థః॥ ... *

౧౪॥ ఛాయామితి॥ జనానాంసమూహాఃజనతాః॥ సూ॥ గ్రామజనబంధుసహాయేభ్యస్తల్ - మహతీమపి - వర్తమానాం తరూణాం ఛాయాం - అపాస్య పరిహృత్య - క్షయిష్ణుత్వాదితి భావః - ఆగామినీం ఛాయాం - జగృహిరే స్వీచక్రుః - వర్ధిష్ణుత్వాదితి భావః - న చ ప్రాప్తత్యాగోదోషాయ - త్యాగస్వీకారయోః క్షయవృద్ధిప్రయుక్తత్వాదిత్యాహ - సర్వ ఇతి - తదాహి - సర్వోజనః - ఉపగతం ప్రాప్తమపి - అపచీయమానం క్షీయమాణం - కర్మకర్తరి ప్రయోగః - ఆశ్రయం - నోపైతి న గృహ్ణాతి - కింతు అనాగతమప్రాప్తమపి - వర్ధిష్ణుం వర్ధనశీలం - ఆశ్రయముపైతి - సామాన్యేన విశేషసమర్థనరూపోర్థాంతరన్యాసః॥ ... ... *

౧౫॥ అగ్రేగతేనేతి॥ అగ్రేగతేన పురఃప్రయాతేన - రమ్యాం వసతిం నివాసం॥ *॥ వహివసివర్తిభ్యశ్చేతి వసేరౌణాదికోతిప్రత్యయః - పరిగృహ్య ఆత్తం తీత్వా పాత్యాః - స్వయమాక్రమితుమాగచ్ఛంతః॥ సూ॥ భవ్యగేయేత్యాదినా కర్తరి ణ్యంతో నిపాతః - తేషాం సైనికానాం - నిరాకరణేన నిరసనే - ఆకులేన వ్యగ్రేణ - ఉద్బాహునా ఊర్ధ్వోద్ధృతహస్తేన కేనచిదితి శేషః - అన్యతః - యాంతః - అన్యత్ర గచ్ఛంతః ఆత్మవర్గ్యాః స్వయూథ్యాః ప్లుతేన త్రిమాత్రేణ యథా తథా కృతః స్వరో నాదః ఆహ్వయనే కర్మణి తద్యథా తథా॥ సూ॥ దూరాద్ధూతే చ - దూరాదాహ్వానే ప్లుతవిధానాదితి భావః - ఆశు సత్వరాత్ - ముహుః అజుహువిరే ఆహూతాః - హ్వయతేర్లిట్ ఆత్మనేపదం లిట్॥ సూ॥ అభ్యస్తస్య చేతి సంప్రసారణం - ద్విర్వచనము వజాదేశశ్చ॥ ... ... *

౧౬॥ సిక్తా ఇతి॥ అమృతరసేన సిక్తా ఇవ స్థితాః॥ ముహుః - జనానాం క్లాంతిచ్ఛిదః శ్రమహరాః - కల్పద్రుమపదమృతసేకాభావేపి తద్వదాహ్లాదకా ఇత్యర్థః - శాఖాసు - అవసక్తైర్లగ్నైః వసనైః ఆభరణైశ్చ అభిరామాః - పరత్ర సైన్యస్థాపితైః - అన్యత్ర స్వప్రసూతైశ్చేతి భావః - వనవనస్పతయో వనవృక్షాః - విచిత్రఫలైః వస్త్రాభరణాద్య

జనైరపరోక్ష్యమాణా రాజ్ఞీర్నరాపనయనాకుల సౌవిదల్లాః । ప్రస్తావకుంఠనపటాః క్షణలక్ష్యమాణా వక్త్రశ్రియస్సభయకౌతుకమీక్షతే స్మ ॥ ౧౭ ॥ కంఠావసక్తమృదుబాహులతాస్తురంగాద్రాజావరోధనవధూరవతారయంతః । ఆలింగనాన్యధికృతాస్స్ఫుటమాపురేవ గండస్థలీశ్శుచితయా న చుచుంబురాసామ్ ॥ ౧౮ ॥ దృష్ట్వైవ నిర్జితకలాపభరామథస్తాద్వ్యాకీర్ణమాల్యకబరాం కబరీం తరుణ్యాః । ప్రాదుర్ద్రవత్సపది చంద్రక

నేకఫలయుక్తైః- కల్పద్రుమైస్సహ — తత్రత్యైరితిశేషః - విరేజుః - తద్వద్విరేజురిత్యర్థః- సహోక్తిసాదృశ్యే॥ ని॥ సహసాకల్యసాదృశ్యయౌగపద్యసమృద్ధిషు ఇతి విశ్వః-తథా చోపమాలంకారః॥ ... ... *

౧౬ ॥ యానాదితి ॥ పరిజనైః యానాద్వాహనాత్ - అవరోక్ష్యమాణాః అవరోహ్యమాణాః- రుహేర్ణ్యంతాత్కర్మణి లట్- శానజాదేశః॥ సూ॥ రుహః పోఽన్యతరస్యామితి పకారః॥ నరాణాం లౌకికజనానాం - అపనయనే అపసారణే - ఆకులాః సౌవిదల్లాః కంచుకినో యాసాం తాః॥ ని॥ సౌవిదల్లాః కంచుకిన ఇత్యమరః- ప్రస్తాః అవలోకనసంక్షోభాదపసృతాః- అవకుంఠనపటాః పరిధానవస్త్రాణి యాసాం తాః - అత ఏవ క్షణం లక్ష్యమాణాః- వక్త్రశ్రియో యాసాం తాస్తథోక్తాః - రాజ్ఞీః రాజస్త్రీః॥ సూ॥ పుంయోగాదాఖ్యాయామితి ఙీష్- జనః సభయకౌతుకం - ఈక్షతే స్మ- తాడనాద్భయం కామాత్కౌతుకం॥ ... ... ※

౧౭॥ కంఠేతి॥ తురంగాత్- రాజావరోధనవధూః రాజ్ఞామవరోధస్త్రీః అవతారయంతః అవరోహయంతః- అధికృతాః అంతఃపురాధికారిణః- కంఠేషు స్వకీయేషు - అవసక్తాః- మృదవః బాహులతాః తదీయా యేషాం తే తథోక్తాస్సంతః- స్ఫుటం వ్యక్తం- ఆలింగనాని ఆపురేవ- అన్యథా దురవరోహత్వాద్వ్యాజాచ్చేతి భావః - ఆసాం వధూనాం- గండస్థలీః శుచితయా స్వయం శుద్ధవృత్తత్వాత్- గండానాం నైర్మల్యాచ్చ - న చుచుంబుః- యావత్కర్తవ్యకారిణః శుద్ధాత్మానో నాతిచరంతీతి భావః- అన్యత్ర తు న హి పాపాచారాః పాపలింగాని ప్రకాశయంతీతి భావః॥ ... ※

౧౮॥ దృష్ట్వేతి॥ అథస్తాత్తరుమూలే - నిర్జితః కలాపభరో బర్హభారో యయా తాం॥ ని॥ కలాపో భూషణే బర్హే తూణీరే సంహతావపీత్యమరః - వ్యాకీర్ణేన విక్షిప్తేన మాల్యేన కబరాం శబలాం॥ ని॥ శబరః కబరశ్చార ఇతి హలాయుధః- తరుణ్యాః కబరీం కేశపాశం॥ ని॥ కబరీ కేశపాశో ధేత్యమరః॥ సూ॥ జానపదేత్యాదినా ఙీష్- దృష్ట్వైవ వేత్యుత్ప్రేక్షా- సపది చంద్రకాః అస్య సంతీతి చంద్రకవాన్ మయూరః- ద్రుమాగ్రాత్ - ప్రాదు

వాగ్ద్రుమాగ్రాత్సంఘర్షిణా సహగుణాభ్యధికైర్దురాసం ॥౨౦॥ రోచి
ష్ణుకాంచనచయాంశుపిశంగితాశా వంశధ్వజైర్జలదసంహతిముల్లిఖం
త్యః। భూభర్తురాయతనిరంతరసన్నివిష్టాః పాదా ఇవాభిబభురావళయో ర
థానాం॥౨౧॥ ఛాయావిధాయిభిరనుజ్ఝితభూతిశోభై రుచ్ఛ్రాయిభిర్బ
హుళపాటలధాతురాగైః । దూష్యైరివక్షితిభృతాం ద్విరదైరుదార

ద్రవత్ప్రద్రుతవాఙ్గ్రమగతౌ లుఙ్॥ సూ॥ ణిశ్రీత్యాదినా శ్లేరజాదేశః॥ సూ॥ అచిశ్న
ధాత్విత్యాదినా ఉవఙాదేశః- తథాహి- సంఘర్షిణామత్సరిణాకర్త్రా- గుణాభ్య
ధికైః గుణోత్కృష్టైస్సహ- దురాసం ఆసితుమశక్యమిత్యర్థః - ఆసేరకర్మకాత్॥
సూ॥ ఈషద్దురిత్యాదినా భావే ఖల్ప్రత్యయః - తయోరేవకృత్యక్తఖలర్థా ఇతినియ
మాత్ - అత్రభయహేతుకస్యపలాయనస్యకబరీదర్శనహేతుకత్వముత్ప్రేక్ష్యతత్సమ
ర్థనార్థోఽయమర్థాన్తరన్యాసః కృతఇత్యన్యోన్యయాంగేనసంకరః - జితైర్జేతుర
గ్రేస్థాతుమనుచితమితిభావః॥ ... ... ❋

౨౦॥ రోచిష్ణ్వితి॥ రోచిష్ణవో రోచనశీలాః॥ ❋॥ అలంకృఞిత్యాదినా ఇష్ణుచ్ప్రత్య
యః - తేషాం కాంచనచయానాం కనకచయానాం - రాశీనాంచ - అంశుభిః పిశంగి
తాః పిశంగీకృతాః ఆశాః యాభిస్తాః - వంశానాంతత్రాజకులానాంధ్వజైః ప్రతినియ
తకులిశకలశాదిచిహ్నితకేతుభిః- అన్యత్ర- వంశావేణవః- తైరేవధ్వజైః జలదసంహతిం
మేఘసంఘాతం ఉల్లిఖంత్యః పాటయంత్యః- ఆయతం దీర్ఘం- నిరంతరం నీరంధ్రం-స
న్నివిష్టాః సంస్థితాః- రథానాంఆవళయః- భూభర్తుః రైవతకాద్రేః- పాదాః ప్రత్యంత
పర్వతా ఇవ- ఆబిభ్రుః అభితో భాంతిస్మ - ఆశాపిశంగీకరణాదిక్రియానిమిత్తాజాతిస్వ
రూపోత్ప్రేక్షా॥ ... ... ❋

౨౧॥ ఛాయేతి ॥ క్షితిభృతాం రాజ్ఞాం - నివసంత్యేష్వితినివాసాః నివాసదేశాః ఛా
యావిధాయిభిః కాంతికరైః- అనాతపసంపాదకైశ్చ॥ ని॥ ఛాయాత్వనాతపే కాంతా
వితివిశ్వః - అనుజ్ఝితానాం భూతీనాం భస్మరచనానాం - సంపదాంచ శోభాయైస్తైః॥ ని॥
భూతిర్భస్మని సంపదీత్యమరః- ఉచ్ఛ్రాయిభిరున్నతిమద్భిః- బహుళం సాంద్రః-పాటలో
రక్తశ్చ ధాతురాగో గైరికాదిరంజనం యేషాం తైః - ఉదారాణి తారావళీనాం శుద్ధముక్తా
వళీనాం విరచనాని యేషు తైః - ముక్తాసరభూషితైరిత్యర్థః॥ ని॥ తారాముక్తాదిసం
శుద్ధాతరళే శుద్ధమౌక్తికఇతి విశ్వః - దూష్యపక్షే తారావళీరజ్జుసంతతిరితి కేచిత్ - ద్వి
రదైః దూష్యైః పటమంటపైరివ॥ ని॥ దూష్యంవస్త్రే చ తద్గృహ ఇతివిశ్వః -వ్యరుచన్
శోభంతేస్మ॥ ❋॥ ద్యుద్భ్యో లుఙీతిపరస్మైపదం- పుషాదిత్వాచ్చ్లేరఙాదేశః - అత్రద్వి
రదానాం దూష్యాణాంచ ప్రకృతత్వాన్నోపమా- నాపి శ్లేషః - విశేష్యవిశేషణానాం కే
షాంచిదశ్లిష్టత్వాత్తస్మాత్కేవలప్రకృతాస్పదా తుల్యయోగితేయం - ఇవశబ్దస్తుసాదృ

తారావళీవిరచనైర్వ్యరుచన్నివాసాః ॥౨౨॥ ఉత్క్షిప్తకాండపటకాంతర
లీయమానమందానిలప్రశమితశ్రమఘర్మతోయైః । దూర్వాప్రతానస
హజాస్తరణేషు భేజే నిద్రాసుఖం వసనసద్మసు రాజదారైః ॥౨౩॥ ప్రస్వేద
వారిసవిశేషవిషక్తమంగే కూర్పాసకం క్షతనఖక్షతముత్క్షిపంతీ । ఆవిర్భవ
ద్ఘనపయోధరబాహుమూలా శాతోదరీ యువదృశాం క్షణముత్సవో
భూత్ ॥ ౨౪ ॥ యావత్స ఏవ సమయస్సమమేవ తావదవ్యాకులాః పటమ
యాన్యభితో వితత్య । పర్యాపతత్క్రయికలోకమగణ్యపణ్యపూర్ణాప
ణా విపణినో విపణీర్విభేజుః ॥౨౫॥ అల్పప్రయోజనకృతోరుతరప్రయాసై

శ్యమాత్రాసనాచకశే సంక్షేపః ॥ ... ... *

౨౨॥ ఉత్క్షిప్తేతి ॥ ఉత్క్షిప్తః ఉద్ధృతః - యః కాండపట ఏవ కాండపటకః - దూష్యా
ద్యాలంబి వాయుసంచారార్థః పటః ॥ ని ॥ అథ పటః కాండపట ఇతి వైజయంతీ - తస్య
అంతరే అవకాశే - లీయమానేన ప్రవిలీయతా - మందానిలేన ప్రశమితం - శ్రమేణాధ్వఖే
దేన - యద్ఘర్మతోయం స్వేదాంబు - తద్యేషాం తైః - రాజదారైః రాజావరోధైః -
దూర్వాణాం ప్రతానశ్చయ ఏవ - సహజమకృత్రిమం - ఆస్తరణం తల్పం యేషు - వ
సనసద్మసు పటమంటపేషు - నిద్రాసుఖం - భేజే ॥ ... ... *

౨౩॥ ప్రస్వేదేతి ॥ అంగే గాత్రే - ప్రస్వేదవారిణా - సవిశేషం సాతిశయం యథా త
థా - విషక్తమతిశ్లిష్టం - కూర్పాసకం చోళం - కంచుకమిత్యర్థః ॥ ని ॥ చోళః కూర్పా
సకో స్త్రియామిత్యమరః - క్షతాని పునః విదీర్ణాని నఖక్షతాని యస్మిన్ కర్మణి తద్యథా
తథా - ఉత్క్షిపంతీ ఉన్మోచయంతీ - అత ఏవ - ఆవిర్భవత్ప్రకాశమానం - ఘనపయోధర
బాహుమూలం ఘనౌ పయోధరౌ బాహుమూలే చ యస్యాస్సా శాతోదరీ ॥ * ॥ నాసికోద
రేత్యాదినా జీష్ - యువదృశాం క్షణం ఉత్సవః అభూత్ - ఏతేన యానాంత్వరాచిం
తాదికరమిష్టవస్త్వాలోకననిమిత్తం - కాలాక్షమలక్షణమౌత్సుక్యం వ్యజ్యతే - నాయికా
సాధారణా ప్రగల్భా వా ॥ ... ... *

౨౪॥ యావదితి ॥ విపణినః విపణో వ్యవహారః - స ఏషామస్తీతి విపణినో వణిజః - యా
వత్స ఏవ సమయః సేనానివేశక్షణ ఏవ - తావత్క్షణ ఏవ - సమం యుగపత్ అవ్యాకులాః అ
వ్యగ్రాస్సంతః - పటమయాని వస్త్రవికారాన్ - పటమంటపానిత్యర్థః - అభితో వితత్య
ఉభయతః శ్రేణ్యా విస్తార్య - క్రయేణ జీవతీతి క్రయికః ॥ * ॥ వస్తుక్రయవిక్రయాత్ తన్ని
తి ఠన్ప్రత్యయః - పర్యాపతత్ పరితః ఆధావత్ - క్రయికలోకః క్రయికజనః - యస్మి
న్కర్మణి తద్యథా తథా అగణ్యైరసంఖ్యైః - పణ్యైః క్రయ్యైః పణ్యద్రవ్యైః పూ
ర్ణాః ఆపణాః పణ్యప్రసారణస్థానాని యాసు తాః - విపణీః పణ్యవీథీః ॥ ని ॥ ఆపణస్తు ని
షద్యాయాం విపణిః పణ్యవీథికేత్యమరః - విభేజుః అసంకీర్ణం వినిర్మమురిత్యర్థః - స్వ
భావోక్తిః - వృత్త్యనుప్రాసాలంకారౌ ॥ ... ... *

రుద్గీర్ణలోష్టలగుడైః పరితోఽనుబద్ధం। ఉద్భ్రాన్తముద్రుతమనోకహజా
లమధ్యాదన్యశ్శశం గుణమనల్పమవాప ॥ ౨౮॥ త్రాసాకులః పరిప
తన్ పరితో నికేతాన్ పుంభిర్న కైశ్చిదపి ధన్విభిరన్వబన్ధి । తస్థౌ తథాపి
న మృగః క్వచిదఙ్గనానామాకర్ణపూర్ణనయనేషుహతేక్షణశ్రీః ॥ ౨౯॥
ఆస్తీర్ణతల్పరచితావసథః క్షణేన వేశ్యాజనః కృతనవప్రతికర్మకా
మ్యః । ఖిన్నానఖిన్నమతిరాపతతో మనుష్యాన్ ప్రత్యగ్రహీచ్చిరనివిష్ట ఇ

౨౮॥ అల్పేతి। అల్పప్రయోజనేనాల్పఫలేన నిమిత్తేన-కృత ఉరుతరో భూయాన్ ప్రయాసో యైస్తైః, అల్పస్య శశపిండస్య భూయసా కించిత్కరత్వాదితి భావః - ఉద్గీర్ణాః ఉద్యతాః - లోష్టాః మృత్పిండాః - లగుడాః దండకాష్ఠాని చ యైస్తైః - పుంభిరితి శేషః - పరితః - అనుబద్ధమనురుద్ధం - అనస్య శకటస్య అకం గతిం ఘ్నంతీత్యనోకహాః వృక్షాః - తేషాం జాలస్య మధ్యాత్ - ఉద్భ్రాంతముత్థితం - ఉత్పూర్వాద్భ్రమతేః కర్తరి క్తః - ఉద్రుతం పలాయితం - శశం మృగవిశేషం - అన్యః పరః - అపాంథత్వాన్నివార్యరక్షన్ - అనల్పం గుణం మహాంతముత్కర్షం - అవాప - దయాళోః రక్షామిషలోలుపస్య కృతపుణ్యస్య కీర్తిః స్వర్గత్రసుఖం చేతి భావః - అత్రార్థాంతరన్యాసః - అన్యో గుణం ప్రాప్తః - అపరః ప్రయుంజానః - శశమపాపజగ్రాహ - దోషం తౌ తస్యైవ మృగ ఇతి వ్యాధసమయాదితి భావః॥ ... ... *

౨౯॥ త్రాసేతి॥ త్రాసాకులః జనదర్శనాద్భయవిహ్వలః - అత ఏవ - నికేతాన్ నికేతనాన్ - పరితః - అభితః॥ సూ॥ అభితః పరితః ఇత్యాదినా ద్వితీయా - పరిపతన్ ధావన్ - మృగో హరిణః - కైశ్చిదపి ధన్విభిః ధనుష్మద్భిః॥ ని॥ ధన్వీ ధనుష్మాన్ ధానుష్క ఇత్యమరః - వ్రీహ్యాదిత్వాదినిరితి స్వామీ - పుంభిః నాన్వబంధి నానుయాతః - బధ్నాతేః కర్మణి లుఙ్ - తథాపి అంగనానాం ఆకర్ణం కర్ణపర్యంతం - పూర్ణాః విస్తీర్ణాః - ఆకృష్టాశ్చ యే నయనాన్యేవ ఇషవః తైః హతా ఈక్షణశ్రీర్యస్య సః - అతః క్వచిదపి న తస్థౌ - కింతు - వీరవిశిఖపాతాభావేపి అంగనాపాంగవిశిఖపాతకాతరః పలాయిత ఏవేతి భావః - అత్ర జనాలోకనోత్థభయహేతుకస్య మృగానవస్థానస్యాంగనాపాంగేషు హతిహేతుకత్వోత్ప్రేక్షణాద్ధేతూత్ప్రేక్షా - సా చ వ్యంజకాప్రయోగాత్ప్రతీయమానా - సా చ ఈక్షణశ్రీరితి విశేషణగత్యోక్తత్వాత్కావ్యలింగం చాంగమితి సంకరః॥ ... *

౩౦॥ ఆస్తీర్ణేతి॥ క్షణేన ఆస్తీర్ణతల్పం - వేశ్యావృత్తేశ్శయ్యాప్రధానత్వాత్ప్రాగేవ సజ్జితశయ్యం యథా తథా - రచితావసథః కల్పితనికేతనః॥ ని॥ స్థానావసథవాస్తు చేత్యమరః - కృతేన - నవప్రతికర్మణా నూతనప్రసాధనేన - కామ్యః స్పృహణీయః - అఖిన్నమతిః అక్రాంతచిత్తః - అగణితాధ్వఖేద ఇత్యర్థః - వేశ్యాజనః - ఖిన్నాన్ అధ్వక్రాంతాన్ ఆపతతః ఆగచ్ఛతః మనుష్యాన్ పురుషాన్ - చిరనివిష్ట ఇవ తత్రైవ నిత్యవాస్తవ్య ఇవేత్యు

బోపచారైః॥ ౨౯॥ సస్నుః పయః పపురనేనిజురంబరాణి జజ్ఞుర్బిసం ధృతవికాసిబిసప్రసూనాః। సైన్యాః శ్రియామనుపభోగనిరర్థకత్వదోషప్రవాదమమృజన్నగనిమ్నగానాం॥ ౨౯॥ నాభిహ్రదైః పరిగృహీతరయాణి నిమ్నైః స్త్రీణాం బృహజ్జఘనసేతునివారితాని। జగ్ముర్జలాని జలమండుకవాద్యవల్గువల్గద్ఘనస్తనతటస్ఖలితాని మందం॥ ౩౦॥ ఆలోలపుష్కరము

త్వే శ్రిత్యా- ఉపచారైః శీతాంబుతాంబూలాదిసత్కారైః- ప్రత్యగ్రహీత్ - వశీచకారేత్యర్థః॥ ... ... *

౨౯॥ సస్నురితి॥ సేనాయాం సమవేతాః సైన్యాః సైనికజనాః ॥సూ॥ సేనాయా వేతి ణ్యప్రత్యయః- నగనిమ్నగానాం - యాః శ్రియస్సమృద్ధయః- తాసాం అనుపభోగః ఉపభోగాభావః॥ భా॥ క్వచిత్ప్రసజ్యప్రతిషేధేపి నఞ్సమాస ఇష్యతే - యథా అశ్రాద్ధభోజీ- బ్రాహ్మణః॥ అనుపభోగః ఉపలబ్ధిరభావ ఇత్యాది- తేన యన్నిరర్థకత్వం నిష్ఫలత్వం తదేవ దోషః- తేన యః ప్రవాదో నిందా- తం అమృజన్ ఆమార్జన్- మృజూశుద్ధౌ లఙ్ - అదిత్వాచ్ఛపో లుక్॥ భా॥ మృజేరజాదౌ సంక్రమే విభాషా వృద్ధిరిష్యతే ఇతి వికల్పాద్వృద్ధ్యభావః- మార్జనప్రకారమాహ- సస్నుః స్నానం చక్రుః- పయః పానీయం- పపుః- ష్ణా శౌచే పాపానే లిట్ - అంబరాణి అనేనిజుః అక్షాళయన్- ణిజిర్ శుద్ధౌ జుహోత్యాదిత్వాచ్ఛ్లౌ శ్లావితి ద్విర్భావః ॥సూ॥ నిజాం త్రయాణాం గుణశ్లౌ ఇత్యభ్యాసస్య గుణః - ధృతాని వికాసిబిసప్రసూనాని వికసిత పుష్కరాణి యైస్తే ॥ ని ॥ బిసప్రసూన రాజీవ పుష్కరాంభోరుహాణి చేత్యమరః - బిసం మృణాళం- జక్షుః భక్షయాంచక్రుః- ఘసేర్లిట్ ॥ సూ ॥ గమహనేత్యాదినా ఉపధాలోపశ్చ॥ సూ ॥ శాసివసిఘసీనాం చేతి షత్వం - స్నానాద్యుపభోగైర్నగనిమ్నగాశ్రియాం నైరర్థక్యం నిరాచక్రురిత్యర్థః - అత్ర దోషమార్జనస్య స్నానాదివాక్యార్థహేతుకత్వాద్వాక్యార్థహేతుకం కావ్యలింగమలంకారః - స్నానాదిక్రియాసముచ్చయస్య తదంగత్వాత్ సంకరః॥

౩౦ ॥ నాభీతి॥ స్త్రీణాం నిమ్నైర్గంభీరైః - నాభయ ఏవ హ్రదాః తైః పరిగృహీతరయాణి ప్రతినిషిద్ధవేగాని- బృహద్భిర్జఘనైరేవ సేతుభిః నివారితాని ప్రతిహతగతికానీత్యర్థః - జలమేవ మండుకవాద్యం వాద్యవిశేషః - జలమండుకేన పాణినా తాడ్యమపరేణ తాడితం మండుకవద్ధ్వనతీతి ప్రసిద్ధం - తేన - వల్గు సుందరం- వల్గద్భిః చలద్భిః- ఘనైః స్తనతటైః స్ఖలితాని స్ఖలసంగమితాని - జలాని పూర్వోక్తనగనిమ్నగానాం సలిలాని - మందం జగ్ముః - అత్ర జలమందగమనస్య విశేషణగత్యా ప్రతిబంధాదిపదార్థహేతుకత్వాత్పదార్థహేతుకం కావ్యలింగం॥ ... ... *

౩౧॥ ఆలోలేతి॥ హస్తినాం సమూహాః హాస్తికాని ॥ సూ ॥ అచిత్తహస్తిధేనోష్ఠక్- ఆలోలాని యాని పుష్కరాణి హస్తాగ్రాణి॥ ని॥ పుష్కరం కరిహస్తాగ్ర ఇత్యమరః- తేషాం ముఖైః రంధ్రైః- ఉల్లసితాని - ఉత్క్షిప్తాని- తైరంబువర్షైః - ఖేదేనాధ్వశ్రమేణ ఆయ

ఖోల్లసిత్రైరభీక్ష్ణముక్షాంబభూవురభితో వపురంబువాహైః । ఛేదాదయ
తశ్వసితవేగనిరస్తముగ్ధమూర్ధన్యరత్ననికరైరివ హాస్తికాని ॥ ౩౧॥ యేప
క్షిణః ప్రథమమంబునిధిం ప్రవిష్టా యేత్వింద్రపాణితులితాయుధలూనప
క్షాః । తే జగ్మురద్రిపతయస్సరసీర్విగాఢుమాక్షిప్తకేతుకుథసైన్యగజచ్ఛలే
న ॥ ౩౨ ॥ ఆత్మానమేవజలధేః ప్రతిబింబితాంగమూర్మౌ మహాత్యభిముఖా
పతితం సమీక్ష్య । క్రోధాదధావదపభీరతితూర్ణమన్యనాగాభియుక్త

తస్య ద్రాఘీయసః-శ్వసితస్యోచ్ఛ్వాసమారుతస్య వేగేన నిరస్తాః బహిరుత్క్షిప్తాః- యే ము
గ్ధాస్సుందరాః మూర్ధన్యాః మూర్ధనిభవాః ॥సూ॥ శరీరావయవాచ్చేతియత్ప్రత్య
యః ॥సూ॥ యే చాభావకర్మణోరితి ప్రకృతిభావాత్ ॥సూ॥ నస్తద్ధిత ఇతి టిలోపాభావః-
రత్ననికారాం ముక్తాఫలప్రజరాః - తైరివేత్యుత్ప్రేక్షా-వపుః - అభీక్ష్ణమభీతః పరితః-ఉ
క్షాంబభూవుః సిషిచుః-ఉక్షసేచనే ॥ * ॥ ఇజాదేశ్చ గురుమతోనృచ్ఛ ఇత్యామ్ ప్రత్య
యః శ్లో॥ గజేంద్రజీమూతవరాహశంఖమత్స్యాహిశుక్త్యుద్భవవేణుజాని । ముక్తాఫ
లాని ప్రథితాని లోకే తేషాంతు శుక్త్యుద్భవమేవ భూరీతి - గజానాం ముక్తాకరత్వే
ప్రమాణం॥ ... ... *

౩౧॥ య ఇతి॥ యే పక్షిణః పక్షవంతః-ఇంద్రేణ అచ్ఛిన్నపక్షా ఇత్యర్థః - సంసర్గేణ
ఇని ప్రత్యయః - తే అద్రిపతయో మైనాకాదయః-ప్రథమం ప్రాక్ - అంబునిధిం ప్రవిష్టాః
గతాః-యేపియే త్విత్యర్థః- ఇంద్రస్య పాణినా - తులితేన ప్రేరితేన ఆయుధేన వజ్రేణ
లూనపక్షాః ఛిన్నగరుతః తే - అద్రిపతయః- ఆక్షిప్తాః అపనీతాః - కేతవో ధ్వజాః-కు
థాః పరిస్తరణాని చ యేషాం॥ని। ప్రవేణ్యాస్తరణం వర్ణః పరిస్తోమః కుథో ద్వయోరిత్య
మరః-తేషాం సైన్యగజానాం ఛలేన-సరసీః-విగాఢుం విగాహితుం ॥ * ॥ స్వరతిసూ
యతి సూఙ్ ధూఙ్ దితో వేతి వికల్పాన్నేడాగమః - జగ్ముః-అత్ర గజచ్ఛలేనేతి ఛలశబ్దేన గజత్వ
మపహ్నుత్యాద్రిత్వారోపణాచ్ఛాదిశబ్దైరసత్యత్వ ప్రతిపాదనరూపోపహ్నవాలంకా
రః-తేన పక్షవతామద్రీణాం సాగరావగాహదర్శనాత్తన్మత్సరాత్స్వయమపి సలిలమవ
గాహమానాః సాక్షాల్లూనపక్షాః-పర్వతా ఇవైత ఇత్యుత్ప్రేక్షా వ్యజ్యతే॥ *

౩౨॥ ఆత్మానమితి॥ మహేభః-జలధేర్జలాశయస్య- మహతి ఊర్మౌ ప్రతిబింబితం
అంగం యస్య తం- అభిముఖాపతితం అభిముఖమాగతం - ఆత్మానమేవ ఆత్మప్రతిబింబ
మేవేత్యర్థః-సమీక్ష్య-అన్యనాగేన ప్రతిగజేన అభియుక్తః అభిద్రుత ఇవ - అతితూర్ణం
అపభీః నిర్భీకస్సన్-క్రోధాత్ - అధావత్ ॥ * ॥ పాఘ్రాధ్మాతిసూత్రేణ సర్తేర్ధావాదే
శః- అహో ఇతి మహాన్ విస్మయః - యుక్తం మహేభస్యేతి భావః - అభియుక్త ఇవేత్యు
త్ప్రేక్షాయాః ప్రతిగజభ్రాంతినిబంధనత్వాద్భ్రాంతిమదుత్ప్రేక్షయోరంగాంగిభావేన
సంకరః॥ *

ఇవయుక్తమహామహేభః॥౩౩॥ నాదాతుమన్యకరిముక్తమదాంబుతి
క్తంఘ్రాతాంకుశేనవిహాతుమపీచ్ఛతాంభః। రుద్ధోగజేనసరుషాసరితో
వతారేరిక్తోదపాత్రకరమాస్తచిరంజనౌఘః॥ ౩౪॥ పంథానమాశువిజ
హీహిపురస్తనౌతేపశ్యన్ప్రతిద్విరదకుంభవిశంకిచేతాః। స్తంబేరమః
పరిణినంసురసావుపైతిషిద్గైరగద్యతససంభ్రమమేవమేకా॥౩౫॥కీర్ణం
శనైరనుకపోలమనేకపానాంహస్తైర్విగాఢమదతాపరుజశ్శమాయ। ఆ
కర్ణముల్లలితమంబు వికాసికాశనీకాశమాపసమతాంసితచామరస్య॥

౩౩॥ నేతి॥ అన్యకరిణాప్రతిగజేన- ముక్తేనమదాంబునా- తిక్తంసురభి॥ ని॥ కటుతిక్తకషాయాస్తుసౌరభ్యేపిప్రకీర్తితాఇతికేశవః - అంభఃజలం- ఆదాతుంనేచ్ఛతాఅనిచ్ఛతా- విహాతుమపినేచ్ఛతాక్రోధపిపాసాభ్యామపీతిభావః- ఘ్రాతాంకుశేన- సరుషాసక్రోధేనగజేన- సరితః- అవతారేతీర్థేరుద్ధస్సతి - జనౌఘఃరిక్తాన్యుదపాత్రాణియేషుతే- కరాయస్మిన్కర్మణితద్యథాతథా- చిరం- ఆస్తఅతిష్ఠత్ - అసఉపవేశనేలఙ్॥ సూ॥ ఏకహలాదౌపూరయితవ్యేన్యతరస్యామిత్యుదకశబ్దస్యవికల్పాదుదాదేశః॥ ※

౩౪॥ పంథానమితి॥ పంథానంఆశువిజహీహిజహి- ఓహాక్త్యాగే॥ *॥ లోటస్సేర్హిరితిహిరాదేశః॥ *॥ ఆచహావితివికల్పాదికారాదేశః- పురో౽గ్రే- తేతరుణ్యాఃతవ - స్తనౌపశ్యన్- ప్రతిద్విరదస్య- కుంభౌవిశంకతఇతితద్విశంకిచేతోయస్యసః - కుంభభ్రాంతిమానిత్యర్థః- అతఏవభ్రాంతిమదలంకారః- స్తంబేతృణేరమతఇతిస్తంబేరమః ఇభః॥ ని॥ ఇభఃస్తంబేరమఃపద్మీత్యమరః॥ *॥ స్తంబకర్ణయోరమిజపోరిత్యచ్ప్రత్యయః॥ సూ॥ తత్పురుషేకృతిబహులమిత్యలుక్-పరిణితుంతిర్యక్ప్రహర్తుమిచ్ఛుఃపరిణినంసుః- నమేస్సన్నంతాదుప్రత్యయః॥సూ॥ఏకాచఉపదేశేనుదాత్తాదితీట్ప్రతిషేధః-అసౌఉపైతి- పురేతిపారే-పురోపైతీత్యన్వయః-ఉపైష్యతీత్యర్థః॥సూ॥యావత్పురానిపాతయోర్లడితిభవిష్యదర్థేలట్- ఇతిషిద్గైర్విహ్వలైః॥ ని॥ షిద్గఃపల్లవికోవిటఇత్యమరః- ఏకాకాచిత్- ఏవముక్తరీత్యా- ససంభ్రమంసత్వరం- అగద్యతగదితా॥ ※

౩౫॥ కీర్ణమితి॥ అనేకపానాంద్విపానాం - విగాఢఃప్రరూఢఃయోమదేనతాపః - సఏవరుగ్రోగఃతస్యాశ్శమాయశమనాయ హస్తైః- అనుకపోలం కపోలయోః-కీర్ణంక్షిప్తం- ఆకర్ణంకర్ణపర్యంతం- ఆఙ్మర్యాదాభివిధ్యోరిత్యవ్యయీభావః - ఉల్లలితముత్పతితం- వికాసియత్కాశంకాశకుసుమం- తేనసదృశంకాశనీకాశం- నిత్యసమాసత్వాదస్వపదవిగ్రహః- అతఏవ॥ని॥స్యురుత్తరపదేత్వమీ। నిభసంకాశనీకాశప్రతీకాశోపమాదయఇత్యమరః- అంబుసలిలం- కర్తృ- సితచామరస్య- సమతాంసాదృశ్యం- ఆప॥*॥ తుల్యార్థైరతులోపమాభ్యామితిషష్ఠీ- ఉపమాలంకారః॥ ※

౩౬॥ గణ్డూషముజ్ఝితవతా పయసస్సరోషం నాగేన లబ్ధపరవారణమారుతేన । అమ్భోధిరోధసి పృథుప్రతిమానభాగరుద్ధోరుదన్తముసలప్రసరం నిపేతే ॥ ౩౭॥ దానం దదత్యపి జలైస్సహసాధిరూఢే కో విద్యమానగతిరాసితుముత్సహేత । యద్దన్తినః కటకటాహతటాన్మిమఙ్క్షోర్మఙ్క్షూదపాతి పరితః పటలైరలీనాం॥ ౩౮॥ అన్తర్జలౌఘమవగాఢవతః కపోలౌ హిత్వా క్షణం విततపక్షతిరన్తరిక్షే। ద్రవ్యాశ్రయేష్వపి గుణేషు

౩౬॥ గణ్డూషమితి॥ లబ్ధః- వరవారణస్య ప్రతిగజస్య - మారుతస్సమదగన్ధవాహో యేన తేన- అతఏవ సరోషం యథా తథా- పయసః పానీయస్య గణ్డూషం ముఖపూరణం ముఖాన్తర్గతం పయ ఇత్యర్థః॥ ని॥ గణ్డూషో ముఖపూరణమితి హలాయుధః- ద్విలిఙ్గత్వేపి పుల్లిఙ్గ ఏవాస్య ప్రయోగ ఇత్యాహ వామనః॥ *॥ లిఙ్గాధ్యాహారో వేత్యత్ర- ఉజ్ఝితవతా త్యక్తవతా- నాగేన గజేన॥ ని॥ మతఙ్గజో గజో నాగ ఇత్యమరః - అమ్భోధిరోధసి సరస్తీరే॥ శ్లో॥ దన్తయోరుభయోర్మధ్యే ప్రతిమానమితి స్మృతం॥ పృథునా ప్రతిమానభాగేన- రుద్ధః ప్రతిబద్ధః - ఉరూ యో దన్తౌ ముసలావివ - తయోః ప్రసరః ప్రవేశో యస్మిన్కర్మణి తద్యథా తథా॥ ని॥ అయోగ్రం ముసలో స్త్రీస్యాదిత్యమరః- నిపేతే నివతితం భావే లిట్- క్రోధవేగాదలబ్ధలక్ష్యో రోధః పపాత్యపారవశ్యాత్స్వయం చాధోముఖః పపాతేత్యర్థః- క్రోధాన్ధాః కిం న కుర్వన్తీతి భావః॥ ... ... *

౩౭॥ దానమితి॥ దీయత ఇతి దానం ధనం- మదశ్చ॥ ని॥ దానం గజమదే త్యాగ ఇతి విశ్వః- తద్దదత్యపి వితరత్యపి- దాతర్యపీత్యర్థః- సహసా అకస్మాత్- స్వరాదిత్వాదవ్యయమితి శాకటాయనః- జలైర్జడైః నీరైశ్చ॥ ని॥ జలం గోకలలే నీరే హ్రీబేరే చ జడేస్యవదితి విశ్వః- అధిరూఢే ఆక్రాన్తే సతి- విద్యమానగతిర్గత్యన్తరవాన్ గమనసమర్థః- కః పుమాన్- ఆసితుం తత్ర స్థాతుం- ఉత్సహేత- న కోపీత్యర్థః॥ *॥ శకధృషేత్యాది నా తుమున్- యద్యస్మాత్కారణాత్- మిమఙ్క్షోః మఙ్క్తుం మజ్జితుమిచ్ఛోః - మస్జేస్సన్నన్తాదుప్రత్యయః- దన్తినః- కటో గణ్డః స ఏవ కటాహః ఖర్పరః॥ ని॥ కటాహః ఖర్పరో స్త్రియామితి వైజయన్తీ- తస్య తటాత్ప్రదేశాత్- అలీనాం పటలైస్సఙ్ఘైః- పరితః మఙ్క్షు ద్రాక్॥ ని॥ ద్రాఙ్మఙ్క్షు సపది ద్రుతమిత్యమరః - ఉదపాతి ఉత్పతితం భావే లుఙ్॥ *॥ చిణో లుగితి తశబ్దస్య లుక్- విశేషేణ సామాన్యసమర్థనరూపోర్థాన్తరన్యాసః॥ *

౩౮॥ అన్తరితి॥ జలౌఘస్యాన్తః అన్తర్జలౌఘం - విభక్త్యర్థేవ్యయీభావః అథవా- జలౌఘం జలపూరం అన్తరభ్యన్తరే- అవగాఢవతః ప్రవిష్టవతః ॥ * ॥ గాహేర్నిష్ఠాయాం క్తవతుప్రత్యయః- ఢత్వధత్వష్టుత్వఢలోపాః- గజస్య- కపోలౌ హిత్వా క్షణం - అన్తరిక్షే ఉపర్యాకాశే- విततపక్షతిః విస్తృతపక్షమూలః - ఆమూలాద్వితతపక్ష ఇత్యర్థః ॥ని॥ స్త్రీపక్షతిః పక్షమూలమిత్యమరః॥ *॥ పక్షాత్తిరితి తిప్రత్యయః - అలిగణః గుణేషు రూపాదిషు- ద్రవ్యమాశ్రయో యేషాం తేషు ద్రవ్యాశ్రయేష్వపి- అయుతసిద్ధత్వాద్ద్రవ్య

రరాజ నీలోత్పలాః పృథగ్గతా ఇవాళిగణా గజస్య॥౩౯॥ సంసర్పిభిః పయసి గైరికరేణురాగైరంభోజగర్భరజసాంగనిషంగిణా చ। క్రీడోపభోగమనుభూయ సరిన్మహేభావన్యోన్యవస్త్రపరివృత్తిమివ వ్యధత్తాం ॥౪౦॥ యాం చంద్రకైర్మదజలస్య మహానదీనాం నేత్రశ్రియం వికసతో విదధుర్గజేంద్రాః । తాం ప్రత్యవాపురవిలంబితముత్తరంత్యో ధౌతాంగలగ్ననవనీలపయోజపత్త్రైః॥ ౪౧॥ ప్రత్యన్యదంతి నిశితాంకుశదూరభిన్ననిర్వాణనిర్యదసృజం చలితం నిషాదీ। రోద్ధుం మహేభమపరిబ్రఢిమానమాగా

వ్యసమవాప్తౌ కాధీనసత్తాకేషు సత్స్వపీత్యర్థః - పృథగ్గతః జలమజ్జనభయాత్స్వాశ్రయపరిహారేణ స్థితః - నీలోత్పలాః నీలరూపం- గజనీలమివ రరాజ॥ ని ॥ గుణే శుక్లాదయః పుంసీత్యమరః - అత్రాలిగణసాదృశ్యాద్గజనీలత్వం స్వాశ్రయాదన్యత్రోపలబ్ధినిర్వాహాయ పృథక్స్థితివిశిష్టముత్ప్రేక్ష్యతే॥ ... ... *

౩౯॥ సంసర్పిభిరితి॥ సరిచ్చ మహేభశ్చ- తౌ- పయసి - సంసర్పిభిః గజాత్పరిజ్జలే విసృత్వరైః- గైరికరేణవ ఏవ రాగాః- త్రైంశరజైః - కరణేషు - అంగనిషంగిణా గజాంగసంగినా- అంభోజగర్భరజసా పద్మాంతఃపరాగేణ చ-నిమిత్తేన క్రీడయా లీలయా- ఉపభోగం సంభోగం- అనుభూయ- అన్యోన్యం మిథః-వస్త్రయోః పరివృత్తిం-వినిమయం వ్యధత్తాం ఆకురుతామివ- తథా తేలక్షితే పరస్మైపదే తసః తామాదేశః - అత్ర సరిన్మహేభయోః ప్రతీయమాననాయికానాయకాభేదాధ్యవసాయేన వస్త్రవినిమయోత్ప్రేక్షా॥ *

౪౦॥ యామితి॥ గజేంద్రాః వికసతః సమంతాత్ప్రయసి తైలబిందువత్ప్రసరతః-మదజలస్య చంద్రకైశ్చంద్రకాకారైర్మండలైః- మహానదీనాం యాం నేత్రశ్రియం- విదధుః చక్రుః - ఉత్తరంత్యః జలాన్నిర్గచ్ఛంత్యః- ధౌతేషు క్షాళితేషు- అంగేషు లగ్నైస్సక్తైః నవనీలపయోజపత్త్రైర్నీలోత్పలదళైః- అవిలంబితం క్షిప్రమేవ - తాం నేత్రశ్రియం ప్రత్యవాపుః ప్రతిభేజిరే - అత్ర గజానాం నదీనాం చ సమనేత్రశ్రీవినిమయోక్త్యా సమపరివృత్తిరలంకారః॥ శ్లో॥ సమన్యూనాధికానాం చ యదా వినిమయో భవేత్ । సాకం సమాధికన్యూనైః పరివృత్తిరసౌ మతేతి లక్షణాత్॥ ... ... *

౪౧॥ ప్రతీతి॥ అన్యదంతినం ప్రతి ప్రత్యన్యదంతి- ప్రతిగజాభిముఖమిత్యర్థః॥ *॥ లక్షణేనాభిప్రతీ ఆభిముఖ్యే ఇత్యవ్యయీభావః- చలితం ధావంతం - అత ఏవ నిశితేన అంకుశేన- దూరం గాఢం యథా తథా- భిన్నం నిర్వాణమపాంగదేశః॥ని॥ అపాంగదేశో నిర్వాణమిత్యమరః- తస్మాత్ నిర్యత్ నిస్సరత్ అసృగ్యస్య తం-మహేభం- రోద్ధుం గృహీతుం-నిషాదీ యంతా - పరిబృహతే ప్రభవతీతి పరిబృఢః ప్రభుః - బృహేర్బృంహేర్వా క్తరి క్త ప్రత్యయే ॥ * ॥ ప్రభౌ పరిబృఢ ఇతి నకారహకారయోర్లోపః - నిష్ఠాతకారస్య ఢత్వం చ నిపాత్యతే - అస్య ఢాఢలోపస్య పూర్వత్రాసిద్ధత్వాన్నాదిషు॥ *॥ రఋతో హలాదేర్లఘోరితి రేఫాదేశోనస్యాదితి- తస్మాదిమనిచి రేఫాదేశే పరిబ్రఢిమా- నఞ్సమాసః-

దాక్రాంతతో నవశమేతి మహాన్ పరస్య॥౪౨॥ సేవ్యోపి సానుమాయస కలనాయయంత్రానీతేన వన్యకరిదానకృతాధివాసః। నాభాజి కేవలమ భాజి గజేన శాఖీ నాన్యస్య గంధమపి మానభృతస్సహంతే॥౪౩॥ అద్రీంద్ర కుంజచరకుంజరగండకాష సంక్రాంతదానపయసో వనపాదపస్య। సేనా గజేన మథితస్య నిజప్రసూనైర్మమ్లే యథాగతము గామికులైరళీనాం॥ ౪౪॥ నోచ్చైర్యదా తరుతలేషు మము స్తదానీమాధోరణైరభిహితాః పృథుమూలశాఖాః। బంధాయ చిచ్ఛిదురితాస్తరసాత్మనైవ నైవాత్మనీనమథవా

తంఅపరిభ్రశ్యమానంఅసామర్థ్యం -ఆగాత్॥ *॥ ఇణోగాలుఙీతిగాదేశః-తథాహి-మహాన్ బలీయాన్- ఆక్రాంతతఃబలాత్కారాత్- పరస్యవశంనైతి- సామాన్యేనవిశేషసమర్థనరూపోర్థాంతరన్యాసః॥ ... ... *

౪౨॥ సేవ్యఇతి॥ యంత్రానిపాదినా- ఆకలనాయబంధనాయ - సానునయంససాంత్వం- నీతేనసమీపంప్రాపితేనగజేన- వన్యకరిదానైఃకృతః- అధివాసోవాసనాయస్యసః- తద్గంధీత్యర్థః- శాఖీవృక్షః- వ్రీహ్యాదిత్వాదినిః-సేవ్యోపిసన్-నాభాజినాసేవి- భజసేవాయాంకర్మణిలుఙ్- చిణోలుగ్వృద్ధిశ్చ- కింతుకేవలం- అభాజిఅభంజీత్యర్థః- భంజోఆమర్దనే ॥*॥ భంజేశ్చణీతివిభాషానలోపః - శేషంపూర్వవత్ - తథాహి- మానభృతోహంకారిణః- అన్యస్యగంధమపి- నసహంతే-పరంతుకిముతేతిభావః- అతోవృక్షభంజనంయుక్తమేవేత్యర్థః- పూర్వవదలంకారః॥ ... *

౪౩॥ అద్రీంద్రేతి॥ అద్రీంద్రస్యరైవతస్య - కుంజేషుచరతియస్తస్యకుంజరస్య - గండకాషేణకపోలకషణేన- సంక్రాంతం- దానపయఃమదాంబుయస్యతస్య- అతఏవసేనాగజేన-మథితస్యభగ్నస్యవనపాదపస్య-నిజైరాత్మీయైః-ప్రసూనైఃపుష్పైః-ని॥నిజమాత్మీయనిత్యయోరితివైజయంతీ- మమ్లేమ్లానం- మ్లాయతేర్భావేలిట్- అళీనాంకులైస్తుయథాగతం- అగామిఅగతక్రమేణైవగతం-నతుమ్లానమిత్యర్థః-ఆపద్యాత్మీయానాత్మీయయోఃఅయంభేదఇతిభావః - గమేగత్యర్థస్యాకర్మకత్వాద్భావేలుఙ్- ఇభవనపాదపానాం విశేషణసామ్యాదాపన్నాదౌపమ్య ప్రతీతేః కథంచిత్సమాసోక్తిరున్నేయా॥ ... ... *

౪౪॥ నేతి॥ ఇభాగజాః- యదాఉచ్చైఃఉన్నతేషుతరుతలేషు- నముఃనావర్తంత, తదానీంఆధోరణైర్యంతృభిః - అభిహితాఃఇమాన్ఛిందీత్యుపదిష్టాస్సంతః పృథూఃమూలశాఖాః- బంధాయస్వబంధనాయైవ- తరసాబలేన- ఆత్మనాస్వయమేవ-చిచ్ఛిదుః- నచైతదయుక్తమితిభావః- యద్వా- మూర్ధానంయుక్తమేవేత్యాహఅథవేతి- అథవా-మదాంధైః- ఆత్మనీనమాత్మనేహితం- నక్రియతఏవ॥*॥ఆత్మన్విశ్వజనభోగోత్తరపదాత్ఖఇతిఖప్రత్యయః॥ *॥ ఆత్మాధ్వానౌఖఇతిప్రకృతిభావాత్ ॥ * ॥ నస్తద్ధితఇతిటిలోపాభావః- పూర్వవదర్థాంతరన్యాసః॥ ... ... *

క్రియతే మదాంధైః ॥౪౫॥ ఉష్ణోష్ణశీకరసృజః ప్రబలోష్మణోఽన్తరుత్ఫుల్లనీలనలినోదరతుల్యభాసః । ఏకాన్విశాలశిరసో హరిచందనేషు నాగాన్ బబంధురపరాన్భుజగాన్నిరాసుః ॥౪౬॥ కండూయతః కటభువం కరిణో మదేన స్కంధం సుగంధిమనులీనవతా నగస్య । స్థూలేంద్రనీలశకలావళికోమలేన కంఠే గుణత్వమళినాం వలయేన భేజే ॥౪౭॥ నిర్ధూతవీతమపి బాలక

౪౬॥ ఉష్ణోష్ణేతి॥ మనుజాః ఉష్ణోష్ణాః ఉష్ణప్రకారం ॥*॥ ప్రకారే గుణవచనస్యేతి ద్విర్వచనం - కర్మధారయవద్భావాత్సుపో లుక్ - తాన్ శీకరాన్ సృజంతి ముంచంతీతి తథోక్తాన్ - క్విప్ - అంతః ప్రబలోష్మణః ప్రవృద్ధతాపాన్ ఉత్ఫుల్లం వికచం॥ వా॥ ఉత్ఫుల్లసంఫుల్లయోరుపసంఖ్యానమితి ఉపసర్గే ఫలేర్నిష్ఠానత్వం - తస్య నీలనలినస్య నీలోత్పలస్య ఉదరేణ తుల్యభాసస్సమానకాంతీన్ - కృష్ణవర్ణానిత్యర్థః - విశాలశిరసః విపులమస్తకాన్ - ఏకాన్ కతిచిన్నాగాన్ - గజానిత్యర్థః - హరిచందనేషు చందనవిశేషు॥ ని॥ తైలపర్ణికగోశీర్షే హరిచందనమస్త్రియామిత్యమరః - బబంధుః - అపరాన్నాగాన్ అహీనిత్యర్థః ॥ ని ॥ గ్రహభాత్రిహిగజా నాగా ఇతి ఉభయత్రాపి వైజయంతీ - నిరాసుః నిర్వాసయామాసుః - అసతేర్లిట్ - అత్రోభయేషామపి నాగానాం ప్రకృతత్వాత్కేవలప్రకృతశ్లేషః॥ ... ... *

౪౭॥ కండూయత ఇతి॥ కటభువం గండస్థలం - కండూయతః కషతః ॥*॥ కండ్వాదిభ్యో యక్ - తతశ్శతృప్రత్యయః - కండూయతేర్ధాతుప్రకృతిత్వాదుభయపదిత్వం - కరిణః మదేన - సుగంధిం శోభనగంధం - గంధస్యేత్వే తదేకాంతగ్రహణం నాద్రియంతే కవయః, నగస్య వృక్షస్య - స్కంధం ప్రకాండం - అనులీనవతా తత్ర శ్లిష్టేనేత్యర్థః ॥*॥ లీయతేః నిష్ఠేతి క్తవతుప్రత్యయః ॥*॥ ల్వాదిభ్య ఇతి నిష్ఠానత్వం - స్థూలానాం ఇంద్రనీలశకలానాం - ఆవళివత్ క్రమేణ రమ్యేణ - అళీనాం వలయేన కంఠే గుణత్వం కంఠభూషణత్వం॥ ॥*॥ అమూర్ధమస్తకాత్స్వాంగాదకామ ఇత్యలుక్ - భేజే ప్రాప్తం - కర్మణి లిట్ - అత్ర అళివలయే ఇంద్రనీలమణికంఠభూషత్వారోపాద్రూపకాలంకారః॥ *

౪౮॥ నిర్ధూతేతి॥ యంతా నిషాదీ - నిర్ధూతం నిరస్తం - వీతం పాదఘాతాంకుశవారణం యస్మిన్కర్మణి తద్యథా తథా - ఉల్లలితం పలాయంతమపి॥ ని॥ పాదకర్మాయుతం ప్రోక్తం యానమంకుశవారణం । ఉభయం వీతమాఖ్యాతమితి హలాయుధః - బాలకం పంచవర్షం గజం॥ ని॥ పంచవర్షో గజో బాలః పోతస్తు దశవర్షక ఇతి వైజయంతీ - శిక్షావశేన స్వకీయేన గజశాస్త్రాభ్యాసబలేన క్రమేణ పరిపాట్యా పరిసాంత్వనాస్స్వపలాలనాసితర్జనాః భర్త్సనాశ్చ - తాభిః శనైరేవ శనకైః ॥*॥ అవ్యయసర్వనామ్నామకచ్ప్రాక్టేరితి స్వార్థే అకచ్ప్రత్యయః - శమం శాంతిం - ఆనినాయ - తథాహి - సుష్ఠునిశ్చితాసుని

ముల్లలంఘయంతాం క్రమేణ పరిసాంత్వనతర్జనాభిః। శిక్షావశేన శనకై
శ్శ్రమమాని నాయ శాస్త్రం సునిశ్చితధియాం క్వ న సిద్ధిమేతి ॥౪౮॥ స్తంభం
మహాంతముచితం సహసా ముమోచ దానం దదావతితరాం సరసాగ్ర
హస్తః। బద్ధాపరాణి పరితో నిగళాన్యలావీత్ స్వాతంత్ర్యముజ్జ్వలమ
వాప కరేణురాజః ॥౪౯॥ జుష్టైర్జనైః ముకులితాక్షమనాదదానే సంరబ్ధ
హస్తిపకనిష్ఠురచోదనాభిః। గంభీరవేదిని పురఃకబళం కరీంద్రే మందోఽపి

శ్చితార్థాధీర్యేషాం తేషాం పుంసామిత్యర్థః- శాస్త్రం క్వకుత్ర-సిద్ధిం నైతి-స్వభ్యస్తం శాస్త్రం సర్వత్ర ఫలతీత్యర్థః - విభక్తధనా భ్రాతరో విభక్తా ఇతివన్నిశ్చితార్థాధీర్నిశ్చితేత్యుపచర్యతే- అతఏవాత్ర గమ్యమానార్థత్వాదుత్తరపదస్యాప్రయోగలక్షణాలుప్తోపమేత్యాహుః॥ ... ... *

౪౮॥ స్తంభమితి॥ కరేణుశ్చాసౌ రాజా చేతి కరేణురాజః గజశ్రేష్ఠః కరేణూనాం రాజేతి గజపతిః రాజా చ ధ్వన్యతే- ఉభయథాపి॥ *॥ రాజాహస్సఖిభ్యష్టచ్-ఉజ్జ్వలం ఉచ్ఛృంఖలం-స్వాతంత్ర్యం స్వేచ్ఛాచారిత్వం-అవాప-తదేవాహ- ఉచితం చిరపరిచితం మహాంతం స్తంభం ఆలానం- జాడ్యం చ సహసా- ముమోచ॥ ని॥ స్తంభౌ స్థూణాజడీభావావిత్యమరః, సరసః ఆర్ద్రః- అగ్రహస్తః పుష్కరం పాణిశ్చ యస్య సః- తథోక్తస్సన్ - దానం మదం - దీయత ఇతి దానం ధనం చ అతితరాం అతిమాత్రం - అవ్యయఘాదామ్ప్రత్యయః- దదౌ వవర్ష- ధనం చ దదావిత్యర్థః- పరితః బద్ధాపరాణి బద్ధపశ్చిమపాదాని-బద్ధాన్యన్యాని చ॥ ని॥ అపరః పశ్చిమః పాద ఇతి గజప్రకరణే వైజయంతీ-నిగళాని శృంఖలాని॥ ని॥ అథ శృంఖలే- అందుకో నిగళోఽస్త్రీ స్యాదిత్యమరః- అలావీత్ లూనాతిస్మ-లూఞ్ ఛేదనే లుఙ్॥ *॥ అస్తిసిచోఽపృక్త ఇతీట్॥ *॥ ఇట ఈటీతి సలోపః - అత్ర కరేణురాజస్య పట్టభద్రసాధర్మ్యధ్వనిః- విశేష్యస్యాపి శ్లిష్టత్వాన్న శ్లేష ఇత్యుక్తం॥ ... *

౪౯॥ జుష్ట ఇతి॥ గంభీరం మందం వేత్తీతి గంభీరవేదీ॥ శ్లో॥ త్వగ్భేదాచ్ఛోణితస్రావాన్మాంసస్యచ్యవనాదపి। ఆత్మానం యో న జానాతి సా స్యాద్గంభీరవేదితేతి రాజపుత్రీయే॥ శ్లో॥ చిరకాలేన యో వేత్తి శిక్షాం పరిచితామపి। గంభీరవేదీ విజ్ఞేయస్స గజో గజవేదిభిరితి మృగచర్మీయే॥ తస్మిన్ గంభీరవేదిని కరేంద్రే సంరబ్ధః కుపితః - హస్తిప ఏవ హస్తిపకో నిషాదీ॥ ని॥ ఆధోరణా హస్తిపకా హస్త్యారోహా నిషాదిన ఇత్యమరః- తస్య నిష్ఠురాభిః- చోదనాభిః తర్జనాభిరపి- ముకులితాక్షం నిమీలితనేత్రం యథా తథా- పురఃకబళం గ్రాసం- అనాదదానే సతి మందో మూఢోఽపి॥ ని॥ మూఢాల్పాపటునిర్భాగ్యా మందా ఇత్యమరః-గజభేదోఽపి॥ ని॥ భద్రో మందో మృగశ్చేతి విజ్ఞేయాస్త్రివిధా గజా ఇత్యమరశేషః- మహాన్ ఖలాధికః- వినిగృహ్య-సాధ్యః- న నామ న ఖల్వితి- జుష్టైర్జనైర్జ్ఞాతం - జ్ఞాతైః కమపి

సామనసహాన్వినిగృహ్యసాధ్యః ॥౫౦॥ క్షిప్తం పురో న జగృహే ముహురి
క్షుకాండం నాపేక్షతే స్మ నికటోపగతాం కరేణుం। సస్మార వారణపతిః
పరిమీలితాక్షమిచ్ఛావిహారవనవాసమహోత్సవానాం॥౫౧॥ దుఃఖేన
భోజయితుమాశయితా శశాక తుంగాగ్రకాయమనమంతమనాదరేణ।
ఉత్క్షిప్తహస్తతలదత్తపిధానపిండస్నేహస్రుతిస్నపితబాహురిభాధి
రాజం॥౫౨॥ శుక్లాంశుకోపరచితాని నిరంతరాభిర్వేశ్మాని రశ్మివితతాని న
రాధిపానాం। చంద్రాకృతీని గజమండలికాభిరుచ్చైర్నీలాభ్రపఙ్క్తిపరి

లిట్- మంగోపీత్యాదివాక్యార్థః కర్మ॥ ... ... *

౫౦॥ క్షిప్తమితి॥ వారణపతిః కరివరః - ముహుః పురః క్షిప్తం అగ్రే న్యస్తం - ఇక్షు
కాండమిక్షుదండం న జగృహే నస్వీచకార- నికటోపగతాం సమీపస్థాం - కరేణుం కరి
ణీం చ- నాపేక్షతే స్మ నెచ్ఛతి స్మ- లట్॥ *॥ స్మృత్యస్సభావః - ఇచ్ఛయా విహారాయేష్వ
తే వనవాసా ఏవ మహోత్సవాః- తేషాం- సస్మార- తానేవ చింతయామాసేత్యర్థః॥
*॥ అధీగర్థదయేశాం కర్మణీతి కర్మణః శేషత్వవివక్షాయాం షష్ఠీ- స్వచ్ఛందచారి
ణాం నిర్బంధభోగేషు మనో న ప్రవర్తత ఇతి భావః - వాక్యార్థహేతుకం కావ్యలింగమ
లంకారః- స్మరణం హేతుః॥ ... ... *

౫౧ ॥ దుఃఖేనేతి ॥ ఉత్క్షిప్తే ఉద్యతే - హస్తతలే దత్తో నిహితః- యః పిధానస్య గజ
గ్రాసస్య పిండః॥ ని॥ పిధానం హస్తికబళ ఇతి వైజయంతీ- తస్య- స్నేహస్రుత్యాఘృ
తాదినిష్యందేన స్నపిత బాహురాప్లుతభుజః- స్నాతేర్ణ్యంతాత్కర్మణి క్తః॥ *॥ అస్తి
హ్రీత్యాదినా పుగాగమ ఇత్యర్థస్వః - ఆశయితా భోజయితా - ఆశేర్ణ్యంతాత్
తృచ్ - తుంగాగ్రకాయం - అనాదరేణ అనమంతం కబళగ్రహణాయ నతిమకుర్వా
ణం- ఇభాధిరాజం॥ *॥ గతిబుద్ధీత్యాదినా అణికర్తుః కర్మత్వం- దుఃఖేన కృచ్ఛ్రే
ణ- భోజయితుం - శశాక - స్వభావోన్నతానాం తత్రాప్యహంకారగ్రస్తానాం కోనమ
యితేతి భావః॥ ... ... *

౫౨॥ శుక్లేతి॥ శుక్లాంశుకైః- ఉపచితాన్యుపకల్పితాని - అన్యత్ర తు అల్పాంశవో
ంశుకాః సూక్ష్మాస్తేజోవయవాః॥ *॥ అల్ప ఇత్యల్పార్థే కన్ప్రత్యయః- శుక్లైస్తైః- ఉపచి
తాని వ్యాప్తాని- రశ్మిభిః ప్రగ్రహైః - కిరణైశ్చ- వితతాని వి స్తృతాని॥ ని॥ కిరణప్రగ్రహౌ ర
శ్మీ ఇత్యమరః- చంద్రమండలనిభానీత్యర్థః- నరాధిపానాం- వేశ్మాని దూష్యాణి- నిరంత
రాభిర్నిరంధ్రాభిః- ఉచ్చైః గజమండలికాభిర్గజపరిధిభిః- స్వార్థే కప్రత్యయః- కా
త్పూర్వస్యేకారః- నీలాభ్రపఙ్క్తిభిః- పరివేషం పరిధిం - పరివేషమితి యావత్॥ ని॥
రివేషస్తు పరిధిరిత్యమరః- అధిజగ్ముః అవేత్యుత్ప్రేక్షా॥ ... ... *

వేషమివాధిజగ్ముః ॥౫౩॥ గత్యూనమార్గగతయోపి గతోరుమార్గాః స్సైన్యైరంసమాచకృషిరేభువివేల్లనాయ । దర్పోదయోల్లలితఫేనజలానుసారసంలక్ష్యపల్యయనవర్ధ్రిపదాస్తురంగాః ॥౫౪॥ ఆజిఘ్రతిప్రణతమూర్ధని బాహ్లిజే శ్వేతస్యాంగసంగమసుఖానుభవోత్సుకాయాః । నాసావిరోకపవనోల్లలితంతనీయో రోమాంచతామివజగామరజః పృథి

౫౩॥ గత్యూనేతి॥ గత్యూనాః విశిష్టగమనహీనాః - మార్గగతయోర్థ్వగమనాని యేషాంతే- తథాపి-గతోరుమార్గాః ప్రస్థితదూరాధ్వాన ఇతి విరోధః- అపిచ విరోధే గత్యూనాః మార్గస్య సంబంధినీ గతిర్యేషాంత ఇతి విరోధపరిహారః - అత ఏవ విరోధాభాసాలంకారః- దర్పస్య తేజసః అంతస్సారస్య - ఉదయేన ఔత్కట్యేన - ఉల్లలితస్య ఉద్గతస్య- ఫేనజలస్య ఫేనీభూతోద్గతస్వేదోదకస్య- అనుసారేణ సంలక్ష్యాణి- పల్యయనపర్యాణాపూసనబంధ చర్మవరత్రాణాం పదాని తన్నిబద్ధ నాన్నిమ్నిభూతస్థానాని యేషాంతే తథోక్తాః- తురంగాః- భువివేల్లనాయ అంగపరివర్తనాయ- స్సైన్యైరం యథేచ్ఛం- మందమిత్యర్థః- సమాచకృషిరే సమాకృష్టాః- అధ్వశ్రమాపనోదనార్థమితి భావః- వర్ధ్రేతేధృఢబంధనాద్ధ్రీర్ఘీభవతీతి వర్ధ్రిణం ॥ * ॥ వృధివపిభ్యాంరన్నితి ఔణాదికోర న్ప్రత్యయః- లఘూపధగుణోరపరః ॥ ని ॥ వర్ధ్రింత్రపువరత్రయోరితి విశ్వః- అమ రస్తు॥ని॥ నద్ధ్రీవర్ధ్రీవరత్రాస్యాదిత్యాహ- తదా॥ *॥ షిద్గౌరాదిభ్యశ్చేతి ఙీష్ప్రత్య యె పూర్వవద్గుణేరపరే ప్రత్యయతకారస్య ॥ * ॥ ఝషస్తథోర్ధోధ ఇతి ధత్వే షిత్వాత్ స్త్రియాంఙీష్॥ ... ... *

౫౪॥ ఆజిఘ్రతీతి॥ బాహ్లీః అశ్వయోనిదేశవిశేషః - తజ్జైబాహ్లిజైఅశ్వే- బాహ్లి దేశ్య ఇతి పాఠే విశేష్యస్య వయోగోగవ్యమానత్వాదిత్యుక్తం॥ * ॥ దిగాదిభ్యోయదితి భవార్థే యత్ప్రత్యయః- తదంతవిధిస్సుమ్నగ్వః- ప్రణతమూర్ధని నమ్రశిరసి - కృతప్రణామేచ- ఆజిఘ్రతి గంధంగృహ్ణతి- చుంబతి చ సతి- స్వాభావ్యాత్కామాచ్చేతి భావః- నాసావిరోకం నాసారంధ్రింతస్య పవనో నిశ్వాసః- తేన ఉల్లలితం - ఉద్ధూతం- తనీయ స్తనుతరం- రజః తస్య- అంగసంగమేన వేల్లనప్రయుక్తేన- యత్సుఖం తస్య అనుభవే- ఉత్సుకాయాః ఉత్కంఠితాయాః- పృథివ్యాః- రోమాంచతాం - జగామేవేత్యుత్ప్రేక్షా - సాచ భూతురంగయోః ప్రతీయమాననాయికానాయకభేదాధ్యవసాయాదిత్య వధేయం- విరోచతే అనేనేతి విరోకం - కరణేఘఞ్ప్రత్యయః॥*॥ చజోః కుఘిణ్యతోరితి కుత్వం॥ భా॥ లింగమశిష్యం- లోకాశ్రయత్వాల్లింగస్యేతి నపుంసకత్వావిరోధః- అత ఏవ॥ ని॥ ఛిద్రేనిర్వ్యథనం రోకమిత్యమరః॥ ని॥ రోకారశ్మౌ బిలే రోకమితి వైజయంతీ- రోకోదీప్తౌ బిలే లోకమితి విశ్వప్రకాశశ్చ - యేతుకేనాప్యభిప్రాయేణ విలోకపవనేలసరం తి- తేషాంపరోత్సన్నైక జీనామితివత్ అపానీయపవనప్రతీతేరశ్లీలాఖ్యోదోషః ॥

ప్త్యాః||౫౫|| హేమస్థలీషు పరితః పరివృత్య వాజీ ధున్వన్వపుః ప్రవితతాయతకేశపఙ్క్తిః | జ్వాలాకణారుణరుచా నికరేణ రేణోః శ్లేషేణ తేజస ఇవోల్లసతా రరాజ ||౫౬|| దంతాళికాధరణనిశ్చలపాణియుగ్మమర్ధోదితో హరిరివోదయశైలమూర్ధ్నః | స్తోకేన నాక్రమత వల్లభపాలముచ్చైః శ్రీవృక్షకీ పురుషకోన్నమితాగ్రకాయః ||౫౭|| రేజే జనైః స్నపనసాంద్రతరార్ద్రమూర్తిర్దేవైరివానిమిషదృష్టిభిరీక్ష్యమాణః | శ్రీస

శ్లో|| అశ్లీలం తదమంగళ్యం జుగుప్సా వ్రీడధీకరమితి లక్షణాత్|| ... ... *

౫౫|| హేమేతి|| హేమస్థలీషు స్వర్ణభూమిషు || * || జానపదేత్యాదినా అకృత్రిమార్థే జీష్ ప్రత్యయః- పరితః- పరివృత్య వేల్లిత్వా - వపుః ధున్వన్ ధూళిసంగమాయ కంపయన్- అతఏవ- ప్రవితతా విశ్లిష్టా ఆయతా దీర్ఘా కేశపఙ్క్తిః యస్య స వాజీ- జ్వాలాకణాః స్ఫులింగాః- తద్వత్- అరుణరుచా రక్తవర్ణేన- రేణోః- నికరేణ- ఉల్లసతా ఉత్కటతయా బహిరుద్గచ్ఛతా- తేజసోంతస్సారస్య- దర్పస్య- శ్లేషేణాతిరేకేణేవ- రరాజ- ఉత్ప్రేక్షాలంకారః|| ... *

౫౬|| దంతాళికేతి|| పురుషకో నామ అశ్వానాం స్థానభేదః- తదుక్తం|| శ్లో|| పశ్చిమేనాగ్రపాదేన భువి స్థిత్వాగ్రపాదయోః| ఊర్ధ్వప్రేరణయా స్థానమశ్వానాం పురుషస్మృతమితి- పురుష ఏవ పురుషకః- తేన పురుషకేణ స్థానేన- ఉన్నమితః ఊర్ధ్వావస్థాపితః- అగ్రకాయః యస్య స తథోక్తః- అతఏవ- ఉదయశైలస్య - మూర్ధ్నః మస్తకాత్- అర్ధముదితో ర్ధోదితః- హరిః సూర్యాశ్వ ఇవ స్థిత ఇత్యర్థః - అర్ధోదిత ఇతి విశేషణాత్- ఉచ్చైరున్నతః శ్రీవృక్ష ఏవ శ్రీవృక్షకం ఆవర్తవిశేషః- తద్వాన్ అశ్వః శ్రీవృక్షకీ|| శ్లో|| వక్షోభవావర్తచతుష్టయస్య కంఠే థవేద్యస్య తురో చమానః | శ్రీవృక్షకీ నామ హయస్య భర్తుస్సత్పుత్రపౌత్రార్థవివృద్ధయే స్యాదితి లక్షణాత్|| ని|| శ్రీవృక్షకీ పక్షసి చేద్రోమావర్తో ముఖేపి చేత్ వై జయంతీ- దంతాళ్యేవ దంతాళికా ముఖరజ్జుః|| ని|| ముఖరజ్జుస్తు దంతాళీ వైజయంతీ- తస్యాః- ధరణే గ్రహణే- నిశ్చలం స్థిరం- పాణియుగ్మం యస్య తం- పాణిభ్యాం దృఢగృహీతహయవల్గమిత్యర్థః- వల్లభపాలం ఉత్తమాశ్వపాలం|| ని|| వల్లభో దయితేధ్యక్షే కులీనాశ్వేపి కస్యచిత్ ఇతి విశ్వః - స్తోకేన నాక్రమత వల్గాగ్రహణదార్ఢ్యాత్ స్తోకేనాపి నాక్రమత- ఆక్రమితుమశక్తోభూదిత్యర్థః- ఇహ శ్లథయితుం క్షణమక్షమతాంగనానద్వంద్వదుఃఖమిహ కించిదిత్యాదివదప్యర్థస్య సామర్థ్యలభ్యత్వాదపిరప్రయోగః- అన్యథా స్తోకేన నాక్రమత- కింతు- భూయ ఏవేతి వ్యాఖ్యానే నిశ్చలపాణియుగ్మత్వాదివిశేషణావగత వాహకౌశలప్రకాశన తాత్పర్యభంగప్రసంగాత్ || * || కరణే చ స్తోకేతి తృతీయా|| * || అసత్వ సర్గార్థ్వైతవికల్పాదాత్మనేపదం- ఉపమాలంకారః|| ... *

౫౭|| రేజఇతి|| స్నపనేనాభిషేచనేన - సాంద్రతరార్ద్రమూర్తిః- అనిమిషదృష్టిభిః విస్మయాదనిమిషాక్షైః- జనైః దేవైరివ- తాదృశైరీక్ష్యమాణః- శ్రియశ్శోభాయాః-

న్నిధానరమణీయతరోఽశ్వ ఉచ్చైరుచ్చైశ్శ్రవా జలనిధేరివ జాతమాత్రః ॥౫౮॥ అశ్రావిభూమిపతిభిః క్షణవీతనిద్రై రశ్మిః పురోహరితకంముదమాదధానః। గ్రీవాగ్రలోలకలకింకిణికానినాదమిశ్రం దధద్ధసనబుర్బురశబ్దమశ్వః ॥౫౯॥ ఉత్ఖాయదర్పచలితేనసహైవరజ్వాకీలంప్రయత్నపరమానవదుర్గ్రహేణ। ఆకుల్యకారికటకస్తురగేణతూర్ణమశ్వేతివిద్రుతమనుద్రవతాన్యమశ్వం ॥౬౦॥ అవ్యాకులప్రకృతముత్తరధేయకర్మ ధారాఃప్రసాధయితుమవ్యతికీర్ణరూపాః। సిద్ధంముఖేనవసువీ

ద్రీదివ్యాశ్చ - సన్నిధానేనరమణీయతరః॥ శ్లో॥ తత్రసన్నిహితాలక్ష్మీస్సంతియత్రోత్తమాహయాఇత్యాగమాదితిభావః- ఉచ్చైరున్నతః- అశ్వః- జలనిధేస్సముద్రాత్ - జాతఏవజాతమాత్రఃసద్యోజాతఇత్యర్థః - అన్యథోక్తసాధర్మ్యాసంభవాదితిభావః॥ని॥మాత్రంకార్త్స్న్యేవధారణఇత్యమరః - ఉచ్చైరున్నతంశ్రవఃకీర్తిఃఉన్నతేశ్రవసీకర్ణౌవా- యస్యసఉచ్చైశ్శ్రవాః- శక్రాశ్వఇవరేజే- ఉపమాలంకారః॥ ... *

౫౯॥ అశ్రావీతి॥ పురోగ్రేహరితకంహరితతృణమశ్నన్ - అతఏవ గ్రీవాగ్రేలోలాఃకలాశ్చయాఃకింకిణికాఃక్షుద్రఘంటికాః- తాసాం - నినాదేనమిశ్రందశనానాం - బుర్బురశబ్దంబుర్బురధ్వనిం - దధత్-అతఏవముదంఆదధానఃఉత్పాదయన్ అశ్వః- జాతావేకవచనం- క్షణేనవీతనిద్రైః॥ శ్లో॥ అల్పనిద్రోల్పభుగ్వాగ్మీమితభాష్యనసూయకః భాగ్యలక్షణాదితిభావః- భూమిపతిభిఃఅశ్రావిశ్రుతః- అశ్వస్యశబ్దోశ్రావీత్యర్థః- వీణాశ్రూయంతేభైర్యశ్శ్రూయంతఇత్యాదివచ్ఛబ్దధర్మఃశబ్దైషూపచర్యత్వే స్వభావోక్తిః॥ *

౬౦॥ ఉత్ఖాయేతి॥ దర్పాచ్చలితేన- అతఏవరజ్వాపాశేనసహైవ- కీలంశంకుం ని॥శంకావపిద్వయోఃకీలఇత్యమరః - ఉత్ఖాయ ఉత్పాట్య - తూర్ణం - విద్రుతంధావంతం- అన్యమశ్వం- అశ్వేత్యనుద్రవతాఒడబేతిభ్రాంత్యానుధావతా - ప్రయత్నపరైఃగృహీతుంప్రయత్నమానైరపి-మానవైర్మనుష్యైర్దుర్గ్రహేణతురగేణ-కటకశ్శిబిరంఆకుల్యకారిఆకులీకృతః- ఆకులశబ్దాదభూతతద్భావేచ్వి ॥ * ॥ అస్యచ్వావితికారః- కరోతేఃకర్మణిలుఙ్చిణ్లోలుగితితశబ్దస్యలుక్॥ ... ... *

౬౧॥ అవ్యాకులమితి॥ వల్గాముఖరజ్జుః- సాజ్యోష్ట్యాదిభేదేనచతుర్దశవిధా- దుక్తంహయలీలావత్యాం॥ శ్లో ॥ ఉత్క్షిప్తాశిథిలాశఖోత్తరవతీమందాచపైశాయసీపిత్తైకరాఖర్వకంధరసమోత్క్రాంతావిభక్తాతథా। అతస్త్విష్టతలోర్ధ్వలేశికాతథావ్యాసూథగోకర్ణికేవాహనానాంకథితాశ్చతుర్దశవిధావల్గాప్రభేదాఅమీఇతి - తల్లక్షణానితుతత్రైవద్రష్టవ్యాని- విస్తరభయాన్నలిఖ్యంతే- తస్యాఃవిభాగోవివిధప్రయోగః- తత్రకుశలఃవల్గావిభాగకుశలః- షడ్విధప్రేరణాభిజ్ఞఇత్యర్థః- వల్గాగ్రహణస్యరాగాద్యుపలక్షకత్వాత్- యథాహభోజరాజః॥ శ్లో ॥ వాహనానాంపతివాహనానాంషడ్విధంప్రేరణంవి

ధిషు కశ్చిదశ్వం వల్గావిభాగకుశలో గమయాంబభూవ||౬౧|| ముక్తాస్తృ
ణాని పరితః కటకం చరంతస్త్రుట్యద్వితానతనికావ్యతిషంగభాజః| సస్రు
స్సరోషపరిచారకవార్యమాణా దామాంచనస్ఖలితలోలపదం తురం

దుః| రాగః ప్లాకశాపాష్ణిప్రతోదరపభేదతఇతి - కశ్చిత్కశ్చన వాహకః - అవాహ్యకురిమ
స్యాగ్రం అత్రిస్తుమితియావత్ - ప్రకర్షేణకృతం ప్రకృతం - సజ్జితమిత్యర్థః - ముఖేముఖ
కిర్వ-శి - సిద్ధంసిద్ధిమంతం - అశ్వం చతుష్కాఖ్యగతివిశేషముఖసంస్థానవిశేషాదివిశేష
ణవిశిష్టం అశ్వమిత్యర్థః - తదుక్తం రేవంతోత్తరే|| శ్లో|| సృక్కాధరోష్ఠసితఫేనలవా
భిరామం పూత్కారవాయుపదమున్నతకంధరాగ్రం| సత్వోపకుంచితముఖం నవరోమ
సాక్ష్యమశ్వం చతుష్కసమయే ముఖసిద్ధమాహురితి - ఉత్తరధేయకర్మణా యుద్ధాద్యుత్త
రకాలేధేయం విధేయం ప్రయోజ్యం యత్కర్మ క్రియా - తద్యోగ్యం పాణ ఇత్యర్థః - అవ్యతి
కీర్ణరూపాః అసంకీర్ణరూపాః - ధారాః గతిభేదాః|| శ్లో|| అశ్వానాం తు గతిర్ధారా విభిన్నా
సా చ పంచధా|| ని|| ఆస్కందితం ధౌరితకం రేచితం వల్గితం ప్లుతం | గతయోమూః పంచ
ధారా ఇత్యమరః - అశ్వశాస్త్రే తు సంజ్ఞాంతరేణోక్తా|| శ్లో|| గతిః పురా చతుష్కా చత
ద్వన్యధ్యజవాపరా| పూర్ణవేగా తథా చాన్యా పంచధారాః ప్రకీర్తితాః | ఏకైకా త్రివి
ధా భావాహయశిక్షావిధౌ మతాః | లఘ్వీ మధ్యా తథా దీర్ఘా జ్ఞాత్వైతా యోజయేత్క్ర
మాదితి - తథా చ పంచదశవిధా భవంతి - తాః పంచదశవిధధారాః - ప్రసాధయితుం ప్ర
చేతుం - సర్వాసు వీథిషు సంచారస్థానేషు - గమయాంబభూవ - వీథయో నామాశ్వానాం ధా
రాదాధ్యాత్యాః పరిమితాః ప్రచారదేశాః - తాశ్చ త్రిస్రఇత్యేకేన వేద్యాన్యే - తత్రోక్త
రపతు మాత్రిత్యక వినానవస్విత్యుక్తం - యథాహ భోజరాజః|| శ్లో || వీథ్యస్తిస్రోధరా
ణాం లఘ్వీ మధ్యోత్తమాః క్రమాత్ | తాసాం స్యాద్ధనుషాం మానమాశీతిర్నవతిశ్శతం| త్రే
త్స మధ్యోత్తమానాం తు వాజినాం వీథికాస్స్మృతాః| సవాన్యాః కథితా వీథ్యా దుష్టానాం
క్రమణక్రమే| అన్యేషామసర్వత్రగతేదాధ్యాత్తమీరితాః|| సమోన్నతా సా విషమాం
బుకీర్ణాదుద్ధానతా గ్రాతృణవీరుదాధ్యా| స్థాణుప్రకీర్ణోపలసంప్రకీర్ణా పార్శ్వే స్న
తోక్తా స్వపథే తవీథ్యః|| సర్వవీథిషు యో వాజీ దృఢశిక్షామశంకితః| తేన రాజా రణే నిత్యం
మృగయాయాముదం ప్రజేదితి - అన్నే తూరశ్చాల్యాదయో గతివిశేషా వీథయ ఇత్యా
హుః|| శ్లో|| ఉరశ్చాలీ శిరశ్చాలీ పృథులో బధ్యమానకః - ఆలీఢశ్శోభనై రంగైః ప్రత్యాలీఢ
స్తథాపరః| ఉపథేనవ ఉక్తం చ పాదచారీ చ సర్వగః| నిర్దిష్టా వీథయస్త్వేతా ఇతి || *

౬౧|| ముక్తా ఇతి|| ముక్తాః విహారార్థముత్సృష్టాః - అత ఏవ - కటకం శిబిరం పరితః||
* || అభితః పరిత ఇత్యాదినా ద్వితీయా - తృణాని చరంతో భక్షయంతః త్రుట్యంతీ ముఖ
దురాసు - వితానతనికాసు పటమంటపరజ్జుషు - వ్యతిషంగం సంగం భజంతీతి తథోక్తాః
అత ఏవ - సరోషైః - పంచారకైః కింకరైః - వార్యమాణాః తురంగాః - దామాంచనాని
పాదపాశాః|| * || దామాంచన పాదపాశ ఇ.. వైజయంతీ - దూష్యస్ఖలితాబంధనశంకత

గాః॥౬౨॥ ఉత్తీర్ణభారలఘునాప్యలఘూలపౌఘసౌహిత్యనిస్స్పృహతరేణ తరోరధస్తాత్। రోమంథమంథరచలద్గురుసాస్నమాసాంచక్రే నిమీలదలసేక్షణమౌక్షకేణ॥౬౩॥ మృత్పిండశేఖరితకోటిభిరర్ధచంద్రం శృంగైశ్శిఖాగ్రగతలక్ష్మమలం హసద్భిః। ఉచ్ఛృంగితాన్యవృషభాస్సరితాం నదంతో రోధాంసి ధీరమపచస్కరిరే మహోక్షాః॥౬౪॥ మేదస్వినస్సరభసోపగతాచ భీకాన్ భఙ్క్త్వాపరాననడుహో ముహురాహ

ఇతి కేచిత్- తేషుస్థలితేనస్థలసేన - లోలానిపదానియస్మిన్ కర్మణితద్యథాతథా - సస్నిః అవసస్నిః॥ ... ... *

౬౨॥ ఉత్తీర్ణేతి॥ ఉత్తీర్ణభారః అవరోపితభారః అత ఏవ- లఘు- తేనతథోక్తేన- తథాప్యలఘునా ఉలపానాం బల్బజతృణానాం- ఓఘేన- యత్సౌహిత్యం తృప్తిః॥ ని॥ పర్యాప్తముపసంపన్నం తృప్తిస్సౌహిత్యముచ్యత ఇతి హలాయుధః - తేన నిస్స్పృహతరేణ అత్యంతదుస్స్పృహేన బాహ్యాభారావతారేఽపి- అంతరతిభోజనాద్గురూభవతేత్యర్థః - సహేర్నిష్పూర్వాత్పచాద్యజంతాత్తరప్రత్యయః॥ ని॥ ఉలపా బల్బజాః ప్రోక్తా ఇతి వైజయంతీ- ఔక్షకేణ ఉక్ష్ణాం సమూహేన॥ *॥ గోత్రోక్షేత్యాదినా ఉఞ్ప్రత్యయః- తరోరధస్తాత్తరుతలే- రోమంథః పశూనాం చర్వితచర్వణం- తేన మంథరం మందం- చలంత్యః - గుర్వ్యః- సాస్నాః గళకంబళాః - యస్మిన్ కర్మణితద్యథాతథా॥ ని॥ సాస్నాతుగళకంబళ ఇత్యమరః- కించనిమీలంతి ముకుళీభవంతి- అలసాని చ ఈక్షణాని యస్మిన్ కర్మణి తద్యథాతథా ఆసాంచక్రే ఆసితం - ఆస ఉపవేశనే భావే లిట్॥ *॥ దయాయాసశ్చేత్యామ్ప్రత్యయః॥ *॥ కృఞ్చానుప్రయుజ్యతే లిటీతి కృఞోఽనుప్రయోగః - ఇత్రః స్వభావోక్తిరలంకారః॥ ... ... *

౬౩॥ మృత్పిండేతి॥ మృత్పిండైః వప్రక్రీడాలగ్నమృత్పిండైః- శేఖరితాః సంజాతశేఖరాః కోటయః అగ్రాణి యేషాం తైః- అత ఏవ - శిఖాగ్రగతముభయకోట్యంతరగతం-లక్ష్మ అలం యస్య సః - ఏవంభూతశ్చేత్తమర్ధచంద్రం హసద్భిరిత్యతిశయోక్తిభేదః తత్సూక్తం- అభూతోపమేతి మతాంతరం- శృంగైర్విషాణైః- ఉచ్ఛృంగితాః ఉత్పాటితశృంగాః కృతాః- అన్యవృషభాః ప్రతివృషభా యైస్తే- అత ఏవ- ధీరం గంభీరం-నదంతో గర్జంతః- మహాంతః ఉక్షాణో మహోక్షాః॥ *॥ అచతురేత్యాదినా నిపాతనాత్సాధుః- సరితాం రోధాంసి- అపచస్కరిరే ఆలిలిఖుః- హింసార్థాదిత్యర్థః- అపపూర్వాత్కిరతేః కర్తరి లిట్॥ వా॥ కిరతే హర్షజీవికాకులాయకరణేష్వితి వక్తవ్యమిత్యాత్మనేపదం॥ *॥ ఋచ్ఛత్యౄతామితి గుణః॥ *॥ అపాచ్చతుష్పాచ్ఛకునిష్వాలేఖన ఇతి సుడాగమః॥ *॥

౬౪॥ మేదస్విన ఇతి॥ ఊర్జః బలమస్యాస్తీతి ఊర్జస్వలః తేన బలినా॥ *॥ జ్యోత్స్నాతమిస్రేత్యాదినా నిపాతః- ఉక్ష్ణా వృషభేణ - మేదస్వినో మాంసలాః॥ *॥ అ

వేన। ఊర్జస్వలేనసురభిరనునిస్సపత్నం జగ్మే యుయోద్ధురవిశాలవిషాణముక్షా ॥౬౫॥ బిభ్రాణమాయతిమతీమవృథాం శిరోధిం ప్రత్యగ్రతామతిరసామధికం దధంతి। లోలోష్ఠముష్ట్రకము(ద)గ్రముఖాంతరాలా ఉష్ట్రం లిహానిలిలిహే నవపల్లవాని॥౬౬॥ సార్థం కథంచిదుచితైః పిచుమందపత్రై రాస్యాంతరాళగతమామ్రదళం మ్రదీయః । దాశేరకస్సపది సంవళితం నిషాదైర్విప్రం పురా పతగరాడివ నిర్జగార ॥౬౭॥ స్పష్టం బహిస్స్థితవతే

స్మైయామేథాస్సజో(వి)నిరితిసిః- ఆతపవ- సరభసంసత్వరం - ఉపగతాః అభిముఖా యంత ఇత్యభిశాః కాముకాః॥ ని॥ కమ్రః కామయితాభీకఇత్యమరః॥ *॥ అనుశా భీకాభీకః కమితేతిసపాతః- పరాః అనడుహో బలీవర్దాః- ముహుః అహావేనయుద్ధా న- భజ్ఞాన్నిజిత్య- జయేన- ఉద్ధురేనిర్భరే॥ *॥ యుద్ధ్వారితాభ్యతినా సమాసాంతః॥ విశాలేచవిషాణేయస్మిన్ కర్మణితద్యథాతథా - నిస్సపత్నమప్రతిపక్షం - సురభీరను గవాం పృష్ఠతః॥ *॥ కర్మప్రవచనీయయుక్తే ద్వితీయా- జగ్మే గతం- గమేర్భావేలిట్॥

౬౫॥ బిభ్రాణమితి ॥ ఆయతిమతీం దైర్ఘ్యవతీం- నచవృథా దైర్ఘ్యమిత్యాహ - అవృథామితి- అవృథాం ఉచ్చతరపల్లవగ్రహణాత్సఫలామిత్యర్థః - శిరోధీయతేస్యామితి శిరోధిం గ్రీవాం॥ ని ॥ శిరోధిః కంధరేత్యపీత్యమరః ॥ * ॥ కర్మణ్యధికరణేచేతికిప్రత్యయః- బిభ్రాణం దధానం - ఉదగ్రముల(ప్రం)పల్లవగ్రహణార్థమూర్ధ్వీకృతతుండం - ఔష్ట్రకముష్ట్రసమూహః- గోత్రోక్షేత్యాదినా ఉష్ట్రశబ్దాద్వుఞ్ప్రత్యయః-అతిశయితో రసఆస్వాదోయస్యాస్తామతిరసాం- ప్రత్యగ్రతాం నూతనతాం-దధంతిదధతివా॥ *॥ నప్పుంసకస్యేతివైకల్పికోనుమాగమః- అభ్రంలిహంతీత్యభ్రంలిహాని - ఉచ్చతరాణి॥ *॥ వహాభ్రేలిహ ఇతిఖశ్ప్రత్యయః॥ *॥ అరుర్ద్విషదిత్యాదినా సుమాగమః - తరూణాం-నవపల్లవాని॥ ని॥ పల్లవోస్త్రీకిసలయమిత్యమరః - లోలోష్ఠం యథాతథా॥ *॥ ఓత్వోష్ఠయోస్సమాసేవేతి పరరూపం- అధికం లిలిహే ఆస్వాదయామాస- జఘాసేత్యర్థః-లిహ ఆస్వాదనే॥　　...　　※

౬౬॥ సార్థమితి॥ ఉచితైరభ్యస్తైః॥ ని॥ అభ్యస్తేప్యుచితం న్యాయ్యమితియాదవః - పిచుమందపత్రైర్నింబదళైః సార్థం॥ ని॥ పిచుమందస్తునింబోథేత్యమరః- కథంచిత్ప్రమాదాత్ ఆస్యాంతరాళగతం ముఖాంతస్స్థితం- మ్రదీయః మృదుతరం - ఆమ్రదళం చూతపల్లవం- దాశేరకః ఉష్ట్రః- శబరానిషాదైః సంవళితం మ్లేచ్ఛైస్సంవృతం - కథంచిద్విమిశ్రమిత్యర్థః- విప్రం పతగరాడ్గరుత్మానివ-సపది- నిర్జగార ఉద్గీర్ణవాన్- పురా కిలకుతశ్చిత్కారణాత్ మ్లేచ్ఛభక్షణేతైస్సహాంతః ప్రవిశ్య గళం దహంతం విప్రం గరుడ ఉజ్జగారేతి పౌరాణికీ కథాత్రానుసంధేయా॥　　...　　※

౬౭॥ స్పష్టమితి॥ బహిస్స్థితవతేపిఅనుజీవిజనాయ - రాజావసరకాంక్షిణే ఇతిభావః- రాజ్ఞాం- తేషాం విశేషం తత్తత్కాలోచితచరిత్రవిశేషం స్పష్టం నివేదయంతః- త

పినివేనయంతశ్చేష్టావిశేషమనుజీవిజనాయరాజ్ఞాం । వైతాళికాస్స్ఫుటపద ప్రకటార్థమచ్చైర్భోగావళీఃకలగిరోవసరేషు పేఠుః ॥౬౭॥
ఉన్నమ్రతామ్రపటమంటపమండితం తదానీలనాగకులసంకుల మాబభాసే। సంధ్యాంశుభిన్నఘనకర్బురితాంతరిక్షలక్ష్మీవిడంబిశిబిరంశివకీర్తనస్యకి ॥౬౮॥ ధరస్యోద్ధర్తాసిత్వమితినను సర్వత్ర జగతిప్రతీతస్తత్కింమామతిభరమధః ప్రాపిపయిషుః। ఉపాలబ్ధేవోచ్చైర్గిరిపతిరితి శ్రీపతిమసౌబలాక్రాంతః క్రీడద్ద్విరదమథితోర్వీరుహరవైః॥ *

ఇతి శ్రీమాఘకృతౌ - శిశుపాలవధే - మహాకావ్యే
పంచమస్సర్గః.

ద్వ్యంజకప్రబంధపాఠై రితిభావః- కలగిరోమధురవాచః- వైతాళికాఃమంగళపాఠకాః అవసరేషుత త్తద్వేళాసు- స్ఫుటైఃప్రసిద్ధైఃపదైః - ప్రకట ప్రకాశః- అర్థోభిధేయః యస్మిన్కర్మణితద్యథాతథాఉచ్చైస్తారం- భోగావళీః ప్రబంధవిశేషాన్ - పేఠుఃప రంతిస్మ॥ *॥ అత ఏకహల్మధ్యేవాదేశాదేలింటీత్యేత్వాభ్యాసలోపౌ॥ ... *
౬౮॥ ఉన్నమ్రేతి॥ ఉన్నమైరున్నతైః - తామ్రైర్ధాతురక్తైః - పటమంటపైః - దూష్యైః- మండితం- ఆసమంతాత్- నీలైఃనాగకులైఃగజసంఘైః సంకులం- అతఏవసంధ్యాంశుభిన్నైఃసంధ్యారాగసంభిన్నైఃఘనైర్మేఘైః-కర్బురితస్యచిత్రీకృతస్య-అంతరిక్షస్య- లక్ష్మీంవిడంబయత్యనుకరోతీతితథోక్తం-శివకీర్తనస్యమంగళకీర్తనస్యశ్రీకృష్ణస్య- తచ్ఛిబిరంకటకంఆబభాసే- మనోహరమభూదిత్యర్థః- ఉపమాలంకారః॥ *
౬౯॥ ధరస్యేతి॥ బలైస్సైన్యైః- ఆక్రాంతః- అసౌగిరిపతిఃరైవతకః- క్రీడద్భిర్విహరమాణైః- ద్విరదైఃమథితానాంభగ్నానాం- ఉర్వీరుహాణాంవృక్షాణాం- రవైశ్శబ్దైః నిమిత్తైఃశ్రీపతింహరిం- నన్వంగత్వం- ధరస్యపర్వతస్య- ఉద్ధర్తాఉద్ధారకః- అసి- ఇతిసర్వత్రజగతి- ప్రతీతఃప్రసిద్ధః- గోవర్ధనోద్ధరణాదితిభావః- తత్తర్హి-కింకిమర్థం- అతిభరమతిభారవంతం - మాంఅధఃప్రాపయిషుః ప్రాపయితుమిచ్ఛురసి ప్రాపయతేస్సన్నంతాదుప్రత్యయః- ఇత్యుచ్చైఃఉపాలబ్ధైవఆకుష్టఇవేత్యుత్ప్రేక్షా- ఉపాజ్పూర్వాల్లభేర్లుక్॥ *॥ ఏకాచఉపదేశేనుదాత్తాదితీట్ప్రతిషేధః ॥ *॥ ఝషస్తథోర్ధోధ ఇతితకారస్యధకారః- శిఖరిణీవృత్తమేతత్ ॥ శ్లో ॥ రసైరుద్రైశ్ఛిన్నాయమనసభలాగశ్శిఖరిణీతిలక్షణాత్॥ ... ... *

ఇతి శ్రీపదవాక్యప్రమాణపారావారపారీణమహోపాధ్యాయ
కోలచలమల్లినాథసూరివిరచితాయాం - మాఘవ్యాఖ్యా
యాంసర్వంకషాఖ్యాయాం- పంచమస్సర్గః.

షష్ఠసర్గ ప్రారంభః.

౧॥అథరిరంసుమముంయుగపద్గిరౌకృతయథాస్వతరుప్రసవశ్రియా। ఋతుగణేననిషేవితుమాదధేభువిపదంవిపదంతకృతంసతాం॥౨॥నవప లాశపలాశవనంపురస్స్ఫుటపరాగపరాగతపంకజ । మృదులతాంతల తాంతమలోకయత్ససురభింసురభింసుమనోభరైః॥౩॥ విలులితాలకసం

౧॥ అథఋతువర్ణనంప్రస్తౌతి ॥ అథేతి ॥ అథసేనానివేశానంతరం- గిరౌరైవతకే- రిరంసుంరంతుమిచ్ఛుం- రమేస్సన్నంతాదుప్రత్యయః- ఏతేనఋతుగణప్రవృత్తేఃప్రభు చిత్తవృత్తిజ్ఞానపూర్వకత్వముక్తం- సతాంసాధూనాం- విపదంతకృతంవిపదామంతం కరోతీతివిపదంతకృత్- క్విపితుగాగమః- తంనిపదంతకృతం- సేవ్యమితిభావః- అముం హరిం- నిషేవితుం- స్వతరూన్స్వకీయవృక్షాన్- అనతిక్రమ్యయథాస్వతరు- యథా ర్థేవ్యయీభావః- యథాస్వతరుప్రసవశ్రీఃపుష్పఫలసంపత్తిః - యథాస్వతరు ప్రసవశ్రీః॥ ని॥ ప్రసవస్తుఫలేపుష్పఇత్యమరః- శాకపార్థివాదిషుప్రష్టవ్యం.సాకృతాయే నతేన - కృతయథాస్వతరుప్రసవశ్రియా - యథాస్వతరుకృతప్రసవశ్రియేత్యర్థః - ఋతుగణేన- యుగపత్-భువి పదం-ఆదధే,నిపాతం-యుగపదృతుగణఃప్రాదురభూది త్యర్థః- నహ్యవసరంసేవకాఃక్షిపంతీ-భావః- అత్రసర్గేసర్వత్రయమకం- శబ్దాలం కారః- తల్లక్షణంతూక్తం.తుర్థసర్గే- అథాలంకారస్తుయథాసంభవమూహ్యః- అ స్మిన్సర్గేద్రుతవిలంబితవృత్తం॥ శ్లో॥ ద్రుతవిలంబితమాహనభౌభరావితిలక్షణాత్॥ *

౨॥ అథలోకేవేదేచప్రాథమ్యవ్యవహారాద్వసంతమాదౌవర్ణయతి॥ నవేతి ॥ సహ రిః- పురోగ్రే- ప్రథమంవా- నవపలాశానినూతనపత్రాణి - పలాశవనానికింశుకవనాని యస్మింస్తంనవపలాశపలాశవనం - బహువ్రీహిపూర్వపదోబహువ్రీహిః॥ ని॥ పలాశః కింశుకేపత్రేపలాశఇతివిశ్వః- స్ఫుటానివికచాని- పరాగైఃరజోభిః - పరాగతానివ్యా ప్తాని- పంకజానియస్మింస్తం- స్ఫుటపరాగపరాగతపంకజం- మృదులాఃకోమలాః - అ తఏవతాంతాః - ఆతపసమయేకించిత్ల్గానాః - లతాంతాఃపల్లవాఃయస్మింస్తం - మృ దులతాంతలతాంతం- సుమనోభరైఃపుష్పసమృద్ధిభిః సురభింసుగంధిం - సురభిం వసంతః అలోకయత్ అపశ్యత్॥ ని॥ సురభిశ్చంపకేస్వర్ణేజాతీఫలవసంతయోః॥ సుగం ధౌచమనోజ్ఞేచ- దేవధేనౌచవాచ్యవదితివిశ్వః - ఇహప్రతిపాదంప్రథమాక్షరద్వయాత్ప రతోక్షరత్రయావృత్తిరూపయమకప్రక్రమాచ్చతుష్పాదేపితదేకంయమకం- ఏకస్మాద న్యపరమితిసజాతీయసంసృష్టిః॥ ... ... *

౩॥ విలులితేతి॥ విలులితాలకసంహతిఃవిఘూతఃచికురనికరఃయేనసః - మృగదృశాం లలాటజంశ్రమవారిస్వేదం- అమృశన్ పరిమృజన్- మందఇతిభావః - సరసాంకాసా రాణాం- తనుతరంగతతిః- దళంతివికసంతి - కువలయానియస్మిన్కమలినీతద్వ్యధాత

హాతిరామృతశాక్షమృగదృశాంశ్రమవారిలలాటజం । తనుతరంగతతీస్సరసాం దళత్కువలయంవలయన్మరుదావవౌ ॥౪॥ తులయతిస్మవిలోచనతారకాఃకురవకస్తబకవ్యతిషంగిణి । గుణవదాశ్రయలబ్ధగుణోదయేమలినమాఽలినిమాధవయోషితాం ॥౫॥ స్ఫుటమివోజ్జ్వలకాంచనకాంతిభిర్యుతమశోకమశోభతచంపకైః । విరహిణాంహృదయస్యభిదాభృతఃకపిశితంపిశితంమదనాగ్నినా ॥౬॥ స్మరహుతాశనముర్మురచూర్ణతాందధురివామ్రవణస్యరజఃకణాః । నిపతితాఃపరితఃపథికవ్రజానుపరితేపరితేపురతోభృశం॥ ౭॥ రతిపతిప్రహితేవకృతక్రుధఃప్రియతమేషువధూ

ఖా- వలయన్ చలయన్ శతలక్షతి భావః - మరుత్ వసంతవాయుః ఆవవౌ వాతిస్మ॥ ❋

౪॥ తులయతీతి॥ కురవకస్తబకైర్వ్యతిషంగిణి లగ్నే - అతఏవ - గుణవతః శుక్లగుణాఢ్యస్య - కురవకస్తబకస్య - ఆశ్రయేణ లబ్ధః గుణోదయో నిజనీలగుణోత్కర్షో యస్య తస్మిన్ - ధవళే - నీలస్ఫురణాదితి భావః - అళినిభృంగే - మలినస్యభావో మలినిమా - మాధవయోషితాం వసంతవధూనాం - విలోచనానాం - తారకాః॥ ని॥ తారకాక్ష్ణః కనీనికేత్యమరః - తులయతిస్మ నమీకార - తద్వద్బభావిత్యర్థః - తులాశబ్దాత్సాదృశ్యపర్యాయాత్తత్కరోతీతిణ్యంతాత్॥ ❋॥ లట్ స్మే - భూతే లట్ - ఉపమాలంకారః॥ ... ❋

౫॥ స్ఫుటమితి ॥ ఉజ్జ్వలకాంచనకాంతిభిః శుద్ధసువర్ణప్రభైః - చంపకైః యుతం - ప్రసూనమధ్యాగతమిత్యర్థః - స్ఫుటం వికచం - అశోకం అశోకపుష్పం భిదాభేదః ॥ ❋॥ షిద్భిదాదిభ్యోఙ్ - తాం బిభర్తీతి తస్య - భిదాభృతః భిన్నస్య విరహిణాం - హృదయస్య హృదయపిండస్య సంబంధి - మదనాగ్నినా - కపిశితం కపిశీకృతం పిశితం మాంసమివ - అశోభతేత్యుత్ప్రేక్షా॥ .. .. ❋

౬॥ స్మరేతి॥ ఆమ్రవణస్య ఆమ్రవనస్య॥ ని॥ ఆమ్రశ్చూతో రసాలోఽసావిత్యమరః॥ ❋॥ ప్రనిరంతశ్శరేక్ష్వాదినా వననకారస్య ణత్వం - రజఃకణాః పరాగచూర్ణాః స్మరహుతాశనః కామాగ్నిః - స ఏవ - ముర్మురః తుషాగ్నిః ॥ ని ॥ ముర్మురస్తు తుషానల ఇతి వైజయంతీ - తస్య చూర్ణతాం దధురివేత్యుత్ప్రేక్షా - అతో ముర్మురచూర్ణత్వాదేవ - పరితః ఉపరి నిపతితాః - తే రజఃకణాః పంథానం గచ్ఛంతీతి పథికాః ॥ ❋ ॥ పథః ష్కన్నితి తస్వప్రత్యయః - తేషాం వ్రజాన్ - భృశం - పరితేపుః పరితాపయామాసుః - అతో ముర్మురచూర్ణతోత్ప్రేక్షణమితి భావః॥ ... ... ❋

౭॥ రతిపతీతి॥ ప్రియతమేషు విషయేషు - కృతక్రుధః కృతరుషః ॥ ని॥ ప్రతిఘారుట్క్రుధౌ స్త్రియామిత్యమరః - వధూః అనునాయకాః కుపితాః స్త్రీః రమణేష్వం సీ అనునేతుం శీలాః అనునయనసమర్థాః ఇత్యర్థః ॥ ❋ ॥ తుమున్ణ్వులౌ క్రియాయాం క్రియార్థాయామితి భవిష్యదర్థే ణ్వుల్ప్రత్యయః ॥ ❋ ॥ అకేనోర్భవిష్యదాధమర్ణ్యయోరితి షష్ఠీప్రతి

రనునాయికా । వకుళపుష్పరసాసవపేశలధ్వనిరగాన్నిరగాన్మధుపావళిః ॥ ౮ ॥ ప్రియసఖీసదృశం ప్రతిబోధితాః కిముపకామ్యగిరా పరపుష్టయా । ప్రియతమాయ వపుర్గురుమత్సరచ్ఛిదురయాఽదురయాచితమంగనాః ॥ ౯ ॥ మధుకరైరపవాదకరైరివస్మృతిభువః పథికా హరిణా ఇవ । కలతయా వచసః పరివాదినీస్వరజితా వశమాయయుః ॥ ౧౦ ॥ సమభిసృత్య రసాదవలంబితః ప్రమదయా కుసుమావచిచీషయా । అవినమన్నరరాజవృథోచ్ఛ్రితై

షు ధాద్ద్వితీయా- రతిపతినా కామేన- ప్రహితా ప్రేషితేవ - తద్ధ్వానిశ్రవణానంతరమే వతాసాంకోపత్యాగదర్శనాదియముత్ప్రేక్షా-వకుళపుష్పాణాం-రసో మకరందః- స ఏ వాసవః- తేన తత్పానేన- పేశలధ్వనిః మధురస్వనా- మధుపావళిః-నగచ్ఛతీత్యగః-తస్మా త్ అగాత్ వృక్షాత్- నిరగాత్ నిర్గతా॥ *॥ ఇణో గా లుజీతి గాదేశః॥ ... *

౯॥ ప్రియసఖీతి॥ గురో మహతః- మత్సరస్య ద్వేషస్య - ఛిదురయా ఛేత్ర్యా॥ *॥ విదిభిదిచ్ఛిదేః కురచ్ - కామ్యగిరా గ్రాహ్యవాచా - పరపుష్టయా కోకిలయా ప్రియస ఖ్యా సదృశం యథా తథా- కిమపరైః- దుర్బోధం- రహస్యం హితం- ప్రతిబోధితా ఉపది ష్టాః అంగనాః- ప్రియతమాయ అయాచితమప్రార్థితమేవ - వపుర్నిజాంగం అదుః అ ర్పయామాసుః- దదాతేర్లుజ్॥ *॥ గాతిస్థేత్యాదినా సిచో లుక్ - కోకిలకూజితశ్రవణా నంతరమేవ అంగార్పణాదౌత్సుక్యహేతు కాద్యనంతరన్యాయేన తయా కిమపి బోధితే త్యుత్ప్రేక్షా॥ ... ... *

౧౦॥ మధుకరైరితి॥ మధుకరైః కర్తృభిః - అపవాదం మృగవంచనార్థం ఘంటాదికు త్సితవాద్యం కుర్వంతీత్యపవాదకరాః వ్యాధాః - తైరివ పథికాః హరిణా ఇవ - పరివాదినీ స్వరజితా వీణావిశేషధ్వనిజయిన్యా॥ ని॥ సప్తభిః పరివాదినీత్యమరః- జేః క్విపి తుక్-వచ సః గీతస్య- కలతయా మాధుర్యేణ కరణేన- రజితాః రంజితాః-ఆకృష్టాస్సంత ఇత్యర్థః- రంజేర్ణ్యంతాత్ కర్మణి క్తః ॥ *॥ రంజేర్ణౌ మృగరమణ ఇత్యుపధానకారలోపః- ఇ హోపమానమృగసాదృశ్యాదౌపచారికం మృగత్వం ఉపమేయేషు పథికేష్వప్యస్తీత్యవిరో ధః- స్మృతిభువః స్మరస్య- మృగపాతచింతావిషయత్వాన్మృగగ్రహణగర్తదేశస్య చ - వశం ఆయయుః- యథా వ్యాధగానాసక్త్యా గర్తే మృగాః పతంతి తద్వన్మధుకరఝంకారా కృష్టాః పాంథాః స్మరపారవశ్యం భేజురిత్యర్థః- అనేనైవేయముపమా॥ *

౧౧॥ సమభిసృత్యేతి॥ ప్రమదయా కర్త్ర్యా- కుసుమానాం అపచిచీషయా అపచే తుం ఛేత్తుమిచ్ఛయా- రిరంసయేతి చ ధ్వనిః - చినోతేస్సన్నంతాదప్రత్యయాదితి స్త్రి యామకారప్రత్యయః॥ *॥ విభాషా చేరితి వికల్పాత్ కుత్వాభావః- రసాద్రాగాత్ - స మభిసృత్య సమాగత్య- అవలంబితః హస్తేన గృహీతః - తథాప్యవినమన్ నమ్రత్వమగచ్ఛన్ అ త ఏవ- వృథా ఉచ్చైః వ్యర్థమున్నతః వనపాదపః - నతు నాగరిక ఇతి భావః - స బుతేత్వ

రన్వితయాన్వితయావనపాదపః ॥ ౧౧॥ ఇదమపాస్యవిరాగిపరాగిణీర
లికదంబకమంబురుహాంతతీః। స్తనభరేణజితస్తబకానమన్నవలతేవలతే
ఽభిముఖంతవ॥ ౧౨ ॥ సురభిణిశ్వసితేదధతస్తృషంనవసుధామధురేచత
వాధరే ।అలమలేరివగంధరసావమూమమనసౌమనసోమనసోముదే ॥
౧౩॥ ఇతిగదంతమనంతరమంగనాభుజయుగోన్నమనోచ్చతరస్తనీ । ప్ర

న్వితా అసత్యా- తయా అన్వితయా- సంభావాన్వితా- తయా- పుంస్త్వేన-నరరాజ॥సి॥
స్యుఃపుమాంసఃపంచజనాఃపురుషాః పురుషానరఇత్యమరః - యఃకాంచలాకరగృహీతో
పినద్రవతిసనపుంసకఏవ- లౌకికస్తుపుంస్త్వవ్యపదేశోమిథ్యైవేతిభావః॥ ... *

౧౧ ॥ అథకశ్చిత్స్వయంగ్రహాశ్లేషసుఖార్థం ప్రియామళిపాతవ్యాజేనభర్త్స
యన్త్రిభిఃకులకేనాహ॥ఇదమితి॥ స్తనభరేణసాధనేన-జితా స్తబకాభ్యాంఆనమంతీ
నవలతాయయాసా- తథోక్తా- తస్యాస్సంబుద్ధిఃహేజిత స్తబకానమన్నవలతే- స్తబకా
నమన్నవలతోపమఇత్యర్థః- అతఏవ- ఇదంవిరాగివిరక్తిమత్- అళికదంబకం - పరా
గిణీఃపరాగవతీరితివిరక్తిహేతూక్తిః- అంబురుహాంతతీఃఅపాస్య- తవఅభిముఖం - వల
తేచలతి- విశేషలతాభ్రమాదితిభావః- తథాభ్రాంతిమదలంకారోవ్యజ్యతే॥ *

౧౨॥ అథాళేస్త్వదభిముఖాగమనేకారణమాహ॥ సురభిణీతి॥ తవసురభిణిశ్వసితే
నిశ్వాసమారుతేనవసుధావన్మధురేంఅధరేచ-తృషంతృష్ణాం - దధతఃదధానస్య-అళే
ర్భ్రమరస్య- మమేవ- అమూఉపలభ్యమానా - సుమనసాంసంబంధినా సౌమనసా- గం
ధరసా సౌరభ్యమాధుర్యే- మనసోంతఃకరణస్యముదే- నాలంనపర్యాప్తా- అతస్త్వదా
స్యరసగంధలోభాదాగచ్ఛతీత్యర్థః॥ *॥ నమస్స్వస్తీత్యాదినాచతుర్థీ- అత్రకాం
తాకర్తృకస్వయంగ్రహాశ్లేషసుఖార్థినః ప్రియస్యతద్భయహేతోః అళేరేవాగమన
హేతుత్వేన - ఆత్మదృష్టాంతేముఖసౌరభరసలోభే సౌమనసగంధరసవైరాగ్యయోర్వ
ర్ణయితుమౌచిత్యాద్యమకానుసారేణ విప్రకృష్టేనాపి మమశబ్దేనైవ ఇవశబ్దస్యాన్వ
యః - వలతేభిముఖంతవ అళిభయాదివసస్వజఇత్యుపక్రమోపసంహారాభ్యామళేః ప్ర
కృతత్వేనోపమేయత్వావగమాత్- అన్యథామమేవమమూఃఇతివేత్యేతద్వైపరీత్యేనతద్వి
రోధాత్ - ఇత్యలమధివల్లభావగమనేన - అత్రోపమానుప్రాసయమకానాంతావద్వి
జాతీయానాంసంసృష్టిస్స్పష్టైవ - తథాయమకానాంచత్రయాణాంచతుర్థపాదా
దావేకస్మాదక్షరాద్ద్వాభ్యాంత్రిభ్యశ్చపరతో క్షరత్రయా వృత్తిలక్షణానాంస్థితత్వా
త్సజాతీయసంసృష్టిశ్చేష్టా॥ ... ... *

౧౩॥ ఇతీతి॥ ఇత్థం- గదంతం- ప్రణయినం- అనంతరంభుజయుగస్య- ఉన్నమ
నేన- ఉచ్చతరావర్తుల్యున్నతా స్తనాయస్యాస్సా॥ *॥ స్వాంగాచ్చోపసర్జనాదసం
యోగోపధాదితిఙీష్- వళిభయావళయఃవిద్యంతేయస్యాస్సాతయావళిమత్యా॥ *॥ తుం

ణాయినంరభసాదుదరశ్రియావలిభయాలిభయాదివ సస్వజే ॥ ౧౩ ॥ వదనసౌరభలోభపరిభ్రమద్భ్రమర సంభ్రమసంభృతశోభయా । చలితయా విదధే కలమేఖలాకలకలోఽలకలోలదృశాన్యయా ॥ ౧౪ ॥ అజగణన్ గణశః ప్రియమగ్రతః ప్రణతమప్యభిమానితయా న యాః । సతి మధావభవన్మదనవ్యథావిధురితా ధురి తాః కుకురస్త్రియః ॥ ౧౫ ॥ కుసుమకార్ముకకార్ముకసంహితద్రుతశిలీముఖఖండితవిగ్రహాః । మరణమప్యపరాః ప్రతిపేదిరే కిము ముహుర్ముముహుర్గతభర్తృకాః ॥ ౧౬ ॥ రురుదిషా వద-

---

దివలిభేభ్య ఇతిభయప్రత్యయః. ఉదరశ్రియా మధ్యశోభయా ఉపలక్షితా- అంగనా- అలిభయాదివ- రభసాత్- సస్వజే ఆలిలింగ- వస్తుతో రాగాదేవేతి భావః- ష్వంజ పరిష్వంగే ఇతి ధాతోః కర్తరి లిట్- నాయికా మధ్యా ॥ శ్లో ॥ లజ్జామన్మథమధ్యస్థా మధ్యోదయం నాయికా మతా ॥ ... ... *

౧౪ ॥ వదనేతి ॥ వదనస్య ముఖస్య- సౌరభే గంధే లోభేన- పరిభ్రమతా - భ్రమరేణ హేతునా- యస్సంభ్రమః- తేన- సంభృతశోభయా సంపాదితశ్రియా- చలితయా అలిభయాత్ప్రస్థితయా- అత ఏవ- అలకైరలకపాతైః- లోలదృశా చంచలాక్ష్యా- అన్యయా స్త్ర్యంతరేణ- కలః - మేఖలాయాః కలకలః కోలాహలః - విదధే విహితః- అలిభయాదపసరంత్యాః కాంచీగుణధ్వనిరజనీత్యర్థః - ఏతేన చకితత్వముక్తం- చకితం భయసంభ్రమః అత్రానుప్రాసయమకయోః సజాతీయశబ్దాలంకారయోః సంసృష్టిః స్పష్టైవ తావత్తథా యమకయోశ్చ ద్వయోశ్చతుష్పాదాదావేకస్మాదక్షరాద్వ్యాప్త్యాం చ పరతోఽక్షరత్రయాంవృత్తిలక్షణయోః స్థితత్వాత్సజాతీయయోస్సంసృష్టిః ॥ *

౧౫ ॥ అజగణన్నితి ॥ యాః కుకురస్త్రియో యాదవాంగనాః- గణశో బహుశః ॥ * ॥ బహ్వల్పార్థాచ్ఛస్కారకాదన్యతరస్యామితి శస్ప్రత్యయః- అగ్రతః ప్రణతమపి- ప్రియం- జాతావేకవచనం- ప్రియానిత్యర్థః- అభిమానినీనాం భావోఽభిమానితా- తయా ॥ * ॥ త్వతలోర్గుణవచనస్యేతి పుంవద్భావః - నాజగణన్ నగణయంతిస్మ - గణేశ్చ రాదికాన్తశ్చఙ్ ॥ * ॥ ఈ చ గణ ఇత్యభ్యాసస్యాపాక్షికమీత్వం- తాః కుకురస్త్రియః- మధావసంతే సతి ప్రవర్తమానే ॥ * ॥ మధుశ్చైత్రే వసంతే చేతి విశ్వః- మదనవ్యథయా- విధురితాః విహ్వలితాస్సత్యః- ధుర్యగ్రే అభవన్ అవర్తంత - స్వయమేవ పురః ప్రవృత్తా ఇత్యర్థః ॥

౧౬ ॥ కుసుమేతి ॥ గతభర్తృకాః వియోగిన్యః ॥ * ॥ నద్యృతశ్చేతి కప్రత్యయః- అపరాః కాశ్చిదంగనాః కుసుమకార్ముకస్య కామస్య- కార్ముకే - సంహితైః సంయోజితైః- ద్రుతైః జవనైః శిలీముఖైః శరైః- ఖండితవిగ్రహాః పాటితశరీరాస్సత్యః- మరణమపి- ప్రతిపేదిరే- ముహుః పునః పునః- ముముహుః ముమూర్ఛురితి కిము వక్తవ్యమిత్యర్థః ॥

౧౭ ॥ అథ కస్యాశ్చిత్ప్రోషితభర్తృకాయాః బంధుజనాశ్వాసంత్రిభిః కులకేనాహ ॥ రురుదిషేతి ॥ హే సుతను శుభాంగి ॥ * ॥ అంబార్థనద్యోర్హ్రస్వ ఇతి హ్రస్వః- దీ

నాంబురుహశ్రియస్సుతను సత్యమలంకరణాయతే । తదపిసంప్రతిసన్నిహితేమధావధిగమంధిగమంగళమశ్రుణః॥౧౮॥ త్యజతికష్టమసావచిరాదసూన్ విరహవేదనయేత్యఘశంకిభిః । ప్రియతయాగదితాస్త్వయి బాంధవైరవితథావితథాస్సఖిమాగిరః ॥౧౯॥ నఖలుదూరగతోప్యతివర్తతేమహమసావితిబంధుతయోదితైః। ప్రణయినోనిశమయ్యవధూర్బహిస్స్వరమృతైరమృతైరివనిర్వవౌ ॥౨౦॥ మధురయామధుబోధిత

ఘ్నాంతోత్తరపదోబహువ్రీహిః- అన్యథాగుణస్స్యాత్ - రుదితుమారోదనేచ్ఛా-అశ్రుమోచనమిత్యర్థః- రుదస్సన్నంతాదప్రత్యయేటాప్ - తేతవవదనాంబురుహశ్రియః - అలంకరణాయ- సత్యంరమ్యాణాంవికృతిరపిశ్రియంతనోతీతిన్యాయాదితిభావః - గమ్యమానక్రియాపేక్షయాచతుర్థీ- తదపితథాపి- సంప్రతి- మధావసంతోత్సవే-సన్నిహితేసతి- అశ్రుణః- అమంగళం- అధిగమంఅవాప్తిం - ధిక్నిందేత్యర్థః॥ ని॥ ధిఙ్నిర్భత్సననిందయోరిత్యమరః॥ శ్లో॥ ధిగుపర్యాదిషుత్రిష్వితిద్వితీయా - అతోమారుదేత్యర్థః॥ ... ... *

౧౮॥ త్యజతీతి॥ అసౌబాలా- విరహవేదనయా- అచిరాత్-అసూన్ ప్రాణాన్-త్యజతిత్యక్ష్యతి- వర్తమానసామీప్యేభవిష్యదర్థేలట్- కష్టంబత- హేసఖి-త్వయివిషయే- ప్రియతయా-ఇష్టతయా- ఇత్యేవం- అఘశంకిభిరనర్థోత్ప్రేక్షిభిః-ప్రేమపశ్యతిభయానిచాపదీతిన్యాయాదితిభావః- బాంధవైః- గదితాఃఉచ్చరితాః- గిరఃఉక్తీః-వితథంతథాత్వంయాసాంతాః- అనృతాః॥ ని॥వితథంత్వనృతంవచఇత్యమరః-బహువ్రీహౌవిశేష్యలింగతా- బ్రాహ్మణాదిత్వాత్ప్రహస్వః- తతోనఞ్సమాసః - అవితథాస్సత్యాః- మావితథాఃమాకృథాః- వృథాతిశోకేనమాకృథాఇత్యర్థః - విపూర్వాత్తనోతేర్లుఙిథాస్॥ *॥ తనాదిభ్యస్తథాసోరితివిభాషాసిచోలుక్ ॥ * ॥ అనుదాత్తోపదేశేత్యాదినాఅనునాసికలోపః॥ *॥ నమాఙ్యోగఇత్యడాగమప్రతిషేధః॥ *

౧౯॥ నేతి॥ కించఅసౌతేప్రణయీదూరగతోదూరస్థోపి- మహంసంతోత్సవం ॥ ని॥ మహఉద్ధవఉత్సవఇత్యమరః- నాతివర్తతేనాతిక్రామతిఖలు - ఇతిబంధుతయాబంధుసమూహేన॥ *॥ గ్రామజనీబంధుసహాయేభ్యస్తల్ - ఉదితైరుక్తైః - వదేఃకర్మణిక్తః- ఋతైస్సత్యవచనైః ని॥ సత్యంతథ్యమృతంసమ్యగిత్యమరః - బహిఃప్రణయినఃదూరాదాగతస్యప్రియస్య- స్వరంకంఠశబ్దంనిశమయ్యశ్రుత్వా - శముఅదర్శనైఇతిచౌరాదికాల్ల్యపిమిత్వాత్ప్రహస్వః॥ *॥ ల్యపిలఘుపూర్వాదిత్యయాదేశః- అమృతైస్సుధాభిరివ- వధూఃనిర్వవౌనిర్వవార- వాతేర్లిట్॥ ని॥నిర్వాణంనిర్వృతిస్సుఖమితి॥

౨౦॥ మధురయేతి॥ మధురయామనోహరయా- మధునావసంతేన- బోధితాఃవికసితాః- పుష్పధర్మాఃపుష్పితాసూపచర్యతే - తాసాంమాధవీనామతిముక్తలతానాం॥

మాధవీమధుసమృద్ధిసమేధితమేధయా। మధుకరాంగనయా ముహురున్మదధ్వనిభృతా నిభృతాక్షరముజ్జగే॥౨౧॥ అరుణితాఖిలశైలవనా ముహుర్విదధతీ పథికాన్ పరితాపినః। వికచకింశుకసంహతిరుచ్చకైరుదవహద్దవహవ్యవహశ్రియం॥౨౨॥ రవితురంగతనూరుహతుల్యతాం దధతి యత్ర శిరీషరజోరుచః। ఉపయయావిదధన్నవమల్లికాశ్శుచిరసౌ చిరసౌరభసంపదః॥౨౩॥ దళితకోమలపాటలకుట్మలే నిజవధూశ్వసితానువిధాయి

ని॥ అతిముక్తః పుండ్రకస్స్యాద్వాసంతీ మాధవీలతేత్యమరః- మధుసమృద్ధ్యా మకరందసంపదా- సమేధితమేధయా సంవర్ధితప్రతిభయా - అతఏవ ఉన్మదయా ఉత్కృష్టమదోన్మదకరః- పచాద్యచ్- తం ధ్వనిం బిభర్తీతి ఉన్మదధ్వనిభృత్ - తయా తద్భృతా- మధుకరాంగనయా- ముహుః నిభృతాక్షరం అవ్యక్తాక్షరం - లక్షణయా స్థిరనాదం యథా తథేత్యర్థః- అథవా - సర్వశ్శబ్దో వర్ణాత్మక ఏవ వ్యంజకవిశేషాభావాదస్ఫుట ఇతి మతమాత్రిత్యోక్తం - సర్వపథికాః కవయ ఇతి ఉజ్జగే ఉచ్చైర్గీతం- గాయతేరవివక్షితకర్మకత్వాద్భావే లిట్॥ శ్లో॥ బంధువైషమ్యరాహిత్యం సమతా పదగుంభనే- ఇతి లక్షణాత్సమతాఖ్యో గుణః॥ ... ... ❊

౨౧॥ అరుణితేతి॥ అరుణితాన్యరుణీకృతాని- అఖిలాని శైలవనాని యయా సా- ముహుః - పథికానధ్వగాన్-విరహిణశ్చ - పరితాపినస్సంతాపవతః - విదధతీ- ఉచ్చైరేవోచ్చకైః ఉన్నతా ॥ *॥ అవ్యయసర్వనామ్నామకచ్ప్రాక్టేరిత్యకచ్ప్రత్యయః- వికచా వికసితా- యా కింశుకసంహతిః పలాశకుసుమరాశిః సా- దవహవ్యవహశ్రియం దవాగ్నిశోభాముదవహత్ - నిదర్శనాలంకారః॥ ... ... ❊

౨౨॥ అథ గ్రీష్మవర్ణనమారభతే॥ రవీత్యాది॥ యత్ర శుచౌ- శిరీషరజసాం రుచః కాంతయః- రవితురంగతనూరుహతుల్యతాం సూర్యాశ్వరోమసావర్ణ్యం- దధతి- హరిద్వర్ణా భవంతీత్యర్థః - అసౌ శుచిర్గ్రీష్మః॥ ని॥ శుచిస్స్వగ్నావుపహితే శృంగారాషాఢయోస్తథా। గ్రీష్మే హుతవహేపి స్యాదితి విశ్వః - నవమల్లికాః॥ ని॥ పుష్పే జాతిప్రభృతయస్స్వలింగా ఇత్యమరః॥ *॥ పుష్పఫలమూలేషు బహులమితి గ్రహణాల్లుప్ - లుపి యుక్తవద్వ్యక్తివచనే భవతః- చిరాచిరావస్థాయినీ - సౌరభసంపత్ యాసాం తాః - స్థిరగంధా ఇత్యర్థః- విదధత్కుర్వన్- ఉపయయౌ ప్రాప్తః॥ హ ❊

౨౩॥ దళితేతి॥ పాటలాయాః అవయవాః పాటలాః- లుప్ప్రకరణే॥*॥ పుష్పఫలమూలేషు బహులమితి బహులగ్రహణాదణో లుక్- తే చ తే కోమలాః కుట్మలాశ్చ - దళితా భిన్నాః- కోమలపాటలకుట్మలాః యేన తస్మిన్- నిజవధూనాం- శ్వసితం నిశ్వాసం- అనువిధత్తే అనుకరోతీతి తథోక్తే- తత్సదృశ ఇత్యర్థః- ఉన్మదాః- భ్రమంతశ్చ అళయో యస్మిన్ తస్మిన్- ఉన్మదభ్రమదళౌ - మరుతి గ్రీష్మానిలే - వాతి వహసతి - వాతేర్లటశ్శత్రాదే

ని। మరుతి వాతి విలాసిభిరున్మదభ్రమదలౌ మదలౌల్యముపాదదే ॥ ౨౪॥
నిదధిరే దయితోరసి తత్క్షణస్నపనవారితుషారభృతస్స్తనాః। సరసచం
దనరేణురనుక్షణం వికరే చ కరేణ వరోరుభిః ॥ ౨౫॥ స్ఫురదధీరతటిన్న
యనా ముహుః ప్రియమివాగళితోరుపయోధరా। జలధరావళిరప్రతిపా
దితస్వసమయా సమయాజ్జగతీధరం ॥ ౨౬ ॥ గజకదంబకమేచకముచ్చ
కైర్నభసి వీక్ష్య నవాంబుదమంబరే । అభిససార న వల్లభమంగనా న చ

శః- విలాసిభిః విలసనశీలైః కామిభిః॥ *॥ నౌకషలసేత్యాదినా ఘినుణ్ప్రత్యయః - మ
దేన- లౌల్యం చాపల్యం ఉపాదదే స్వీకృతం- మత్తైశ్చాలితమిత్యర్థః॥ *

౨౪॥ నిదధిరఇతి॥ వరోరుభిః స్త్రీభిః- తత్క్షణస్నపనేన సద్యస్స్నానేన- వారితుషా
తో జలశీకరధారిణః॥ ని॥ తుషారౌ హిమశీకరావితి శాశ్వతః- స్తనాః- దయితోరసి ప్రియ
వక్షసి - నిదధిరే నిహితాః - తేషాం సంతాపశాంతయే స్నానార్ద్రాంగా ఏవ ఆలింగన్ని
త్యర్థః- కించ- కరేణ పాణినా- సరసః ఆర్ద్రః- చందనరేణుః ఘృష్టచందనపంకశ్చ-
అనుక్షణం- వికరే వికీర్ణః- కిరతేః కర్మణి లిట్॥ *॥ ఋచ్ఛత్యౄతామితి గుణః- కరేణు
కరోరుభిరితి పాఠస్తు॥ *॥ ఊరూత్తరపదాదౌపమ్య ఇత్యాదినా ఊఙ్ప్రసంగాద్ధేయః॥ *

౨౫॥ అథ వర్షావతారమాహ॥ స్ఫురదితి॥ ముహుః - స్ఫురతీ - అధీరే చంచలే తటి
తౌ నయనే ఇవ తటిన్నయనే యస్యాస్సా - అగళితాః అరిక్తాః - ఊరుపయోధరాః మహా
మేఘాః - యస్యాం సా - అన్యత్ర- ఊరూ చ పయోధరౌ చ ఊరుపయోధరం - ప్రాణ్యంగ
త్వాద్ద్వంద్వైకవద్భావః - తదగళితం అపతితం - యస్యాం సా జలధరావళి మేఘప
ఙ్క్తిః - అత్ర జలధరావళేః పయోధరాణాం చ అవయవావయవిభావాత్పృథఙ్నిర్దే
శః- అప్రతిపాదితస్వసమయా అనపేక్షితనిజవేళా సతీ - ఏకత్ర యాగపద్యాత్ అన్యత్రా
ధైర్యాచ్చేతి భావః- జగతీధరం భూధరం రైవతకం- ప్రియమివ- సమయాత్ సమగచ్ఛత్-
యాతేర్లఙ్- పయో జగతీశబ్దయోః పచాద్యజంతే న ధరశబ్దేన షష్ఠీసమాసః॥- అత్ర విశేష
ణమహిమ్నా జలధరావళౌ నాయికాత్వప్రతీతేస్సమాసోక్తిః - సతీ ప్రియమివేత్యుపమ
యాంగేన సంకీర్యతే॥ ... ... *

౨౬॥ గజేతి॥ నభసి శ్రావణమాసే॥ ని॥ నభాః శ్రావణికశ్చ స ఇత్యమరః- అంబరే వ్యో
మ్ని- గజకదంబకమివ- మేచకం శ్యామలం॥ ని॥ కాలశ్యామలమేచకా ఇత్యమరః- ఉచ్చ
కైరున్నతం నవాంబుదం వీక్ష్య- అంగనా- ఏకః అపి కామయనః- రసో రాగో యస్య తం - ఏ
కరసం- రసాంతరాతిరస్కృతవీరరసమిత్యర్థః- కం వల్లభం ప్రియం - రహః అపి కాం
తే- న చకమే న కామయతే స్మ- తథా నాభిససార చ- సర్వం వల్లభం సర్వాపి తత్తదంగ
నా చకమే అభిససార చేతి- నవాంబుదస్యోద్దీపకత్వాదతిశయోక్తిః- ఇహ కామనాపూర్వ
కత్వాదభిసరణస్య తయోరర్థక్రమబలీయస్త్వన్యాయేన యమకవశాయాత పాఠక్రమ

కమేచకమేకరసం రహః ॥౨౬॥ అనుయయావివిధోపలకుండలద్యుతివితానకసంవలితాంశుకం। ధృతధనుర్వలయస్య పయోముచశ్శబలిమా బలిమానముషో వపుః ॥౨౭॥ ద్రుతసమీరచలైః క్షణలక్షితవ్యవహితా విటపైరివ మంజరీ। నవతమాలనిభస్య నభస్తరోరచిరరోచిరరోచత వారిదైః ॥౨౮॥ పటలమంబుముచాం పథికాంగనా సపది జీవితసంశయమేష్యతి । సనయ

బాధేన యోజనా న్యాస్త్యేవ ॥ ... ... ※

౨౭ ॥ అనుయయావితి ॥ ధృతధనుర్వలయస్య ధృతేంద్రచాపమండలస్య - పయోముచో మేఘస్య - సంబంధి - శబలస్య భావశ్శబలిమా చిత్రతా ॥ * ॥ పృథ్వాదిభ్య ఇమనిజ్వా - వివిధాః నానావర్ణాః - ఉపలాః మణయో యయోస్తయోః - కుండలయోః - ద్యుతివితానకేన కాంతిపుంజేన - సంవలితాం మిళితాం ఆంశవో సిజనీలభాసః - యస్య తత్ తథోక్తం ॥ * ॥ శేషాద్విభాషేతి కప్రత్యయః - బలిమానముషో బల్యసురాహంకారహారస్య హరేః - వపుః అనుయయౌ అనుచకార - తద్వద్బభావిత్యర్థః ఉపమాలంకారః ॥ ... ※

౨౮ ॥ ద్రుతేతి ॥ ద్రుతసమీరేణ శీఘ్రమారుతేన - చలైః వారిదైః క్షణం లక్షితా చ సా వ్యవహితా చ క్షణలక్షితవ్యవహితా - క్షణికావిర్భావతిరోధానేత్యర్థః - స్నాతానులిప్తవత్ ॥ * ॥ పూర్వకాలైకేత్యాదినా నిత్యసమాసః - అచిరం రోచిర్యస్యాస్సా - అచిరరోచిః విద్యుత్ - ద్రుతసమీరచలైః విటపైశ్శాఖాభిః - క్షణలక్షితవ్యవహితా నవతమాలనిభస్య నవతమాలేన సదృశస్య - తద్వన్నీలస్యేత్యర్థః - నిత్యసమాసః - నభస్తరురివ - తస్య నభస్తరోః మంజరీగుచ్ఛ ఇవ - అరోచతేత్యుపమాలంకారః - అత్ర నభస్తరోర్నభశ్శ్రేష్ఠస్యేతి వ్యాఖ్యానాత్ తరుశబ్దస్య వ్యాఘ్రాదివచ్ఛ్రేష్ఠార్థగోచరత్వాత్తమాలశబ్దేన విశేషవాచినా తన్నీలసామాన్యేన పౌనరుక్త్యమితి వల్లభః - తమాలశబ్దస్యేంద్రనీలాదివన్నైల్యమాత్రోపమానత్వాత్తరుశబ్దస్య స్వార్థవృత్తిత్వేపి న పౌనరుక్త్యమిత్యన్యే ॥ ※

౨౯ ॥ పటలమితి ॥ పథికాంగనా కాచిత్ప్రోషితభర్తృకా - అత ఏవ - సపది - జీవితసంశయం మరణం - ఏష్యతి - నిశ్చితమరణేత్యర్థః ॥ * ॥ ఆచ్ఛీనద్యోర్నుమితి వికల్పాన్నుమభావః - అత ఏవ - సనయనాంబోస్సబాష్పస్య సఖీజనస్య - సంభ్రమాత్సంక్షోభాత్ - విధురబంధుః సంభ్రమదర్శనాద్విహ్వలబంధుజనా సతీ - అంబుముచాం పటలం - అబంభురమశోభనం - సదైన్యరోషమితి యావత్ - ఐక్షత ఈక్ష దర్శనే - లఙ్ ॥ * ॥ ఆటశ్చేతి వృద్ధిః - ఇహ విరహవేదనాక్షమాయా నాయకాయాః మరణసాధనమేఘపటలావేక్షణవర్ణనాత్తదుద్యోగలక్షణా మరణావస్థోక్తా - సా హి ద్వివిధా - తదుద్యోగస్తచ్చేష్టేత్యాహుః ॥ శ్లో ॥ దృఙ్మనస్సంగసంకల్పో జాగరః కృశతారతిః। హ్రీత్యాగోన్మాదమూర్ఛాంతా ఇత్యనంగదశా దశేత్యవస్థాసంగ్రహః - అత్రాప్యేకస్మాదక్షరాద్ద్వాభ్యాం త్రిభ్యశ్చ పరతో క్షరత్రయావృత్తిలక్షణం యమకత్రయం సంసృష్టం ద్రష్టవ్యం ॥ ... ※

నాంబుసఖీజనసంభ్రమాద్విధురబంధురబంధమమైత్కృత॥ ౩౦॥ప్రవసతస్సుతరాముదకంపయద్విదళకందళకంపనలాలిత।నమయతిస్మ వనానిమనస్వినీజనమనోనమనోఘనమారుతః॥ ౩౧॥జలదపఙ్క్తిరనర్తయదున్మదంకలవిలాపికలాపికదంబకం । కృతసమార్జనమర్దళ మండలధ్వనిజయానిజయాస్వనసంపదా ॥ ౩౨॥ నవకదంబరజోఽరుణితాంబరైరధిపురంధ్రిశిలీంధ్రసుగంధిభిః । మనసిరాగవతామనురాగితాన వనవాయుభిరాదదే॥ ౩౩॥శమితతాపమపోఢమహీరజఃప్రథమబిందుభిరంబుముచోఽంభసాం॥

౩౦॥ ప్రవసతఇతి॥ కందళీభూమికందళీ॥ని॥ద్రోణపర్ణీస్నిగ్ధకందాకందళీభూమికందళీతిశబ్దార్ణవే- తస్యాఃపుష్పాణికందళాని॥ *॥ ఫలేలుగిత్యణోలుక్- విదళానాం వికచానాం- కందళానాం-కంపనేనావధూననేన-లాలితఃఉపస్కృతః- మనస్వినీజనస్య- మనసాం- నమనఃనమయితా - మానినీమానభంజనఇత్యర్థః - కర్తరిల్యుట్-ఘనమారుతోమేఘవాయుః- వనానినమయతిస్మ- ప్రవసతఃప్రోషితాన్ - సుతరాం- ఉదకంపయత్ ఉద్వేజయితవాన్ - మానినీమానమర్దనస్యవననమనం ప్రోషితకంపనంనాకియదితిభావః॥ ... ... *

౩౧॥ జలదేతి॥నిజయాఆత్మీయయా - స్వనసంపదా - కృతసమార్జనస్యమార్జనాఖ్యసంస్కారసహితస్య - మర్దళమండలస్య - ధ్వనేర్జయోయయాసా - తథోక్తా-సమార్జనంనామమర్దళానాంధ్వననార్థంభస్మమృదితాన్నేనపుష్కరలేపనం-జలదపఙ్క్తిః-ఉన్మదముత్కటమదంకలనిలాపిమధురాలాపి- కలాపికదంబకంమయూరబృందం- అనర్తయత్॥ ... ... *

౩౨॥ నవేతి॥ నవకదంబరజోభిఃఅరుణితమరుణీకృతం- అంబరమాకాశంయైస్తైః- శిలీంధ్రాణాంకందళీకుసుమానాం - యస్సుగంధఃసయేషామస్తీతిశిలీంధ్రసుగంధినః - తైః - గంధస్యేత్యేకదేశాంతగ్రహణాదరాత్సర్వధనీత్యాదివత్కార్ష్ణధారయాదపిఇనిప్రత్యయాశ్రయణం॥ని॥కందళ్యాంచశిలీంధ్రస్స్యాదితిశబ్దార్ణవే- వనవాయుభిఃపురంధ్రీమస్త్రీష్వధిషమెలధిపురంధ్రి- విభక్త్యర్థేవ్యయీభావః-రాగవతాంకామినాం-మనసి-నవనవానవప్రకారా ॥*॥ ప్రకారేగుణవచనస్యేతిద్విర్భావః - కర్మధారయవద్భావాత్సుపోలుక్- అనురాగితా-ఆదదే- అనురాగఉత్పాదితఇత్యర్థః॥ *

౩౩॥ శమితేతి॥ అంబుముచోమేఘాః- ప్రవిరళైః- అంభసాం-ప్రథమబిందుభిఃశమితతాపం- అపోఢమహీరజఃనిరస్తధూళికం- నతుపంకిలమితిభావః- సుగంధిమత్వాత్వేకాదుద్భూతసౌరభం- ఇహాతదేకాంతత్వాద్గంధస్యేత్వం- అగంధస్యసుగంధిత్వం - అచలాంగణంరైవతకోత్సరికం॥ని॥అంగణంచత్వరాజరఇత్యమరః - అంగనాజనఃసుఖేనగచ్ఛత్యస్మిన్నితిసుగం- అంగనాజనానాంసుగం - సుఖసంచారక్షమమిత్యర్థః॥

ప్రవిరళైరచలాంగణమంగనాజనసుగంధసుగంధి నచక్రిరే॥ ౩౪॥ ద్విరద దంతవళక్షమలక్ష్యత స్ఫురితభృంగమృగచ్ఛవి కేతకం। ఘనఘనౌఘవిఘట్టనయా దివః కృశశిఖం శశిఖండమివచ్యుతం॥ ౩౫॥ దళితమౌక్తికచూర్ణ విపాండవస్స్ఫురితనిర్ఝరశీకరచారవః। కుటజపుష్పపరాగకణాస్స్ఫుటం విదధిరే దధిరేణువిడంబనాం॥ ౩౬॥ నవపయఃకణకోమలమాలతీకుసుమసంతతిసంతతసంగిభిః। ప్రచలితోడునిభైః పరిపాండిమా శుభరజోభరజోళిభిరాదదే॥ ౩౭॥ నిజరజఃపటవాసమివాకిరద్ధృతపటోపమవారిముచాం దిశాం। ప్రియవియుక్తవధూజనచేతసామనవనీ నవనీపవనావళిః॥

---

*॥ సుపురోరధికరణ ఇతిగమేర్డప్రత్యయో టిలోపః- ననచక్రిరే- చక్రిర ఇత్యర్థః- ద్వౌ నఞౌ ప్రకృతమర్థం గమయతః॥ ... ... *

౩౪॥ ద్విరదేతి॥ ద్విరదదంతవళక్షం గజదంతధవళం ॥ ని ॥ వళక్షోధవళోర్జున ఇత్యమరః- భృంగో మృగ ఇవ భృంగమృగః- తస్యచ్ఛవిః- సా స్ఫురితా యస్మిన్- తత్తథోక్తం- కేతక్యాః పుష్పం కేతకం॥ *॥ పుష్పఫలమూలేషు బహుళమిత్యణో లుక్- నాదివృద్ధిః॥ *॥ లుక్ తద్ధితలుకీతి స్త్రీప్రత్యయస్యాపి లుక్- ఘనఘనౌఘవిఘట్టనయా నిబిడమేఘసంఘాతఘాతేన- దివః అంతరిక్షాత్- చ్యుతం- కృశశిఖం సూక్ష్మాగ్రం- శశిఖండమివాలక్ష్యతేత్యుత్ప్రేక్షా॥ ... ... *

౩౫॥ దళితేతి॥ దళితమౌక్తికానాం నిష్పిష్టముక్తాఫలానాం చూర్ణ ఇవ - విపాండవః అతిశుభ్రాః స్ఫురితాః జర్ఝరాః- నిర్ఝరాణాం- యే శీకరాః- త ఇవ చారవః- కుటజపుష్పపరాగకణాః - స్ఫుటం దధిరేణువిడంబనాం దధిచూర్ణానుకారం - విదధిరే చక్రిరే తద్వద్బభూవురిత్యర్థః- పూర్వోపమాద్వయానుప్రాణితేయముపమేతి సంకరః॥ *

౩౬॥ నవేతి॥ నవపయఃకణవత్ నవోదబిందువత్- కోమలానాం మాలతీకుసుమానాం జాతీపుష్పాణాం- సంతతిషు- సంతతసంగిభిః నిరంతరాసక్తైః॥ ని॥ సుమనా మాలతీ జాతిరిత్యమరః - అత ఏవ ప్రచలితోడునిభైః పరాగభూషణాత్సంచరన్నక్షత్రకల్పైరిత్యుత్ప్రేక్షా- అళిభిః- శుభాత్- రజోభరాత్పరాగపుంజాత్- జాతః- శుభరజోభరజః- పరిపాండిమా ధవళిమా- ఆదదే స్వీకృతః॥ ... ... *

౩౭॥ నిజేతి॥ ప్రియవియుక్తవధూజనచేతసాం- కర్మణి షష్ఠీ- అనవనీ అరక్షిణీ- కింతు- హంత్రీత్యర్థః- అవతేః కర్తరి ల్యుట్- టిత్వాత్ ఙీప్- నవనీపవనావళిః నవకదంబకాననపఙ్క్తిః - ధృతాః పటోపమాః పటకల్పాః- వారిముచో మేఘాః యాభిస్తాః - మేఘపటావృతా ఇత్యర్థః- తాసాం దిశాం నిజరజః స్వపరాగ ఏవ- పటవాసః పిష్టాతః- తమివేత్యుత్ప్రేక్షా॥ ని॥ పిష్టాతః పటవాసక ఇత్యమరః- అకిరదక్షిపత్- కిరతేః కర్తరి లఙ్- సఖీవదితి భావః॥ ... ... *

౩౮॥ ప్రణయకోపభృతోఽపి పరాఙ్ముఖాస్సపది వారిధరారవభీరవః। ప్రణయినః పరిరబ్ధుమనంతరం వవలిరే వలిరేచితమధ్యమాః॥ ౩౯॥ విగతరాగగుణోఽపి జనో న కశ్చలతి వాతి పయోదనభస్వతి। అభిహితేఽళిభిరేవమివోచ్చకైరనృతేఽనృతే నవపల్లవైః॥ ౪౦॥ అరమయన్ భవనాదచిరద్యుతేః కిల భయాదివ యాతుమనిచ్ఛవః। యదునరేంద్రగణం తరుణీగణాస్తమథ మన్మథమంథరభాషిణః॥ ౪౧॥ దధతమంతరితాహిమదీధితిం ఖగకు

౩౮॥ ప్రణయే-॥ ప్రణయకోపభృతః-అత ఏవ-పరాఙ్ముఖాః విముఖా అపి॥ *॥ స్వాంగాచ్చోపసర్జనాదసంయోగోపధాత్ ఇతి వికల్పాదాకారః - సపది-వారిధరారవేభ్యః మేఘగర్జితేభ్యః- భీరవః భీతాః - స్త్రియ ఇతి శేషః - అనంతరం గర్జితాకర్ణనానంతరమేవ- ప్రణయినః ప్రియాన్- పరిరబ్ధుమాలింగితుం వలిరేచితాః ఆలింగనార్థం అంగప్రసరణాత్ త్రివలిరిక్తీకృతాని - మధ్యమాన్యవలగ్నాని- యాసాం తాస్సత్యః- వవలిరే పరివృత్తాః- వలతేర్వకారాదిత్వాత్ ॥ * ॥ నశసదదవాదిగుణానామిత్యేత్వాభ్యాసలోపప్రతిషేధః॥ ... ... *

౩౯॥ విగతేతి॥ పయోదనభస్వతి మేఘమారుతే- వాతి వహతి సతి - వాతేర్లట శ్శత్రాదేశః- విగతరాగగుణోఽపి విరక్తోఽపి- కో నరః- న చలతి-సర్వోఽపి చలత్యేవేత్యర్థః-ఏవం-అళిభిః- ఉచ్చకైః ఉచ్చైస్తరం- అనృతమసత్యం న భవతీత్యనృతం-తస్మిన్ననృతే సత్యవచనే- అభిహితే సతి- నవపల్లవైః- నన్వృతమివానృతం కృతమివేత్యుత్ప్రేక్షా- నృత్తేర్వ్యాఖ్యాతేలిట్ ॥ *

౪౦॥ అరమయన్నితి॥ అథ- అచిరద్యుతేః విద్యుతః- భయాత్ కిల భయాదివ సతు తథా- కింతు రాగాదేవేతి భావః- కిలేత్యలీకే - భవనాద్రమణగృహాత్ - యాతుం నిర్గంతుం- అనిచ్ఛవః భయవ్యాజాత్తత్రైవ స్థితా ఇతి భావః॥ *॥ విందురిచ్ఛురితి ప్రత్యయాంతో నిపాతః- మన్మథేన స్మరేణ- మంథరమలసం భాషంత ఇతి మన్మథమంథరభాషిణః- కామపరవశా ఇత్యర్థః- తరుణీగణాః - తం ప్రకృష్టం- యదవ ఏవ నరేంద్రాః- తేషాం గణం- అరమయన్ రమయంతి స్మ-అత్ర భయేన రాగనిగూహనాన్మీలనాలంకారః॥ శ్లో॥ మీలనం వస్తు నా యత్ర వస్త్వంతరనిగూహనమితి లక్షణాత్- సోఽప్యాగంతుకేన భయేన సహజరాగతిరోధానాద్వాగంతుకేన సహజతిరోధానరూపం॥ ... . *

౪౧॥ అథ శరద్వర్ణనమారభతే॥ దధతమిత్యాది॥ రథాంగయా వాయుధశ్చక్రాయుధో హరిః-అంతరితాహిమదీధితిం తిరోహితోష్ణాంశుం-తథా-ఖగకులాయ పక్షిసంఘాయ కులాయేషు నీడేషు నిలీయంత ఇతి కులాయనిలాయినః ॥ ని ॥ కులాయో నీడమస్త్రియామిత్యమరః॥ తేషాం భావస్తత్తా- తాం దదతం ప్రయచ్ఛంతం - పక్షిసంచారం ప్రతిబధ్నంతమిత్యర్థః॥ *॥ నాభ్యస్తాచ్ఛతురితి నుమ్ప్రతిషేధః- దిశామితి కర్మణి షష్ఠీ- అబోధకృతమజ్ఞానకారిణం- మేఘావరణేన ప్రాచ్యాదిదిగ్వివేకం లుంపంతమిత్యర్థః - జలదకాలం

లాయకులాయనిలాయితాం। జలదకాలమబోధకృతం దిశామపరథాపరథావయవాయుధః॥ ౪౨॥ సవికచోత్పలచక్షుషమైక్షత క్షితిభృతోఽఙ్కగతాం దయితామివ। శరదమచ్ఛగలద్వసనోపమాం క్షమఘనామఘనాశనకీర్తనః॥ ౪౩॥ జగతి నైశమశీతకరః కరైర్వియతి వారిదబృందమయం తమః। జలజరాజిషు నైద్రమదిద్రవన్న మహతాం మహతాః క్వచనారయః॥ ౪౪॥ సమయ ఏవ కరోతి బలాబలం ప్రణిగదంత ఇతీవ శరీరిణాం। శ

ప్రావృట్కాలం- అపరథా ప్రకారాంతరేణ- అపప్రాప- మేఘోదయోపాధినా ప్రావృడ్వ్యవహారభాజం తమేవ కాలం మేఘాత్యయోపాధినా శరత్సంజ్ఞయా ఉపలేభ ఇత్యర్థః- కాలో హ్యేక ఏవ సన్ననేకోపాధిసంబంధాన్నానాత్వేనోపచర్యత ఇతి తద్విదః॥ *

౪౨॥ స ఇతి॥ అఘానాం నాశనం నివర్తకం కీర్తనం యస్య సః - అఘనాశనకీర్తనః స హరిః- వికచం - ఉత్పలమేవ చక్షుర్యస్యాస్తాం- అచ్ఛం శుభ్రం గలత్ స్రస్తం యద్వసనం తస్యోపమా సాదృశ్యం- తస్యాః క్షమాః యోగ్యాః మేఘాః యస్యాస్తాం - అతఏవ క్షితిభృతః రైవతకస్య- అంకగతాం ఉత్సంగగతాం - దయితామివ స్థితామిత్యుత్ప్రేక్షా- శరదం ఐక్షత॥ ... ... ※

౪౩॥ జగతీతి॥ అశీతకరః ఉష్ణాంశుః- కరైః స్వాంశుభిః- జగతి లోకే నిశాయాం భవం నైశం॥ *॥ నిశాప్రదోషాభ్యాం చేతి వికల్పాదణ్ప్రత్యయః- తమస్తిమిరం - అదిద్రవత్ ద్రావయతి స్మ- నిరస్తవానిత్యర్థః- ద్రుగతావితి ధాతోః ణౌ చఙ్యుపధాయా హ్రస్వః సన్వద్భావః ॥ * ॥ స్రవతి సరతి ద్రవతి శృణోతి ప్లవతి ప్రవతి చ్యవతీనాం వేత్యభ్యాసస్యేత్వవికల్పాదిత్వం- వియతి ఆకాశే- వారిదబృందమయం మేఘసంఘరూపం- స్వార్థే మయట్- తమః- అదిద్రవత్- జలజరాజిషు- ఛిద్రైరివ నైద్రం నిమీలనం తదేవ తమః తత్- అదిద్రవత్- తథాహి- మహతాం మహాత్మనాం అరయః- క్వచన క్వాపి- నాహతాః హతా న- కింతు సర్వత్ర హతా భవంతీత్యర్థః- ద్వితీయనిషేధప్రాపితస్య ప్రకృతార్థస్య హానస్య తృతీయేన నిషేధః పునః క్వాపి శబ్దసామర్థ్యాత్ప్రకృతార్థపర్యవసానం వైధర్మ్యేణ సామాన్యాద్విశేషసమర్థనరూపోఽర్థాంతరన్యాసః॥ ... ... ※

౪౪॥ సమయ ఇతి॥ సమయః కాల ఏవ॥ ని॥ సమయాః శపథాచారకాలసిద్ధాంతసంవిద ఇత్యమరః- శరీరిణాం బలాబలే ॥ * ॥ విప్రతిషిద్ధం చానధికరణవాచీతి వికల్పాద్ద్వంద్వైకవద్భావః- కరోతీతి - ప్రణిగదంతః ప్రతిపాదయంత ఇవేత్యుత్ప్రేక్షా॥ *॥ నేర్గదనదేత్యాదినా ణత్వం- శరది హంసరవాః- పరుషీకృతస్వరాః నిష్ఠురీకృతనాదాః - మయూరాః యస్మిన్ కర్మణి - తత్పరుషీకృతస్వరమయూరం యథా తథా - రమణీయతాం- అయుః ప్రాప్తాః యాతేర్లఙ్॥ *॥ లఙశ్శాకటాయనస్యైవేతి ఝేర్జుస్ ఆదేశః॥ *॥ ఉస్యపదాంతాదితి పరరూపతా- సంహితాయాం॥ *॥ ఢ్రలోపే పూర్వస్య దీర్ఘోఽణ ఇతి దీ

రదిహంసరవాఃపరుషీకృతస్వరమయూరమయూరమణీయతాం॥౪౫॥ తనురుహాణిపురోవిజితధ్వనైర్ధవళపక్షవిహంగమకూజితైః। జగళురక్షమయేవశిఖండినఃపరిభవోఽరిభవోహిసుదుస్సహః॥౪౬॥ అనువనంవనరాజివధూముఖేబహుళరాగజపాధరచారుణి। వికచబాణదళావళయోఽధికంరురుచిరేరుచిరేక్షణవిభ్రమాః॥౪౭॥కనకభంగపిశంగదళైర్దధే సరజసారుణకేసరచారుభిః। ప్రియవిమానితమానవతీరుషాంనిరసనైర

ఘుః- శరత్ప్రావృషోర్హంసమయూరకూజితమాధుర్యవిపర్యయదర్శనాత్కాలఏవ ప్రాణినాంబలాబలనిదానమితివక్తవ్యమభూదిత్యర్థః॥ ... ✻

౪౬॥ తనురుహాణీతి॥ పురోఽగ్రే - ధవళపక్షా ఇతి విహంగమాః హంసపక్షిణః॥ ని॥ హంసాస్తుశ్వేతగరుత ఇత్యమరః- తేషాంకూజితైః-విజితధ్వనైః-శిఖండినోమయూరస్య-తనురుహాణిబర్హాణి-ఇగుపధలక్షణఃకప్రత్యయః-అక్షమయాహంసకూజితేష్వక్షమయేవ-జగళుఃగళంతిస్మ- కాలప్రయుక్తస్యబర్హగళనస్యాక్షమాహేతుకత్వముత్ప్రేక్ష్యత ఇతి గుణహేతూత్ప్రేక్షా- యుక్తంచైతదిత్యాహ-అరిభవః-పరిభవః-సుదుస్సహఃఅత్యంతాసహ్యోహి- పరాజయదుఃఖితస్యాంగసాదోఽపియుజ్యత ఇతి భావః- కారణేనకార్యసమర్థనరూపోఽర్థాంతరన్యాసః- సచస్వసామర్థ్యోత్ప్రేక్షయాసంకీర్యతే॥ ✻

౪౭॥ అనువనమితి॥ అనువనంప్రతివనం - బహుళోరాగోయస్యాస్సాచాసౌజపా చ- ఓడ్రపుష్పం॥ని॥ఓడ్రపుష్పంజపేత్యమరః-పుష్పేషుజాతిప్రభృతిత్వాత్స్వలింగతా- సైవాధరః- తేనచారుణిరమ్యే- వనరాజిరేవవధూః-తస్యాముఖంప్రాగ్భాగః-సఏవముఖం- వక్త్రమితిశ్లిష్టరూపకం-తస్మిన్-రుచిరాణాంఈక్షణానాం-విభ్రమాఇవవిభ్రమాః శోభాయేషాంతాఃవికచబాణదళావళయఃనీలఝింటీపత్రపఙ్క్తయః॥ని॥ బాణోద్వయోఃనీలఝింట్యాంచేతివైజయంతీ- అధికం-రురుచిరేశుశుభిరే-ఉపమానరూపకయోస్సంకరః॥

౪౮॥ కనకేతి॥కనకభంగాఃస్వర్ణఖండాఇవ- పిశంగానిదళానియేషాంతైఃసహరజసాసరజసం॥✻॥అచతురేత్యాదినాసాకల్యార్థేఽవ్యయీభావః -సమాసాంతనిపాతః-బహువ్రీహ్యర్థలక్షణయాతు- సరజస్కాఇత్యర్థః-అతఏవ॥✻॥సరజసమితినావ్యయీభావఇతివామనః- అథవా-మహాకవిప్రయోగప్రాచుర్యాదవ్యయీభావదర్శనంప్రాయికమితిపక్షాశ్రయణాద్బహువ్రీహ్యర్థోఽపిసాధురేవ-తథాచ-సరజసంరజసాయేఅరుణకేసరాః-తైశ్చారుభిఃప్రియైః- విమానితాఃఅవమానితాః-మానవత్యఃమానిన్యః-తాసాం-యాఃరుషఃరోషాస్తాసాంనిరసనైఃనిరాసకైః అస్యతేఃకర్తరిల్యుట్- ఆసనైఃప్రియకప్రసూనైః॥ని॥సర్జకాసనబంధూకపుష్పప్రియకజీవకాఇత్యమరః - అన్వర్థతా మాననిరాసకత్వాత్ -అస్యంతీత్యసనానీత్యన్వర్థనామకత్వం - దధేదధ్రే-దధాతేఃకర్మణిలిట్॥ ... ... ✻

స్వనైరవృదాథ తా॥౪౭॥ ముఖసరోజరుచం మదపాటలామనుచకార చకోరదృశాం యతః। ధృతనవాతప ఉత్సుకతామతో న కమలం కమలంభయదంభసి ॥౪౮॥ విరతసస్యజిఘత్సమఘట్టయత్కలమగోపవధూర్న మృగవ్రజం। శ్రుతతదీరితకోమలగీతకధ్వనిమిషేఽనిమిషేక్షణమగ్రతః॥ ౪౯ ॥ కృతమదం నిగదంత ఇవాకులీకృతజగత్త్రియమూర్జమతంగజం । వపుర

౪౮॥ ముఖసరోజేతి॥ ధృతః నవాతపో యేన తత్ ధృతనవాతపం- బాలాతపతామ్రమిత్యర్థః- అంభసి కమలం- అంభస్స్థకమలం- అంభోగ్రహణం స్థలకమలనివృత్త్యర్థం అమ్లానతాద్యోతనార్థం వా- యతో మదేన పాటలాం- చకోరదృశాం స్త్రీణాం ముఖసరోజరుచం ముఖారవిందశోభాం - అనుచకార॥ *॥ అనుపరాభ్యాం కృఞః పరస్మైపదనియమః- అతోఽనుకరణాద్ధేతోః - కం పుమాంసం - ఉత్సుకతాం ప్రేయసీముఖావలోకనకౌతుకితాం- నాలంభయత్ నాగమయత్- సర్వం చాలంభయదేవ- తత్స్మారకత్వాదిత్యర్థః- ఏతేనౌత్సుక్యవస్తునా కార్యేణ కారణభూతా కమలదర్శనోత్థా ముఖస్మృతిర్వ్యజ్యత ఇతి వస్తునాలంకారధ్వనిః- ఏతేన స్వయం స్త్రీముఖసదృశతయా కమలం స్వావధారంభసి పుంస ఉత్సుకతామలంభయదితి రంగరాజవ్యాఖ్యానం కాకస్య కార్ష్ణ్యాద్ధవలః ప్రాసాద ఇతివదసంగతమితి మంతవ్యం- అలంభయదితి లభేర్ణ్యంతాల్లఙ్॥ *॥ లభేశ్చేతి నుమాగమః- లభేశ్చానుపసర్గకగత్యర్థత్వాత్॥ *॥ గతిబుద్ధ్యాదినా అణికర్తుః కర్మత్వే ద్వికర్మకతా - గత్యుపసర్జనకప్రాప్త్యర్థత్వేఽపి వైపరీత్యమిత్యుక్తం- నీతం సీతి మన్నాత్॥

౪౯॥ విరతేతి॥ ఇషే ఆశ్వయుజే మాసి॥ ని॥ స్యాదాశ్వినః ఇషోఽప్యాశ్వయుజోఽపీత్యమరః- కలమగోపీ శాలిగోప్త్రీ చ సా వధూశ్చ కలమగోపవధూః ॥*॥ స్త్రియాః పుంవదిత్యాదినా పుంవద్భావః- శ్రుతః ఆకర్ణితః- తయా వధ్వా- ఈరితస్యాలాపితస్య- కోమలగీతకస్య మధురగానస్య- ధ్వనిర్యేన తం- శ్రుతతదీరితకోమలగీతకధ్వనిం- అత ఏవ- అగ్రతో గ్రసనిమిషతి విస్మయాసంబాధ్యమిత్యనిమిషం- ఇగుపధలక్షణః కప్రత్యయః- తదీక్షణం యస్య తం- అనిమిషేక్షణం - ఘస్తుం అత్తుం ఇచ్ఛా జిఘత్సా - ఘసేరదాదేశాద్వా సన్నంతాదప్రత్యయాదితి స్త్రియామప్రత్యయః- సా విరతా యస్య తం - విరతసస్యజిఘత్సం- ఉపసర్జనహ్రస్వః- మృగవ్రజం నాఘట్టయత్ నాతాడయత్- సిద్ధసాధనప్రయోగాదితి భావః- అత్ర దండసాధ్యమృగనివారణే కాకతాలీయన్యాయేన సుఖార్థస్య గానస్య కారణత్వకథనాత్సమాధిరలంకారః- కారణాంతరయోగాత్కార్యసుకరత్వం సమాధిరితి లక్షణాత్॥ ... ... *

౫౦॥ కృతేతి॥ అయుజో విషమాః- ఛదాః దళాని యేషాం తే- అయుక్ఛదాః సప్తపర్ణాః తేషాం గుచ్ఛైః స్తబకైః- సుగంధయః శోభనగంధాః- గజమదగంధిన ఇతి భావః- అళిభిః భృంగైః- తతాః విస్తృతాః గానగిరో యేషాం తే- అళిభిః గీయమానా ఇత్యర్థః- సతతం గచ్ఛంతీతి సతతగాః సదాగతయః- వాయవ ఇతి యావత్- కృతమదం జనితమదం- అత ఏవ

యచ్ఛదగుచ్ఛసుగంధయస్సతతగాస్తతగానగిరోఽళిభిః॥ ౫౦॥ విగతవారిధరావరణాఃక్వచిద్దదృశురుల్లసితాసిలతాసితాః। క్వచిదివేంద్రగజాజినకంచుకాశ్శరదనీరదినీర్యదవోదిశః ॥ ౫౧ ॥ విలులితామనిలైశ్శరదంగనానవసరోరుహకేసరసంభవాం। వికిరితుంపరిహాసవిధిత్సయాహరివధూరివధూళిముదక్షిపత్ ॥ ౫౨॥ హరితపత్రమయీవమరుద్గణైస్స్రగవబద్ధమనోరమపల్లవా।మధురిపోరభితామ్రముఖీముదందివితతానవితతానశుకావళిః॥ ౫౩॥ స్మితసరోరుహనేత్రసరోజలామతిసితాంగవిహం

వశీకృతజగత్త్రియం- ఊర్జః కార్తికః॥ ని॥ బాహులోర్జౌ కార్తికక ఇత్యమరః-స ఏవమతంగజఇతి రూపకం- తస్యనిగదంతఇవ- అయమాగచ్ఛతీత్యావేదయంతఇవ-వపుః వాంతిస్మ- మత్తమాతంగగమనే హ్యేవంవిధవాయువహనసంభవాదియముత్ప్రేక్షా-రూపకత్వమంగమస్యాః॥ ... ... ※

౫౧॥ విగతేతి॥ శరది- యదవోయాదవాః-యదుశబ్దేనరఘుశబ్దవత్తదపత్యలక్షణాదజనపదశబ్దానామతద్రాజత్వాద్బహుషులుగసంభవాదితి- క్వచిత్- విగతవారిధరావరణాఃనివృత్తమేఘావరణాః- అతఏవఉల్లసితాకోశాదుద్ధృతా- అసిర్లతేవాసిలతా-తద్వత్- అసితాశ్శ్యామాఇత్యుపమా- క్వచిత్తు- నీరదినీఃమేఘవతీః-శుభ్రాభ్రపటలచ్ఛన్నాఇత్యర్థః అతఏవ- ఇంద్రగజాజినమైరావణచర్మ- తదేవకంచుకంవారబాణకః- యాసాంతాఇవస్థితాఇత్యుత్ప్రేక్షా- దిశః- దదృశుః- ఉక్తాలంకారయోస్సంసృష్టిః॥ ※

౫౨॥ విలులితామితి॥ శరదేవాంగనాశరదంగనేతిరూపకం- అనిలైః - విలులితాం విక్షోభితాం- ఇతస్తతోవిక్షిప్తామిత్యర్థః-నవసరోరుహకేసరసంభవాం- ధూళింపరాగంపరిహాసవిధిత్సయానర్మకేళిచికీర్షయా - దధాతేస్సన్నంతాత్స్త్రియామప్రత్యయేటాప్-హరివధూః- వికిరితుంవిక్షేప్తుమివ। *॥ తుమున్ణ్వులౌక్రియాయాంక్రియార్థాయామితితుమున్ప్రత్యయః - రూతఇద్ధాతోరితీకారః - ఉదక్షిపత్ప్రేరితవతీ- రూపకోజ్జీవితేయముత్ప్రేక్షా - కిరతిరయంకీర్యమాణకర్మాయథాహ - రజఃకిరతిమారుతఃక్వచిత్తత్కారకోన్యకర్మాయథాత్రైవేతివివేకః॥ ... ※

౫౩॥ హరితేతి॥ అభితామ్రముఖీఅరుణముఖీ ॥ *॥ స్వాంగాచ్చోపసర్జనాదసంయోగోపధాదిత్యాదినావికల్పాత్ జీష్- శుకావళిః- మరుద్గణైః- దివితతానహరిప్రియార్థమాకాశేవితతా- హరితానాంహరిద్వర్ణానాం - పత్రాణాంవికారోహరితపత్రమయీ॥ *॥ టిడ్ఢాణఞిత్యాదినా జీప్-తథాఅవబద్ధాఃగ్రథితాః- మనోరమాఃపల్లవాఃయస్యాంసాస్రగివేత్యుత్ప్రేక్షా-మధురిపోఃశ్రీకృష్ణస్య- ముదం- వితతాన- చకారేత్యర్థః॥ ... ※

౫౪॥ స్మితేతి॥ సహరిః- స్మితానివికసితాని- సరోరుహాణ్యేవనేత్రాణియేషుతాని-సరోజలానియస్యాంతాం- తథోక్తాం- అతిసితాంగాఃధవళపక్షాః- యేవిహంగాఃహంసాః

శహాసద్దివం । అకలయన్ముది తామివ సర్వతస్స శరదం శరదంతురదిఙ్ముఖాం॥౫౫॥ గజపతిద్వయసీరపి హైమనస్తుహినయన్ సరితః పృషతాం పతిః । సలిలసంతతిమధ్వగయోషితామతనుతాతనుతాపకృతం దృశాం॥౫౬॥ ఇదమయుక్తమహో మహదేవ యద్వరతనోః స్మరయత్యనిలో న్యదా। స్మృతసయావనసోష్మయోపధరాః సతుహినస్తుహినస్తు వియో

త్తైర్హంసంతీస్మయమానేవస్థితా- ద్వ్యర్థ్యస్యాంతాంతథోక్తాం - శరైస్తృణవిశేషైః- దంతురాణ్యున్నతదంతాని హాసాత్ప్రకాశదశనానీతియావత్॥ *॥ దంతఉన్నతఉరచిత్యురచ్ప్రత్యయోమత్వర్థీయః- తానిదిఙ్ముఖానియస్యాంతాం - శరదంతురదిఙ్ముఖాం- శరదం - సర్వతః ముదితామివ అకలయత్ - సర్వత్రనేత్రవికాసహాసాదిలింగైః హృష్టామివఅమన్యతేత్యర్థః - అత్రసరోజహంసశరేషు నేత్రహాసదంతత్వారోపణాద్రూపకాలంకారః - తద్వశాత్ప్రతీయమానాంగనాభేదాధ్యవసాయాచ్ఛరదిముదితత్వోత్ప్రేక్షేతిసంకరః॥ ... ... *

౫౫॥ అథహేమంతంవర్ణయతి॥ గజపతీతి॥ గజపతిః ప్రమాణమాసాంగజపతిద్వయస్యః మహాగజప్రమాణాః॥ *॥ ప్రమాణేద్వయసచ్ దఘ్నఞ్మాత్రచ ఇతి ప్రమాణేద్వయసచ్ప్రత్యయః॥ *॥ టిడ్ఢాణఞిత్యాదినా జీప్- తాఅపి- సరితస్తుహినయన్ హిమీకుర్వన్॥ *॥ తత్కరోతీతిణ్యంతాల్లటశ్శత్రాదేశః- హేమంతేభవఃహైమనః ॥ * ॥ సర్వత్రాణ్చతలోపశ్చేతిహేమంతశబ్దాచ్ఛైషికోణ్ప్రత్యయః-తకారలోపశ్చ-పృషతాంబిందూనాం- పతిర్వాయుః॥ ని॥ పృషంతిబిందుపృషతావిత్యమరః - అధ్వానంగచ్ఛతీత్యధ్వగాఃపథికాః॥ *॥ అంతాత్యంతాధ్వదూరపారసర్వానంతేషుడః - తద్యోషితాం ప్రోషితభర్తృకాణాం- దృశాం అతనుతాపకృతం మహాసంతాపకారిణీం- సలిలసంతతిం - అతనుత- ఉష్ణమశ్రూత్పాదయమానేత్యర్థః - హేమంతమారుతోవిరహిణస్సహోజనీతిభావః॥ ... ... *

౫౬॥ సర్వదావియోగినాముద్దీపకస్యాపివాయోర్హేమంతేవైశిష్ట్యమాచష్టే॥ ఇదమితి॥ అనిలోవాయుః- అన్యదాఅన్యస్మిన్ కాలే - గ్రీష్మాదావిత్యర్థః॥ *॥ సర్వైకాన్యేత్యాదినాదాప్రత్యయః - వియోగినఃవియుక్తాన్ ॥ * ॥ గతిబుద్ధీత్యాదినాఅణికర్తుఃకర్మత్వం - వరతనోఃవరతనుమిత్యర్థః॥ * ॥ అధిగర్థేత్యాదినాకర్మణిశేషషష్ఠీ- స్మరయతీతియత్- స్మరతేరాధ్యానేమిత్వాద్ధ్రస్వః- ఇదంస్మారకత్వమపి- మహదత్యంతం- అయుక్తమేవ-సహకారివిరహాదితిభావః-అహో అత్యంతాకించిత్కరత్వాద్విస్మయః- హేమంతేతుహంతృత్వమప్యసంభావితమిత్యాహ- స్మృతేతి-సతుహినఃహిమసహితః- అనిలస్తు- సయావనాఃయావనయుక్తాః- అతఏవ- సోష్మాణఃసోష్మాః- యేపయోధరాఃకుచాః- తేస్మృతాఃయైస్తాన్ - స్మృతసయావనసోష్మపయోధరాన్- వియోగినోవియుక్తాన్॥ *॥ తథాయుక్తంచానీప్సితమితికర్మత్వం - హిన

గినః॥ ౫౬ ॥ ప్రియతమేన యయా సరుషా స్థితం న సహసా సహసా పరిర
భ్య తం। శ్లథయితుం క్షణమక్షమతాంగనా న సహసా సహసా కృతవేప
థుః ॥ ౫౭ ॥ భృశమహూయత యాధరపల్లవక్షతిరనావరణా హిమమా
రుతైః। దశనరశ్మిపటేన చ సీత్కృతైర్నివసితేవ సితేన సునిర్వవౌ॥ ౫౮॥
వ్రణభృతా సుతనోః కలసీత్కృతైస్స్ఫురితదంతమరీచిమయం దధే। స్ఫు

స్తుహంతు హా- సంభావనాయాం ప్లోట్ - హేమంతే హిమసహకారాత్కుచోష్మైకసా
ధ్యదుఃఖోత్పాదనసామర్థ్యాద్ద్వయోః మారకత్వమపి సంభావ్యతే- తైగ్రీష్మాదౌ తు తా
దృక్సహకారివిరహాత్ న మారకత్వమపి యుక్తమితి భావః- అమారకే మారకత్వసంబంధో
క్తేరతిశయోక్తిభేదః - ఇహ సహజకవిప్రౌఢోక్తిసిద్ధయోరతిశయయోరభేదాత్ సజాతీ
య ఇతి రహస్యం॥ ... ... ※

౫౭॥ ప్రియతమేనేతి॥ అత్రాద్యపర్యాయే నసహసేతిచ్ఛేదవిభాగః- అన్యత్ర సహసే
త్యేకం పదం- సరుషా సరోషయా - యయా స్త్రియా కర్త్యా ప్రియతమేన సహ న స్థి
తం- నపుంసకే భావే క్తః- సా అంగనా స్త్రీ- సహసా మార్గశీర్షమాసేన॥ ని॥ మార్గ
శీర్షే సహో మార్గ ఇత్యమరః - కృతవేపథుః జనితకంపా సతీ ॥ * ॥ ట్వితో థుజిత్యథుచ్ప్ర
త్యయః- తం పూర్వమగణితమేవ- ప్రియం- హాసేన సహ వర్తత ఇతి సహాసా- సహాసా స
తీ॥ స॥ అథో హాసః - హాసో హాస్యం చేత్యమరః॥ * ॥ వోపసర్జనస్యేతి వికల్పాదప్రత్య
యః- సహసా శీఘ్రం- స్వరాదినిపాతాదవ్యయం - పరిరభ్యాశ్లిష్య - క్షణం క్షణమపీ
త్యర్థః - అన్యథా వైరం స్యాత్ - అత ఏవ సామర్థ్యలభ్యార్థత్వాదప్రయోగః-
శ్లథయితుం నాక్షమత వైయర్థ్యాచ్ఛిథిలీకర్తుం నోత్సహతేస్మేత్యర్థః - మానినీమా
నభంజనకమోయం మాస ఇతి భావః- కలహాంతరితేయం నాయికా॥ శ్లో॥ కోపాత్కాం
తం పరాణుద్య పశ్చాత్తాపసమన్వితేతి లక్షణాత్॥ ... ... ※

౫౮॥ భృశమితి॥ అనావరణా ఆవరణరహితా యా- అధరపల్లవస్య క్షతిః వ్రణః -
హిమమారుతైః- భృశం- అహూయత అతిస్పృష్టా- హ్వేఞో కర్మణి లఙ్ - సా క్ష
తిః- యత్తదోర్నిత్యసంబంధః- సీత్కృతైః సీత్కారైః- కర్తృభిః- సితేన శుభ్రేణ- దశ
నరశ్మయ ఏవ పటః- తేన కరణేన - నివసితా ఆచ్ఛాదితేవ - నిపూర్వాద్వసేరాచ్ఛాదనా
ర్థాత్కర్మణి క్తః -తస్యేడాగమః - సునిర్వవౌ సుష్ఠు నిర్వావ - శీతాదురాచ్ఛాద్య
త ఇతి భావః - హిమహతాధరవ్రణనిర్వాపణస్య సీత్కారకర్తృకదశనరశ్మిపటాచ్ఛాద
నహేతుకత్వోత్ప్రేక్షణాద్రూపకోత్ప్రేక్షయోస్సంకరః॥ ... ※

౫౯ ॥ ఉక్తమేవార్థం భంగ్యంతరేణాహ॥ వ్రణేతి॥ మృదుతయా మార్దవేన హే
తునా - హిమమారుతైః - దుతయా పీడితయా - టుద్రు ఉపతాప ఇతి ధాతోర్భావాదికా
ర్మణి క్తః- వ్రణభృతా సంతవ్రణభృతా- సుతనోః స్త్రియాః- అధరా లేఖేవ అధర

టమివావరణంహిమమారుతైర్నుదతయాదుతయాధరలేఖయా||౬౦||
ధృతతుషారకణస్యనభస్వతస్తరులతాంగులితర్జనవిభ్రమాః| పృథుని
రంతరమిష్టభుజాంతరంవనితయానితయానవిషేహిరే|| ౬౧|| హిమఋ
తావపితాస్స్మభృశస్విదోయువతయస్సుతరాముపకారిణి| ప్రకటయ
త్యనురాగమకృత్రిమంస్మరమయంరమయంతివిలాసినః ||౬౨|| కుసుమ
యన్ఫలినీరలినీరవైర్మదవికాసిభిరాహితహుంకృతిః| ఉపవనంనిర
భర్త్సయతప్రియాన్వియువతీర్యువతీశ్శిశిరానిలః||౬౩|| ఉపచితేషుప

లేఖా- తయా అధరలేఖయా కర్త్ర్యా కలసీత్కృతైర్హేతునా - స్ఫురితాః ప్రకాశి
తాః- యాః దంతమరీచయః- తన్మయం తద్రూపం- స్ఫుటం - ఆవరణమాచ్ఛాదనం- ద
ధ ఇవ ధృతమివేత్యుత్ప్రేక్షా- దధాతేః కర్మణి లిట్|| ... ... *

౬౦|| ధృతేతి || ధృతాః తుషారకణాః తుహినశీకరాః యేన తస్య నభస్వతః పవనస్య సం
బంధినః- తరులతా ఏవాంగుళయః- తాభిః- యాని తర్జనాని- తాన్యేవ విభ్రమాః విలా
సాః- పృథు విశాలం- ఇష్టస్య దయితస్య- భుజాంతరం భుజమధ్యం వక్షస్స్థలం- నిరంతరం
అనితయా గాఢాలింగనమలభమానయేత్యర్థః- ఇణః కర్తరి క్తః- వనితయా స్త్రియా-
నవిషేహిరే న సోఢాః- విరహిణ్యస్తర్జితా ఇవ నభస్వతో బిభ్యతీతి భావః|| *

౬౧|| హిమఋతావితి|| స్మరమయం స్మరాదాగతం- స్మరప్రయుక్తమిత్యర్థః|| * ||
తత ఆగత ఇతి మయట్ప్రత్యయః- అకృత్రిమం సహజం- రాగం ప్రేమ ప్రకటయతి ప్రకటీ
కుర్వాణే- తత్కార్యేణ స్వేదేనేతి భావః - అత ఏవ సుతరాం- ఉపకారిణి- పుంసాం రి
రంసాజననాత్ తాసాం స్వానురాగప్రకాశనాచ్చాత్యంతోపకర్తరీత్యర్థః - ఏవంభూ
తే హిమఋతౌ హేమంతేఽపి స్వేదసంభావనారహితకాలేఽపీత్యర్థః || * || ఋత్యక ఇతి
సాంహితః ప్రకృతిభావః- భృశం స్విద్యంతి రాగోష్మణేతి- భృశస్విద ఇతి సాత్త్వికోక్తిః- క్వి
ప్- హేమంతేఽపి రాగిణాం స్వేదహేతురేవ- తద్ధాతురాగహేతుత్వాదితి భావః- తాస్తథా
విధాః యువతయః- విలాసినః ప్రియాన్ రమయంతి స్మ- హేమంతస్యోద్దీపకత్వాదతిపీ
డాతుమత్వాద్దీర్ఘరాత్రిత్వాచ్చ ఉభయేచ్ఛాసదృశరమంతేత్యర్థః|| ... *

౬౨|| అథ శిశిరం వర్ణయతి- కుసుమయన్నిత్యాది|| ఉపవనం- వన ఇత్యర్థః- విభక్త్య
ర్థేఽవ్యయీభావః|| * || తృతీయాసప్తమ్యోర్బహులమితి వికల్పాదమ్భావః - ఫలినీః ప్రి
యంగులతాః|| * || ప్రియంగుః ఫలినీ ఫలీత్యమరః - కుసుమయన్- కుసుమవతీః కుర్వ
న్నిత్యుద్దీపనసామగ్రీవర్ణనం కుసుమయతేః మత్వంతప్రకృతికాత్ తత్కరోతీతి ణ్యం
తాల్లటశ్శత్రాదేశః|| * || ణావిష్ఠవద్భావే వినన్మతోర్లుక్ - మదనికాసిభిర్మదేన విజృంభ
మాణైః - అలినీరవైః భృంగీఝంకారైః - ఆహితహుంకృతిః కృతహుంకారః - మాధు
ర్యాదుద్దీపకత్వాదతిశయద్యోతనార్థమలినీతి స్త్రీలింగనిర్దేశః - శిశిరానిలః - ప్రి
యాన్- వియువతీః కోపాద్వియుంజానాః- యాతేర్వ్యతరిధాతోరువజాదేశః|| * || ఉ
గితశ్చేతి ఙీప్- యువతీః వధూః|| * || యూనస్తిరితి తిప్రత్యయః- నిరభర్త్సయత్ అతర్జ
యత - తర్జభర్త్స్యోర్ణిచ్ చురాదిత్వాదాసదాత్త్వాదాత్మనేపదం - అత్ర వాయో
రచేతనస్య చేతనధర్మానిరభర్త్సనముత్ప్రేక్ష్యతే - సా చాలినీఝంకారహుంకారోక్తి
రూపకసంకీర్ణా వ్యంజకాప్రయోగాద్గమ్యా చ|| ... ... *

౬౩|| ఉపచితేష్వితి|| కాలవశాత్- బలవానపి- పరేషు శత్రుషు- ఉపచితేషు ప్రవృ

రేష్వసమర్థతాం వ్రజతి కాలవశాద్బలవానపి । తపసి మందగభస్తిరభీషుమాన్నహి మహాహిమహానికరోఽభవత్ ॥ ౬౪ ॥ అభిషిషేణయిషుం భువనాని యః స్మరమివాఖ్యత లోధ్రరజశ్చయః । క్షుభితసైన్యపరాగవిపాండురద్యుతిరయం తిరయన్నుదభూద్దిశః ॥ ౬౫ ॥ శిశిరకాలమపాస్య గుణోఽస్య నః క ఇవ శీతహరస్య కుచోష్మణః । ఇతి ధియాస్తరుషః పరిరేభిరే ఘనమతోఽనుమతాః ప్రియాః ॥ ౬౬ ॥ అధిలవంగమమీ రజసాధికం మలిని

ద్వేషిషు సత్సు - అసమర్థతాం దౌర్బల్యం - వ్రజతి - హీయత స్మాత్కారణాత్ - తపసి మాఘమాసే॥ సి॥ 'తపా మాఘశ్చ' ఇత్యమరః - మందగభస్తిః అపటురశ్మిః - అభీశుమాన్ అంశుమాన్॥ సి॥ 'అభీశుః ప్రగ్రహే రశ్మౌ' ఇత్యమరః - మహతః ఉపచితస్య హిమస్య - హానిం నాశం కరోతీతి మహాహిమహానికరః - తద్ధేతుర్నాభవత్॥ *॥ కృఞో హేతుతాచ్ఛీల్యానులోమ్యేష్వితి హేత్వర్థే టప్రత్యయః - విశేషేణ సామాన్యసమర్థనరూపోఽర్థాంతరన్యాసోఽలంకారః॥ *

౬౫॥ అభిషిషేణయిషుమితి॥ క్షుభితః ఉద్ధూతః - యః సైన్యపరాగః సేనారజః - స ఇవ పాండురద్యుతిః శుభ్రవర్ణః - అతఏవ - యో లోధ్రరజశ్చయః - భువనాని - అభిషిషేణయిషుం అభిషేణయితుం - సేనయా అభియాతుమిచ్ఛుమిత్యర్థః॥ సి॥ 'యస్సేనయాభిగమనమరౌ తదభిషేణనమ్' ఇత్యమరః॥ *॥ సత్యాపపాశేత్యాదినా సేనాశబ్దాణ్ణిచి సనాశంసభిక్ష ఉరిత్యుప్రత్యయః॥ *॥ స్థాదిష్వభ్యాసేన చాభ్యాసస్యేతి షత్వమభ్యాససకారస్య షత్వం - స్మరం - ఆఖ్యతేవ ఆఖ్యాతవానివేత్యుత్ప్రేక్షా - చక్షిఙః ఖ్యాఞ్ ఇతి ఖ్యాఞాదేశః॥ *॥ అస్యతివక్తిఖ్యాతిభ్యోఽఙితి చ్లేరఙాదేశః - అయం లోధ్రరజశ్చయః - దిశః తిరయన్ తిరస్కుర్వన్ - తిరశ్శబ్దాత్ తత్కరోతీతి ణ్యంతాల్లటశ్శత్రాదేశః - ణావిష్ఠవద్భావే టిలోపః - ఉదభూత్ ఉద్భూతః॥ ... ... *

౬౬॥ శిశిరేతి॥ శిశిరకాలం - అపాస్య అపహాయ - శీతం హరతీతి శీతహరః - తస్య॥ *॥ హరతేరనుద్యమనేఽజిత్యచ్ప్రత్యయః - నః అస్మాకం - అస్య కుచోష్మణః - కుచోష్ణస్య - క ఇవ గుణః కిం ఫలం - సంపాద్యత ఇతి శేషః - గవ్యహార్క్రియాపేక్షయా కాక్వాసిదేశః - ఇవశబ్దో వాక్యాలంకారే - ఇతి ధియా అతోఽస్మిన్ శిశిరకాలే - సార్వవిభక్తికస్తసిః - ప్రియాః కాంతాః - అస్తరుషో నిరస్తరోషాస్సత్యః - నవాతః ప్రణమతః - అనుమతాన్ స్వప్రియాన్ - ఘనం నిబిడం - పరిరేభిరే ఆశ్లిష్టవత్యః - ఇతి హేతో సుఖాదనస్య పరిరంభస్య కుచోష్మసాఫల్యార్థత్వముత్ప్రేక్ష్యతే - వ్యంజకాప్రయోగాద్గమ్యత్వం చ॥ *

౬౭॥ అధిలవంగమితి॥ లవంగేషు అధిలవంగం - విభక్త్యర్థేఽవ్యయీభావః - సుమనసాం పుష్పాణాం - దశేషు తలంతి ప్రతిష్ఠంతీతి సుమనోదశతాలినః - తే ప్రసిద్ధా యే అమీ త్యస్యార్థా తోరాభీక్ష్ణ్యే తాచ్ఛీల్యే వా ణినిః - అమీ అళినో మధుపాః - రజసా పరాగేణ ఆర్తవేన చ - అధికం మలినతాం మలీమసాః - పాపినశ్చ కృతాః - మలినితా ఇతి హేతోః - పురోఽగ్రే - సపది కుందలతా మాఘ్యవల్లీ॥ సి॥ 'మాఘ్యం కుందమ్' ఇత్యమరః - దళితా వికసితా - ప్రసవేన నిజకుసుమేన - అహసత్ జహాస - స్ఫుటమిత్యుత్ప్రేక్షాయాం - రజస్వలాం గంతారాం కామినం సపత్న్యా ఇవ హసంతీతి భావః - కుందకుసుమస్య ధావళ్యాద్ధాసత్వేనోత్ప్రేక్షా॥ ... ... *

తాస్స్వమనోదళితాళినః।స్ఫుటమితిప్రసవేనపురోహసత్సపదికుందలతా
దళితాళినః ॥ ౬౭ ॥ అతిసురభిరభాజిపుష్పశ్రియామతనుతరతయేవసం
తానకః। తరుణపరభృతస్స్వనంరాగిణామతనుతరతయేవసంతానకః ॥
౬౮ ॥ నోజ్ఝితుంయువతిమాననిరాసేదక్షమిష్టమధువాసరసారం ।
చూతమాలిరలినామతిరాగాదక్షమిష్టమధువాసరసారం॥ ౬౯ ॥ జగద్వ
శీకర్తుమిమాస్స్మరస్యప్రభావనీకేతనవైజయంత్యః। ఇత్యస్యతేనేకదళీర్మ
ధుశ్రీః ప్రభావనీకేతనవైజయంతీః ॥ ౭౦ ॥ స్మరరాగమయీవపుస్తమిస్రా

---

౬౭ ॥ అథయమకవిశేషగ్రథనకౌతుకితయాకవిః పునర్ద్వాదశభిః ఋతూన్వర్ణ
యన్నాదౌ శ్లోకచతుష్కేణ వసంతంవర్ణయతి॥ అతిసురభిరితి॥ అతిసురభిరత్యంతసుగంధిః-
సంతానకః కల్పవృక్షః- పుష్పశ్రియాం ప్రసూనసంపదాం- అతనుతరతయా మహత్తర
త్వేన- అతనుశబ్దాత్తరబంతాత్తల్ప్రత్యయః- అభాజీవఅభంజీవేత్యుత్ప్రేక్షా- అర్థా
న్యాయ ఇతి భావః॥ * ॥ భంజేశ్చచిణీతి విభాషానలోపః- ఉపధావృద్ధిః- చిణోలుక్- వసం
తఏవానకో వసంతానకః వసంతాగమదుందుభిరితిరూపకం - తరుణపరభృతస్తరుణకోకి
లః- రాగిణాంకామినాం- రతయే రాగవివర్ధనాయ- స్వనం - అతనుత- మధురంచుకూ
జేత్యర్థః- ప్రభావృత్తం॥ ... ... *

౬౮॥ నోజ్ఝితుమితి॥ అరమత్యంతం - ఇష్టేష్వప్సితేషు - మధుషుమకరందేషువా
సేవసతౌరసోరాగోయస్యాస్సా- ఇష్టమధువాసరసా- మధుపానప్రియేత్యర్థః- అత
ఏవ- ఆలీనామాళీః భృంగశ్రేణిః - యువతిమాననిరాసే - దక్షంకుశలం- ఉద్దీపకత్వా
దితిభావః- మధువాసరేషువసంతదినేషు- సారంశ్రేష్ఠం- మధువాసరసారం- తత్కా
లశ్లాఘ్యమిత్యర్థః- చూతంసహకారం- అతిరాగాదత్యౌత్సుక్యాత్ - ఉజ్ఝితుంహాతుం-
నాక్షమిష్టనాసహిష్ట- క్షమేర్లుఙ్దికాల్లుఙ్- స్వాగతావృత్తం- ఉక్తంచ॥ *

౬౯॥ జగదితి॥ ప్రభావయతీతి ప్రభావనీసంపాదయిత్రీ - కర్తరిల్యుట్ జీప్ - మధు
శ్రీః వసంతలక్ష్మీః- కర్త్రీ- జగత్ వశీకర్తుం - ప్రభౌసమర్థేఅస్యస్మరస్య - అనీకేసై
న్యే- జయంతీః జిత్వరీః- కేతనవైజయంతీః ధ్వజపతాకాః- తనవై కరవాణి- తనోతేః
ప్రాప్తకాలేలోట్ - టేరేత్వం ॥ * ॥ ఐతఐ ఇత్యైకారః ॥ * ॥ ఆడుత్తమస్యపిచే
త్యాడాగమః॥ * ॥ ఆటశ్చేతివృద్ధిః- ఇతిమనీషయేతిశేషః- ఇమాః కదళీః రంభాతరూ
తేనే వితస్తార॥ ని॥ కదళీవారణబుసారంభామోచాంశుమత్ఫలేత్యమరః - కదళీషుకామ
వైజయంతీత్వోత్ప్రేక్షా- వృత్తముపజాతిః॥ ... ... *

౭౦॥ స్మరేతి॥ అసతీదుష్టా- స్మరరాగేణకామేననిమిత్తేన- యః రాగోరమణేచ్ఛా- సఏ
వతన్మయీం తమిస్రాంతమస్తోమః॥ ని॥ తమిస్రంతిమిరేరోగేతమిస్రాతుతమస్తతౌ। కృ
ష్ణపక్షనిశాయాంచేతివిశ్వః- రవేః వపుఃమండలం- పరితస్తారఆవవ్రే - అహానిరజనీధ
యంజనయామాసేత్యర్థః - పరిపూర్వాత్ స్తృణాతేర్లిట్ - అవశ్యంసత్యమిత్య
ర్థః- కుతః- పరితస్సమంతాత్- తారతరవెఉచ్చతరస్స్వనేకోకిలే- రసతికూజతిసతీత్యు
ద్దీపకోక్తిః- స్త్రీ-స్త్రీయ ఇత్యర్థః- జాతావేకవచనం- దివాపిదివసేపి - సతమ్యార్థావ్య
యం- వశంగతోవశ్యః॥ * ॥ వశంగత ఇతియత్ప్రత్యయః-నవశ్యాఃఅవశ్యాః-తమవశ్యాం
అవశంగతమపీత్యర్థః- ప్రియంప్రేయాంసం- ఆప- స్వయమేవాభిససారేత్యర్థః-
యదిగణయంతమపిప్రియందివాపిమానమపిగణయ్యని షేధంచోల్లంఘ్యసమగచ్ఛతత

పరితస్తారరవైరసత్యవశ్యం । ప్రియమాషదివాపికోకితేస్త్రీః పరితస్తారరవైరసత్యపశ్యం॥ ౨౧॥ వపురంబువిహారహిమంశుచినారుచిరంకమనీయతరాగమితా । రమణేనరమణ్యాచిరాంశులతారుచిరంకమనీయతరాగమితా॥ ౨౨॥ ముదమబ్దభువామపాంమయూరాస్సహసాయంతనదీపపాటలాభే। అలినారమతాలినీశిలీంధ్రేసహసాయంతనదీపపాటలాభే ॥ ౨౩॥ కుటజానివీక్ష్యశిఖిభిశ్శిఖరీంద్రంసమయావనౌఘనమదభ్రమరాణి।

త్సత్యంరాగతిమిరతి రోహితభాసమండలాభా మిన్యఇతిరూపకాస ప్రాణితేయమాప్తిక్రియానిమిత్తావరితస్తరణక్రియాస్వరూపోత్ప్రేక్షా - అవశ్యమితివ్యంజకాప్రయోగాద్వాచ్యా- ఔపచ్ఛందసికంవృత్తం॥ ... ... ❋

౨౧॥ అథైకేనగ్రీష్మమాహ॥ వపురితి॥ శుచినాగ్రీష్మేణప్రయోజకకర్త్రా- అంబువిహారేణజలక్రీడయా- హిమశీతలం - అతఏవ- రుచిరముజ్జ్వలంవపుర్దేహం- గమితాప్రాపితా॥ ❋॥ గతిబుద్ధ్యాదినా అణికర్తుఃకర్మత్వం॥ శ్లో॥ ప్రధానకర్మణ్యాఖ్యేయేలాదీనాహుర్ద్వికర్మణామిత్యభిహితత్వంచ- అతఏవ - కమనీయతరారమణీయతరా- అచిరాంశులతేవఅచిరాంశులతావిద్యుల్లతా- తిస్యారుచిరివరుచిర్యస్యాస్సా - అచిరాంశులతా - రుచిరిత్యుపమాద్వయం- తథారాగమనురాగం- ఇతాప్రాప్తా-ఇణఃకర్తరిక్తః- రమణీ- రమణేనప్రియేణ- అంకముత్సంగం- ఆనీయతనీతా॥ ❋॥ నీహృకృష్వహామితినయతేర్ద్వికర్మకతా- శేషంపూర్వవత్-తోటకవృత్తముక్తం॥ ❋

౨౨॥ అథద్వాభ్యాంవర్షర్తుంవర్ణయతి ॥ ముదమిత్యాది॥ అబ్దభువాంమేఘభవానాం- అపాంలాభే- వర్షేసతీత్యర్థః- సహసా- మయూరాః-ముదమానందం-అయంతఅలభంత- అయపయగతౌలుఙ్॥ ❋॥ ఆడజాదీనామిత్యాడాగమః॥ ❋॥ ఆటశ్చేతివృద్ధిః- నదీ-పపాట-నద్యఃప్రావహన్నిత్యర్థః-అటపటగతౌలిట్-జాతావేకవచనం-అలినీభృంగీ-అలినాభృంగేణసహ- సాయంభవఃసాయంతనః॥ ❋॥సాయంచిరమిత్యాదినాట్యుప్రత్యయః- తుడాగమశ్చ- సచాసౌదీపశ్చతద్వత్పాటలాఆభాయస్యసః- తస్మిన్పాటలప్రభఇత్యుపమాలంకారః- శిలీంధ్రేకందళీకుసుమే- అరమత-అత్రమయూరమోదప్రాప్త్యాద్యనేకకర్తృకక్రియాయోగపద్యాద్భిన్నాధికరణక్రియాసముచ్చయరూపస్సముచ్చయాలంకారభేదః॥శ్లో॥ గుణక్రియాయోగపద్యంసముచ్చయఇతీరితఇతిసామాన్యలక్షణం-ఔపచ్ఛందసికంవృత్తం॥ ... ... ❋

౨౩॥ కుటజానీతి॥ శిఖరీంద్రంసమయారైవతకాద్రిదేశ్సమీపే ॥ ❋॥అభితఃపరితస్సమయేత్యాదినాద్వితీయా- అవనౌప్రదేశే- ఘనమదాఃభ్రమరాఃయేషుతాని- ఘనమదభ్రమరాణి- కుటజానికుటజకుసుమాని- వనౌఘనపయఃపూరేణ- నమంతిభ్రాణిమేఘాఃయస్మిన్-తద్వనౌఘనమదభ్రగ॥ని॥జీవనంభువనంవనమిత్యమరః- గగనంచవీక్ష్యశిఖిభిర్మయూరైః-గీతనినదస్యగానధ్వనేః- సమయాతుల్యయా॥ ❋॥ తుల్యార్థైరిత్యాదినావైకల్పికీషష్ఠీ- గిరావాచా- కేకయేత్యర్థః- ఉచ్చైఃఅరాటిరటితం - రటశబ్దార్థేలుఙ్-చిణోలుక్- కుటజావృత్తం॥ శ్లో॥ సజసాభవేదిహసగౌకుటజాఖ్యమితిలక్షణాత్॥

గగనంచ గీతనినదస్య గిరోచ్చైస్సమయావనౌఘసమదభ్రమరాణి॥ ౨౪॥
అభీష్టమాసాద్య చిరాయ కాలే సముద్ధృతాశంకమనీచకాశే। యోషిన్మనోజన్మసుఖోదయేషు సముద్ధృతాశంకమనీచకాశే॥ ౨౫॥ స్తనయోస్సమయేన యాంగనానామభినద్ధా రసమానసారసేన। పరిరంభరుచిం తతిర్జలానామభినద్ధారసమానసారసేన॥ ౨౬॥ జాతప్రీతిర్యా మధురేణానువనాంతం కామే కాంతే సారసికా కాకురుతేన। తత్సంపర్కం ప్రాప్య

౨౪॥ అథ త్రిభిశ్శరదం వర్ణయతి॥ అభీష్టమిత్యాది॥ కామయతే కామయతీతి వా కమనీ కామయిత్రీ॥ ని॥ కమ్రః కామయితాభీకః కమనః కామనో౽భిక ఇత్యమరః— కమేః కర్తరి ల్యుట్ జీప్— యోషిత్— జాతావేకవచనం — అనీచాః ఉన్నతాః — కాశాః అశ్వవాలాః యస్మిన్ తస్మిన్— అనీచకాశే— కాలే శరదీత్యర్థః — మనోజన్మసుఖోదయేషు కామసుఖావిర్భావేషు— ధృతా ఆశా అభిలాషో యేన తం— ధృతాశం— అభీష్టం ప్రియం— చిరాయ చిరకాలేన॥ ని॥ చిరాయ చిరరాత్రాయ చిరస్యాద్యాశ్చిరార్థకా ఇత్యమరః— సమ్యక్— ఉద్ధృతా ఉత్సృష్టా ఆశంకా సంకోచో యస్మిన్ కర్మణి— తత్సముద్ధృతాశంకం ప్రసహ్యం యథాతథా— ఆసాద్య ప్రాప్య ముదా సహ వర్తత ఇతి సముత్ సా సముదా సతీ— చకాశే విలలాసేత్యర్థః — అత్ర సముచ్చకాశ ఇ యోషితః క్రియాప్రాప్తినిమిత్తసాక్ష్యభావనిబంధనాత్ప్రేయో౽లంకారః॥ వ॥ రసభావతదాభాసతత్ప్రశమనానిబంధనేన రసవత్ప్రేయ ఊర్జస్వి సమాహితానీతి లక్షణాత్— వృత్తముపజాతిః॥ ... *

౨౫॥ స్తనయోరితి॥ రసమానాః కూజనశీలాః॥ *॥ తాచ్ఛీల్యవయోవచనశక్తిషు శానజితి శానచ్ప్రత్యయః— రసతేః పరస్మైపదిత్వాన్న శానచ్ప్రత్యయః— తే చ సారసాః పక్షివిశేషాః యస్మిన్ తేన— రసమానసారసేన— సమయేన శరత్కాలేనేత్యర్థః— సారసానామత్రైవ సంభవాత్॥ ని॥ సారసో మైథునీ కామీ గోనర్దః పుష్కరాహ్వయ ఇత్యాదవః— అంగనానాం స్తనయోః జలానాం— యా తతిః శారదోష్ణజన్మా స్వేదోదబిందుసందోహః — అభితః— నద్ధా బద్ధా— నహ్యతేరకర్మకత్వాత్కర్మణి క్తః॥ *॥ నహో ధ ఇతి ధత్వం— హారసమా ముక్తాహారతుల్యా— కుచమండలమండనాయమానేతి భావః— సా జలతతిః— రసేన రాగేణ హేతునా — జలీయ నేతి భావః— పరిరంభరుచిం ఆలింగనేచ్ఛాం — నాభినత్ నబిభేద— శారదస్వేదస్యాప్యలంకారతయోద్దీపకస్యాజుగుప్సితత్వాన్నిష్ప్రత్యూహశ్శృంగారో విజయత ఇత్యర్థః— అత ఏవ— రసనిబంధనాద్రసవదలంకారః— లక్షణంతూక్తం పూర్వశ్లోక ఏవ— ఔపచ్ఛందసికం వృత్తం॥ ... ... *

౨౬॥ జాతేతి॥ యా స్త్రీ— అనువనాంతం వనాంతే విభక్త్యర్థే౽వ్యయీభావః— మధురేణ శ్రావ్యేణ— సారసికా కాకురుతేన సారసస్యేవ సారసికాః సారసాంగనాః— కాతుల్యార్థస్యేత్వం— తాసాం కాకురుతేన వికృతరవేణ॥ ని॥ కాకుః స్త్రియాం వికారో యశ్శోకభీత్యాదిభిర్ధ్వనేరిత్యమరః— కాకుశ్చ తద్రుతం చ తేన॥ కామే కామకల్పే— సింహో దేవదత్త ఇతివద్గౌణప్రయోగః— కాంతే ప్రియే జాతప్రీతిః జాతస్నేహా— అభూత్— రసికా రసవతీ రాగవతీత్యర్థః॥ *॥ అత ఇతరనాపీతి తస్ప్రత్యయః— కా స్త్రీ — ఏకాంతే రహసి తస్య కాంతస్య— సంపర్కం ప్రాప్య పురా పురుషప్రేరణాత్పూర్వమేవ — కాం — మోహనలీలాం సురతక్రీడాం— నకురుతే— సర్వాపి స్త్రీ సర్వానపి సురతవిశేషాన్ కామతంత్రప్రసిద్ధాన్ విస్రబ్ధం చకారేతి శృంగారస్య పరాకాష్ఠాప్రాప్తిరుక్తా— మత్తమయూరీ వృత్తం॥ *

పురావె[illegible]కామోకారితే సారసికాకాతురుతేన॥ ౭౭॥ కాంతాజనేనరహసిప్రసభంగృహీతకేశేరతేస్మరసహాసవతోషితేన। ప్రేమ్ణామనస్సురజనీష్వపిహైమనీషుకేశేరతేస్మరసహాసవతోషితేన॥ ౭౮॥ గతవతామివవిస్మయముచ్చకైరసకలామలపల్లవలీలయా। మధుకృతామసకృద్గిరమావలీరసకలామలపల్లవలీలయా॥ ౭౯॥ కుర్వంతమిత్యతిభరేణనగానవాచఃపుష్పైర్విరామమలినాంచనగానవాచః। శ్రీమాన్సమస్తమనుసానుగిరావిహర్తుంబిభ్రత్యచోదినమయూరగిరావిహర్తుం॥

ఇతిశ్రీమాఘకృతౌ - శిశుపాలవధేమహాకావ్యేషష్ఠస్సర్గః.

౭౭॥ అథైకేనహేమంతమాహ॥ కాంతేతి॥ సహాతఇతిసహః- పచాద్యచ్- సరస్య సహఃస్మరసహః- కామోద్దీపక ఇత్యర్థః- తేనఆసవేన-తోషితఃతేనస్మరసహాసవతోషితేన- అతఏవ- రసహాసావస్యస్తఇతిరసహాసవాన్ - తేనరసహాసవతారాగహాస్యవతా- అతఏవ- ప్రేమ్ణా- మనస్సుపుంసాంచిత్తేషుఉషితేనవసతా- వసేఃకర్తరిక్తః॥ * ॥ వసతిక్షుధోరితీడాగమః॥ * ॥ గతిబుద్ధీత్యాదినాసూత్రేణచకారాద్వర్తమానార్థతా - కాంతైవజనః- తేనకాంతాజనేన- జాతావేకవచనం- రహసి- ప్రసభంబలాత్-గృహీతకేశేఆకృష్టశిరోరుహే- సురతే- హేమంతేభవాఃహైమన్యః- తాసు- హైమనీషు-రాత్రిష్వాఘీయసీష్వితిభావః॥ * ॥ సర్వత్రాణ్చతలోపశ్చేతిహేమంతశబ్దాదణ్ప్రత్యయః - తకారలోపశ్చ॥ * ॥ టిడ్ఢాణఞిత్యాదినాఙీప్- రజనీషు - కేయువానః - శేరతేస్మస్వపంతిస్మ- నకేపీత్యర్థః॥ * ॥ లట్స్మఇతిభూతేలట్ - ఏతేనాతిభూమింగతశ్శృంగారఇతివ్యజ్యతే- వసంతతిలకావృత్తం॥ ... ... ❊

౭౮॥ అథైకేనశిశిరంవర్ణయతి॥ గతవతామితి ॥ అసకలామలపల్లవలీలయాఅసకలాఃఅసమగ్రవికాసినః- అమలాఃనిర్మలాశ్చ- యేపల్లవాః - తేషాంలీలయానృత్తక్రియయేత్యర్థః- విస్మయం- గతవతామివస్థితానామివేత్యుత్ప్రేక్షా - మధుకృతాంమధులిహాం- సంబంధినీషు-లవలీషుశైశిరేషులతావిశేషేషు లయోరభేదసంస్థితిర్యస్యాస్సా-లవలీలయాఆవళిఃపఙ్క్తిః-రసకలాంరసేనమధ్వాస్వాదేన - కలామవ్యక్తమధురాంధ్వనౌతుమధురాస్ఫుటేకలఇత్యమరః॥ గిరంవాచం- అసకృత్- ఉచ్చకైఃఅలపత్-మధుమదహేతుకస్యమధుకరాలాపస్యవల్లవలీలాజనితవిస్మయహేతుకత్వోత్ప్రేక్షణాద్గుణహేతూత్ప్రేక్షా- ద్రుతవిలంబితవృత్తం॥ ... ... ❊

౭౯ ॥ కుర్వంతమితి॥ ఇత్థంపుష్పైరేవాతిభరేణమహతాభారేణ- తత్కృతేనవాగౌరవేణ- నగాన్వృక్షాన్ - అవాగంచంతీత్యవాచఃతాన్నమ్రాన్ - అంచేరవపూర్వాత్॥ * ॥ఋత్విగిత్యాదినాక్విన్ప్రత్యయః- కుర్వంతం - అళీనాం - గానవాచఃగీతధ్వనేఃఝంకారస్యచ - నవిరామమవిరామంచకుర్వంతం - సమస్తమృతుంసర్వానృతూన్ అనుసానుసానుషు- విభక్త్యర్థేవ్యయీభావః-బిభ్రతిబిభ్రాణె - ఇహగిరౌరైవతకాద్రౌ-విహర్తుం-శ్రీమాన్సహరిః- మయూరగిరాకేకయా - అచోదిప్రేరితః-భగవన్ఇహవిహరణాద్ఋతుగణమనుగృహాణేతిప్రార్థితఇవేత్యుత్ప్రేక్షా-వ్యాజకాప్రయోగాద్గమ్యా-వృత్తముక్తం॥ఇతిశ్రీపదవాక్యప్రమాణపారావారపారీణమహోపాధ్యాయకోలచలమల్లినాథసూరివిరచితాయాం - మాఘవ్యాఖ్యాయాంసర్వంకషాఖ్యాయాం-షష్ఠస్సర్గః.